

Vikerkaar

ISSN 0234-8160

2-3/2002

RAHVUSLASED, REHEPAPID, EUROOPLASED. Mis on rahvus? (**E. Renan**) Miks marksism kadus, kuid islam püsib? (**E. Gellner**) Kust väikerahvas oma jõu võtab? (**E. Jansen**) Ja kuidas ta lõhnab? (**K. Kesküla**) Prantslase reis Euroopa lõppu (**J.-P. Minaudier**) uro-meeleseisund (**R. Darnton**) Ärakeelatud **Isotamm**. Kolm käsitlust "Rehepapist". **Jaan Unduski** teekond Hispaania ja **Kivirähk**, **Kivisildnik**, **Sinijärv**, **Barker** jt. **Villu Jaanisoo** komplimendid parimale rahvale (**Heie Treier**). ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 16. aastakäik.
Veebruar-märts, 2002. Nr. 2-3.

SISUKORD

Eduard Ludvig Wöhrmann *Ära usu, isamaa!* 1

Andrus Kivirähk *Mees, kes sündis liiga vara* 2

Jaanus Raim *Luulet* 11

Jaan Undusk *Catalunya, canet de mar* 15

Sven Kivisildnik *Luulet* 38

Karl Martin Sinijärv *Luulet* 45

Ürgar Helves *Rebend looris* 51

Kadri Tyyr *Luulet* 63

Matt Barker *Kiskja* 65

Piret Bristol *Luulet* 87

Heie Treie: *Villu Jaanisoo "komplimentid"* 93

Ernst Renan *Mis on rahvus* 95

Ea Jansen *Väikerahva tugevusest* 109

Iivi Masso *Uuskonservatism ja rahvuslik identiteedikriis* 117

Kalev Kesküla *Eestlase lõhn* 123

Kati Lindström *Postmodernistlikus romaanis varastavad kõik* 129

Heinapuu Ott, Katre Kikas *Rahvausk või naljalugu?* 136

Ernest Ge'Iner *Religioon ja profaansus* 141

DIXI

Jean-Pierre Minaudier *Reis Euroopa lõppu* 149

Kujundus: Jüri Kaarma

Esikaanel:

Villu Jaanisoo. "Tool". Kumm. 2001.
Ingmar Muusikuse foto.

ELAV AJALUGU

Jaani Isotamm *Ära keelatud saatesõna* 155

AKEN

Robert Darnton *Euro-meelseisund* 163

VAATENURK

Jürgen Rooste *Eesti kirjanduslugu: miks, kellele, mida ja kuidas?* 172

Mardi Valgemäe *Undi geopoliitika püha geomeetria* 175

Janek Kraavi *Täna on kerge ots: taevasse ja tagasi* 177

Priit Kruus *Ma loodan, et saan sellest üle* 180

Mihkel Samarüütel *Märkmeid Leo Kunnase raamatust* 182

Fagira D. Mõrti *Kublik küüneviha* 184

Janika Kronberg *Maskuliinne kultuurikroonika* 187

Lec Luks *Ülestähendusi põranda alt* 190

Juhan Kreem *Tippkutid üle kogu maakera* 193

Anti Selart *Keskaja Euroopa piirimaad: raamat Eesti ajaloost* 196

Marju Lepajõe *Dumézili jumalik laip* 199

KALEIDOSKOOP

Katrin Alekand 203

© "Vikerkaar", 2002.

Tagakaanel:

Villu Jaanisoo. "Fucking stones".
Graniit. 2001. Asub Soomes.
Villu Jaanisoo foto.

EDUARD LUDVIG WÖHRMANN
(1863–1934)
Ära usu, isamaa!

Ära usu tema kaebtust,
Tema nuttu, isamaa,
Kui ta ahastades hüüab:
“Minu elu oled sa!”

T i n t on tema silmavesi,
P a b e r lage isamaa,
P u n g a p a i s ta ainus elu –
Muu on kõik tal tundmata.

ANDRUS KIVIRÄHK

MEES, KES SÜNDIS LIIGA VARA

Madis kaevas kraavi. Nii oli tema peremees Mäe Andres soovinud, ja saunamehe asi oli teha, nagu kästud. Miks mitte kaevata, see amet konti ei murra. Töö on töö, peaasi, et leiba jätkub ning lubatakse surmani saunas elada. Ja üks kraavist oli kasu kah, lehmadel kuivem karjamaal käia ja endal ka mõnusam astuda. Siin soisel alal ilma kraavita ei saanudki!

Sauna Madise jaoks oli kraavi kaevamine nii harjunud amet, et ta seda lausa kinnisilmi teha võis. Isegi öösel, unes, kaevas ta sageli kraavi ja siputas samal ajal jalgadega ning kätega nagu koer, kes oma unenäos jänestele jahti peab. Vanaeit siis ikka müksas teda ja riidles, et “mis sa, hullvaim, rabeled, nügid mu veel voodist välja!” Aga Madis ei saanud sinna midagi parata, et kraav ja labidas teda ka öösel rahule ei jätnud, nii kokku kasvanud oli ta nendega. Vahel kraavi juurest koju tulles ning labidat kuuri alla asetades jäi ta imestunult oma käsi silmitsema – talle tundus neil hetkil, justkui oleks labidas pooleks murdunud – alumine osa jäi küll kuuri, seina najale, aga ülemine ots tilpnes tal endiselt õlavarre küljes. Sest Madis ei saanud enam isegi õieti aru, mis asi on labidas ja mis asi tema enda käsi, nii ühte sulanud olid need kaks kraavi kaevamisel vajalikku riistapuud.

Söögilauaski ei saanud ta kraavi kaevamisest rahu, eide lakkamatust lobast uimastatuna vajus ta mõtteisse ning kaevas eneselegi märkamatult lusikaga pudru sisse väikese kanali. Kaevas niikaua, kuni eit karjus:

“Kristuse nimel, mida sa teed! No mis sa songid sest pudrust, söö ometi!”

Siis mühatas Madis, raputas pead ja sõi pudrukausi kiiresti tühjaks. Et seejärel labidas õlale võtta ning minna Mäe Andrese kraavi veelgi pikemaks kaevama.

Seda, et töö kunagi otsa peaks lõppema, Madis ei kartnud. Nii pik-

ka kraavi soovis Andres, et selle kaevamiseks poleks jätkunud kolmeigi Madise elupäevadest, mis siis veel sellest rääkida, et üksainus inimlaps säärase hiiglasetööga valmis peaks jõudma! Vargamäele kraavi kaevamine oli Sauna Madise elutöö. Madis muudkui kaevas ja kaevas, meeter meetri järel, ning tundis ennast seal pruunis soovees veheldes koduselt nagu konn.

Ainult selja taha jäänud, juba valmis kraavimeetreid ei tahtnud Madis erilise heameelega vaadata, need nagu häirisid teda. Pärast tööd kodu poole sammudes pidi ta aga tahes tahtmata vastsest kraavist mööda sammuma, ja siis põrnitses Madis oma kätetööd mornilt ja nagu piinlikkustki tundes. Kõhus oli selline kummaline aimus, justkui oleks Madise suur töö tegelikult alles päris pooleli, ehkki nii see polnud, sihukest ilusat kraavi ei osanud ümberkaudsetes taludes keegi kaevata, ükski sulane ega saunik, peremeestest rääkimata. Madis oli kraavikaevamise suurmeister, seda tema oskust tunnustasid kõik. Isegi Kassiaru Jaska, rikas mees ja hobuseparisnik, oli Madisele kraavikaevamise tööd pakkunud, aga Madis oli juba kord Andrese teenistuses, tal polnud aega käia kõiki küla kraave valmis viskamas. Nii pidid teised peremehed ise hakkama saama, Madis näitas oma klassi üksnes Vargamäel ning Andres oli selle üle uhke ja teised talumehed kadedad.

Ja ikkagi tundis Madis oma meistritööd silmitsedes kummalist kahetsust, nagu pooleli olevat ehitust, ütleme ilma katusetä elumaja vaadates. Justament, sihuke tunne oli tal, justkui oleks tema, Madis, mingi laisk sulane, kes kord alustatud lõpuni ei viitsi viia, vaid aina uusi töid ette võtab – selle asemel et üks asi korralikult valmis teha, nii et süda rahule jääks. Madis ei teadnud küll, mida ta täpselt selle kraaviga ette peaks võtma, et sellest pahast tundest vabaneda, kõik oli ju pealtnäha suurepäraselt korras, Andres ise oli tema kraavi õige tihti vaatamas käinud ja saunameest iga kord kiitnud, aga see kiitus ei suutnud Madise peast murelikke mõtteid tõrjuda. Andrese arvates võis ju kraav ilus olla küll, aga tema, Madis, teadis, et midagi väga tähtsat on puudu. Aga mis nimelt? Vahel ta isegi kargas juba valmis kraavi sisse, nii et pruun rabavesi paljaste varvaste vahelt pritsis, katsus kord juba valmis tehtut uuesti üle kohendada, sättis mäntaid, aga sellest polnud abi. Madis ei saanud ega saanud lahti mõttest, et kraav on tal küll hästi kaevatud, aga tegelikult on hulk tööd alles ees ja jumala tegemata.

Ühel päeval tuli ta jälle pärast terve päeva kestnud kraavitamist koju, ja avastas eide kange kõhuvaluga voodist. Vanaeit oli juba pikemat aega tõbine olnud, täna aga näris haigus teda eriti aplalt. Nii kange oli see vanamoori valu, et ta polnud suutnud Madisele süüagi valmistada, ning oigas nüüd süngist, et olgu Madis hea ja otsigu ise enesele ninaesist, sest tema ei võivat end liigutadagi, kõhus oleks otsekui põrgutuli süüdatud, mis aina heledamalt lõõmab. Madis siis kohmitseski sahvris ja püüdis enesele midagi suupärast leida, kiikas lootusrikkalt ühte suurde savikaussi, kuid leidis, et see on täiesti tühi. Ta tahtis mujalt otsida, kuid jäi siis kaussi põrnitsema. Tühi! Jah, kauss oli tühi. Seal sees polnud midagi, kauss oli tühi nagu tema kraav.

Madis pani mütsi pähe ja lausa jooksis saunast välja, hoolimata eide haledast ägamisest.

Ta kiirustas kraavi juurde ja kõndis selle perve mööda edasi-tagasi, nagu aru pidades. Tühja kaussi vaadates olid tal üheks silmapilguks otsekui silmad pahupidi pöördunud, Madis oli iseendasse vaadanud ja näinud seal midagi... midagi niisugust, millele ta sugugi nime ei osanud anda, näinud mingit pilti, aga ainult vilksamisi, justkui vahel metsas, kus keegi nagu lendab puulehtede vahel, aga mine sa võta kinni, kas see oli tihane või musträstas või hoopis mõni kolmas lind. Nii ei teadnud ka Madis, mida ta õieti sel üürikesel silmapilgul näinud oli, aga ta teadis nüüd, mis tema meistrikäega kaevatud kraavil häda on. Kraav oli tühi!

Noh, heakene küll, mõtles Madis, tühi on ta tõesti, aga mida ma siis sinna sisse peaksin panema? Ei saa ometi kraavi uuesti täis ajada, siis oleks kõik mu töö ja vaev asjata, ja Andres arvaks, et ma lolliks olen läinud ning kihutaks saunast välja. Ei, niisama heast peast ma omaenda kätega kaevatud kraavi täis ajada küll ei saa!

Aga seda polnudki tarvis, Madis teadis, et mitte seda ei näinud ta tol imelikul hetkel, mil silmamunad pahupidi pöördusid. Mitte mätaid täis loobitud kraavi, ei, ei! Seal oli midagi muud, midagi hoopis teistsugust. Madis kõndis veel mitu tundi kraavipervel edasi-tagasi, marssis seal seni, kuni pimedaks läks, alles siis kõmpis murelikult koju. Ta ei suutnud midagi meelde tuletada.

Eit oli juba süngis istuli, oigas küll veel, aga vist oli suurem häda juba mööda läinud. Kui Madis tuppaa astus, vaatas ta mehele haledalt

otsa ja küsis:

“Sõid siis midagi?”

“Põlnd isu,” vastas Madis.

“See kraavi kaevamine on su päris ära vaevanud,” õhkas eit. “Juba hulk aega ma vaatan, et sa põle enam see mees, kes varem. Sihuke imelik nagu on peas... Küll see Andres on ka ikka inimene! Tema jaoks tööta nagu loom!”

“Eit, sina pea oma lõuad!” ütles Madis. “Sina ei saa aru.”

Saunatädi patras ikka edasi, ise aeg-ajalt oiates ja oma haiget kõhutu mudides, aga Madis ei kuulanud teda. Eide aru pole tema murede jaoks! Sihukesele poetad paar sõna ja kohe kantakse kõik laiali, mõne päeva pärast teab ja naerab juba iga karjapoisski, et Sauna Madis on napakaks läinud, patseerib õhuti kraavi kaldal nagu toonekurg ja peab plaani, et mida sinna küll sisse ajada. Seda häbi pole talle, vanale mehele, küll enne surma vaja! Ei tohi oma murest märku anda, mitte kellelegi iitsatadagi!

Samal ajal oleks Madis tegelikult just hea meelega tahtnud mõnelt targemalt inimeselt nõu küsida, uurida, ehk oskab keegi teine ära seletada, miks see tühi kraav teda ikkagi nii koledasti vaevab. Aga kellega sa siin ikka räägid? Andresega? Too oli hea peremees küll, aga sihukesest murest ei saaks ta aru, käsiks rohkem oma töö peale mõelda, mitte tühja-tähja pärast südant vaevata, ehk kõneleks piiblistki... Mis see piibel, tühi, aitab! Ei, Andres polnud seda sorti mees, kelle juurde Madis oma murega oleks usaldanud minna. Oleks mõni muu asi, luuvalu või puudus majas, selliste igapäevaste hädadega julgeks Madis Andrest tülitada küll, nendest saaks peremees aru ning aitaks. Aga niisugune imelik asi, nagu see, mis Madist praegu kiusas? Andres saaks säärase jutu peale lihtsalt pahaseks ning mõtleks, et Madis on purjus ja tahab teda narritada.

Madis mõtles ja mõtles, kaevas veel terve nädala kraave ning silmitses murelikult juba valmis visatud juppe, kus voolas pruun rabavesi, jõllitas öösitigi oma norskava eide kõrval lebades kambri lakke, lootes, et üürrike nägemus end taas ilmutab, aga kui saabus pühapäev, oli ta kõigest nii tüdinud, et läks peale kirikut kõrtsi ja jõi end täis.

Seal hakkas ta sooja peaga teistele saunameestele ja sulastele oma häda seletama, aga need oskasid ainult tõsise asja kallal lõõpida ja

rumalat nalja teha.

“Eks sa situ siis sinna kraavi, kui ta sul tühi ei tohi seista!” ütles Hundipalu sulane ja kõik naersid.

Madis solvus, tõusis püsti ja tuigerdas leti äärde. Seal seisis Oru Pearu ning tellis viina. Madis hakkas temalegi oma häda kurtma.

Aga ka Pearu oli purjus, lehvitas Madise jutu peale ainult kätega, justkui tahaks lendu tõusta, ja karjus: “Hallelooja! Issand olgu meile armuline ja need teised sõnad! Veart mees oled sa, Madis, tunned rehnutti!”

“Oru peremees, kuula mind ometi!” lällutas Madis. “Tühi kraav... Saad sa aru, jumala tühi, see pole õige asi!”

“Essuke ülendagu su hinge, Madis!” vastas Pearu ja tahtis ootamatult härdaks muutudes saunameest suudelda.

Madis lükkas Oru peremehe endast eemale ja tuigerdas kõrtsist välja. Ta ei läinud mitte koju, vaid seadis sammud sooservale, oma kraavi juurde. Pea käis joodud viinast ringi, jalad komistasid kändudele ja kividele. Kraavi juurde jõudes lendas Madis, nina ees, sinna sisse.

Ta puristas, sülitas ja keeras end selili. Külma soovesi leotas ta juukseid ning kuube, taevast sirasid tähed. Leban justkui hauas, mõtles Madis, ning hakkas korraka metsikult rabelema.

Nägemus oli tagasi tulnud! Ta veeretask oma kere kraavist välja, ajask end püsti ja põrnitses joomisest tursunud silmadega äsjast aset. Viirastus oli olnud jällegi ebaselge, kuid Madisele jäi meelde üks sõna: haud.

“Jaa, jaa!” pomises ta endamisi ja vahtis sõgedate silmadega kraavi. See oli tühi, sealt puudus midagi, ja Madis teadis nüüd, mis nimelt. Sealt puudus laip!

Aga ikkagi polnud see kogu tõde, Madis tundis, et on veel paljugi arusaamatut. Ta oli nagu koer, kes on küll lõhna ninna saanud, kuid peab nüüd veel palju vaeva nägema, et selle järgi kadunud isandat üles otsida.

Madis läks tuikudes koju. Eit lebas voodis, käed rinnal risti. Ta oli surnud.

Peremees aitas Madist matuste korraldamisel, lubas isegi, et saunatädile lüüakse kalmistul kohe kahe kellaga, nagu oleks ta peremees või perenaine. See lubadus tõi Madisele isegi pisara silma ja ta tänas põmmil Mäe Andrest selle lahkuse eest, sest ta oli oma eite armastanud

ja soovis, et armsa moori viimane teekond oleks ilus ja väarikas.

Kuid surnuaial, lahtise haua juures seistes, unustas Madis nii kellad kui eide. Lahtine haud tuletas talle meelde kraavi, see oli samasugune, tühi, suu näljaselt ammuli. Nüüd kohe pidi talle süüa antama, juba lastigi kirst alla, nüüd oli haud täis...

Madis mõistis kohe, et see pole see. Kohe üldse mitte see. Tuimalt ja nõutult seisis ta oma eide viimase puhkepaiga juures, viskas kolm peotäit mulda, nagu õpetaja käskis, aitas labidaga hauda kinnigi ajada. See polnud see. Midagi oli valesti, paljugi oli valesti. Madis kõndis surnuaiast otse sooservale ning hakkas endasse süvenenult Andrese kraavi edasi kaevama, kirikuriided alles seljas.

Mis siis ikkagi oli valesti? Tühi kraav, surnu – see kõik klappis. Aga nägemuses oli olnud kõik siiski teistmoodi. Kuidas?

Madis ei mäletanud. Süngelt laskis ta oma labidal käia.

Ja siis järsku viskas ta oma tööriista peost ja kargas mitu sammu tagasi, nagu oleks ta sattunud rästiku pesale, nagu sisiseks tema jalge juures jäme siug. Aga madu seal siiski polnud, üksnes kolm paksu vihmaussi, kelle roosad kehad Madise labida terav serv kogemata pooleks oli raiunud. Nüüd vingerdasid need roosad vorstikesed maas, väänlesid ühes puntras, sabad ja pead segamini. Ning Madis tundis nad ära, need roosad tõmblevad kehad olid pärit tema nägemusest! Aga seal oli neid olnud rohkem, palju rohkem, terve kraav oli neid täis olnud, terve tema kraav, otsast ääreni, ja tema ise oli seisnud kraavi kaldal, uhked härrariided seljas ning püss käes! Jah, nii oli see olnud! Madis mäletas seda nüüd väga täpselt, ja mäletas ka seda rahulolu, millega ta oma kraavi oli vaadanud, sest see oli kenasti kaevatud ja pungil täis. Ta mäletas seda õnnehetke, ja silmitsedes kraavi põhjas vingerdavaid mullaseid vihmausse, suutis seda tunnet isegi taas läbi elada. Aga siis libises järsku nagu suur must pilv päikese ette. Vihmaussidel õnnestus maasse pugeda ja Madis ei saanud enam aru, mille üle ta hetk tagasi nii kohutavalt rõõmus oli olnud. Ta istus kraavi äärde mättale ja pani pläru ette.

Niiviisi, kraavitäis roosasid vingerdavaid kehasid. Mida see peaks tähendama? Mis jumalavallatu nägemus see küll peaks olema? Kuidas tema, vaikne ja vagur Sauna Madis, järsku säherdusi kuulmatuid asju viirastumas näeb? Ja mitte lihtsalt viirastumas, see mõte täidetud kraa-

vist oli teda ju piinanud juba kaua aega, lubamata tunda rõõmu oma lihtsast, kuid hästi tehtud tööst. Ikka oli kõik nagu poolik. Aga Madis ei võinud ju ometi oma südame rahustamiseks Mäe Andrese kraavi vihmausse täis laduda. Ja kust ta peakski neid säärares meeletus koguses võtma? Nii palju, et neist jätkuks kõigi Vargamäe kraavide täitmiseks, polnud vanajumal vihmausse siia ilma loonudki.

Madis istus ja suitsetas. Ning mida rohkem ta asja üle järele mõtles, seda enam hakkas talle tunduma, et seal nägemuses ei väänelnud kraavis üldsegi mitte roosad, pooleks raiutud vihmaussid. Need olid mingid muud roosad kehad. Need olid inimesed.

Madisel hakkas iseenda pärast õudne. Kui kirikuõpetaja seda kuuleks, või kas või tema peremees, Andres, nad mõlemad arvaksid, et vana Sauna Madis on enne surma hulluks läinud, vanakuradi enda küüsi sattunud ja näeb nüüd unes põrgut ja sealsete patuste koledaid piinu. Sest kus mujal kui põrgus võiks asuda säärane jube kraav, ääreni täis roosaid inimkehi, mis väänlevad nagu vihmaussid! Ja tema, Madis, seisab veel pealegi kraavipervel ega siruta kättki, et neid õnnetuid kraavist välja tirida! Hoopis hullem, tal on püss käes, küllap on tema ise nad sinna kraavi kupatanud! Mis õudne viirastus!

Madis luges meieisapalvet ja lõi risti ette, peletamaks eemale kurja. Aga samal ajal kõneles tema sees, sügaval südame all mingi hääl – nii olekski õige, nii peakski tegema, siis saaks kraav ometi täis! See oleks alles paslik sisu tubli mehe poolt kaevatud kraavile!

Sobiks nagu kapsas kapsapirukasse.

“Aga kust ma nii palju inimesi mahalaskmiseks võtan?” küsis Madis endalt ja ehmus ise. Ei, ta hakkab tõesti ogaraks minema! Ära siit neetud kraavi juurest, enne kui ta midagi hirmsat teeb!

Madis võttis labida õlale ja lausa jooksis koju, hing rinnus kinni.

Sauna jõudnud, istus ta väsinult toolile ja hoidis labidat peos, nagu kavatses sellega kedagi endast eemale tõrjuda. Ta kavatseski – nimelt võikaid mõtteid, aga need ei kartnud labidat, sest see oli ju nende salaliitlane, just tema oli kaevanud selle pika kraavi, mida mõtted nii hirmsa sisuga täita kavatsesid. Madis ei saanud kuidagi selle vastu, et talle jälle ja jälle viirastus pikk kraav, roosaid väänlevaid kehasid ääreni täis, tema ise aga kraavi kaldal, püss käes, uhked riided seljas... Kas see polnud koguni mingi munder?

“Vanakurat kiusab mind!” mõtles Madis. “Selline asi pole ju võimalk. See on kole! Selline asi pole kahjuks võimalik!”

Ja samas haaras ta endal peast, otsekui tahtes kinni püüda seal kolu sees kükitavat hirmsat mõtet. “Kahjuks!” oli ta mõelnud. “Kahjuks pole see võimalik!”

Madis kobis asemele, tõmbas vaiba kurguni ja pani silmad kinni.

Ikka seesama pilt. Võigas. Ahvatlev.

Madis jäi magama ning nägi unes, otsekui kerkiks tema hing kehast välja, lendaks madala kambri lae all nagu kärbes ning silmitseks all sängis rahutult norskavat Sauna Madist. Siis aga läheb lahti uks ja tupp astub juba ammu surnud Juss, poomisnõör kaelas. Madis voodis ärkab ja hõõrub silmi.

“Sina, Juss!” ütleb ta. “Miks sa hauast välja ronisid?”

“Tulin sind vaatama, Madis!” vastab Juss, võtab kopsikuga vett ja joob. Aga vesi ei taha tal kõrist alla minna, kuna nõör on selle kinni kortsunud nagu kotisuu. Juss sülitab, vangutab pahaselt pead ja istub Madise sängi servale.

“Tahtsin sinuga rääkida, Madis!” ütleb ta. “Sa näed enda arust kummalisi asju, eks ole, vanamees?”

“Kust sina sellest tead?” imestab Madis, aga kui Juss üleolevalt muigab, saab ta aru, et hauatagune külaline teab nii mõndagi, ja lisab vabandades:

“Põrguperemees kiusab mind, näitab igasugu ilmvõimatuid jälkusi.”

“Ei ole nad nii ilmvõimatud midagi,” kostab Juss. “Sina, Madis, oled lihtsalt valel ajal sündinud! Sa oled oma ajast ees! Vaat kui sa oleksid sündinud viiskümmend aastat hiljem – siis saaksid sa elada, nagu meeldib. Just täpselt nii, nagu praegu unistad!”

“Ära aja!” kohmab Madis, aga ei saa sinna midagi parata, et talle õnnelik naeratus näkku poeb. Juss vaatab teda ja noogutab.

“Nii see on, Madis! Praegu on sul voli üksnes Andrese jaoks kraavi kaevata, aga viiekümne aasta pärast võiksid sa teenida peremeest, kes sul ka selle kraavi kenasti täita lubab! Siis on sinusugused mehed hinnas, mitte nagu praegu, mil sa pead saunamehe kehva põlve pidama ja siin hurtsikus oma päevi surma poole veeretama. Siis oleks sul linnas korter ja vett ei peaks sina mitte kaevust kandma, vaid see tuleks sul seina seest, nii tuline, et kõrveta karvad ära! Ja aumärke an-

taks sulle ja ehk õpetataks koolis lastele koguni su nime!”

Madis õhetab nüüd tervest näost, nagu noor neitsi, kelle ilu mesi-keelne külapoiss kiidab. Juss patsutab vanameest sõbralikult õlale.

“Aga midagi pole parata, pisut liiga vara ronisid emaisast välja, taa-dike! Mis sa teed ära, elu on selline! Mõni ei jõua oma aega ära ooda-ta, teine tuleb liiga hilja ilmale... Peab leppima! Praegu on kehv aeg, ei ole sinusugustel inimestel õiget voli. Peab kümnest käsust kinni pi-dama ja mis kõik veel! Oh jah, Madis, viiekümne aasta pärast oleksid sa võinud sellesama oma peremehe Mäe Andrese ühes minu endise naise Mariga oma kuulsa kraavi äärde viia, neile kuuli kuklasse kihuta-da ja vaadata, kuidas nad seal soovees lebavad nagu kaks vihmaussi.”

Madis tahab midagi küsida, ei julge esiti, kuid pärib viimaks siiski:

“Aga kirikuõpetaja?”

“Kirikuõpetajal võiksid sa pea lihtsalt püssiga puruks lüüa, kui ainult tahtmist on, ja pärast tema raibet täägiga torkida!” seletab Juss. “Siis võiksid sa kõike!”

Madis noogutab tänulikult.

“Aitüma, Juss, et sa mulle seda kõike rääkisid. Nüüd suren ma rahu-liku südamega, sest nüüd ma tean, et kraavide täitmine õige mehe käes mitte võimatu ei ole!”

Ja seda öelnud, sulgeb Madis silmad ja sureb, aga Juss vangutab pead ja lausub:

“Taevas olgu kiidetud, et ta sellel vanamehel just praegu sündida ja surra lasi, küll oleks temasugune viiekümne aasta pärast kurja teinud! Jumal ikka teab, kuidas ussil hambaid nüristada!”

Ja Juss räägib veel midagi, aga seda Madise toas ringi tiirlev hingeke enam ei kuula, sest tema on juba lahtisest uksest välja lennanud ja tõuseb nüüd aina kõrgemale taevasse, otse paradiisi poole.

* * *

“Aus ja õiglane mees oli see meie Sauna Madis, rahu tema põrmule!” ütles Mäe Andres paar päeva hiljem, kui Madis kenasti oma eide kõr-vale oli maetud ja talle kahe kellaga löödi, nagu mõnele peremehele.

“Jah, tema ei teinud kärbselegi liiga!” ohkas Mari. “Vaga ja hea hin-geke!”

“Hallelooja!” hõiskab kusagil eemal purjus Oru Pearu.

JAANUS RAIM

VÕIMALUSTEPERIOOD (EHK TEISEL POOL TUHANDEID UNESID)

1990 (valge)

Märts

\$ ⊕ \$

Inimkond hajameelsusest (jälle)
unustab esikus ukse lahti
ööride comeback

1991 (hall FIM 1,-), aasta, mil välismaalaste rahad olid eriti hinnas

Aprill

FIM 8990,- = 10 ha Paralepa randa

\$ ⊕ \$

Tänapäeva tänavakivide vahelt
kasvavad üles
võimaluslõpmatuse põõsad
tuleviku inimeste eludes
teisel pool unesid

1992 (sinine FIM 10,-), poliitikasse astumise aasta

Mai

51 valijahäält = koht Riigikogus

\$ ⊕ \$

Kopli liinidel

15 rohelist plekist postkasti
on siniste FIM-ide aeg

**1993 (roheline FIM 100,-),
Tallinna eramute müügi aasta**

Juuni

Eramu Lillekülas = 20 2-toalist korterit Mustamäel

\$ ☉ \$

KUSAGIL

mõistetakse kohut

punase-kollase triibulistes

Čkoda-tembeldatud akendega

trollibussides

32 miljonit sekundit vihisevad mööda

**1994 (kollane FIM 800,-),
üürivõlaga elamispindade erastamise aasta**

Juuli

EEK 25.000,- = 2-toaline korter Õismäel

\$ ☉ \$

Kõikide liiduvabariikide pealinnade
tiikides

basseinides

purskkaevudes

sajad tuhanded võimalusFIM-id

tänavu tiksuvad tühjaks

suure maailma rahad

puitasumite puutumatus viimane kuldne suvi

ja parim päev banaanikala müügiks

**1995 (oranž FIM 6.000,-),
EVP-de ostu aasta**

August

EEK 0,107 = EVP

\$ ☉ \$

Ajalugu astub koridoris
mu välisuksest vaikselt mööda
kuulatan kuis
oma päevadesse jään ma igiajaks

**1996 (roosa FIM 40.000,-),
aktsiainvesteeringute aasta**

September

EEK 5,- = Talinna Farmaatsiatehase lihtaktsia

\$ ☉ \$

Gorbatšovi-aja psühhiaatrid
surevad järjest
kinnised toonid
seitsmekümnes Tallinna münditaksofonis
inturistide loojang

**1997 (punane FIM 200.000,-),
Harjumaa kruntide ostu aasta**

Oktoober

100 Farmaatsiatehase aktsiat = 1100 m² eramukrunt Kosel

\$ ☉ \$

KUNAGI

annetas Soome kerjus
50 penni
nüüdseks on igaüks neist
5.354,30 krooniks splititud

1998 (pruun FIM 500.000,-), Paldiski korterite ostu aasta

November

EEK 30.000,- = 4-toaline korter Paldiski kesklinnas

\$ ☹ \$

Helsinki metallsõrestikmaailm

roomab üle lahe

su suurte suviste tegude tõusuvee

väsinud võimalustelind

1999 (must FIM 1.000.000,-), põllumaade ostu aasta

Detsember

EEK 80.000,- = 1 km² põllumaad Kagu-Eestis

\$ ☹ \$

Aasta viimsel päeval

tramm laskub Kopli sillalt

ilm hämardub

puumajade korstnaist tõuseb suitsuvine

(kell võib olla poole nelja ligi)

vaiksetesse maakohdadesse on jäänud maha

üksikuid vanu asju

kõiki neid on uhtunud üle

need samad tuhanded vihmad

ja miljon võimalust

ja miljon viga

(ehk jõuaksin kord uuesti veel sündida!?)

kuid sajand sureb iga minutiga

ONTOLOGISEERIN MAAILMA

Krooniaja alguse kaupluses
2 surmamõistetut
14 kaebealust
4 kaubaalust
20 pudelit Mehukattit
ja mõni sildita purk
ammuste võimude nõudel tehtud hoidiseid
teadvuse tagatubades
AGA MINA TEEN SILMAD LAHTI
valgus!
päikesevalgus peegeldub võimaluskaupadel
imeline tegus päev on ees
kell on seitse ja päike peegeldub kapiuksel
olen julge ja noor
mina ja vabariik
tarkadest targim
imeliselt vaba võimalusteaja kauplus
avab oma ukсед
riiulitel on leivad (-.70) ja vorstid (7.60/kg)
ja viinapudel maksab 17.10
sellise eest saab 60 FIM-i (1 FIM = 2,92 EEK)
kui sõita trollibussiga nr. 7
kolm peatust linna poole
ja trammiga nr. 1 või nr. 2 veel kaks peatust
ja siis veel paar tundi Tallink-iga
Salme Reek tellib 15 pudelit
poole kuuese laevaga Soome viimiseks –
nüüd ma tean
nagu ka seda et ta kolm sügist hiljem
sureks armetut surma
KUI MA VAID SILMAD SULGEKSIN

JAAAN UNDUSK

CATALUNYA, CANET DE MAR

Katkend reisikirjast "Teekond Hispaania"

Kataloonia rannal vedelesime tükk aega hiljem, siis kui olime koos juba mõndagi üle elanud, ehkki ma ei teadnud baski terrorismist ikka veel suurt midagi. Ja ega ma saanud kuni lõpuni midagi olulist teada, sest see, mis minuni jõudis, oli vaid salapärane pinnavirvendus, mis Estrellamari käitumises arvatavasti ühel või teisel viisil oma väljenduse leidis ja mille all võis aimata mingi tumeda konspiratsiooni reegleid.

Ma pole isegi kindel, et see oli just Canet de Mar või selle lähikond, kus me Estrella eestvõttel oma poolõise sukeldumisproovi korraldasime. Kui mitukümmend kilomeetrit me Barcelonast üles, tinglikult põhja poole olime kihutanud, jäi mulle lõpuni ähmaseks. Ma jälgisin sõidul vaid teda, kes ta oma mustas ranguses meie lahtise auto rooliratast keeras, ei, mitte teda just õieli silmil seirates, mitte liiga peale-tükkivalt, vaid silmanurgast, rohkem tema ihusoojuse liikumist kui teda ennast fikseerides. Me sõitsime nii kiiresti, et isegi tema raske pats kiskus aeglaselt horisontaali. Igatahes ei olnud Costa Brava, see 170 kilomeetri pikkune ja oma looduse metsikult ilult silmapaistev kuurortranna riba, algusega umbes 70 kilomeetrit Barcelonast põhjas (*brava* just metsikust ja kaljusust tähendabki, *toro bravo* on näiteks võitlushärg), veel pihta hakanudki, kui ta masina mingi tööstusliku kitsarööpmelise raudtee servas kinni pidas, kingad tüdinult pedaalidele viskas ja ütles: nüüd läheb asi metsikuks. Costa Brava ei ole ju veel käes, näitasin oma tarkust, aga ega tujutsevalt naiselt vastust tule. Esimest korda minu nähes eemaldas ta lehviku oma patsi tipust, sõlmis patsi lahti ja laskis seda täies pikkuses läbistanud tugeva punase niidi autoistmele langeda. Tuul viib selle minema, ütlesin ma. Ta kehitas õlgu. Mitte kaugele, sõnas ta.

Et raudteeribast üle pääseda, suundusime üsna toore välimusega tunnelisse selle all, aga see oli nii madal, et pidi käima kummargil. Kataloonlased ei ole ju kasvult väikene rahvas, teadsin ma. Nad on

poolsaare rahvaist kõige suuremad, vastas ta loiult, umbes nagu normannid Prantsusmaal. Niisiis jäigi selgusetuks, kelle jaoks oli tunnel ehitatud. Lammastele, ütles Esta, kämpingulammaste jooksurada.

Rand, mille lõppu ei paistnud ei paremal ega vasemal, oli peaaegu täiesti tühi. Nukrad dušid tilkusid päeva viimseid nürimeelseid mõtteid. Robustses sõmerjas liivas rajasime endale teed Vahemere äärde. Vahemeri pidi küll kodusest Läänemerest palju sügavam ja jõulisem olema, seda andis mõista juba tema liivaterade ähvardavalt suur läbimõõt. Mida lähemale veele, seda enam tõmbusime iseendasse, kahekesi otsekui kerra. Lained soolasid järelejätmatult Kataloonia liiva. Istusime veepiirile ja jääme ootama. Mida küll, mõtlesin ma. Pimedust, sain ma aru veidi hiljem. Jää siia, ütles Esta, kui Vahemere robustne rand end kiiresti öösse mähkis, ma tulen kohe. Liiva krudisedes hakkas ta teed tagasi murdma. Millegipärast riietasin ma end lahti ja läksin ujumispükste väel duši alla. Vee nirina sisse segunes Ricky Martini uut hitti. Siis äkki sain ma aru, mida see kõik võib tähendada: Estrella on mind jätnud ja autoga igaveseks Kastilia kiltmaale pagenu. ETA tume konspiratsioon pidi käima üle igast igatsusest. Baskidel puudub loogika, ütlevad ülejäänud hispaanlased, nad usuvad vägivalla komponeerivasse jõusse. Kõik oma raha ja paremad riided olin ma talle usaldanud. Ning meri oli metsik ja jube. Ainult mälestus don Juanist, mehest, kes oma täiusliku usaldusega kõik tagamõtted tuhastab, hoidis mind kindlalt pinnal. Ma ei olnud Estrellas algusest peale mingeid tagamõtteid eeldanud. Ja ma olin talle kohe esimesel päeval öelnud, et kui ta mõnikord tahaks, siis minule meeldiks küll pead tema jalge vahele pista. See oli minu panus maailma puhastumisse. Kui teda nüüd ei tule, mõtlesin ma, siis tähendab see minu eksimist kõige põhilisemas. Midagi absurdsemat ei osanud ma välja mõelda. Täpsus substantsi tajumisel oli minu enesemääratluste telg. Niisiis oli kõik see kokku omamoodi võbelev nauding: üha süveneva mahajäetuse-emotsiooniga seltsis intuitsioon naisest, kelles oli võimatu pettuda.

Carl Gustav Jungi üks geniaalsemaid välgatusi on minu meelest see, et ta käsitleb emotsioone inimese ratsionaalse tunnetuse vahendina. See on korralik kõrvakiil kogu maailma teesklevate emotsionalistide hordile, kes vatrab päevast päeva sellest, et nad ei järgi mitte mõistust, vaid tunnet, aga kes ei tea seejuures mitte midagi intuitsiooni vaiks-

test ja vääramatutest tõdedest, mis panevad maailma üks kord ja lõplikult paika. Minugi elukogemuse põhjal on emotsioonid enamjaolt väga ratsionaalse – et mitte öelda pragmaatilise – eesmärgi teenistuses. Emotsioonid pole mitte ainult ratsionaalse tunnetuse, vaid ka pragmaatilise väljapressimise vahend. Ihulisse ärritusse suunatud ratsionalism. Just seepärast ignoreerisin ma oma emotsionaalset mahajäetust Kataloonia rannal. Emotsioonid sundisid mind midagi labast ja omakasupüüdlikku tegema. Mida täpselt, see ei olnud veel selge. Emotsioonid ei olnud mind veel kõhuli surunud. Aga ma jäin duši alla paigale kolmveerandiks, võib-olla koguni terveks tunniks, kujutledes, et see on inkvisitsioonikohtu piinamine veega. Ja tasuks selle eest sain ma veel kord kinnituse, et emotsioonid on meie arguse, mitte tugevuse tööriist. Tunne oma väärastavas mõttes on intuitsioon.

Estrella tuli tagasi kuidagi aeglaselt ja häbelikult. Ta kandis mõlemas käes pikki raudvardaid, mille otsa olid köidetud peened tugevad nõõrid, mis lõppesid võösarnaste sõõrikujuliste paksenditega. Mu kujutus, mis juba töötaski inkvisitsiooni lainel, leidis neis endale sobivad vasted esemete maailmas. Ma kutsun sind duellile, ütles ta, kas sa oled valmis? Mis sul mõttes on, nõudsin ma. Ah ei midagi, lähme suplema, vastas ta lühidalt. Vesi on soe ja soolane. Me läksime kalda serva, mina ikka ujumispükstes, tema oma tavalises kostüümis, ainult paljajalu ja lahtiharutatud patsiga. Ma ei ütleks, et need pikad tuules hõljuvad juuksed oleksid talle just sobinud. Kaela lõige, see ilmekas karakteroloogiline konstant, oli minetanud oma puhtuse. Sa ei tee seda ühelegi naisele selgeks, sa ei nurja tema ürgsete kehamärkide keelt. Kui naine tahab end rutiinist vabaks lasta, siis vabastab ta kõigepealt oma juuksed. Esta kavatses niisiis end vabaks lasta ja mul polnud mingit mõtet talle öelda, et ta võib seda ka patsis peaga teha, et siis on isegi kihvtim. See siin oli tema ihu keel, mida kogu tema sugu tunnustas ja minu vahelesegamine oleks ta asja ees, teist taga lihtsalt rööpast välja löönud. Nad ei lase endale teatud asjades ligi (nemad, kes lasevad endale peaaegu kõiges ligi), ja neis asjades neid korrigeerida tähendab tüli norida.

Ta ulatas mulle ühe neist kahest ühtmoodi – nagu mulle näis – inkvisitsiooni piinariistade komplektist ja palus mul endale vöö ümber siduda. See, mida ta vööks nimetas, oli raudpandlaga, soolast (piina-

higi soolast?) valgeks tõmbunud nahkrihm, mille küljes tolknes oma kümne meetri pikkune peentest naharibadest punutud köis, mis omakorda lõppes selle küljes tolkneva raudoraga. Kogu kaadervärk oli ilmselt käsitsi tehtud, raudora kodusel alasil valmis taotud, köis poolpimedate baski vanameeste poolt jõudehetkil punutud. Iseendale sidus ta rihma otse oma püksseeliku peale. No-noh, julgustas ta ka mind tagant, kui ma jäin tema mõistatuslikku tegevust takseerima, tuli siis minu juurde ja tõmbas mul ise rihma ümber palja kõhu, venitas pandlapulga tagant viimasesse auku, nii et hing jäi kinni. Äkki lubad ka minul riietuda, küsisin irooniliselt, teadmata, mis tal mõttes. Kas sa armastad riietega supelda, küsis ta sama tooniga vastu. Aga sa ise, ei jäänud ma võlgu. Ta noogutas: ma lausa magan nõnda, kui sa tähele oled pannud. Jah, vist olin.

Kõik ümberringi oli vajumas paksu pimedusse, ainult punajas kuu kõhutas taga lainete peal, kuid valgustas vist küll rohkem Korsikat või Sardiiniat, kui seda sürrealistlike lõhnadega Kataloonia kallast. Jah, silmadega kokku õngitsetav informatsioon alanes aegamisi nulli lähedale, aga lõhnad ei mahtunud enam niigi paisunud sõormeist sisse. Ma tundsin, kuidas nende sisemus veritses – ja ikka uusi nuge ihkas. Estrella võttis minu nõõri küljes jõlkuva raudora ja kõndis sellega põlvini merre. Mingi puuprussiga, mida siin kaldaliivas vedeles, tagus ta selle merepõhja kinni. Sedasama, minu raudorast mõni meeter vahet, tegi ta oma oraga. See võttis nõmedalt kaua aega, nagu kõik siin rannal. Vee pritsides ajas ta taga viimset täpsust, katsudes vahetevahel käega, kas orad on ikka peani põhjas. Siis viipas mulle käega.

Ma avastasin äkki, et olin nüüd maa külge aheldatud nagu loom (ükssarvik kusagil kaugel mütoloogilises koplis) ja tõstsin käed instinktiivselt rihmapandlale. Kas kardad, küsis ta. Ka tema ise oli samamoodi maa külge aheldatud, õige küll. Ta tuli mu juurde. Võid mu pandla oma käega kinni panna, ütles ta. See on juba kinni, nagu tead, sõnasin. Võid lahti võtta ja oma käega kinni panna, kordas ta. Tee seda, palun, ütles ta, siis oleme tasa. Tasa mis suhtes? Ma võtsin ta pandla lahti. See nõudis täit pingutust: rihm liikus aasades suure hõõrdumise tõttu raskelt. Estrellal pidid olema tugevad käed, sest tema oli sellega äsja erilise vaevata toime tulnud. Nagu ma ta rihma lõpuks lahti sain, kargas Estrella minu haardeulatusest välja ja näitas mulle pikka nina.

Nüüd oled sa vangis, sosistas ta läbi tuule. Vangis! Tegin kohe meeletu hüppe tema suunas, teadvustades endale kristalse selgusega, et ainult tiigrireaktsioon võib mu päästa, ja alustasin tormijooksu. Põrkasin vastu tema äkilisest ehmatusest äralangenud kahvatut nägu nagu vastu kuud, ehkki me ei puutunud kokku. Olin murdunud keskelt pooleks, sest olin ju rihma otsas, ja lajatanud laubaga vastu karmi sõmerjat liiva. Ega sa haiget saanud, küsis ta selle kõige tobedama küsimuse, mis ühel naisel sel puhul varuks. Miks esitavad nad küsimusi valu kohta pärast maailma lõppu, mõtlesin ma, nende õrn nahk on kõige paksem asi, mida ma tean. Ta oli mu lähedal, kuid oletasin, et ei ulata teda haarama. Mul oli kõik hetkel ükskõik ja baski terroristid võisid mu kohapeal raudvarrastega surnuks peksta, sest ma elasin mõne silmapilgu jooksul läbi totaalse usalduskriisi maailma suhtes. Mõni ütleb: mõtlen, järelikult olen. Mina tundsin selle paari silmapilgu jooksul, et usalduse katkemine suhetes Estrellaga lõpetab minu maailma. See ei saanud võimalik olla, aga nii see oli. Usaldas, järelikult olin. Ei usaldanud, järelikult mind ei olnud. Ma ei teadnudki varem, et ma sel kombel usaldan. Ma vist ei olnud aru saanud, et olemise aluseks on usaldusvahetust mõne lihtsa asjaga. Näiteks õlle või raamatuga. Mõne naiseaga, kellele tahaks pead jalge vahele pista. Mitte usk millessegi, mis seostub juba olemasolevate asjade mõistmisega järgmisel astmel, vaid usaldus, mis alles loob olemasolu. Ning veel ei teadnud ma, et paari nädala jooksul oli minu olemise usaldusprintsip kandunud üle ka Estrellale. See tüdruk oli minu maailmasambaid. Kõik saadakse teada tagantjärele.

Vaatasin üles, marraskil laubalt langes suuri kiviseid tanguteri. Kõik, mis ma mõtlesin, oli olnud õige. Tuul vuhises ja kuu paistis Sardiinias. Ainult tunne oli olnud vale. Tunded on meie arguse, mitte tugevuse tööriist. See oli üks neid asju, mida õppisin teekonnal Hispaaniasse. See oli lause – nüüd meenus see mulle –, mille oli mulle öelnud Estrella ise, vist küll Ávilas, selles naiseliku tarkuse kõige skulptuursemas kehastises siin maa peal. Ja siis kohe öelnud, et ma öeldu unustaksin. Mille peale ma olin vastanud, et ma ei unusta tema öeldut kunagi. Mille peale ta oli palunud, et ma unustaksin, kust ma seda kuulsin, ja ei ütleks seda lauset Hispaanias kõvasti ei hispaania ega baski keeles. Ja siis lisas ta veel midagi rabavat: ma usaldas sind korra liiga. See

oli Ávilas, Hispaania kõige kõrgemas linnas (1131 meetrit üle merepinna), kõige kõrgemas vähegi tuntud Hispaania linnade seas, ja need olid ainsad sõnad, mis ma palusin tal tagasi võtta. Mul oli toledo puss juba kotis ja ma tundsin rõõmuga, et armastus võib olla tugevam kui surm. Ta võttis sõnad kohe tagasi ja ütles, et näeb, kuidas minust hakkab saama hispaanlane. Mitte hispaanlane, vaid ehk bask, parandasin ma, või kataloonlane (Kataloonias ei olnud ma siis veel käinud) või kastiillane. Hispaaniat ei ole ju olemas. Hispaanlane, kordas ta trotslikult, bask ei tapa sellise asja pärast. Ja ma usun, et hispaanlane on samuti kusagil olemas, ütles ta. Keegi ei oska öelda, kas oli see lause positiivse või negatiivse alatooniga. Tunded on meie arguse, mitte tugevuse tööriist, deklameeris ta siis Ávila müüridel baski keeles ja palus veel kord, et kui ma seda ka unustada ei suuda, siis vähemalt ei kasutaks ma seda iial Hispaanias. See on üks meie juhtmõtteid, lisas ta vaikselt, ja seejärel veel vaiksemalt: ma usaldan sind liiga kõigi teiste meie omade, mitte minu enda meelest. Seetõttu ei tsiteeri ma seda lauset isegi mitte siinses eestikeelses tekstis ei baski ega hispaania keeles. Ehkki ma oskan seda mõlemas. Ma toon ta ära eesti keeles: tunded on meie arguse, mitte tugevuse tööriist.

Ma tõusin püsti Kataloonia karmil rannal ja nägin üleüldises tumeuses kahte kuuvalgel hõbehalli silma. Ma polnud ei vangis ega midagi. Oli juhtunud midagi hoopis hullemat. Ma polnud ju vangis ega midagi, sest ma võisin rihma oma vöökohalt alati lahti päästa või minna põlvini vette ja kiskuda ora, millest sai alguse kõis mu ümber, liivasest kaldast välja. Estrellamari kuuvalguses külmad silmad naersid. Miks sa minu poole tormad, küsis ta. Anna andeks, kui ma eksisin, vastasin, mulle tundus hetkeks tõepoolest, et ma olen vangis. Sa petsid mu hästi ära. Vaevalt, et ma sind millegagi petnud olen, sõnas ta, miks sa minu poole tormad? Sest ma eksisin ja arvasin, et ma olen tõepoolest siia keti otsa kinni jäänud, karjusin ma talle veel kord. Vale puha, naeris ta, ma ei oleks ju saanud sind nahunii rohkem aidata, kui sa ise. Ega ma su vangiraudade võti ole, või arvad sa nii? Hea küll, ma eksisin, soostusin ma, mis oli kõige selle mõte? See oli vaid baski naiste tavaline kontrollkatse enne lõplikke otsuseid, ütles ta. Mida see siis näitas, küsisin, kas seda, et mees suurelt mandrilt ja tõelisest Euroopast on loll Ibeeria päikese all? See näitab, et emotsionaalsest külge-

tõmbest pimedast usalduseni on veel tükk maad, ütles ta. Tegelikult oli see kõik ette teada ja niisama, lisas ta, see on alati ette teada, baski naised lihtsalt armastavad aeg-ajalt oma suhteid katsetada ja proovile panna ja nii edasi ja nii edasi, sa ju ise tead. Meid naisi ja kõike seda muud. Elamise väikesed mängud neile, keda bridž ei huvita, ütles ta. On see kõik midagi traagilist, küsisin ma, aga ta ei vastanud.

Agas minule, pagana päralt, tundus tõesti, et selles peitus midagi traagilist, mingi piisk traagilist elutunnet, mingi nõrgestav moment. Ja nagu luukere keksis jälle meie vahel see siinses kontekstis juba äraleierdatud lause, mida me kumbki enam korrata ei mallanud, aga mida nii piinlik oli kogu aeg vastastikku silma vaadates mõelda: tunded on meie arguse, mitte tugevuse tööriist. Ma muudkui tundsin ja tundsin, Estrellal oli õigus, kõik kultiveerisid tunnet, selle asemel et midagi kindlat teada. Eriti just Hispaanias. Võib-olla seetõttu nimetaski ta mind hispaanlaseks. Ka traagilisuse tunne, *el sentimiento trágico*, see, mille ülendas filosoofiliseks suuruseks ja asetaski oma eksistentsihoone vundamenti baski Unamuno, oli reaalse seisundina siin, Kataloonia rannal, baski tüdruku mõistatusliku palge ees, Salvador Dalí vahetus läheduses, nii nõrk, nii nõrk meie olemise üldise tugevuse keskel, et paha hakkas, kas nõnda? Meie olemise üldise tugevuse sees, mõtlesin ma, minu autor on vist siiski Spinoza.

Egas sa veel naiselikust türanniast tüdinud pole, küsis ta. Ma pidin küll välja nägema nagu loom ketis (kõik ujumispükste väel mehed rannas, näiliselt nii vabad oma sissetõmmatud kõhtude ja ette punnitatud riistadega mõjuvad otsekui nähtamatu keti otsa aheldatud turuloomad), kuid õnneks polnud läheduses ühtki kassikarja, kes minu üle pimeduse rüpes võinuks naerda. Ainult Estrella hõbehallid silmad kusagil vasakul ja kuu Sardiinia kohal seal paremal. Nemad nägid. Millal söön mina Sardiinias oma kuldsardiine, mõtlesin ma, loom, õnnelik loom Kataloonia rannal? Kuhu me täna õhtul veel sõidame, küsisin ma, varsti tuleb ju rannapolitsei? Me ignoreerime teda, vastas Estrellamar ja naeris peaaegu rõvedalt lahtise suuga, nagu vana naine. Naised oma elemendis ei ole üldse nii õrnad, nagu esialgu tundub (miks siis **tundub**? “Tunded on ...” – unustada see!), ja ei karda üldse eriti vägivalda, mis on omamoodi mõnus, kui temaga liiale ei minda, ja käituvad labase iseenesestmõistetavusega nagu muld, nagu kassid,

nagu substants, mida armastada ja näppida on üks ja seesama, ja mil-
lest ma aru ei saa, ja mis on vajalik, et mitte iga delikaatsusevea tõttu
infarkti surra. Ma eelistan rannapolitseid vee all ignoreerida, ütles
Estrellamar, sest see on Franco aja pärand. Franco oli nagu Brežnev,
kiriku- ja politseimees, ütles ta, nagu Brežnev preestrikuues, Brežnev
papihõlstis, kas sa armastaksid veel preestreid, kui Brežnev oleks oma
tõde dikteerinud preestrikuues? Mida tead sina, baski plika, Brež-
nevist, kiheles mul keelel küsimus, millele ta ka kohe vastas: ma õp-
pisin käima ja rääkima siis, kui Brežnev alles elas. Ühemõtteline ja eba-
määrane, mõtlesin ma, ehtne naiste värk. Kas ta tõesti on nii noor
nende ämblikuvõrkudega silme all?

Tuled sa vee alla, küsis ta. Aga sul ei ole ju valikut, lisas ta siis kohe.
Politsei teeb sust hakkliha. Ta naeris. Ta tuli mu juurde ja ütles: seo
mind nüüd lõpuks kinni. Mis pidin ma vastama, kui ma peale tema
silmade tõesti enam midagi ei näinud. Kas seda, et Sardiinias on küll
valge, aga siin pime? Merel valgustab meid kuu, aga rannal vaid pime
maa. Mees peab alati hakkama saama, ja ta tuli mulle kõigiti vastu.
Andis mulle oma rihma pihku ja vajutas põidlagas sinna, kus oli pan-
nal. Tõmba mind kinni, ütles ta. Ja ma tõmbasin ta kinni, nii et hing
jäi kinni. Minul, mitte temal. Sest ta nõudis: tõmba mind korralikult
kinni, kui on vee alla minek. Ma olin alahinnanud naiste vastupida-
vust vägivallale. Tõmbasin, nagu jõudsin, ja siis, kui enam peaaegu ei
jõudnud, sõnas ta viimaks: aitab.

Me läksime vee alla. Anarhistidel, neil riiklikke, religioosseid ja pe-
rekondlikke rituaale põlgavail inimestel on oma ranged rituaalid. Mõ-
nesse vähesesse rituaalsesse toimingusse keskendavad nad kogu selle
sakraalset rutiini januneva kire, mis nõndanimetatud tavalistel inimes-
tel laieneb ühtlaselt üle kogu enam või vähem klišeestunud elutegevu-
se. Väikese inimese rituaalidesse krampunud elu trotsides rahuldavad
anarhistid oma rituaalsuse-vajadust paaris-kolmes valitud ja väga
kindlalt reglementeeritud rituaalis, mille täpne täitmine on elu ja sur-
ma küsimus. Mitte umbmäärase patu ja lunastuse (ja eriti mitte just
hispaaniaalik-katoliikliku patu ja lunastuse), vaid väga otsekoheselt
toimida lastava elu ja surma küsimus. Rituaale on anarhistidel vähe,
kuid kes neid väheseid rikub, see saab samal, äärmisel juhul järgmisel
õhtul nuga.

Seda minekut vee alla olen ma hiljem tagantjärele mõnel tobedal tühjal hetkel meenutanud, nimelt siis, kui olemine tundub (jälle see **tundub!** – tundetute eestlaste väidetavalt nii emotsioonidevaene eesti keel on paksult täis *tundma*-sõna, millega märgitakse kõike seda, mis välismaailmast ajju jõuab või mis seal ilma välismaailmatagi isenesest olemas on!) – kui olemine tundub olevat jahedat enesetapumõtet täis ja kõik head, avatud sissepääsuga tüdrukud on eemal. Me läksime väga aeglaselt. Astusime väga aeglaselt ühte sammu mere poole, ehkki me ei hoidnud – muidugimõista! – teineteisel käest. Päevalguses ei hoia baski anarhistitar mitte ühegi mehe kätt, oli mulle öelnud või ütles mulle Estrellamar kunagi varem või hiljem, ning kuuvalgus oli üks päevalguse vorme. Raiugu see endale pähe need, kes on harjunud päeva ja ööd vastandama. Mitte päev ja öö, vaid maa peal ja vee all on vastandid. Ma ei teadnud, mis meiega peab juhtuma. Olime mõlemad poltidega maa küljes kinni ja lähenesime Vahemere soolasele sügavusele. Kuskilt jälgis meid läbi pimeduse politseisilm (äkki oli ta maskeerunud suureks Sardiinia kuuks?) ning see mõjus millegipärast vabastavalt. Nii hea on mõnikord tunda (!), kui sinu hästi õnnestuvaid intiimseid toiminguid seirab kellegi kadetsev silm. See just see ongi, mida ma veel aastaid hiljem meenutan, see, kuidas me Vahemerele üha lähemale ja lähemale jõudsime. Üha jõudsime ja jõudsime, lähemale kuule ja kesköö päikesele. Ma ei tea, mis see täpselt on, mida ma meenutan, aga just seda ma meenutan, kuidas me lähemale jõudsime, Aafrikale, Austraaliale. Võib-olla meenutan ma seda, et mul ei olnud mitte mingit araks tegevat tunnet. Ainult kindel teadmine. Teadmine sellest, et mõnekümne sekundi pärast astun ma Vahemere voogudesse. Teadmine, et kõike seda, mida ma nüüd teadma pean, teab Estrella absoluutse kindlusega. Sest see kõik oli üks tema väheseid kohustuslikke rituaale.

Vahemeri ei ole Läänemeri. Vahemeres käib kõik neli-viis korda kiiremini kui Läänemeres. Astud mõned sammud veepiirist edasi ja juba vajubki jalg sõmeras liivas alt ära ning laine lööb hoiatamata üle pea. Niipea nagu ma sellest aru sain, aktsepteerisin ma ka kõik oma vöö ümber. Ohutunde tekkides võisin ma temast kinni haarata ja end käte jõul kiiresti kaldale vedada. Proovisin seda kaks korda nii rohkem löbu pärast ja veendusin Estrella veidruste peaaegu rahvalikult

tervemõistuslikus põhjendatuses.

Estrella pidi olema kusagil minu läheduses, kuid jäi oma musta riie- tuse tõttu nähtamatuks. Ainult siis, kui ta näo minu poole pööras, viskus läbi pimeduse kaks hõbehalli kiirt ja laintemüha läbistas min- gi kõrgem harmoniseeriv toon. See lõi mulle kõrvu ja nõrgestas ohu- tunnet. Küllap Estrella teab, temale pidi see kallas tuttav olema. Esta, Esta, võisin ma omaette üsna kõvasti öelda, ilma et see temani ulatu- nuks, sina, Esta, tead. Mere horisontaalne lõpmatus asendus vertikaal- sega. Ma tundsin (!!!), nagu me juba oleksimegi vee all ja nagu oleks vee all võimalik täie rinnaga sisse ja välja hingata. Jalad vajusid vahet- pidamata puhtasse kohevasse veealusesse kruusa, iga hetk libises pind jalge alt ja iga samm oli väljatulek võrgutavast mineraalide maailmast. Nii ei saanudki ma aru, millal ma äkki täienisti veealusesse ilma suu- busin ja ohutunde kaotanult seal nagu kala hingata näisin suutvat (“veealune ilm” oli nii paljutootavalt õhku täis!). Ainult hõbehallid sil- mad ilmusid nüüd otse mu näo ette; ma tõstsin näpu enda ja Estrella vahele ning liigutasin seda edasi-tagasi; Esta silmade laialivalgumine eetrivulinaiks andis märku, et see ei olnud tavaline õhk meie vahel. See võiski olla eeter. Vetesügavusse sukeldudes võisimegi me viibida eeterlikes kõrgustes, see oli hispaania müstikute, eriti Juan de la Cruzei läbiproovitud trikk: mida pimedam öö, seda lähemal lõplik kõrgus.

Ma ei tea seda tagantjärelegi (ja kõige vähem teangi ma seda tagant- järele), kus lõppes tookord vesi ja kus algas õhk. Võib-olla hingasin ma aeg-ajalt mingite rudimentaarsete lõpustega seal kõrvalestade taga, neis pehmeis aukudes lõualuude ja kaelalihaste vahel, kus on hellad- valusad närvilõpmed, mida Estrellamar nii järelejätmatu julmusega pigistas, et ma pärast igäihele lillade laikude pärast aru pidin andma. Kui mulle näis, et ma olen üleni vee all, vaat et nägupidi voogavas põhjaliivas, ookeani kulinat keskel, kaugel sellest, mis toimub maa peal, siis avastasin äkki enda kõrval sardiinselt sädeleva kuu, mis läbi veemassi küll ei tohtinuks paista. Või olid need vaid valusähvakud silmade ees? Valu ise ma vee all ei tundnud (nagu ma olin seal üldse kaugel kõigist maapealsetest nõrkustest), aga keha, see siinpoonsuse kuiv registraator, võttis ehk oma valuvõimalusi piinlikult arvele. Ja kui ma siis olin viimaks kindel, et olen end köitpidi madalamasse vette võidelnud ja näen enda kõrval veest tõusmas Estrellamari musta me-

rilõvilikku pead, tema ühtlaselt ümber ülakeha liibunud juukseid, mis küündisid puusadeni eest ja tagant, ja kui ma püüdsin talle hõigata, et aitab küll, siis oli mu suu ikkagi vett täis ja ei toonud ühtegi sõna kuuldavale, ma neelasin ehmatusest lõuatäite kaupa Vahemerde ja tirisin end köiest niikaua, kuni hää viimaks huulte vahelt välja paiskus. Siis olin maapealsete asjadeni jõudnud.

Lamasin rannaliival, jalad veel pooleldi vees, ja adusin äkki väga selgelt hispaanialikku reaalsust. Hispaania poliitilist reaalsust, tahaksin ma isegi öelda, ehkki see ei seostunud hetkel ei Franco ega kuningas Juan Carlosega. Tajusin lihtsalt, et olen maal, kus paljud asjad toimuvad poliitilistel põhjustel sügaval vee all. Et paljude inimeste elamise kese paiknebki sellel maal – paradoksi korras – vee all. Maa peal vee all. Et nad tegelikult elavadki vaimus vee all ja käivad maa peal ennast rohkem niisama näitamas. Mitte ainult baskid ja meie ajal. Juba näiteks marraanid, sund- ja võltsristitud juudid, kellega Fernando ja Isabel 1492 kiire lõpparve tegid ja kelle rahalisel toel sõitis Kolumbus Ameerikat avastama, elasid maa peal kristlastena ja vee all judaistidena. Ja see armas don Quijote ise, see hispaanlaste rahvuslikuks tüübiks kuulutatud härrasmees, on tüüpiline just mööda Kastilia-La Manchat ringi kondava veeluse hispaanlasena. Kogu tema kurbnaljakas lugu seisneb selles, et ta toob maa peale selle, mis kuulub vee alla. Mis kuulub küll orgaaniliselt Hispaania juurde, aga vee all. Olgu siis Biskaia lahes, baskide juures, või Vahemeres, kataloonlaste kandis. Ja nagu Estrella käitumisest näha, käivad baskid ka kataloonlaste juures vee all. Don Quijotel, sellel suurel retoorikul, pole mingeid emotsioone ja järelikult ei karda ta midagi. Ta teab ja tegutseb alati kindla intuitsiooniga, rünnates maapealse loogika kohaselt vale asja. Alati, kui ta asub mingit maapealset asja või olendit õilsa sihiga tapma, meenutab ta mulle baski anarhisti. Maapealsete tõdede jaoks ründavad need kaks alati vale meest. Vee all selgub, et nad ei eksi. Kui don Quijote ei ründaks tuuleveskeid, siis poleks tema olemasolul mingit mõtet. Viimane rändrüütel don Quijote ja tänapäeva baski anarhist on ühe ja sellesama ajatu tüübi, veeluse hispaanlase kehastused.

Ärgem unustagem, et just bask Unamuno oli mees, kes kultustas don Quijote Hispaania Kristusena. Vormilt Kastilia kõrglavamaa uhke ja avalik ohvitser, sisult veelune, ehkki umbes sama uhke baski

anarhist või kataloonia või juudi individualist – niimoodi kinnistas Unamuno oma filosoofia prillis don Quijote kõigi järgnevate põlvkondade jaoks. Tema rääkis don Quijotege seoses muidugi ainult Kastilia vaimust, tehes – ise endale ehk aru andmatagi – näo, et tal ei ole baski separatismi, selle oma noorpõlve iga-baski-pärispatuga enam midagi pistmist. Tema esimene programmiline kirjutis don Quijotest kandis pealkirja “Sure, don Quijote!” (1898). Sellest sai üks nõndanimetatud 1898. aasta põlvkonna manifeste. Pärast seda kui Unamuno La Mancha hunnitu härrasmehe naiivse baskina oli hüljanud, leidis ta tema taas veevaluse baskina üles ja võttis ta oma vapiloomaks. See oli palju kavalam ja viljakam taktika. “Sure, don Quijote!” asemel kirjutas ta nüüd tervelt kaheosalise raamatu “Don Quijote ja Sancho elu” (1905), apoloogia donkihhotluse kiituseks, mis sisaldab avaliku pöördumise don Quijote enda poole, patukahetsuse ja ekstaatilise tiiraadi “Elagu don Quijote!”:

i Viva Don Quijote!, iviva Don Quijote vencido y maltrecho!, iviva Don Quijote muerto!, iviva Don Quijote! Ela, sa alandatu ja solvatu, ela, sa surnu! Selliste järskude pöördumistega andis Unamuno maailmale mõista, et teda ei huvita euroopalik koolifilosoofia ja et ka mõtteteaduse aluseks võib olla tunne, traagiliste vastuolude tunne, *el sentimiento trágico*, midagi Nietzsche ja naistelt. Me kõik näeme, kui raevukalt tembib ta nüüd don Quijote isikus Kastilia vaimu, seda ühenduste ja ühtsuse vaimu, ilma milleta ühtainsat katoliiklikku Hispaaniat ei oleks maailma sündinudki, äärmusliku ja ääremaaliku individualismiga, mis võib pärineda ainult Baski provintsidest. Mõnes mõttes on don Quijote kuju Hispaania rahvusvähemuste (ka kataloonlaste, galeegide ja juutide) võrratu kättemaks impeeriumimeelsele kastiillastele. Kõik, mis don Quijotes on kastiillaslik, muutub naeruväärseks. Kõik, mis temas on baskilik, õilistub. Tema kõrgkonventsionaalne retoorika, tema verbaalne idealism pärineb Kastiliast. Tema vankumatu tahe kõike konventsionaalset eirata ja seejärel seda ka iga-sugust arukust unustades rünnata – tema tegude äärmuslik idealism on baskilik. Kurva kuju rüütli loob õieti kastiillase ja baski raskesti ühtesobitav ühendus, mis õnnelikel hetkil kannab siiski mingi ülehispaanialiku igatsuse tunnuseid. Ja mõnes mõttes on see ühtesobimatute algete ühendus päästnud Hispaania vaimu, sest temas on nii palju

seesmist kasvu- ja küpsemisruumi ning ootamatuid, läbiproovimata võimalusi. Don Quijote kuju lõpuni avastamata perspektiivikus oli kahtlemata see, mis Unamunot võlus.

Ignatius (Iñigo) Loyola, jesuiitide ordu rajaja, oli päritolult bask. Tema ebakonventsionaalne ja individualistlik innukus katoliikliku usu levitamisel äratas esialgu kahtlust ja ta heideti igaks juhuks inkvisitsiooni vangikongi Salamancas. Tema oletatava süüasja uurijaks määrati üks kohalikke bakalaureusi, Salamanca bakalaureus nimega Sancho de Frias. Nii nagu don Quijotet, nii püüdis ka Iñigo de Loyolat üle kavaldada ja teda konventsioonide rüppe tagasi meelitada isendliigist Salamanca bakalaureus. Mingil ajal mõisteti, et seesama baski anarhist Loyola võib koos oma fanaatikute kompaniiga, milles mängisid alul väljapaistvat osa ka ristitud juudid, korda saata suuri tegusid kastiilialik-katoliikliku kiriku tervikluse nimel. Mõnes mõttes päästsid jesuiidid bask Loyola juhtimisel roomakatoliku kiriku ajal, mil seda tabas suurim kriis. Võib ka öelda, et baski anarhism, tembituna Kastilias kollektiivsesse vaimu, päästis uut värskendust tuues sellesama Kastilias vaimu, mis ilma tugeva roomakatoliku kirikuta oleks olnud kujuteldamatu. Umbes niisama uuendas ja tugevdas sümboolselt kastiillust ka Unamuno, kui tempis tema rahvalikku sümbolkuju, don Quijotet, äärmusliku baski individualismiga. Ja ta ei teinud seda mitte ainult sümboolselt, vaid oma toodangu kohal sädeleva anarhistliku tähetolmuga ka täiesti reaalselt. Don Quijotest sai filosoofilise maailma tegelane suuresti tänu Unamunole, mehele, kes oli don Quijote esmalt maha salanud, et teda seejärel iseene poolt rafineeritud ilminguna kultustada. Et millelegi tõeliselt anduda, peab enne läbima sellesama asja kirgliku mahasalgamise faasi, kes seda siis ei teaks. Pole verisemaid ateiste kui need, keda piitsutab takka häbitu meenutus aegadest, mil nad kristliku altari ees põrnus lamasid. Pole suuremaid juudivaenajaid kui need, kes on näinud ränka vaeva omaeelse juudi päritolust ülesaamisel – Thomas de Torquemada, Hispaania kiriku peainkvisiitor, kes võttis endale eluülesandeks välja selgitada ja uude paremasse ilma saata kõik kristlikkust teesklevad judaistid, on ainult üks näide ajaloost. Kultus tekib lähedusest, mis on nii suur, et mõjub häbituna. Et ta mõjub häbituna, siis proovitakse temast, olgu enne või pärast läheduse kõrgpunkti, iga hinna eest lahti saada. Uno-

muno proovis don Quijotest lahti saada enne oma – talle alateadlikult häbiväärsena näiva – lähedustunde kõrgpunkti. Siis, ennast võites, võttis selle läheduse, enda ja don Quijote seesmise läheduse, omaks. Ja nüüd tuleb oletus, mida ma mitte kellelegi peale ei suru: ma arvan, et Unamuno kultustas don Quijote pärast seda, kui ta oli hakanud aimama, et La Mancha hidalgo üks reaalseid prototüüpe elus võis olla jesuiitide ordu rajaja bask Ignatius Loyola. Loyola oli enne oma religioosset pööret olnud suur rüütliromaanide harrastaja, täpselt nagu don Quijotegi. Mõlema mehe anarhistliku idealismi aluseks sai rüütliromaanide lugemisest tingitud mürgitus. Oma raamatus “Don Quijote ja Sancho elu” tõmbab Unamuno algusest peale sarnasusjooni don Quijote ja Ignatius Loyola vahele. Ta väidab, et don Quijote ärapõletatud raamatukogus pidi kindla peale olema ka Jeesuse Ordu rajaja elulugu, ehkki Cervantes seda enesetsensuurist tingituna ei maini. Mulle paistab, et Ignatius Loyola on Cervantesele teataval määral inspiratsiooni andnud don Quijote kuju loomisel. Ignatius Loyola, suurim Hispaania idealist, keda Cervantese ajastu teadis.

Oma igavese mässumeelega aitavad baskid Suur-Hispaaniat vaimses vormis hoida. Ja mitte ainult vaimses, ehkki see on juba teine teema. Baski ja kataloonia köögid on Hispaania parimad, ning ilma nendeta elaks kastiillane, see loomupärane, verbaalselt ülespuhutud askeet, ehk siiaamaani rahumeeles oma oahautise ja läätseleeme juures, teadmata, et ka suulagi võib olla nautimisse suunatud elund.

Niisiis kahtlustan ma, kas mitte juba vana Cervantes ise polnud paras individualistlik irvhammas, kes mõtles La Mancha viimse rändrüütli kuju välja mitte ainult kõigi kastiillaste lõbusaks ajaviiteks, vaid vaese ja Suur-Hispaania Vahemere-võimu eest sõdides vigaseks jäänud mehena ka kättemaksuks kastiilialiku andumusideaali vastu. Unamunogi oli Cervantese romaani lugenud esialgu võõrail pimedail silmil, kuid mõistnud seejärel, et Cervantes ei ole mitte tema vaenlane, vaid vend, keda annab oma paati tõmmata. Don Quijote teenib üdini andunult midagi ebamäärast, mida ta nimetab tinglikult Dulcineaks, ja mõjub seetõttu talumatu veidrikuna. Don Quijote väljendab oma hoiakuga sedasama – üle surma piiri astuvat ja vampiirlikku – andumust, mida oleme tundma õppinud juba Quevedo luuletusest (*polvo serán, mas polvo enamorado* ‘nad tuhaks saavad, kuid tuhk jääb armu-

nuks'). Ainult et Quevedo luuletuses on andumus ülev, Cervantese romaanis aga ülevoolav ja seetõttu koomiline. Koomiline, sest Cervantese kastiillus ei olnud mitte puhas, vaid paadunud individualisti prillid pisut kõverdunud. Cervanteseski, ja vist õigustatult, on oletatud osalist juudilikku põhja ning sellest tulenevaid sarkastilisi koomuskeid. Jah, bask ta ei olnud, oli selle jaoks juba liiga kaval, kuid mingit ääremaist separatismi õhkub ka siit. Kastiiat Cervantes otsesõnu siiski pilada ei julgenud, selle asemel ütles ta metonüümiliselt (ja eufemistlikult): La Mancha. La Mancha on nimi, mis toob iga haritud inimese huulile ennekõike muige. See on ainult ja üksnes Cervantese karuteene. Lamantšalased uhkustavad küll oma don Quijotega, ja teenivadki tema pealt, kuid mitte kellelegi neist ei meeldi, et nende kodukohta nimi kõlab kogu maailma meelest, ja vähemalt esimese hooga sama naljakalt kui eestlaste hulgas Kastre-Peravalla või Kilpla. Niisiis: öelge La Manchas küll La Mancha, ent ärge selle üle muiake. Muigamine La Mancha nime üle on kohapeal veelgi kahjulikum, kui kiruda La Mancha odavate massitooteveinide niru kvaliteeti.

Kastiilia kirjanduse ehe kõrgkatoliiklik põhijoon oleks olnud see, mida esindavad Quevedo sonetid. Ent see joon ei saavutanud ajaloolist võitu (ja Quevedo luuletused ei ilmunud ta eluajal raamatusse koondatult), sest kõik teised Iberia maakonnad enda alla ühendanud Kastiilia kaotas sellesama ühenduse tõttu ise aegamööda huvi oma puhta askeetliku meelega vastu. Nii nagu Venemaa kaotas oma õigeuskliku näo Nõukogude Venemaana. Cervantes kui ajas paremini kohaneva segarassi esindaja seljatas quevedolikult puhtatõulise Kastiilia kiltmaa vaimu. Kuid sellest ei pea rääkima enam Kataloonias. Kunagi hiljem.

Lamasin rannaliival, kui verest nõretav Estrella minu kohale kummardus. Just nii, nõnda ma tundsin – verest nõretav. Tule, kiskus ta mind õlast. Ma aimasin, kust tuli see vere lõhn. See oli Vahemere soolasus, mis tema vett verena aistida laskis. Tule, tule, kiskus Estrella mind nüüd ka kõiest, mis mu keha ümber tilpnes, ja ma tõmbasin teda tema enda omast vastu. Siis pigistasin ma talle käed vöö vahele, ehkki see ei olnud rihma ülima kokkupigistatuse tõttu peaaegu võimalik. Aga naise ihu oli siiski viimaks naise ihu, lapsekandmiseks ja sünnitamiseks loodud, paisumiseks ja kokkupressimiseks mõeldud, ja mitte

just raudvitstega paigatud, ning andis seega järele. Kõik see, mis sa minust siin maa peal mõtled, on vääritud, ütles Estrella, see ei lähe minuga läbi. Aga ma ei mõtlegi midagi, vastasin ma, ja see oli tõsi, ning jätkasin: mul on lihtsalt mõnus tunne sinu pükste vahel olla (vait, käratas ta, nõnda minuga ei räägita), sinu rihma vahel jõlkuda nagu kummitorbik (mis on kummitorbik, küsis ta kurjalt). Tunded on, alustas ta siis sedasama lauset, mida ma selles peatükis juba nii mitu korda olen korranud, et see kõigil peaks meeles olema. Ja et ma ta ka ise tollal juba hästi meelde olin jätnud, siis sekkusin ma oma häälega Estrella kõnelemisse, ja me ütlesime selle lause seal tookord kaldaliival pimedas üheskoos välja. Sa mõnitad mind, ütles ta. Sa mõnitad mind nagu Sancho Panza don Quijotet. Mulle oli see tookord alul üllatuseks, kui literatuurselt ka tema oskas mõelda. Kuni mulle meenus, et see võis olla üks reminiscentse neist minu enda lausetest, mis ma talle kuskil Ávila müüridel või Sevilla katedraali kellatornis, võrratus La Giraldas, olin ette söötnud.

Me olime nimelt õppinud kordama teineteise lauseid, ilma seda enamasti väga aredalt teadvustamata. Ja ma usun, et kolmandate isikutega kõneldes tegime me seda veel rohkem. Mina kordasin tema ürgbaskilikke tarkussõnu, nagu teaksin ma neid juba emapiima-aegadest, ja tema jäljendas minu literatuurseid improvisatsioone näoga, nagu oleks ta neid õppinud baski anarhismi aabitsast. See reetis, et meie keeled olid juba palju enam segi läinud kui meie üsnagi süütult anarhistlik-literatuursed kehad või nende osad. See oli märk millestki võimsast ja ehk kõrvvalt vaadates liigutavastki, millele me mõlemad erilist tähtsust ei omistanud (ja tähtsuse omistamine tõigi ju alati kaasa igatsugu rituaalseid krampe), aga mis meid vist tasahilju mingi salajase energiaga laadis. Mida küll tähendab meile naine, kellega me oma keeled oskame sassi rääkida? Kas kõneldavate keelte põimumine on võrreldav füüsiliste keelte ühtepõimumisega suudlemisel? Kas on see midagi enamat või vähemat? Muud ma ei teadnud, aga seda tundsin küll, et naine, kes nii iseenesestmõistetavalt sinu kõnelemisse sekkub nagu Estrella, sind teiste ette söödaks ei heida.

Tule, ütles Estrellamar, või muidu teeb rannapolitseid sinust hakkliha. Ajasin end uuesti püsti ja me sumasime päästvasse Vahemerre. Ma olin end nii hästi suutnud poliitilisse Hispaaniasse sisse elada, et tund-

sin ka ise voogude vahele vajudes kergendust. Maa oli must kui tint ja vesi oli must kui tint, aga maa peal tundsi me hirmu ja lainete üle pea lüües hakkas meie ümber voogama vabadust. Mida enam me suutsime end viia uppumislähedasse seisundisse, seda kindlamaks muutus meie teadmine vabadusest. Maa külge aheldatult vee all. Midagi hispaanialikku. Kui me üles laine harjale tõusime, kihutas vesi meid tohutu hooga maa poole, ja kui me põhja laskusime, kiskus tagasitõmme meid sama meeletult avamererele. Aga raudvardad istusid ei tea mis ime tõttu kindlalt põhjaliivas ning järsu nõksakuga katkes Vahemere iga katse meid oma roaks saada. Mõnikord tundsin ma seejuures, et murdun vöökohalt pooleks nagu herilane. Estrellamar kargas mulle mingil hetkel selga ja me kihutasime koos, üksainus inimkork, nii kalda suunas kui ka sealt tagasi merele. Käega selja tagant kobades avastasin ta puusaõnaruses kõva eseme. Ilmselt otsisin siis erootilisi pigistusi. Ma ei leidnud neid ei eest ega tagant. Vee all, nagu kuumas saunaski, dekonstrueeritakse igasugune seksuaalsus. Ja lisaks sellele oli ta ju täismundris. Ma ei saanud tükk aega aru, mis see kõva ese seal riiete all on, ja selle üle juureldes kaotasin mitme hea sõidu mõnu. See ei saanud olla häbemekont, see kõige tugevam, kiskjalikum, mõõkvaalalik koht naise kehal. See osutus revolvriski. Paistis, nagu ei lahkunuks ta sellest, nagu oma mustast rõivastki, eales. Patsi võis ta lahti siduda ja teatud olukordades reetliku punase niidigi autoistmele visata, aga relva võttis isegi vee alla kaasa. Tahtsin talle teatada, et ta revolver on märg (milline lapsik teade!), aga sellest ei tulnud midagi välja. Ma pidasin seda tol hetkel millegipärast väga tähtsaks. Estrella oli juba ise kõigest aru saanud, kiskus relva ühe käega seeliku alt ja surus mulle vastu lõuga. Tulista, karjus ta mulle kõrva, *tira tú*, pane pauk piki merd! Aga vee all! See kõlas umbes nagu *fuck me*, kui lisaks veel teada, et *tirar* on hispaania keeles mitmetähenduslik ja seda ka seksuaalses mõttes, *fuck me*, aga mitte minusse, vaid piki merd, lase sperma Sardiinia poole tee, torpeedo! Hea küll, jätame selle. Minusse oli ilmselt sügavalt istutatud arhailine teadmine, et püssirohi ei tohi märjaks saada ja et vee all tulistamine on seetõttu üleüldse absurdne. Haarasin revolvri siiski enda kätte, nagu ta oli seda soovinud (võib-olla ähmasest ohutundest, sest luuavarrestki võib ju tulla pauk! – ma ei hakka taas korrutama, et tunded on meie nõrkuse tööriist), ja nagu

iseenesest vajutas sõrm päästikule. See oli ikkagi lask, mis nüüd järgnes. Isegi vetemõllus tajusin ma äkilist lühidat tõuget, mille oli tekitanud kuuli väljapaiskumine rauast.

Läksin ühekorraga nagu peast segi. Nüüd siis lõpuks ka mina. Sest Estrella oli seda juba ammu. Ta kiikus mu turjal, kägistas mu kõri ja leelotas heleda häälega vist mingit võitluslaulu, millest minuni jõudsid vaid ühetaktilised fragmendid. See pidi olema baski keeles, ma ei näinud muid võimalusi, aga mulle tundus see olevat eesti keel, sest minu seljas kiikuva emase heledas hääles oli midagi kõigi maailmade naisi ühendavat. Tulge kokku, maailmade naised – jah, umbes säärane näis mulle olevat selle laulu lihtne veealune sõnum. Viisifragmendid on mul siiamaani meeles. Ma ümisen neid nüüd duši all, kui mu ümber pahiseb kloorine vesi, ja huuled vormivad hääletut sõnumit: tulge kokku, maailmade naised, vee all ei lähe see neil läbi! *No pasaran!* See ei meenuta mulle mitte etnilist, mitte baskilikku, mitte kataloonset, vaid internatsionaalset Hispaaniat, täpsemalt – Hispaania kodusõda, seda kõigi aegade kõige kirevamat rahvusvahelist verepulma. Tobe. Aga ma läksin siis ise peast segi. Selle peale, mis ma tegin, võiks tulla ainult parun von Münchhausen. Aga see tuli välja, uskuge või mitte. Ma sirutasin revolvri teda kahe käega kõvasti kinni hoides ette – nii nad teevad filmides, kui asi tõsine – ja hakkasin tulistama. Ma ei tea, mitu kuuli oli Estal pidemes, aga lõppu neil igatahes ei tulnud. Vajutasin vahetpidamata korra sekundis päästikule. Vähemalt kümme korda tulistasin ma nii mõttes välja viimase kuuli, ja viimaseni ma ei jõudnudki. Revolver minu pihus töötas nagu reaktiivmootor ja surus meid järjekindlate järskude tõugetega laine tagasitõmbest läbi. *Volador, volador, volador*, karjus Estrella, rakett!

Siis lamasin jälle rannal. Kuu Sardiinia kohal punetas ikka rohkem ja rohkem, äkki olin talle hõbekuuliga pihta saanud? Estrellamar kükitas minust mõni meeter eemal. Ma ei tohtinud teda enam näpuga-gi puudutada, sedasama inimest, kes äsja oli mind kõigi oma nelja liikmega kägistanud. Istusime, õieti lamasime jälle vagade anarhistlike tabude ringis. Rituaalide tund oli läbi.

Nõnda rannapolitsei meid leidiski. Korruga tundus mulle, et meie lähedusse on ilmunud kaks valges vormisärgis kuju. Estrella oli neid märganud juba enne mind, kuid polnud teinud piuksugi. Nüüd, pead

tõstes, usutlesin teda vaikides, ja niipalju kui see oli pimeduses üldse võimalik, uskusin aru saavat, et ta palub mul suu pidada. Ta hoidis küünarnukkidele toetudes kätt suu juures ja see mõjus nii, nagu oleks ta hoidnud väikest sõrme huulil. Üks valges särgis meestest kükitas minu kõrvale ja küsis midagi. Tal oli peas sinine barett, mille värvi ma tookord tegelikult ei eristanud, ja vööl igasugust kraami: nuiad, telefonid ja paugutajad. Ka minul oli väga hea vöö, ainult et ujumispükste peal, ja paremas käes (oo, õudust!), paremas käes revolver. Hirmusööst läks minust kaugelt mööda, ilma mind erilisel haavamata, kuid hirmu komeediliselt kaugenevalt sabalt lugesin ma siiski, et kõige hullem võib praegu olla see, kui politseinik tajub minu välimuses omaenda välimuse paroodiat. Et ma näin talle nagu don Quijote, kurva kuju rüütel, kes kohtub ühe ülimalt tõsise rüütliromaani kangelasega, näiteks Gallia Amadísiga. Sellised asjad võivad tekitada jubedaid konflikte: tema oma pagunite, bareti ja igasuguseid relvi täis riputatud uhke naastulise rihmaga, ja mina paljalt ujukate väel, aga samuti rihma ja relvaga. Ma ei teadnud kõige vähematki, mida selle kohta ütleb Hispaania relvakandmise seadus. Mida ma pidin tegema, oletades, et olin Estrella märgist aru saanud? Oletades, et see oli olnud märk? Käitusin instinktiivselt. Siinse loo raames oleks vist isegi õigem öelda, et käitusin intuiitiivse kindlusega, unustades tunded, meie nõrkuste tööriista, ja hinnates asju igaviku vaatepunktilt. Ma tõstsin parema käe, mis hoidis ikka veel revolvrit, üles ja osutasin revolvritoriga mitu korda oma pooleldi avatud suhu, inisesin nagu tõeliselt meditsiinilised idioodid seda teevad, ja noogutasin innukalt peaga. Politseinik jälgis mind süvenenult. Ta kutsus ka oma kaaslase ligi. Nad vaatasid mind läbi pimeduse pikalt, panid näod nii lähedale kui võimalik, nuusutasid kordamööda, ja uus mees andis mulle märku, et ma kordaksin seda, mida ma juba olin teinud. Osutasin jälle revolvritoriga avatud suhu ja inisesin eriti vastikult. *No tiene lengua*, ütles teine kohaletulnu, mehel pole keelt. Noogutasin agaralt peaga ja ümisesin rõõmsalt. Siis ajasin suu pärani, häälitsetes veelgi valjemini ja justkui otsides politseinikega edasisi kontakte. Ma olin kindel, et nad polnud neist huvitatud. Tundsin end hundina, kes ulub kuu poole, ja leidsingi kuus toetuspunkti, kelle hoolde end kõigi hetke ohtudega usaldada. Kui katoliiklasel on ees otsustav valik, nii olin kuulnud kellegi käest juh-

tumisi Toledo katedraalis, siis ei analüüsi ta enam olukorras peituvaid poolt- ja vastuvõimalusi, vaid usaldab end kellegi endast võimsama hoolde, kätudes kõige lihtsamal olukorrast tuleneval positiivsel viisil. Ma usun, et just nõnda ma käitusin. Minu käitumine tõukas neid eemale, nagu seda vaja oligi, nad tõusid ja silmitsesid meid Estrellaga vaheldumisi. Erilist ebalust paistsid neis tekitavat meie kõied, mis olid vardaidpidi kõvasti maa sees kinni. Mehed vangutasid päid. Nad küsisid midagi Estrellalt. Estrella vastas neile kristalselt intelligentsel viisil, hea diktsiooni ja kaine sõbraliku intonatsiooniga, mida minagi vahel tema juures olin täheldanud. Selline tüdruk pidi teadma, mis ta teeb, ning eriti seda, mida seadus lubab ja mida mitte. Tajusin suurt kergendust – enda, aga veelgi enam politseinike oma. Estrella ei lõpetanud oma iroonilisi kommentaare, näidates täielikku üleolekut olukorrast. Politseinikud võtsid meie kõisi pihku ja libistasid neid läbi sõrmede. Ilmselt pidid nad sellises situatsioonis midagi põhimõttelist ette võtma, kuid nad ei suutnud meenutada, mida. Kõied vastasid vist nõuetele. Vaadake ette, ütles üks neist lõpuks, Kataloonia ei ole Andaluusia. *No, no*, noogutas Estrellamar neile julgustavalt. Mehed seadsid end aegamisi minekule. Veidi eemaldunud, pöördus üks neist ümber ja hõikas meie poole trotsliku, agressiivse häälega: *sadomaso*. Noh, ja mis siis, kuulsin Estrellamari sõnavat. Minu meelest oleks ta pidanud nüüd vait jääma, eriti arvestades ühte detaili, mis kõigil peale minu oli meelest pühitud. Kas tõesti läheb see läbi, mõtlesin.

Arma, tuli siis sealtpoolt ometi. Ma ei tahtnud oma kõrvu uskuda. Ma lihtsalt ei tahtnud. Alati polegi vaja uskuda, vaid võib rahulikult edasi lamada. Ma lamasin, revolver käes, usaldades kõik kuule. Mitte – usaldades kuule (mis olid mul rauas), vaid usaldades kõik kuule. Sellele seal tähistaevas. Käitudes lihtsaimal olukorrast tuleneval positiivsel viisil. Teades, et tunded on meie nõrkuse tööriist. Ma ei visanud revolvrit merre ega jooksnud ära. Mul ei tulnud enam pähegi lolli mängida. Ma ei kavandanud samme edasiseks. Mõtlesin Teresale Ávilast ja emalikkuse metafüüsikale.

Löök kõhtu pidi mu surnuks ehmatama. Silme ees läks mustaks. Jah, isegi öös nagu tint võib silme ees mustaks minna, kui vaatad kuud. Ära karda, kuulsin ma Esta häält, ole kuss, see olen mina. Ta oli end mulle naiseliku hoolimatusega kõhu peale istuma latsatanud. Ma

ei saanud algul arugi, mida see võiks tähendada. Tema, anarhistlik askeet! Mul oli tükk tegu, et toibuda. Ta kummardus mu kohale, liibus põigiti mu vastu, kuid mitte selleks, et suudelda. See olekski olnud maitsetuse tipp. Ei, ta küünitas end minu kõrva juurde ja sosistas: mingil hetkel olin ma kindel, et sa nad maha lased. Ma ei pööranud sellele lausele erilist tähelepanu, aimasin midagi kitsilikku. Ta raputas mind õlgadest. Saad sa aru, ütles ta, ma lootsin kõigest väest, et sa need kõkardid tapad. Suur-Hispaania järelvägi, karjus ta, mingi rahvuspolitsei, sul oli püstol käes, kuulid rauas! Ta haaras mu parema kae, pigistas mu sõrmed metalli vahele kinni – ja käis pauk. Esimene kuul lendas ta oma peast hädavaevalt mööda, lausa riivates juukseid. Teise lasu põrutas ta juba situatsiooni ohtlikkust taibates otse taevasse. Mu sõrm, mis kogu aeg päästikul oli lebanud – äkki polnud ma ka ise välistanud võimalust sandarmeid tappa?! –, oli nüüd Estrella krampis sõrmedega päästiku külge naelutatud. Kui ma oleksin teda välja tõmbama hakanud või midagi muud füüsiliselt aktiivset teinud, oleks käinud järjekordne kõmakas tundmatusse. Minus tekkis kummaline kartus tulistada Estrellale silma. Jäta juba, ütlesin ma valjult ja nõudlikult. Vaikus. Kaugelt plaaži servalt kuulsin ma otsekui naeru. See oli politseinike naer. Filmidest tuntud irvitus. Nad olid veel meie kuuldeulatuses. Nad kuulsid, et me paugutame püstolit. Ja nad ei teinud sellest väljagi.

Miks nad ütlesid *arma*, aga midagi ei teinud, küsisin ma. Kui sa mu kae lahti laseksid, Estrella. Miks nad minult relva ära ei võtnud? Sest, vastas ta. Kuu Sardiinia kohal, okei. Sest, kordas ta. Ma vangutasin pead: läila. Stilisatsioon. Sest nad ehk tundsid mu ära, ütles ta pärast suurejoonelist pausi. Seda enam ju, rääkisin ma edasi. Mis mõttes, küsis ta. Kui nad aru said, kes sa oled ja nii edasi, ütlesin ma teatava põlgusega. Täiesti mõttetut põlgusega. Kas sina kartsid neid, küsis ta. Ei, vastasin ma, ma mõtlesin kuule. See läks nagu iseenesest üle. Iseenesest see nüüd küll ei läinud, sõnas ta. Nad teadsid, kellega neil on tegemist. Kellega siis, küsisin ma. Minuga, vastas ta. Sinu ainus lootus oli, et nad unustavad su paugutaja, ütles Estrella. Ja nende ainus lootus oli, et nad ise selle samuti unustavad. Ta naeris. Siis ütles ta: üks oli neist kogenud ja teine roheline. See, kes *arma* ütles, see oli roheline. See, kes teda löi, oli kogenud. Kes löi keda, küsisin ma. Kogenum löi

rohelist, seletas ta. Kogenum löi väga kogenukt. Väga valusalt ja hääletult. Sest ta oli juba aru saanud, kes ma olen.

Ja kes sa siis oled, Estrella, küsisin ma tüdinult, ja edasi juba sosis-tasin, tema enda heaolu silmas pidades: sa oled ju see, keda nad just otsivadki. Ma olen see, ütles Estrella, ja tõmbas seeliku vahelt teise re-volvri. See oli tõesti vägev žest. Teine revolver selles situatsioonis löi mu pahviks. Kas sa arvad, et nad aimasid, küsisin ma. Ära enam päri, lausus Estrella, meie Hispaanias tunneme üksteist hästi.

Ja siis ütles ta veel kord: kunagi täna õhtul olin ma peaaegu kindel, et sa nad maha lased. Kahetsus, mis väljendus neis sõnades, oli nii suur, et võitis isegi nende ülitobeda mõtte. Milleks see vajalik oleks olnud, Estrella, küsisin ma mõne aja pärast, alandusest veidi toibununa, ei, mitte toibununa, vaid mõningase rääkimistahte taastudes. Siis me oleksime olnud vabad nagu linnud, ütles ta teatava unistava liialdusega. Selgita, nõudsin ma. Ma ei selgita sulle mitte midagi siin il-mas, mitte kui midagi, vastas Estrella. Kas sa ei arva, et nad võivad tagasi tulla ja palju suurema kambaga, küsisin ma. Kindlasti mitte, teadis ta. Miks siis mitte, küsisin. Sest nad arvavad, et meie tuleme tagasi ja palju suurema kambaga. Ja siis küsisin ma: kas teie omade jaoks on täismehe ainus mõõt tapmine? Mul on revolver pihus, ütles ta ja sirutas mulle toru ülevalt näkku. Minul samuti, ütlesin ja siruta-sin talle oma toru alt vastu. Hea vastus, möönis ta, aga ikkagi. Läks, nagu läks, ütles ta, korjame oma kraami kokku. Mul on varemgi ol-nud sõpru, kes pole kedagi tapnud.

SVEN KIVISILDNIK

* * *

Hiigelstaadion, hulk inimesi tuleb ehitise sügavusest päevavalgele, mina koos teistega. Rahvas rõkkab, nagu oleks otsustav kohtumine pesapallis, wrestlingus või jalgpallis.

Valge pearäti ja valgustneelavate viigidressidega härrasmees tervitab meid, juhib kõrgushüppe kasti juurde ja pakub istet. Dressipintsaku käised on kummaliselt avarad, sissekootud Lee Cooper'i logodega ning samuti viigitud.

"...mina olen... ibn Ilves... tere tulemast..." läbi rahva vaimustus-hüüete kostab vaid katkeid, "...Mart Laari nimeline haarem asutati aastal..." Ta osutab käega tribüünidele, inimesed on kaugel, aga tundub, et nad on alasti. "...Teil on au... vabariigi valitsus on seda hetke..."

Napis rahvariituses näitsikud kannavad meie ette tubli ämbri suuruse põletusmustriga õllekapa, ibn Ilves kummardab, võtab kapa külge kinnitatud vooliku, tõmbab sõõmu ja ulatab mulle ruunimärkidega kaunistatud luupitsi. Suitsus on kadakat, sookailu ja veel midagi, ulatan vooliku edasi.

Nägemine läheb teravaks, see mida enne pidasin jalgpalliväravaks, on laulukaar. Laulukaar on taustaks hiiglaslikule skulptuurigrupile: pronksist valatud pjedestaali kõrgemal astmel on ratastoolis Erki Nool, pea rinnale vajunud, teisele kohale on kinnitatud Budõlin, oda rinnust läbi, kolmandal kohal lamab Pertelson, suu kõrvuni, ketas hammaste vahel.

Ibn Ilves riputab mulle kaela kuldhammastega näitsiku, tema naeratus on mul siiani silme ees.

Produtsendi meil Väinämöisele

Saa nüüd aru Väinämöinen
Sa esined tõesti suurepäraselt
Sa oled meisterlaulja ning
Selles ei kahtle mitte keegi
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Me tahame et sa esineksid
Meie populaarses show's koos
Paljude teiste tuntud lauljatega
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Kuulasime sinu demo vaatasime
Sinu livevideot ja olime hämmastunud
See pole üldse see mida me müüme
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Me lahutame inimeste meelt ja
Täidame nende vaba aega staaridega
Aga sina laulad konkurendid maa alla
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Sinu CVs oli kirjas et sinu rivaalid
Vajuvad sind kuulates maa sisse
Aga me pidasime seda mõjuvaks eriefektiks
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Ajakirjade esikaantel näed sa hea välja
Sul on juuksed püsti peas silmad põlevad
Ja jope hõlmad on kutsuvalt lahti
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Meil esinevad siin staadionipändid
Kellel on lepingud hiigelkontsernidega
Ning kes teenivad kümneid miljoneid
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Piisab sellest kui sa kas või kolm
Poistebändi ja paar poolpaljast beibe
Elavalt matad on kahju korvamatu
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Sa ei kujuta ette kui kallilt
Nad kindlustatud on aga meie
Vastutame siin turvalisuse eest
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Kui sa laulad on politsei, press ja
Kindlustusfirmad meil kaelas
Ning sponsorid ütlevad meile ei
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Ära mõista meid valesti
Me oleme koostöö poolt
Aga me peame leidma muu lahenduse
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Kui sa ei saa teisiti laulda OK
Me leiame sulle mõne filmirolli
Modellilepingu – sa näed seksikas välja
Said sa aru Väinämöinen

Saa nüüd aru Väinämöinen
Top 100 esinejaid maa alla laulda ei tohi
Aga et sul on palju fänne siis me
Saadame sulle järgmisel nädalal uue lepingu
Said sa aru Väinämöinen

Notes on Kalevale

Kalevala
You knew
Have a point

First of all
That point is unknown

So the most of current
Kalevala stuff
Is formal and pointless

Lets look
At this in more detail
For example
Little piece of
Common Kalevala lyrics

Tata-rata-tata-arata-pois
Tata-rata-tata-arata-pois
Tata-rata-tata-arata-pois etc

Where does that take us?
Obviously nowhere

After it I'd
Like to propose you
Suffer a little more
Of pointless
Kalevala products:

Lemmminkäiiiiinen
Lemmminkäiiiiinen
Lemmminkäiiiiinen etc

Ill briefly summare
The main issues

The main issues
Have no point
Lemminkäinen
Is not the point
Of Kalevala

That brings me
To the end of my
Presentation on pointless
Kalevala stuff

In my opinion
The only way forward
Is Väinämöinen

Väinämöinen is the point
Of Kalevala
You knew

Lets look now

At Väinämöinen

You may remember
That Väinämöinen
Was a singer

As I'm sure we'd
All agree he sang
The other guy
Deep into the ground
That's interesting

Briefly Väinämöinen
Is the point of Kalevala

As you can see
There are some
Very good reason
Not to deal with
The point of Kalevala

In Conclusion
We can say that
Nobody wants to
Listen the band
If they use Väinämöinen
As leading vocal

So much for
Buried alive

Thanks you
For your attention

* * *

Ma ei hakkagi saladust tegema sellest
Milline oli mu lapsepõlv, nii see oli

Ei jaga ma oma rõõmu kõigist neist
Kommikottidest, põhjapõtradest ja kohevast habemest

Ega küsi su sünniaastat, su põtrade tõugu, igapäevast
Viagara annust ega kõigi teiste väikeste tüdrukute kohta

Lapsepõlvearmastuse nimel, jõuluvana, sa võid jääda
Aga ainult üheks ööks

KARL MARTIN SINIJÄRV

* * *

Paheliste madude vabadus noolib urgastest tumekollakat õhtut, erksate laengute lööklaine silitab akvamariini, sammal vedrutab päeva nukruva pilve põhjaveeks laugjaks ja numbrimärkide fluorestsents peegeldab kristlust kui õõva ja sibula tulihommikutantsu.

Välkpulka pildunud vatipärg masendub koomiksi pühast koraalist, ööd nõrguva dollari rullib must nektar lehttaignaks ja jääks, aktsiaturumutt kisendab hommikuvarbade vahedes rusket luuliimi, lahkuva kalmistu kummivilinat kuuleb diletantne kvintett ning lööb mütsiga trummi.

Õrnade tütarde jalalöök mõrastab kirgliku kolba ja lõuna, siberi katklemist naerab söekollane poolkerapäike, islam on naeltena togitud tuhande pühaku põidade tatsamistungi, meekarva masendus õnnistab palvele käändunud hulkade lahjendet
verd
nagu mahlakat muru.

Veevärvi vaarika lõikehaav taevast ei rusu, ent muserdab mulda, kuue miljardi kääbuse käik avab ukse kasiino võrkvalda ja sohu, pahandan korrakseks muskuspardiga, aga ei unusta turvatud spoileri-
läiget;
kuukuuma sügavkülmpäikese mikrolainetus rasvatab sõrmust ja und, mida kaja ei lonksa.

Tahmase prilli klaas nutab lapsena kolmandas klassis ja hõrk emakeel lajatab ihutud kirvena lolli sea kolpa, kui teemaks on sült ja paar
marja,

kadakad kukuvad vihinal pilvede rõvedas svingis, kus neli on peki-
veer, aga
kolm kooljat on sihvakaim ratsu ja tõtskärnkonn mühatab kuldketi
raskuse alt:
“Teil mida aplombikat asja?”

Tuhmhall räparuudulisus ereärksa sõbrateki vasemkülmas veeres
vaibus porri,
tookord ei me mäletanud ühtki puruparti söömalahmatumat keset
ihmjat ilu,
kesk veeringute lööminglusti, kõledat kupüürsust, seljarootssust
tugevnevas aos
ja ihu noorenemist, tost sõltumatult säetud lümfirubla rängast
kargumisest
näis nääluviha ööbikkuldses onnis.

King jalas aegub, vetevald saab pühaks maipühadeta iidse lume-
kaabus keset jälkust,
teemant tuhiseb siit mööda ja viiskümmend on noid, kes ilma jäävad
tare tasumisetunnist, jäävad moosist, tormkindel too, et ilu nõtrus
pleegib
veel nelja vaala valkjaskuldseis parrus kui kime kopikas ünkmürgses
Tartu leos
koos kuue kuradiga sammaldunud tõrres.

Vald väärab roomavat redelit pahede põllul ja jaataja eitus näeb
nuttude üht,
kellest kahtede kolmetu neljasus viivitab kuidpidi seitsmevat kahtlust,
ühena, üheksandana noorenduks kasvõi kaks kuusikut siberi servale,
laukamaa kolpa,
leiaks kuuliaugu mu meelel ja hellitaks augukest, leiaks viiskümmend
na
väheldast mäkra ja poeks nende urgu.

Ja poeks nende, poeks nende urgu.

Mina, saabunud sajandi sitt

Korraks tehniliselt terane olla,
prügikasti lükates sibulakoori
(nina on kinni tänu nohule
ja tänu kurguvalule ei iitsata suu ka mitte)?
Tõttu-tõttu?!

Oi kurat kui terane mõte käis
välguks peast läbi:
justnagu oleksin ise pealt keskkooli
Tallinna Polütehnilisse Instituuti läinud,
justnagu oleksin valemitega
suhestunud.

Nii aisaraisa terane mõte
oli too.

Ja ta jälje võite te
siia lehele vajutada:
vaadake kas saab suur või jääb väike või
tuleb võipaki kontsuga üle käia,
põikuulitsast hõigata-küsida,
isa kämblast pärida,
isaema käekesest pärimust uurida.
On see koorevõi või või või võimargariin?

Isa ei mäleta? Ise ei aima ka?

Küsige vanatädidelt
säält Aarde ja Preesi nukalt kasvõi!

Vist enam ei või. Ega saa.

Kummardan aastakümnete mängpildlemise ees,
olen paažžonglöö, r,
klošššokolaadjates kangastes keerutlev
kaalutleja-mittemiski,
tufffiligraanne
muda.

Saksa keeltki ei tönka.

* * *

Nägu teab
kui tühi on olla, kui
mitte miski ei kutsu
mitte kellelegi mitte midagi ütlemas,
ent ometi hirmsasti tahaks:
ainult klahvid on aldid.

Vanasti öeldi:
tühi paberileht, sulepea imemine.
Pole mul paberit.
Ei, kuskilt sahtlist vast leiaks.
Pole mul trükimasinat kunagi olnudki.
Sule ja tindiga tegin
õige ammu ainult plekke
(kirjatehnika kolm).
Tühi öö ja aimu ärimine,
püramiidja sõrmuse loomine.
Kui und ei tule ja unustamine ei õnnestu,
kuni uni sisse astub
eksamiteta.

Paadi pardasse veab eilne laine pikka igavat kriipsu.

Kui seda kõike

Puude taga on maantee
Ja maantee taga on põld
Põllu taga on puisniit
Ja puisniidu taga on järv
Järve taga on võsa
Ja võsa taga on mets
Metsa taga on rada
Ja raja taga on piir

Piiri taga on maa
Ja maa taga on meri
Mere taga on kivid
Ja kivide taga on liiv
Liiva taga on rohi
Ja rohu taga on põõsad
Põõsaste taga on puud
Ja puude taga on maantee

* * *

Tumedaskulunud, äranärtsinud velvetpükste õmblused
kisendavad värske õhu järele
suitsu ja surma ja ihkamiste käes,
vana õllekeldri rasvases oigamises.
Liigesed kiunuvad tõustes, selgroog
rakendab musttuhandet miniatuurset jõumomenti
lülide lakkamatuks sirgumiseks
ja kõverdumiseks.
Jalad kanged, selg naksub, ühesõnaga.
Käsi, veel podagrast puutumatu, haarab kannu.
Kann täideti äsja kurrentse lokaali adekvaatseima virdega.
Vahutab, sätendab.
Suu, sadadest tubakasõõmudest ruunatu,
venitab end laisale, ent seda siiramale
muhelusele.
Sõber, kümnetest kõrtsukordadest kurathää,
käitub kui tahmunud peegel,
venitab võidunud viiesajase libatammisele lauale,
mõuratab kümnenditaguse häälega:
kaks happy hour'it veel!
Tulge mu juurde,
Ljubljana, Bordeaux, Columbus Junction!
Viige lumi ära, et heal meelel koju saaksin!

* * *

Poola kuningas on ilus
Istub põõsa vilus
Püüab kala

Poola kuninganna aga
Ühes Poola kuningaga
Püüab olla ilus
Ent ka kala

Kuningas saab kala
Kuninganna mitte
Meri loksub tasakesi
Meri loksub tasakesi
Kuningas on kurb

Poola kuningas on nukker
Havi hakkab lantti
Haue küljed sätendavad
Poola kuninganna korvis
Haue küljed sätendavad
Õige tasakesi

Külma helkimise taga
Kala küljed säravad
Poola kuninganna nutab
Las ta nutab las ta nutab

Poola kuningas on hea

ÜRGAR HELVES

REBEND LOORIS

*Aga mina ütlen teile, et igaiüks,
kes naise peale vaatab, teda himustades,
on juba abielu rikkunud temaga oma südamel.*

Matteuse 5:28

“Kallis inimene!

Me ei kohtu eal, ma ei tea, kas sa selle kirja kättegi saad, kuid kui saad, siis tea – just sina oled see ainuke inimene tervel maailmal, kes võib mind mõista ja mind aidata. Anna vastus sama postiljoni kätte, kes selle kirja sulle toob...”

“Sa oled siis postiljon ka veel,” osatas kirjanik Krauklis.

“Ma vahendan aeg-ajalt, jah, mõningaid teateid,” vastasin ausalt.

“Minu naisele!” noogutas Krauklis, justkui millestki väga hästi aru saades. Lehvitas kirja ka nagu suur taipaja.

“Teinekord ei tea sõnumi ilmaruumi läkitaja, kellele ta täpselt... Ma pean ise vaatama.”

“Siin on ju juttu naistest, eks ole,” kõkutas Krauklis, “naistest on selles kirjas, ja sina annad selle – minu naisele...”

“Ma ei saa aru, milles näed sina siin loogilist dispoitsiooni?”

“Teema, teema!”

Kehitasin õlgu.

“Teema, ah, see on ju sinu sõna, sa ei mäleta või – teema; sa omal ajal rääkisid beibedest niimoodi: sealt tuleb üks teema... Aa või, et sa nüüd ei mäleta enam, mis teemad sul omal ajal olid, kuradi arabist!”

“Jah, me kõik oleme kunagi eksinud mõne sõna valikul.”

“Ja nüüd sina, kes sa väga hästi tead, mis on teema meestevahelises jutus, ja tead, et seda teemat ei arendata mitte iial ühe seelikus Teema

endaga – sina annad nüüd kirja, mis otsast lõpuni teemat täis – minu naisele...”

“Aga miks sa kurvastad, nagu näha, on ta nüüd sullegi seda kirja näidanud, millest sa tunnend, et oled ilma jäänud?”

“Mitte ilma jäänud, kodanik Helves, vaid see on ju sulaselge vihje!”

“Vihje... olukorrale Afganistanis?”

“Mine ... oma Afganistaniga, minu naisele muidugi, või noh, sellele teisele naisele, Sirjele!”

“Sellele Afganistani naisele?”

Krauklise nägu omandas rohekaid toone.

“Mida kuradit!” pröökas ta: “Sina, napakas arabist, kes ei tunne tähtigi, aga seda Sirjet tunnend sa see-eest väga hästi, kuradi siga selline, või minu naisele ette kandma!”

“Nojah, araabia keel on mul pisut nõrk,” tunnistasin, “kuid ma tõlkisin ju saksa keelest...”

“Ah tema tõlkis, hi-hi!” ilkus Krauklis: “Siis tahaks juba teada ka, kuidasmoodi sa sellesse kummalisse beduiinide postitalitusse ülepea oled sattunud? Mis ülesandeid sa veel täidad? Kelle teenistuses see infosüsteem seisab, mis, ah!?”

Ma ei hakanud talle seletama, see olnuks pikem jutt. Soovitasin tal kiri hoopis uuesti läbi lugeda ja kõigepealt iseendale korralikult selgeks teha, mis tal seal segaseks jääb, ja alles siis minu juurde tagasi tulla. Krauklis läks seepeale ust paugutades “poodi”, nõudes veel, et ma naise tulekuni Olevi järele vaataksin. Kiri ise aga, muide, läks edasi niimoodi:

“Ma tean, et ma ei peaks kõrvale kalduma, kuid pean siiski rääkima ära ühe vana araabia mõistujutu Muhamedi saapast. Nimelt käis Muhamed kord ujumas. Ihuüks. Kui ta siis veest välja tuli ja tahtis saapaid jalga tagasi panna, laskus taevast kohinal tohtu suur kotkas ja naksas ühe saapa küünte vahele. Muhamed hüppas ja sirutas käed, kuid otse üle ta pea kõige saapaga taevasse tormav lind loovutas tal- le vaid ühe sule. Vaene Muhamed ei suutnud ega suutnud ära imestada, kuidas võib ometi taevast vastu nii ülekohtune olla. Ta pidi minema teisele poole küngast kohtuma viie tuhande jüngriga. Tal tekkis kahtlus, kas õpilased üldse aru saavad, et ta on Muhamed, kui ta

ilmub neile niimoodi – vaid ühe korralikult kängitsetud jalaga. Aga siis nägi ta üles vahtides, kuidas tema taevasaapast siugles välja madu-
uss.

Ongi kogu lugu. Muhamed langes põlvili ja palus härdasti Issandalt andeks... Jah, kui palju kordi oli mullegi see lugu ikka ja jälle toonud lohutust ja andnud tagasi usu. Kui palju kordi olin minagi näinud oma õnne kadumas. Ja alati olin siis selle loo najal uskunud – aga võibolla oli äralennanud õnne sees peidus palju suurem õnnetus! Ja ma tänasin neid, kes olid minult õnne röövinud.

Palju kordi olin ma suutnud nii teha, aga nüüd – pärast seda, mis juhtus mu ainsa, ma rõhutan, jah, ma ei väsi seda kordamast – mu ainsa naise Salmeaga, ja meie lapsekesega, väikese Oleviga.

(Oleviga? Siin ja edaspidi on postiljon lisaks muule tõlkimisele ko-
handanud ka isikute nimed, looduskirjeldused ja kõnekäänud kirja
saajale suupärasemaks, nii et siis Omar on edaspidi Olev jne, vaid Sal-
mea jääbki Salmeaks.)

Jah, pärast seda, mis juhtus nende kahe taevalikult kalli olendiga, ainsatega, keda ma armastasin, pärast seda, mis neile taevast osaks sai, ei suuda mina enam end Muhamediga lohutada, ei ühegi tema mõis-
tukõnega, olgu ma kas või, olgu ma või neetud.

Kallis inimene, kes Sa seda kirja loed, saan loomulikult aru, et ma ei tohi liigselt raisata aega ega sõnu. Luba vaid veel üks kõrvalepõige. Sa tahad muidugi teada, miks mina saadan oma mure nii kaugele, ku-
hugi seitsme mäe ja mere taha. Aga sellepärast, et ma ei taha otsida vastust liiga lähedalt. Ma tahan aru saada, kas Sinagi saad minu otsa-
tust murest aru, sina, kes Sa oled nii kaugel, ja kindlasti hoopis teist-
sugune. Ma tean, et Sinugi maa on pidanud üle elama lugematuid kannatusi, paljuski põhjustatud nendesamade impeeriumide poolt, mis on häda ja viletsust külvanud meiegi maale. Ma tean, et te olete väike rasitud rahvas. Meist kindlasti hoopis erinevad, kuid mitte ka nii teistmoodi, et teile kohutavad ajalookäänud ja õnnetused tundmata oleksid. Ja pealegi on minu jaoks väga tähtis, et te olete teist usku, te pole musulmanid – Jumalat kutsute teie ju, kui ma nüüd ei eksi, hoopis Lutheruseks.

Teie “usku” ei peeta minu kodumaal muidugi mitte millekski, kuid mind ei häiri see praegu, sest – nagu juba ütlesin – olen mina ise prae-

gu igasuguse usu juba peaaegu et kaotanud. Sestap saadan ma nüüd kirja kaugele-kaugele, ma tean, kui lootusetu on mu üritus, ma tean, et vaevalt satub see kunagi inimese kätte, kes võiks mind mõista ja mulle midagi veel öelda, aga olgu, ma tean, et ma ei tohi end tappa, jah, seda siiski veel usun või püüan uskuda. Saadan kirja saksa keeles, sest see on ainus teie kandi keel, mida oskan, kui venelased siin olid, siis suurest vihast õppisin. Pealegi on see ju teie maal õpetlaste keel? Ah, mu teadmised on nii lünklikud, võibolla räägiti seda keelt teie maal sada aastat tagasi ja nüüd on kõik selle unustanud. Aga see pole muidugi võimalik. Ja kui olekski, siis pole ju oletus, et leidub ometi keegi teil seal, kes mu kirja tõlkida suudab, mitte vähem võimalik kui see, et ta satub kohe õige inimese kätte. Ja tegelikult, kui liiga hoobilt mõistetak, kardan, käiks ta käest kätte, ju tema üle imestataks, aga võibolla ka irvitataks. Aga kui vaid tark suudab lugeda, siis ei või ju esimene lugeja halb inimene olla, ja kui ta mu kirja nii rumalaks peab, et lausa häbi, siis ta vast ei näitagi seda mitte kellelegi rohkem, ehk olekski nii parem. Kummati ei usu ma, et mõni liialt haritud ja tark inimene mulle vastata suudab, vast just mõni lihtne natuur, nagu ma isegi, kuid kes on ka ise midagi sarnast tundnud; just tundnud, ma ei kavatse kõneldagi, isegi mitte mõelda – läbielamisest. Et kui ta on tundnud, ja kui temal see tunne ei ole kaasa toonud nii põhjatut südamevalu ja südamehävingut nagu minul, ehk oskab siis tema mulle midagi öelda. Et kas on võimalik mu enesesüüdistusest kas või paar pudet eemaldada, et raskus mu südamel ei sunniks mind selleks kõige hullemaks – siit kaljunukilt, kus praegu istun, otseteed alla söösta.

Ma tean, et teiegi pühade tekstide hulgas on mõned Jeesuse Kristuse sõnad. Ma, igaks juhaks, kui te ei tea, märgin, et tema on meilgi tuntud, ta on üks prohveteist. Vähemalt selles Afganistani osas, kust mina pärit olen, räägiti meil lastele segi Muhamediga ikka ka Kristuse lugusid, aga Muhamedi lood olid muidugi võrratult huvitavamad.

Nagu läbi roosa udu mäletan ma, justkui oleks kunagi vanade meeste vahel jutuks tulnud, et too Kristus olevat öelnud midagi sellist, et ühel mehel tohib olla üks ja ainult üks naine. Ja et isegi kui tema mõnesse kõige õrnemasse ja unesegusemasse kujutluspilti ilmub kas või mõne teise naise ebaselge ja poolläbipaistev kujutis, siis on mees tei-

nud kõige hirmsama patu, mis eales on võimalik kõikide taevaste all. Ma ei saa olla mitte täiesti kindel, et teie usus mingeid selliseid õpetusi leidub, sest, nagu öeldud, kuulsin sellest ammu ja – tunnistan – ega mul pole see õieti varem meelde tulnudki kui alles nüüd. Aga et ta meelde tuli, ja et minu mure ja valu on kõige otsesemalt nüüd selle usudogma külge aheldatud, sellest saab hea lugeja muidugi kohe varsti aru. Aga, siinkohal ma tõesti väga palun, kui teil sellist usku pole mitte kunagi olnud, sest need vanad turbanites mehed selle ühe sisserännanud kiilaspea ümber võivad ju olla pärit hoopiski mõnest mu lapsea unenäost, siis sel juhul palun hävitage see kiri kohe, sest sel juhul pole mul tõesti enam mitte mingit lootust.

Ajad on meil olnud, lugeja ehk teab, siin üsna segased. Ma ei hakka pikalt seletama, mitmeks me oleme olnud vahepeal kistud ja kes või kuidas on kuskil võimul olnud ja kui kohutavad on need võimurid olnud ja kuidas nad kõik on meie prohveti õpetusega vehkinud ja seda igaüks oma vägivalla õigustuseks pruukinud. Jah, see viimane koondav vägi, too Õpilaste vägi, seegi on nüüd vist siis tõesti puru. Mina ei sattunudki Õpilaste all kunagi elama, ometi olen aru saanud, et nende võim polnud sugugi mitte see kõige hullem. Ja mitmenaisepidamist harrastati igal pool ja mitte ainult Õpilaste ajal. Mõnel endisel kommunistide sõdalaselgi oli nii palju ..., et (Mõned mõisted on tõlkijal käinud üle jõu.) Ja, tahan rõhutada, ega mina ei olnudki, ma pole mitte kunagi olnud mingi tõlgenduse vastane, ka selle mitme ... küsimuses. Mis ma tahan öelda, on see, et ma olin oma esimesse, ja ainsasse, igavesti ainsasse naisesse Salmeasse armunud, kohutavalt armunud, elu lõpuni. Ja et tema kõrval võiks olla veel keegi teine, see ei tulnud mulle lihtsalt mitte pähegi. Kuni siis ükskord ikkagi tuli, vist siiski, peaaegu tabamatu hetke jooksul liigutas mus see mõte, kuid sellest, kindel mis kindel, piisas kohutavaks õnnetuseks.

Meie abiellumine toimus Põhjas, seal oli ta pärit, seal ma ta leidsin, seal ma temaga pulmad tegin. Vastu kõiki tavasid. Sest minu suguvõsa ju ei saanud Lõunast üldse tulla, sest teed olid lõputute kaevikutega läbi lõigatud. Ja paljud naise sugulased ei saanud tulla jällegi Põhjast, sest need neetud kaevikud lähenesid meie pulmalauale juba nii kiiresti, et... et kui me seal väheste külainimeste ees istusime ja kui need juba poole peo pealt hajuma hakkasid, siis vaatasin mina ka, et heh,

ei tea, kas ilmuvad viimaks Õpilased ise mu lauda. Aga järgmine päev, tõsi ta on, oli veriseid linu juba igal pool, sestap ei riputanudki meie endi ... välja. Liikusime veelgi kaugemale põhja ja sinna me jäime rettu. Jah, seal oli nii vaene olemine see aeg, et mitte mingid mõtted mitmenaisepidamisest ei oleks saanud mu pähe tulla isegi siis, kui ma poleks armastanud Salmead üle kõige siin maailmas. Nälgas me küll lausa polnud. Sündis Olev. Mu rõõm. Mu aare. Mu Ja kui Olev jooksmas hakkas, siis rebenesid senised võimusuhted jälle uut moodi puruks, jälle oli maa teisiti jagatud, ja meil avanes võimalus lõpuks ometi sõita Lõunasse, minu isa tallu.

Esimesel võimalusel asusime teele. Räägiti võõrastest lennukitest, aga meie neid ei näinud teel. Räägiti veel miskitest väga iseäralikest lennukitest, mis polegi õiged lennukid, vaid luurav surm ise... Aga meie liikusime mööda rahulikke radu. Ja isa juures, kuulasin maad, oli ka rahulik, ise sõdadest piiratud, oli minu kodukoht õnnekombel jäänud suurtest hädadest puutumata.

Me jõudsime koju. Koju! Koju... Ma ei taha öelda, et vastuvõtt oli jahe. Aga seda ta oli. Ja ma pean seda ütleva. Ah, kui palju tülisid meil oli olnud varem, ikka olin ma tundnud, et olen isale murepojaks, et minus on ta pettunud, kodust lahkudes olin tundnud koguni, et ta ei looda mind enam kunagi näha, et peab mind kadunuks. Aga nüüd olin ma ometi kõige kiuste kodus, noore, väga-väga ilusa noore naisega, ja meil oli juba ilus ja suurepäraselt edenev poeg! Miks ei oleks siis keset surma võinud mu isa korraiski rõõmustada, miks hakkas ta rääkima, keset õhtusööki, kui kõik olid kokku tulnud, kõige kohutavamaid mõnitusi?!

Jah, juhatades sisse selle mükitud olevuse, kukkus ta igasugust pidulikkust mõnitava tooniga hüüdma, et "kallis" pojake, üks naine, üks salaja võetud naine sul juba on, aga on aeg lisada sellele ka tõeline aare, selline, mida ei pea vaka all hoidma, näed poeg, siin on sinu esimene avalik naine – Sirje.

Jah, muidugi mäletasin ma seda last. Jah, muidugi olin ma kunagi, noh nii umbes viieaastasena, olnud temasse nii-öelda armunud. Jooksnud nagu nõme tal sabas. Jah, muidugi oli ta jõudsalt küpsenud, muidugi oli ta nüüd priske ja pakatav. Muidugi tuli mulle meelde, kuid kinnitan, ja see on tõsi – sel hetkel haaras mind vaid kohutav häbi, ma

vaatasin Salmeale otsa, sosistasin vabandusi, enda arvates vabandusi, kuid mu naine kuulis vaid segast pominat. Kõik oli nii kohutav. Sest! Isa pidi ometi aru saama, et me olime pidanud pulmad ära pidama, ega me siis ei võinud loota, et maailmas asjad kuskil järsku nii suure mürinaga hakkavad muutuma, et variseb kokku ka Õpilaste müür, mille taha, me ju kartsime, peame igavesti jääma, sest nii võimas tundus see siis. Ja et see meie tegelik pulm nii ebakohane oli, eks tulnud siis ju võtta meie nüüdset pidulikku kodust söömaaega kui omamoodi Ja tema, minu isa, mõtelge, toob minu pulmapeole ühe teise naise! Otse pulmakotta, selle priske tüdruku, selle Sirje, kes mind ainult naeris, saad aru, ta narris mind, kui ma olin viiene või, noh, olgu, natuke vanem. Selle norija toob. Keda ma kõige vähem tahtsin näha, selle toob minu pulma, minu isa toob selle fuuria otse minu pulma! Mida ma pidin tegema, ma tõusin püsti, ma surusin oma naise enda vastu, ma vaatasin isale otsa, ma nägin, et temas on igavesti olnud vaid ääretu vihkamine minu vastu, ei tea mille pärast, pole vajagi teada, sest mina teadsin nüüd väga täpselt, mida ma pidin tegema. Ma vaatasin talle otsa ja ütlesin: “Nüüd, isa, ei ole meie vahel enam mitte midagi.”

Ma muidugi ei hakka Sind, hea lugeja, tüütama kõikide nende rumalustega, mida mu ema välja mõtles, et meid lepitada. Esiteks polevat isa üldse aru saanud, mis see tähendab, et meie vahel pole enam midagi, et pole mida – ta, isa, arvanud esimese raksuga, et pole tüli ja vimma, mis varem oli olnud; et ta ei saavat ülepea aru, miks me pärast nii toredat algust äkki lauast minema tormasime ja pakkima hakkasime. Siis, kui ma seletasin ja ema kaudu väga selgelt isale edasi andsin, et meie vahel pole enam ühtegi s i d e t, siis jooksis ema veel suurest majast sellise rumalusega tagasi, et isa olevat palju vaeva näinud, et pulmi sobitada, et tema olevat arvanud, et ma õnnetu armastuse tõttu olin kodust lahkunud, et just too Sirje oli minu udupäisuse (melanhoolia) põhjuseks, et just selle naise, saatusliku naise pärast vedas mul elus kõik viltu. Et isa olevat otsustanud, et tema päästab oma poja, et tema teeb mu meheks, õnnelikuks meheks, ja temal oligi, näe!, õnnestunud see pulm sobitada, et ta oli nii lootnud, nii oodanud, et ma ikka koju (õnnetu valge vares) jõuan enne viimast aega, mis oli seatud. Ja muidugi oli ta kohutavalt ehmatanud, saades koos

mu lähenemisteatega kuulda, et mul juba on üks ... ja veel väänikuga...

Muidugi sellised arutud lollused, sellised ilma igasuguse põhjuseta oma last vihkava isa sapised sepitsused ainult õhutasid mind lahkuma. Olin otsustanud ära minna ja enam mitte kunagi tagasi tulla. Ja veel selsamal õhtul. Kuigi Olev näis just nüüd õigel ajal ja ilma igasugu kussutamisetä magama jäävat. Nii hea oleks olnud veeta öö Salmeega uue maja puhtas ilusas toas, kus kõik vajalik käe-jala juures, mitte la-geda taeva all ekseldes või võhivõõras viletsas võõrastemajas. Pärast kõiki neid ränki rännakuid...

Muidugi... Aga ma olin otsustanud ära minna kohe ja jäädavalt, ja ema ikka käis, ja siis ta hakkas rääkima, et hommik on õhtust targem ja et ta saab aru küll mu otsuse kindlusest, ja isa ise ei andnud, kah-juks, sel lõputu arutluse ajal end üldse näole, küllap itsitas pihku ja ajas Sirjega mingit plaani edasi... Ühesõnaga, ema jõudis nagu seleta-da veel mingist vajadusest nagu mees mehega oma isaga hüvasti jätta, et olgu siis pealegi, aga seda (mingi arusaamatu vana tava kohaselt) saavat teha ainult hommikuti, mitte õhtul. Ja et öö on tulemas. Ja et kuhu te siis nii...

Ja siis läbis üks õrn kujutluspilt määratlematu hetke jooksul mu meeli: nägin end vahelduse mõttes silitavat ühe naise keha, tema pun-nis rindu ja väikesi jalgu, nilpsamas nestet ta huulilt; ja kuulsin end tasa sosistama nilbusi ("kohe ma maksan sulle pilgete eest kätte..."); ja korraks jõudsin end tunda suure ja tähtsa mehena, sest see viirastus, see polnud Salmea, see oli too teine naine, see Sirje, ja mu "suure" mehe mõtte sisuks oli, et õigel mehel on ikka rohkem kui üks naine. Ma pühkisin selle kõik muidugi kohe oma peast, aga järgmisel silma-pilgul ma nõtkusin, Salmea istus ema taustal voodil ja tal olid sellised silmad, et ta viskaks korraks pikali, aga ta silmad ei olnud unised.

Nõtkusin, andsin järele, sest mulle tundus, et ka Salmea on mu ku-jutluspilti kuidagi tundnud, ja et ta aitaks mul nüüd kohe seda juba pühitud prahti veel koristada, et ta tooks mu hinge kohe praegu, kui ema vaid välja läheb, nii suure puhtuse, et sinna ei tule iial enam ta-gasi mingi Sirje. Ja mulle tundus, et nõidust peletavate kallistustega on meil kiire, et peame kohe embuma kaitsesse isa sepitsuste vastu. Ja seepärast ma ütlesin emale, et olgu siis, me läheme homme hommikul, aga siis läheme me kindlasti. Jah, kindlasti, sest loomulikult uskusin

ma, et hommikuks olen end hoolega pununud maagilisest võrgust täielikult vabastanud. Aga pärast kõige õrnemaid embusi oma ainsa naisega tundsin ma poolunes jälle isa pilget, kartsin nägevat juba jälle seda teist naist end alasti kiskumas, ehmatasin end virgeks, otsustasin mitte uinuda, ja põgeneda siit kohe esimeste koidukiirtega. Võitlesin! Kuigi, olgu see selgelt öeldud: need viirastused olid tegelikult minu üle võimust võtnud vaid väga lühikeseks hetkeks, ometi, ometi oli sellestki piisanud.

Ma jätan nüüd natuke vahele sinnani, kus on juba sügav öö ja taevas on tähti täis ja mõned neist langevad. Ja mina olen õues, sest uinuda ma ei saa. Ja ma muudkui mõtlen ja mõtlen, et miks on mu enda isa mind ometi nii kohelnud. Ja ma mõtlen, et ju on tal mingi tundmatu kole haigus. Ma mõtlen isegi, et võibolla tulevad koos uue võimuga mingid uued arstid, kes oskavad teda ravida. Mul on oma isast oma-moodi kahju. Ma ei saa temast aru. Ma ei suuda aru saada, kuidas ometi võis ta mind niiviisi solvata – kõigi nende inimeste ees. Kõigi nende ees!

Ja täht langeb, ja ma soovin, et Olev saaks õnnelikuks. Ja veel üks langeb, ja ma soovin sama Salmeale. Ja kostab kõmin, ja musse sigib kahtlus – mis saab minu soovidest siis, kui need polnudki tähed, vaid Mind haarab hirm, siis näen, kuidas üks Ameerika täht tuleb otse meie peale. Aga siin pole ju ometi mingeid vägesid! Siis näen, juba ma näen, et see pole lennuk, et see ongi too tiibadega väike koletis. Ja see ei lendagi ära, vaid hakkab meie talu ümber tiirutama, nagu uurides, justkui nuhutades – seejuures peaaegu hääletult, justkui mingi kratt, puuk või muu tulihändne koerakoonlane. Ja siis ma näen, kuidas see suitsev pisuhänd äkki heast peast meie majade vahele maandub. Otse uue maja ja suure maja vahele, see tähendab meie ja isa maja vahele künnab vao, ise susiseb, hetkeks raugab, kuid purtsatab korraks säde-meid ja hakkab siis hirmsat musta tossu välja ajama. Ootan kärgatust, kuid olen juba aru saanud, et see on mingi haige, see tähendab katkine, see tähendab rikkis tiibrakett, et see isemõtlev imepomm on teelt eksinud, see poleks kindlasti pidanud siia, minu isa koju lendama, aga on mingi vea pärast nüüd ometi siin, lamab, must jutt taga, majade vahel, ja ei tea enam ise ka, kas plahvatada või mitte.

Ma jooksen tупpa, ah, ma ei taha, ei taha meenutada seda kohuta-

vat ööd, ma teen hästi ruttu. Olev on ärkvel, kuid Salmea vaid ühmab läbi une: "Mis jälle..."

Karjun: "Salmea, võta Olev, kohe lauta! Peame jooksma lauta, kalju sees on laut, sest kohe, otsekohe võib juhtuda kohutav-kohutav õnnetus!"

Ma karjun niiviisi lakkamatult, Salmea virgub, hõõrub silmi, ta peab ometi olema aru saanud, mida ma hüüan. Ja ta hakkab kobama, midagi otsima, siin on kõik segamini läinud; midagi otsima, selle asemel et võtta Olev, kes vaatab mind surmani imestavate silmadega, vaatab, et miks isa karjub, ja üllatusest ei karju ise sugugi. Ma peaksin ta, vaese väikse, viimaseid vaateid vaatava väikese võtma ise, võtma ja jooksma, jätma segaduses Salmea, kuid ma ei saa, sest olen ise kahmanud sülle kõik tekid ja riided, mis siin on, et laudas, mis on praegu tühi, teha Olevile ja meile kõigile seks kohutavaks ööks mõnus ase, ma ei tea ju, on seal põhkugi. Aga see iidne kaljulaut, seal oleksime kõik kaitstud, see on meie majast, sellest isa ehitatud uuest majast vaid sada sammu. Aga Salmea, tema kobab ja kohmitseb, mida ta ometi teeb? Kas ta siis ei saa aru?

Karjun hullunult: "Mida sa ometi teed, me peame kohe..."

Tema: "Ma otsin loori."

Loori? Loori! Jah, muidugi, teised pereliikmed on juba kindlasti kõik lauta põgenenud, peame nendega seal nina-ninas öö veetma.

"Võta, seal on üks loor!"

"Ei, kus mul see kõige ilusam on? Kus on see esiemade pärandatud, see Rumi-aegne?"

Need on viimased sõnad.

Järgmisel hetkel käib kohutav kärgatus. Kõrvad löövad lukku, vaikides lendavad nad ära mu juurest, kaotan teadvuse.

Esimene pilt: helendav arabeskne joon mu kohal. Taevast lehvib alla maailma kõige ilusam loor. Keset loori on rebend. Rebendist paistab valgus. See on tulekahjudest. Sel hetkel ma juba tean, et nad on surnud. Sest ma saan aru tähendusest. Helendav rebend söövitab igaveseks mu meelde: Salmea oli ainus pilu sinu ja Jumala vahel, ja nüüd on ta tagasi kinni õmmeldud.

Sa, hea lugeja, ei taha teada, kuidas ma kui nõdrameelne sealt põgenesin. Kuidas ma nagu mõni arutu prohvet rändasin, söömata, joo-

mata, kuidas jõudsin siia.

Sa tahad vaid teada, kas ma mõtlesin läbi kõik, mis võis põhjustada selle õnnetuse.

Jah, olen seda teinud. Alustades võimalusest, et oleksin pidanud sel kriitilisel hetkel midagi teisiti tegema – võtma või ütleva teisiti. Lõpetades võimalusega, et kõiges oli süüdi rahvusvaheline imperialism, Coca-Cola ja Miki-Hiir.

Aga ma olen aru saanud, et niiviisi mõeldes on võimalikud absoluutselt kõik põhjused.

Sain aru, et siis kui ma seal taeva all seisin, kui kahe tähe langemist nägin, kui neilt valedelt tähtedelt oma lapsele ja naisele “õnne” lootsin; kui tuppä jooksin, hüüdsin, kaltsukuhja endale sülle rabasin (et selle kaitse all ainsana ellu jääda) – siis oli meie saatus juba määratud. Salmea ei olnud mitte milleski süüdi. Muidugi pidi ta võtma oma kõige ilusama loori, kuidas siis muidu. Sest ta oli ka maailma kõige ilusam inimene, kuidas teisiti oleks teda võinudki varjata. Ka väga valede tähtede all, ka lehmalaudas.

Ja siis tuli mulle meelde turbanite vahel üks kiilaspea, ja imelikud jutud sellest, et kuskil kaugel põhjas on maa, kus inimesed usuvad, et kui vaid hetkeks, liblika poole tiivalöögi ajaks looritad oma vaadet kujutlusega teisest naisest, siis oled sa teinud maailma kõige suuremat pattu, pattude pattu.

See tuli meelde, sest taipasin, et lastes oma hingelinnul korra lüüa ripsu anduva Sirjega, olin määranud meie saatus. Sellele valele naisele mõtlemisega olin muutnud end nõrgaks, araks ja pehmeks, ja jäänud sellesse neetud tallu veel üheks ööks...

Oh, vaid mingi viletsa silmapilgu jooksul olin mõelnud-tundnud, et mis oleks, kui oleks kas või ühe öö selle nüüd nii priske nähvitsa, lapsea painaja, selle teise, selle Sirjega – et kui veaks isa kättemaksuks alt: võtaks tüdruku küll ära, aga vaid üheks ööks! – ja läheks siis! Väga kiirelt oli see mõte, see pilt, see Kõik, miski, milles oli juba kogu õnnetus kirjas, mind läbinud. Järgmisel hetkel olin ma vaadanud oma ainsat naist juba väga-väga valede silmadega. Ja siis kohe teinud saatusliku vea. Jäänud veel üheks ööks majja, kust lahkumise otsus oli mul ometi nii mehelik ja kaljukindel.

Sellega olin ma oma karistuse teeninud. Muidugi, kui see on nii,

jah, siis tean, Jumal, et olen endiselt sinu armu ja viha all, siis tean, et sa hoidsid must jällegi vaid eemale veel suuremat õnnetust... Aga muidugi, kui see ikka on nii, kui see on tõepoolest Jumala kindel ja tõeline tahtmine! Tahtmine, mida me ei ole kas mõistnud või... (Kõik need õnnetused, kõik need õnnetused.)

Kirjutan siin kaljunukil. Kui pimeneb, saan kokku karjusega, vana vaikiva mehega, kes viib mu kirja edasi. Kui see peaks kunagi jõudma sinuni, hea põhjamaalane, siis palun vasta mulle, kas teie olete ära tundnud, et on Jumala tõeline ja ülim käsk:

Armasta ainult ühte naist!

Või kuidas see ongi teie Koraanis kirjas?

Pimeneb, ta tuleb.”

KADRI TYYR

Sygis Ristikivi juures

*

Ilm on vaikusest raske.
Vaikus tuleb akna vahelt ka tuppa.
See vaikus on fyysiline.
Nagu korter
kus ei
käida.
Seal kasvavad sõnajalad.

yyrike suigatus Kaplinskiga

Lugesin paksu sinist raamatut
Tähtvere roosas majas. Akna taga
kiiksusid tee-ehitusmasinad,
kusagil sõitis prints oma bussis
ysna lähedalt mööda.
Tool mu all hakkas vibreerima koos
raskete masinate mootoritega.
Just nagu lapsena, siis, kui kombain
oli meie maja taga põllul
kahe meetri kaugusel aknast.

*

Mina ei tunne Sind Johnny B
ma olen teiselt maalt
kus on liivakastid ja õnnelik
lapsepõlv

pioneerimalev
ja kirikuaed
kus meil olid võimlemistunnid

Mina ei tunne Su mõru ja magusat valu
ma olen alati olnud terve ja tubli
yhe suletud saare serval
valitsustele ja aastaegadele vaatamata

Minul ei ole Su kullisilmi
mina ei näe neist läbi
mu aeg ja arvamine on teised
ja minul ei ole häbi

MATT BARKER

KISKJA

*Käesolev on robustne skits fiktiivsest ühiskonnast – ärgu otsitagu
tõepäraseid tegelaskujusid, sündmusi, geograafilisi pidepunkte.
Üksikasjalikuma seletuse jääb autor lugejale esialgu võlgu.*

Tööpäeva pikisilmi oodatud lõpp oli juba käega katsuda. Endamisi pobisev härra Berghoff Sotsiaalkomisjonist sõitis taksoga koju. Turvameestele saabus öine vahetus ning nad läksid kahe kaupa tagumise sissepääsu ette suitsetama. Tänaval süttisid esimesed laternad, tugev lõunatuul veeretask mööda asfaldi poriseid ajaleheräbalaid, tuues rindelt halbu uudiseid.

“Tule vahi!” hõikas üks päevase vahetuse turvameestest, tüse rõõsa näoga noormees, kui ma iga veidi aja tagant kella vahtides olin just lõpuks otsustanud: aeg on nii kaugel, et võib tüütu töövormi seljast viisata.

“Mis on?”

“Mees kepsutab jälle!”

Varjatud turvakaamera oli püüdnud fookusesse ühe veidriku Veterinaarametist, umbes viiekümneaastase pässi, kes kella järgi vaadates oli tegemas juba kolmandat ületundi. Sedapuhku oma lõbuks, astudes tühjas kontoris üksinda tangosamme, kellegi naiskolleegi kõpskingad jalas ning tõenäoliselt sama kolleegi huulepulk näol.

“Vanal on jälle jooksu-aeg.”

“Ta saab oma ületundide eest vist seibigi.”

Öise vahetuse turvamehed tulid suitsetamast tagasi ja kukkusid müri-
nal lagistama. Ma vahetasin riided ning, sukeldudes linna valitsevasse ootusrahutusse, otsustasin jala koju minna.

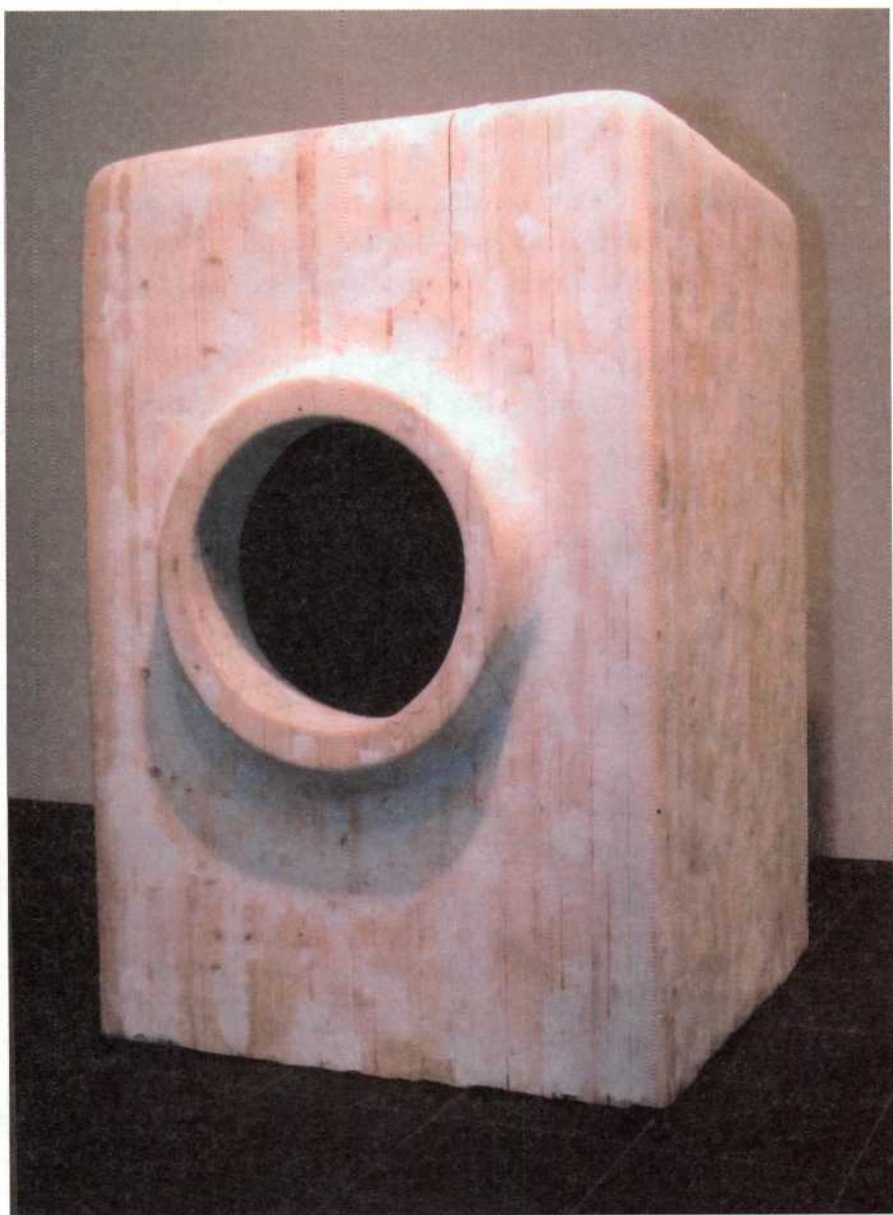
Taevas lainetas pilvedest justkui mullast välja kaevatud surnulina, mis kubiseb rahutult sahkerdavatest vakladest. Inimesed tundusid süngemad kui tavaliselt, jagades ilmselt looduse alistunud otsust surma minna. Inimhääled linnas olid taganenud sõidukimüra ja aeg-ajalt tä-

VILLU JAANISOO.

—
“Masin 1”. Puit.
2001.

—
Fotod
Ingmar
Muusikus.

VILLU JAANISOO.

—
"Masin 2". Puit. 2001.
Eesti Kunstimuuseum.

navatele ilmuva sõjatehnika – selle moodustasid viis tanki – kolina ees. Kõikjal võis näha rohelist kaitsevaelastevormi, mis ei sisendanud mingit turvalisust.

Väike rahulik Cesisburg oli muutunud. Ajal, kui kogu Põhjaaart raputasid kindral Callaghani õhujõudude pidevad rünnakud ning lõunast trügis major Waanenburgi välja filigraanselt korraldatud dessant, valmistus väike Cesisburg osutama vajaduse korral viimast vastupanu.

Vaatamata hilisele kellaaajale mängisid kaks viieaastast plikatirtsu püstikus kodu. Trepile olid laiali laotatud kõik vajalikud atribuudid: linad, nõud, isad ja emad, nii et ma pidin pingutama, et mitte ajada midagi segamini selles külmal räpasel betoonil pesitsevas väikekodanlikus idüllis.

“Tere, onu.”

“Tere-tere,” pomisesin. Mis idüll see teretuseta on?

“Onu, töömehed parandasid täna lifti ära.”

“Tubli laps.”

Ma ronisin kiiruga edasi. Lifti kasutasin haruharva, kuigi elasin seitsmendal korrusel. Töölt tulles polnud enam mingit tahtmist selles kitsas klaustrofoobilises urkas teadmatusse sõita – olid seal siis need poleeritud peeglid, et oma hirmule silma vaadata, või polnud.

Mul oli olemas kõik, mida aus kodanik vajas: sissetulek, eluase, mida hoidis korras ilus ja töökas naine, telefon, telekas ning tige koer, et kaitsta kogu seda tráni. Kõik, mis puudu oli, oli minu jaoks kasutu, ka unistused. Oli vaid karm reaalsus.

Hilda, mu abikaasa, oli ilmselt poodi läinud ning pliidilt leidsin vaid jahtunud pastaroa, mille ajasin kiiruga soojaks ja sõin piima peale võttes ära. Kõik, mis üle jäi, aga seda polnud palju, kallasin otse laua kõrvale põrandale. Selle eest saanuksin Hildalt korraliku sauna. Kuid enne kui ma selle mõttenigi jõudsin, oli Kiskja põranda oma pika haisva koerakeelega juba puhtaks rookinud.

Streikiv magu pumpas kurku kõrvetisi, kui ma telekat vahtides, vist juba tukkudeski, läbivajunud diivanil peesitasin. Hildat polnud ikka veel. Helistanud ta mulle polnud, kuhu ta nii kauaks minna võis, ei osanud ma arvata.

Ma ajasin ennast diivani kräuksatades püsti. Selga löi terav valu, justkui poleks kräuksatus kostnud mitte ärapiinatud vedrudest, vaid

ärakulunud selgrootülidest.

“Kiskja, kus sa oled?”

Esikus liivasel matil peesitav koer hüppas oma nime kuuldes ning minu sokkide lõhna haistes sedamaid krabinal püsti.

“Kus Hilda on?” pärisin ta rumalaid, kuid trusid niiskeid silmi vahtides. Kes võinuks arvata, et metsikust koerast saab nii vagura kodulooma. “Kus ema on, ma küsisin, lollakas?”

Koer vaid lakkus rahutult koonu ning tammus käpalt käpale, üritades tabada minu meeleolu.

Ma otsisin oma väikse korteri veel kord korralikult läbi, kuid Hildat eest ei leidnud. Ei leidnud ma ka ühtegi tema isiklikest asjadest: ei küünelakke, šampoone, kehasalve, rinnahoidjaid ega muud seda naiste pudipadi. Ja see ei meeldinud mulle juba üldse.

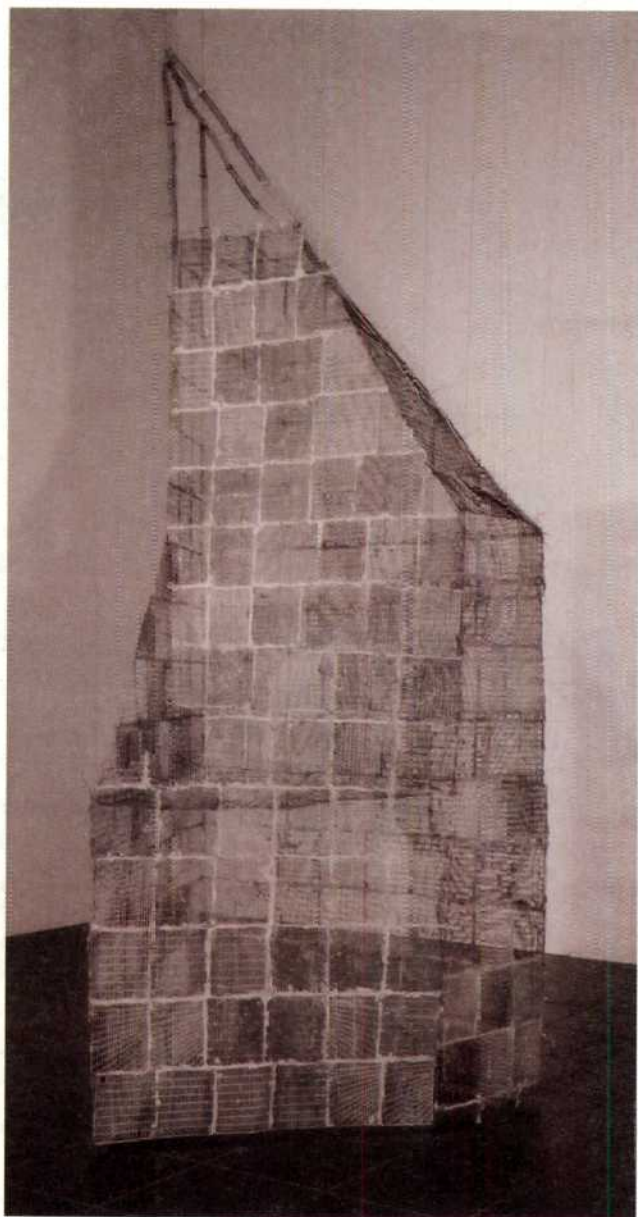
“Kus ta on, mis?”

Ma istusin köögis, tõmbasin aeglaselt ühe suitsu ning näsisin hajameelselt tüki leiba. Mis siis nüüd, mees? küsisin. Mis edasi saab?

Unistusi pole olemas, ütlesin. Oli vaid reaalsus ja karm vajadus see tegutsemisega õigesse rööpasse tagasi keerata. Seepärast viskasin kiiruga mantli ülle ja astusin üha tihenevasse õhe.

Ma hulkusin mööda järsku vaenulikuks muutunud linna kuni varaste hommikutundideni. Näitasin rusikat paar korda signaali lasknud autodele, piilusin üle ukse igasugustesse urgastesse – 24h-poodidesse, ööklubidesse, kahte riiklikku lõbumajja –, vahtisin põlgusega Keskväljakul ööpäevaringselt rindeuudiseid edastavat hiiglaslikku ekraani, mille ees pidas pidevalt valvet üks linna viiest tankist. Cesisburg polnud militaarne linn – mastaap polnud piisav –, viis tanki ja üks lennuk olid linna kaitseks soetatud ilmselt kaasakistuna üleüldise relvastumise tuultest või siis maksumaksja, minu enda raha ülekülluse tõttu. Ja seejuures julgesid nad veel regulaarselt tõsta joogivee ja paralleelselt ka puhta õhu hinda, ning seda mitte lineaarselt, vaid logaritmiliselt!

Süngeid mõtteid veeretades vantsisin kodu poole tagasi. Paari tunni pärast algab päikesetõus, vahepeal vaikinud linn hakkab toibuma, tänavatele ilmuvad ettevaatlikult urisevad autod. Justkui kuutõbised asuvad koristajad aeglaselt likvideerima öö jooksul kuhjunud prahti ning uniselt luksuvad kodanikud, silmad rähmased, magu punnis soo-

VILLU JAANISOO.

—
"Maja". Seatina.
2001.

VILLU JAANISOO.

—
“Toolid”. Kumm.
2001.

—
Fotod
Ingmar
Muusikus.

jast hommikusöögist, ujutavad üle bussid ja metroo. Autodega võivad tööle sõita vaid need, kelle nimed on avaldatud hommikuses ajalehes – reeglina kõrgemad ametnikud, võimukandjad ja rahakäsitajad. Mina ei kuulu nende hulka juba ammu – huvitav, kui roostes mu auto juba on, pole teda ammu silitamas käinud.

Ma ei kahelnudki, et koju jõudes ei leia ma eest kedagi peale hirmunult vannituppa peituva koera ja paari tüütu sääse. Ning ometi, kui ma ukse avasin, käratasin: “Hilda! Naine!” ega saanud vastust – vaid rõõmsalt vannitoast koonu välja pistnud Kiskja puged sedamaid peitu tagasi –, ei pidanud ma vastu, haarasin seinakapi najal seisva pörandaharja ning läksin rasketes saabastes, nagu olin, koerale vannituppa järele.

Kiskja polnud enam ammu kutsikas, kuid üritas instinktiivse harjumuse kohaselt ikka veel oma hiiglaslikku kogu inisedes vanni alla topida, mispeale vana roostes malm hädiselt kiunuma kukkus. Ma materalasin kilavat koera seni, kuni harjavars raksatas, ning ägestudes materiaalsest kahjust veel enam, asusin teda röökides jalgadega klobima.

Järsku panin tähele, et loom on kuidagi kahtlaselt vaguraks jäänud, ning tõmbasin rahunedes sügavalt hinge. Ma värisesin üle kogu keha. Vannile oli lisandunud mitu sügavat mõlki. Ma ei uskunud, et loomale midagi olulist juhtunud on – vana kogenud kiskja, nagu ta oli, oskas ta nii surnut teeselda kui ka iga oma kihva maksma panna. Praegu oli ta tõenäoliselt kõigest vanni alla kinni jäänud ega suutnudki selle pärast liigutada.

“Tule lagedale!” käratasin vanni alt paistva tagumendi kõrvale kükitades. Hallitavaid kahhelplaate kaunistasid siin-seal suured värsked verelaigud ja hallid karvatuustid. “Tule nüüd, ma pean ennast veel hommikuks välja magama!”

Ma jändasin tema taguotsaga tükk aega, tigetsedes, sõimeldes ja higistades. Üks käsi on üks käsi, polnud minu viga, et mul neid kaks polnud. Kui ma lõpuks looma välja võlusin, oli tööleminekuni jäänud alla kolme tunni aega, ning ma andsin karvapuntrale automaatselt veel paar vopsu, mispeale simulant vingudes kiiruga jalule kargas.

Möödunud lahing jättis meid mõlemat süngete mõtete ja tunnete nuhelda. Koer lakkus aeg-ajalt niutsudes pimedas esikus haavu, mina

tõmbasin valgustatud köögis vaikides suitsu. Minu ees lebas viis artiklit, mille olin välja lõiganud *Cesisburg Evening*'ist, mis oskas eriti põhjalikult kirjeldada selliseid juhtumeid. Iga artikkel pärines eri aastast, kuid sisu oli neil sarnane: metsik koer oli tunginud linna ja murdnud inimese või koguni kaks. Pikad kirevad lood, kannatanute elukirjeldused, peresidemed ja see muu praht ning lõpuks ka meditsiinilised andmed.

Jooksuaega Kiskjal praegu polnud – ei kippunud ta üle rõduääre alla ega teinud muid totrusi –, seepärast polnud ma kindel, kas on mõtet hakata teda linna peale ajama.

“Kiskja!” käratasin.

Koer võpatas ja vaatas altkulmu minu poole. Ma kustutasin suitsu ära, laskmata loomalt silmi, võtsin murdunud harjavarre ning astusin seda ähvardavalt vehkides koera ette. Loom vastas agressiivse urinaga.

“Täpipealt seda ma mõtlesingi, mees.” Ma lükkasin välisukse lahti, ning et loom ei saanud aru, mida temalt tahetakse, andsin talle jalaga vopsu tagumikku, mispeale ta kiunudes trepile hüppas. “Lähed otsid Hilda üles. Ilma temata ära tulegi tagasi.”

Ma tõmbasin ukse kinni. Vaatasin kella ja kraaksatasin tusaselt. Unest ei tule täna midagi välja. Keetsin kohvi, tundsin, et kõht on tühi, praadisid muna, võtsin kõrvale kaks õlut ja suitsetasin hommikuni, passides väsinult kella, et mitte tööle hilineda.

Õnneks oli see viimane päev enne nädalavahetust sõidutada ühelt korruselt teisele suure algustähega tegelasi ja muidu algustähega tegelasi. Polnuks seda lohutust, oleksin tol päeval tõenäoliselt täiesti ära pööranud. Asi polnud selles, et ma oleksin nakatunud raadiojaamade kultiveeritud üldisest nädalavahetuse janust, lihtsalt ühel hetkel panin tähele, et väldin sõitmist nendele korrustele, kust tavaliselt eriti rohkest inimesi peale tuli, vaid viibin parema meelega Riigipanga Cesisburgi filiaali korrusel, kus töötab raamatupidajana Hilda.

“Segi oled läinud, Conrad!” käratas Toitlustuskomisjoni personalijuht Jimenez, kui ma viimaks nende korrusele jõudsin. “Ma ootan sind siin juba oma viisteist minutit!”

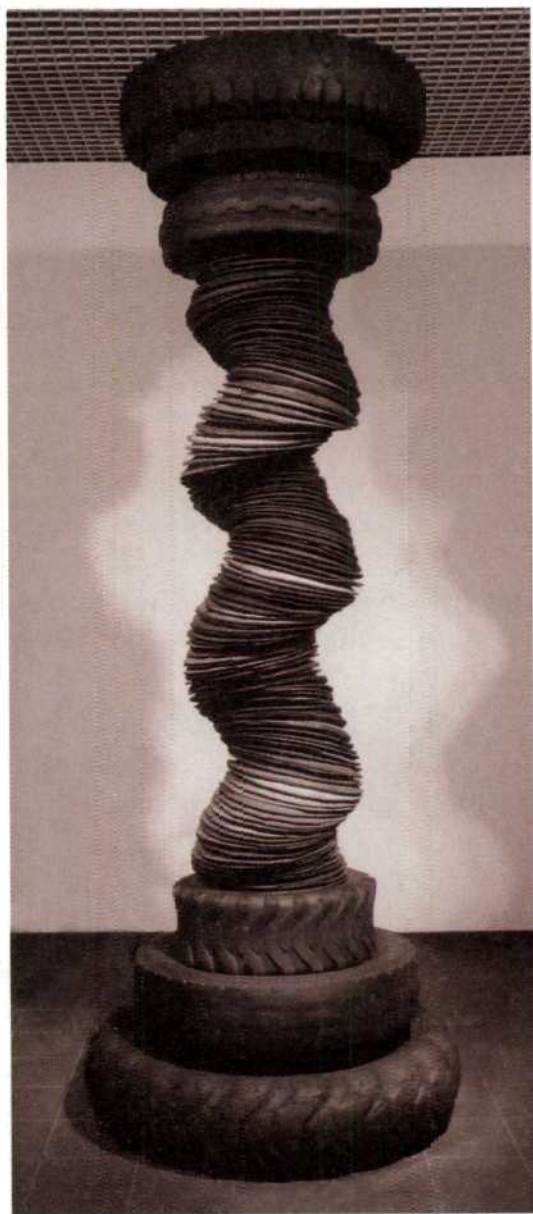
Trepp on olemas, mõtlesin, kuid pidasin suu mornilt lukus. Toitlus-

VILLU JAANISOO.

—
"Aparaat". Malm.
2001.

—
Fotod
Ingmar
Muusikus.

VILLU JAANISOO.

—
"Masin 1". Puit.
2001

tuskomisjon asus kolmandal korrusel. Palju hullem oli lugu seitsmeteistkümnendal korrusel asuva Majanduse- ja Riigiplaneerimise Bürooga. Nad ei tavatsenud palju lärmata, kuid iga eksimus nende korruse teenindamisel võis maksta töökoha. Aga sel päeval ei teinud ma ka neile erandit ning sain viimaks ka õigustatud vaevatasu. See oli nagu kalapüük võrguga – enne kui kuldkala lõksu langes, tuli palju prahti läbi filtreerida. Sedapuhku juhtus see lõunatunnil.

Proua Hilda Grossbacher astus lifti, pomises: “Restoran,” ning asus vaikides puuorgiga kõrvu puhastama. Minust ei teinud ta väljagi, nagu tavaliselt.

Palju tööd?

Täna küll.

Õnneks on varsti nädalavahetus.

Võib-olla tõesti.

Kus sa öösel olid, Hilda?

Naine ei vastanud. Ta urgitses kõrvus märkimisväärse keskendumusega ega pannud tähele, et ma sõitsin vahepeal eelviimasele korrusele, porisesin vaikselt valeväljakutse kohta ning alles seejärel sõitsin keldrisse, kus asus restoran. Peegeldavalt metallukselt võisin näha kõike, mida ta teeb – songib kõrvus, kammib peegli ees juukseid, kohendab kitsast pintsakut, meigib oma kustuvat neljakümneaastase abielunaise nägu. Ta polnudki nii ilus kui see Hilda, kes minul oli, kaugeltki mitte. Midagi vulgaarset oli tema peenes lõhnas, selles kehakeemia jubedas moonutamises, ning jaladki, mis olid raseeritud vaid põlvini, ei tundunud eriti köitvad.

Ma tahaks last, Conrad.

Ära aja rumalusi, naine...

“Restoran, proua Grossbacher.”

“Aitäh, Conrad.”

Kuidas tervis on, noormees?

Sa räägid minuga, otsekui oleksin invaliid, Hilda.

Hilda asemele tulvas sisse laine kammitud ja lakatud ametnikke, kes, nagu ma jutust aru sain, olid äsja White Creekist saabunud Majanduskomisjoni nõunikud. Mehed, kes olid harjunud rohkem tegema kui rääkima, aga rääkisid nad samuti terve koori eest.

Kuni Hilda sõi või mida iganes ta seal tegi, saabus fuajeesse kiirabi

reanimatsioonibrigaad. Nad tormasid otse lifti ja seda enne, kui ma jõudnuks ennast koguda ja kuhugi kõrgemale korrusele põgeneda.

“Kus teil siin Planeerimisbüroo on?” päris kähedahäälne meesarst. Kandraam täitis peaaegu terve lifti – või tundus mulle ainult nii pärast magamata ööd? Igal juhul tõusid mu juuksed nendest õhkuvast elektrist otsemaid püsti ning seeasemel, et otsemaid seitsmeteistkümnendale korrusele põrutada, laskusin rahulikult keldrisse ja võtsin peale uue portsu krooksuvaid ja itsitavaid ametnikke.

Elustamine ei läinud neil ilmselt just kõige paremini, sest umbes tunni aja pärast, kui ma olin jõudnud Hildaga veel paar sõna juttu rääkida, veeretati lifti valge linaga kaetud transportraam.

“Ootate siin,” ütles meesarst, kui ma nad fuajeess välja lasin, “me tuleme kümne minuti pärast tagasi ja viime ta ära. Ma pean laibakuurist auto tellima ja akti koostama.”

Jah, muidugi, mehed.

Paraku ei saanud ma neid nii lihtsalt ootama jääda – pidevad väljakutsed ei lasknud mul fuajeesse kandraami kõrvale uimerdama jääda. Pealegi ei saa iga päev sellist kingitust, mis keeraks kõigil liftiga sõitjatel suud aupaklikult lukku. Seepärast veeretasin kandraami koos korralikult ära pakitud surnukehaga enne järgmist sõitu lifti tagasi. Fuajeesse oli mul jälle asja alles tunni aja pärast. Ka sai lõpuks kõrini pidevast valvelolekust, et kõik need uudishimulikud, kes valge lina alla piilusid, arvates, et ma neid ei näe, surnukeha maha ei ajaks. Kui ma laipa tigidalt kähisevale arstile üle andsin, rippusid nii selle külmad jalad kui ka käed üle raami ärte alla, pähe oli kammitud korralik soeng, laubale poetatud jahe pisar. Kuidas ma tol päeval sulge sappa ei saanud, on vastamata küsimus.

Täpselt kell viis, nagu tavaliselt, astus lifti Hilda ümbritsetuna neljast eri vanuses mehest, ning ma viisin nad alla fuajeesse.

“Miks siin nii külm on?” küsis Hilda, kui lifti ukсед fuajeesse avanesid.

Mida sa pirtsutad, lirva. On alles lehm. Teadagi, mida sellise suuga peale saaks hakata.

“Sügis, proua Grossbucher.”

“Peab administraatorilt aru pärima, miks ukсед nii kaua lahti on. Tõepoolest natuke jahe hakkab. Kas sa lähed taksoga koju?”

VILLU JAANISOO.

—
"Tool". Raudtünnid.
2001.

—
Foto
Ingmar
Muusikus.

VILLU JAANISOO.

—
“Raske uni”. *Seatina*.
2001.

—
Foto
Ingmar
Muusikus.

Ja oligi käes nädalavahetus. Sai hakata jõudu koguma järgmiseks nädalaks, järgmiseks sama pikaks katsumusmaratoniks.

Hilda oli juba kodus. Vannitoast kostis ühtlast veesolinat ja vaikset lauluüminat. Aru polnud tema käest mõistlik pärida. Ta tuli ja läks, nagu ise õigemaks pidas.

“Raseeri oma jalad põlvedest kõrgemale ära,” hõikasin, mispeale lauluümin vaikis.

“Mul on raseeritud.”

Ma otsisin endale kapist midagi hamba alla, võtsin õlle, panin käima teleka ja, kuulates ühe kõrvaga rindeuudiseid, läksin rõdule suitsetama.

“Kus koer on?”

Hilda nägu õhetas pärast kuuma dušši. Tal oli käterätt ümber, pikad juuksed märjad.

“Ma lasin ta välja.”

“Milleks?”

“Niisama. Et ust ei kraabiks.”

“Ega sul pea ei valuta?”

“Natuke küll.” Ma loksutasin õllepudelit. “Varsti läheb üle.”

“Kas sa ei peaks ennast arstile näitama?”

See oli mul meelest läinud. Nagu iga retsipient, kes on endale uue kehaosa saanud, pidin kord kuus tegema läbi nüri meditsiinilise kontrolli. Räägiti, et need, kellele on uus ajuosa siirdatud, peavad kohe arsti poole pöörduma, kui neid hakkab kummitama mingi kaasaegse lõhnaõli reklaam.

“Mis lõhnaõli sa sünnipäevaks tahaksid, kallid? Cassss... kurat!”

Kes selliseid lõhnaõlide nimesid küll välja mõtles, mida keegi välja öelda ei suuda?

“Ma ei taha lõhnaõli sünnipäevaks,” vastas Hilda ning asus juukseid föönitama. Jälgisin teda hetke – ta oli tööpoolest hulga kenam, kui päeval liftis tundus. Ma võisin koguni vanduda, et ta on täpselt selline, nagu olema pidigi. Kehagurmaani küps unistus.

Kui ma suitsu lõpetanud olin, oli ta jälle läinud. Ma ei jõudnud teda katsudagi. Lõhnaõli nimi, mille ma viimaks suust välja sain, jäi kõrvu sisisema, justkui asjakohane roppus:

“Cassandra!”

Sõjauudised täitsid tol õhtul kogu eetri nii raadios kui telekas. Oli ka põhjust. Nimelt oli viimaste andmete alusel põhjust arvata, et White Creekis asuva peastaabi pommitamise käigus on hukkunud ka liberaalvägede juhataja major Waanenburg. Mis edasi pidi saama, ei osanud keegi analüütikutest arvata. Pakuti maailmalõppu, pakuti, et kindral Callaghan tuhastab mõlemad saared koos separaatvalitsusega. Tund aega hiljem võtsid juba endised Waanenburgi kindralid sõna, pakkudes igauks oma lahendust kujunenud olukorrale, ning pärast keskööd oli selge, et ühe suure sõja asemel on alanud kümmekond väiksemat, milles uued valitsejad õiendavad omavahelisi arveid.

Avasin uue suitsupaki, süütasin uue sigareti. Mis seal salata – nagu iga puberteedieas sandistatud mees, olin sunnitud sõdimist jälgima kõrvalt, tunnetades omaenda reaalselt võimetust selles vallas kunagi midagi sekka öelda. Ma ei hakka kunagi paguneid kandma, oma ainukesega ei suuda ma kunagi manööverdada tanki, käsitseda automaati või anda kellelegi korralikult vastu kärssa. Ja mitte kedagi ei huvitanud, et asi pole minus – et mu isa autole sõitsid sisse purjus nolgid ja et ainult mina jäin omaenda ja humaanse ühiskonna nuhtluseks ellu. Et ma ei saanud kunagi kätte täit kindlustusraha, sest vahepeal algasid sõjad ja kõik ühiskonna normatiivid tühistati, et ma jäin õeta, vanemleitnandist isata ja lisaks vasaku käeta kuni küünarnukini ning et minu kahjustatud vasaku ajupoolkera asemele siirdati uus. Oleks siis vähemasti uus käsi siirdatud, aga mitte aju. Ma andnuks kogu oma maise varanduse ära tühipalja higise sõdurisärgi eest.

Süngelt vandudes komberdasin peegli ette, vaatasin silmadesse, mildest parema pupill oli kahe millimeetri võrra suurem, ja kaalusin, mil lal peaks arsti juurde minema. Väga halvasti ma ennast ei tundnud, aga Cassandra jäi kummitama küll.

Sel hetkel helises telefon.

Ma lülitasin televiisori välja ja võtsin toru.

“Kus teie koer on?”

“Jalutab.”

“Kuidas nii – jalutab? Linnas on inimene maha murtud!”

Mul võttis hetkeks seest külmaks.

“Aga kes teie üldse selline olete?”

Sel hetkel sain aru, et see, mida olin pidanud kaasvestleja hääleks,

on tühipaljas kinnitoon. Oli alles sigadus! Linnas inimene maha mur-
tud? Aga milleks ma ta siis linna ajasin – mune sügama?! Kas ma as-
jata teda kodus päevad läbi nüpeldasin ja harjavarsi lõhkusin? Kui mul
ka polnud kahte kätt ja mõistust, mida keegi kuulda võtaks, oli mul
vähemalt koer, kes võis linnajao täie inimesi poole ööga maha murda.
See oli minu isiklik sõda nende kõigi vastu ja selles sõjas olin mina
reaalne kindral, kelle käskudest sõltusid paljud inimesed.

Heitsin pilgu pimedale tänavale, et äkki liigub Kiskja kusagil maja
ümbruses, ega näinud kedagi peale lärmakalt muru niitva kojamehe.

“Mees, lülita oma riist välja, inimesed juba magavad!”

Tühi hoov kajab võõralt vastu. Kojamees tõstis pilgu, püüdes kaja
sabast püüda, ja vibutas siis minu akna suunas rasket rusikat.

“Ole vait, sant!”

Viimased uudised olid heitnud raske varju kogu õhtule. Ma ei taht-
nud kuulda ei Hildast ega kojamehest ega isegi oma koerast, kes teab
mis vägitegusid korda saatis. Ma tahtsin kuulda vaid seda, mis edasi
saab, näha telekast tanke, mida maksumaksja – mina sealhulgas – oma
taskust kinni plekkis, ja ärarebitud jäseseid. Võis juhtuda, et kõik
muutub, et sõjahümnid, millega meid peibutati, viivad rahva tööpoo-
lest uude ja paremasse ellu. Võib-olla õnnestubki mingi liitumine ja
segunemine, võib-olla ei pea ma esmaspäeval enam töölegi minema.
Võib-olla aga saame kõik kaigast ja olemegi kangelased.

Viimane, mida ma veel selgelt uudistest kuulsin – ma olin selles nii
kindel, kuna sellest räägiti veel kord paar päeva hiljem –, oli meie lin-
napea üleskutse üldmobilisatsiooniks:

“Kõik kodanikud, suured ja väiksed, tugevad ja väetid, mehed ja
naised, terved ja haiged...”

Mina ei kuulunud neist ilmselt ühtegi gruppi, sest järgmisel päeval,
kui ma ennast vabatahtlike ridadesse üritasin sokutada, sain sedamaid
saabast. Sõjaväe said nad ka ilma minuta kokku – kümmekond tuhat
meest, viis tanki ja üks lennuk nohusse haigestunud piloodiga. Kui
mitte maailma mastaabis poliitika läbiviimiseks, siis meie linna kait-
seks pidi sellest jätkuma.

Hilda andis eemalt käega märku. Ma panin täiskummist palli hõisa-
tes veerema ning silkasin mööda siledat betoonrada alla. Paar korda

heitsin pilgu üle õla, et veenduda, kas pall tõepoolest veereb mulle järele, andsin siis jalgadele valu ja põrkasin kätega vastu külma kivi-seina, enne kui pall minust ette jõudis. Ma olin võitnud. Kondine Hilda hüples rõõmust. Me oskasime kiiremini joosta, kui mingi tühipaljas kera veereda, olgu ta siis kummipall või terve taevakeha oma keerukate füüsikaseadustega.

Ja siis pani Hilda palli veerema ning me võtsime käest kinni ja jook-sime sellele järele. Me jooksime maa alla ja leidsime eest surma asemel hoopis ilusa linna kristallist väravate, särava tähistaeava, leegitsevate lõvide ja kõrgelt lendavate kotkastega. Ma tahtsin kristallväravat lahti lükata ja puudutasin seda käega, kuid see osutus ootamatult külmaks.

Midagi oli siin valesti ning selle tunde ajal ärkasin ma üles. Mu ainuke käsi toetas voodi vastas asuvat seinat ning teist, mis oli hoidnud õe käest, polnud üldse olla. Jah, käsi polnud kaks, vaid üks. Ja Hilda oli kah surnud, tollessamas autoõnnetuses. Ja see kristallinn – see pärines vististi menukast hügieenisidemete reklaamist. Kristallpuhas kristallmuretu kristallelu.

Ma ronisin segipaisatud linade vahelt välja ja üritasin pimedas sel-gust saada, mis päev on. Esmaspäev ei saanud veel olla, ja kui oligi – kas ma pidin veel tööle minema? Äkki oli minu tööpost juba ammu ilma maatasa tehtud. Hea oleks.

Mulle meenus Kiskja ning ma pühkisin une silmist.

“Kiskja!” kutsusin vaikselt. Koer ei vastanud. Kah väike orb, kelle olin suvaliselt maanteelt üles korjanud, kirbutanud ja haleda. Aga võib-olla ei olnud ka. Mul polnud meeles, kust ma ta leidsin. Cas-sandra, Cassandra... Kurat!

Ma panin ennast riidesse kindla kavatsusega otsida koer linnast üles. See veel puudus, et ta ka seekord kellegi maha murrab. Minus oli taas ärganud aus kodanikutunne. Mida ma mängin oma väikest sõda, kui maailmas sellised pöörded toimuvad. Telekas ei näidanud – kas sellepärast, et mõni sidepunkt oli sodiks kõmmutatud, või sai neilgi viimaks oma ajuvabast tööst villand.

Pimedusse mattunud linn andis tunnistust sõjaseisukorrast. Later-nad ei põlenud, pimeduskartlikud kodanikud hoidusid turvaliste kodude seinte vahele. Vaevu eristades esemeid järgnesin oma jalgade valitud suunale. Kust ma koera otsima pidin, ei osanud ma arvatagi.

Kuigi tegelikult...

Kus elasid kõige vihatumad kodanikud?

See oli raske küsimus. Ma vihkasin neid kõiki. Ja jälle seisin ma otsuste tupikus, vantsides sihitult edasi.

Ma jõudsin välja mingile linnaäärsele raudteele. Aeg liikus hommi-ku poole, taevas kiskus vähehaaval heledamaks. Juba eemalt panin tähele, et raudtee ülesõidu ümber on kogunenud päris suur hulk inimesi. Nad arutasid midagi valjult ning hetke ma koguni kõhklesin, kas tahangi nende juurde minna. Seda enam et, nagu mulle näis, viirastus nende vahel puusakõrguse Kiskja madalale lastud koon, otsekui ajaks ta jälge. Viimaks sain mind haaranud põlastusväärsest sotsiofoobiast siiski võitu ning võtsin suuna kõige tihedamale rahvakogumikule.

Mulle avanes ebatavaline vaatepilt. Raudteel lebas liikumatult mees-terahvas, nägu vastu maad, käed kõhu all. Inimesed seletasid talle midagi, ilmselt keelitasid mitte ootama rongi, kuna on ka humaansemaid enesetapuviise, mees aga ei teinud neid kuulmagi. Võib-olla oligi ta juba surnud.

Ma vaatasin ringi ning, märgates linnast väljuval maanteel tõepoolest lehvimas halli sabajuppi, läksin kiiruga edasi. Õnneks ei pandud mind tähele. Polnud ju välistatud, et linnas valitses juba täielik anarhia, millest mõni päev tagasi võis vaid unistada. Kuid sõjaseisukord oli sõjaseisukord ja seadusetus oli loogiliselt ülitsiviliseeritud inimkonna viimane, produktiivseim arenguaste, seepärast oli targem hoiduda kõigist eemale. Ainult Kiskja seltsis ei pruukinud ma midagi karta.

Koer või viirastus, mis ta oli, aina eemaldus minust ning ma pistsin viimases meelega jooksu, raiudes oma pooliku käega abitult õhku. Kuid koera ma kätte ei saanudki. Enne sundis veel üks inimesterühm mind teelt kõrvale põikama. Ka nemad seisis mingi tumeda kogu ümber, kuid erinevalt eelmistest ei peksnud asjata keelt ega reostanud oma tühja lobaga õhku. Mind märgates – ja märkasid nad mind kohe, sest olid kindlasti millegi kõlvatu kallal ametis, – pudenesid nad kiiruga laiali, kes murule, kes porisesse kraavi, jättes mind niimoodi üksinda selili lamava noore naisterahva juurde.

Ma sain kohe aru, et ta on surnud ja surnud vägivaldset surma. Ta porisel kaelal ilutses suur rebimishaav, kogu keha oli kriimustustes, näole tardunud hirm. Kuid enne, kui ma jõudsin hõisata, et olen võit-

nud veel ühe lahingu oma tillukeses sõjas ühiskonna vastu – ma ei olnud mingi väiklane maksudest kõrvale hiilija, taskuvaras, alimendivõlglane või sigapurjus parteilaekur autoroolis, vaid sirgjooneliselt tegutsev koerakindral –, olid samad inimesed kogunenud mu ümber, haaranud mu riietest, sidunud mu kätest-jalgadest kinni ja toppinud kusagilt ilmunud kitsasse bensiinihaisusesse politseiautosse.

Mind talutati samale raudteele, kust olin veel veidi aega tagasi üle tulnud, lohistati autost välja ja asetati peadpidi liipritele rongi ootama. Ma üritasin midagi seletada, lõpuks niisamagi karjuda, aga mulle suruti sedamaid suhu masuudine porikamakas ja kästi suhtuda respektiga Riikliku Konstitutsioonikomisjoni Tsiviil- ja Kriminaalõiguse sätetesse – lühidalt ühiskonda –, enne kui major Waanenburgi aeg pole lõplikult läbi.

Valjuhääldajast hakkas kostma pikk nüri jutlus seadustest, arvudest, nimedest – mõrvatu nimi oli Hilda, aga Hilda-nimelisi tilku oli ka musttuhat selles põhjatus inimmeres –, moraalist, kodanikukohusest ja avalikest hukkamistest.

“Kas siiakogunenute seas leidub vabatahtlikke kohtuotsuse täideviijaid?”

Vabatahtlikke oli palju, sama palju kui oli inimesi minu ümber või veel rohkemgi. Ma mõistsin, et pimeduses seisavad lisaks veel ka triibüünid, mida ma polnud ennist tähele pannud, ning seal toimus nüüd üldse ebasünnis võitlus parimate kohtade pärast, et võimalikult täpselt näha, kuidas vedur üle mu kaela põrutab, raiudes luud lihast välja. Ja vedurijuht pidi olema vabatahtlik, kuna vabatahtlik hukkamine kui seadusliku moraali kõrgeim saavutus oli humaanse ühiskonna viimaseid trende.

Ma nätsutasin porist kamakat suus, üritasin neile vastu karjuda, et karjuda pihuks ja põrmuks valjuhääldaja, selle taga seisev aus kodanik ning lõpuks ka mürinal lähenev vedur, kuid minu mõrin mattus kogu selle inimere ja tehnika lärmi ning järgmisel hetkel käis mu kaelast naks läbi.

Päike seisis juba kõrgel. Ma lebasin külmal põrandal, üle keha higine ja märg. Mis päev nüüd oligi? Ega ometi esmaspäev? Kas ma pidin jälle tööle minema? Sisemuses hakkas keerama. Jälle see lift. Jälle need

impotentsed ametnikud oma tühja lobaga, mis ainult telekast näib kaalukana. Jälle Hilda Grossbucher oma raseerimata jalgade ja lehmasuuga.

Kui ma duši alt välja tulin ja nägin oma haledalt väikest ausa kodaniku korterit selgel pilgul, ei leidnud ma eest mingeid meike, tušše ega fööne. Kõik oli omal kohal, kõik oli nii, nagu pidi olema. Oli päikesepaisteline pühapäev, ausa kodaniku puhkepäev.

Välisukse taga toimus mingi häiriv liikumine, kostis rahutut rahmeldamist. Ma kiikasin ausa kodaniku kombel arglikult ukse silma ega näinud kedagi peale väikse tüdrukutirtsu, kes hoidis käes mingit kompsu.

Ma tõmbasin ukse lahti.

“Mis sinul vaja on?”

See oli Hilda, mu õde. Pikad sirged juuksed kammimata, lühike kleidisaba paljastamas kiitsakaid päevitunud koibi. Ühes käes hoidis ta väikest kummipalli, mille ta mind nähes ehmatusest maha pillas, ning teises oli tal väike mustakarva koerapoeg, kirbune ja hale.

“See on sulle, Conrad,” lausus ta ja ulatas väriseva lapsekäega koerapojat mulle. “Ta nimi on Kiskja.”

“Mis kiskja?”

Kuid juba oli tüdruk kadunud ja vaid hädiselt prääksuv koerapoeg vingerdas mu sõrmede vahel, kusedes täis mu vana hommikumantli.

Ma viisin ta vannituppa ja küürisin hoolikalt puhtaks, tappes ükshaaval kiiruga laiali plagavaid kirpe. Seejärel lülitasin sisse televiisori, et kuulata viimaseid rindeuudiseid, ja heitsin pilgu tuigerdavale kutsikale, kes üritas liiga kõrgest kausist piima kätte saada. Anda talle malka? mõtlesin, kuid otsustasin, et las kasvab veel, õpib peremehe varbaid purema, virgub tõeliseks kiskjaks, kuulates segaste poliitikute ja tühjade reklaamklippide loba. Siis teab, kellega meil sõda tuleb. Õige sõda. Suur sõda.

PIRET BRISTOL

*Kõrghoone on meie unenägu
odin iz nas ostalsja utro
ne razreshilo pravdu govorit
to ispõtanje i ne podvoljaet
uvidet pravdu zerkalo
i ubezhdenija svoi
prepodnesti ispõtannõm družjam*

ei leppinud vähemaga ei leppinud millegagi
aprilli värviline laguneb killustun sõnalõppudesse
lauseid omavoliliselt katkestama jälg sinu kõnniteedel
käsitamatu hirm hüsteeria jälg
sinu iha teedel

kujutluse etteantus mõjub lohutavalt
sina enam ei tule
täna ei tule kui ootan raekoja kella lööke seni
pole ühtegi olnud
mida tal öelda?
ta kardab kõrgust sest on
sünnitanud lapsi

suurus ehmataks neid
sunniks uusi hoiakuid
neid võtma seda loodame
nüüd on kevad kõik on selge niigi
lillad õhtupilved läksid siis ta tuli

päikese otsetee supilinn kesklinn veeriku
tänamatu maiõhtu tal puudub elulugu
kardinatest oleme täna pääsenud ongi ju pime

sellist riiki tahtsime ka teejuht on kohal
millised on teejuhi mälestused

selle riigi inimestel on mitu erinevat elulugu
kõrghoone nende unenägu siin elame
ostame pizzat ja liha õhtuks
sööme liha ja pizzat
valgusfoori kollane võikski vaid jääda
me ei taha soojust kiirustada

teejuhil on head mälestused
ootavad su pilku idealistlikud hoiakud
teevad rõõmu seltskonnakroonikutele

rõõmu teeb mõni pilk mittemidaginägev
homsed ajalehed

lähen sinna kus mind üksi oodatakse
nikkel hõbedane vesi puhtus niisamuti
käte vahel mannekeeni saledad puusad
noore näo pehme suujoonega ainulisus
kõrghoone varjus
absoluutselt sobimatu nagu idealistlikud hoiakud
palju raha ja
akna taga seesama punastest tellistest
pooleliolev ehitus ning liivakarjäär

*

sirelid ei õitse aprillis mu tubades
ega ole sul südant neid mulle keelata
ega ole sul südant midagi keelata
kuid kus on vahendaja
mida ta ütleb ei midagi seekord eimidagi
pronkskujudega smaragdlinnast ei räägita
päraslõuna mõtted aeglaselt tükeldavad

seda mis oli
ja mu pea on painutatud
ebaloomuliku nurga all
nagu ei teeks ta enam kunagi ühtegi liigutust
otsides sinu nahka see soe õlg
kuulub kellelegi teisele
nõndasama kui jalad
kaetud päeva kuldsete helvestega
mis on väljakannatamatum kui mitte see asend
kuupäevad kuudes mõned päevad
usaldad end oma iha hooleks
ja kõik muugi mis nõuab valgust
suurt valgust ja eraelu avalikustamist

samamoodi nagu siin selles toas
kus lehtede valgus äkki, kas lehtede valgus
on viimane mida silmad näevad
sinu klaas ainus mis järele jääb
sein ainus
nagu ehitatakse losse kuid nüüd on vaja midagi teha
on vaja midagi teha klaasseina varjus
päev ohtlik astub peatänavale
teda silmad ei näe
ja tema
kõrvad ei kuule

*

kannan keha nagu maski
kas ka sina
teed siit ära tead
trepist läbi kahe korruse alla
sigaret sõrmede vahel –
reaalsus on peotäis kaarte
lõpmata arv
pole vajadust öelda sina

mis muu? kirjavahe-
märgid koma hommikused õunaaiad
vaiksed tühjad tänavad
ning elu ennast samal hetkel tühistab
et unenägu jääb meelde
et midagi muud tuleb meelde
sõna vältides sõnavabadust vältides
kogemata ja süüdi olemata
pühib ära reaalsuse
millest polnud
midagi kaasa võtta
et see tagasi tooks
asemele annaks unenäo
sellest mida keegi juba paremini kirjeldas

liiga palju kõike
õiget:
millel on üks kindel koht
kes on see mees?
üksinduses saab öelda
mida enam ei saa öelda
on tuntav sinu viiest reast
või kõigist ülejäänutest
ja näed et unustan

ja näed et unustan
lind sõidab üle pea
kellelgi on mu pass nime ja aadressiga ja
raamatukogukaart
on nüüdseks kehtivuse kaotanud

ka nende vastu poleks midagi
kuigi kõige parema meelega
ei tahaks ma üldse elada
kui peab olema
pass raamatukogu kaart

pangakaart ja arvenumber
rahakotis raha
aga sinu juures
ei saa enam pihil käia

*

Täna läbi linna sinu juurde tulles komistasin,
teisest mu käest haarati kinni ja püssitoru suruti kuklasse,
autouks sulgus
roostes hingede kriginal, ja silmad seoti kinni, püssitoru suruti
kuklasse ja
kellegi hääl ütles lause, ja käsivarde torgati nõel –
Täna komistasin sinu poole läbi linna ümber pea suruti raudne
rõngas ja ümber käe kuldne kett ja silmad seoti lahti ümber
kaela see kett –
Täna komistasin tulles läbi linna, elektrilöök aitas mind püsti,
püssitoru
langes, verejooksu sulges piiritusse kastetud vatitükk, veebruari
terav
päike pimestas kõrghoonete aknad, mille taga keegi (veri veri
mis
siingi voolab alla paremat mu käsivart kogu päev hing
kinni et pea oleks selge kas
sa käisid –

kannan keha nagu maski kas ka sina
kustutad tule kui hommikul ukse
väljastpoolt lahti teen
oled lugenud
voodis mind oodates *wo wir am morgen sind?*
kuuldes samme kaheksa korrust
allpool jääd ukse taha
seisma veel enne kui

jõuan käe võtmega tõsta
paar kuud oma tähtsusetust elust olen ilus ja tõmmu
siiralt palvetades teiseusuliste kombeid täites
kannan hinnalisi ehteid luban riidest lahti võtta
kellad on suletud klaasseina taha
ja kardin tõmmatud ette
tume kraav keset valget maad ja su hää!

mu külaline öösel helista su vastuolu minus endas
on ühe käega hoidmiseks raske
ja surub maadligi pean tõstma
oma mitte eriti pika
jala sellele toeks
ega suuda vaadata
ammu ilus suvehommik mind kallistab nagu nukku
mõtles mis
juhtuks veel sillal kui see raskus
viiks endaga kaasa

pööranud näoga enda poole pannud käed
ümber keha nagu ümber ilusa sileda nahaga
nuku kellel polnud midagi viga
painutanud keha kui vibu
pannud käe jalgade vahele võtnud
ära
pesnud verest puhtaks
õlad käsivarred kuivanud vere
jooned üle paljaste käte

HEIE TREIER

VILLU JAANISOO "KOMPLIMENDID"

Soomes elava eesti skulptori Villu Jaaniso aastavahetuse näitus, mis kandis petlikult komplimentaarset pealkirja "Kauheid esemeid maailma parimale rahvusele", esitas normaalselt kaasaegset skulptuuri, mis Rotermanni Soolalao avarates ruumides tundis end küllalt hästi.

Ent vaataja suhe väljapanekusse oleneb alati ka sellest, milline juhtub olema taustüsteem või kontekst, kuhu näitus satub. Kui seesama näitus toimuks teise pealkirja all mõnes skulptuuri armastavas riigis, poleks tegemist ilmselt suursündmusega. Eesti on aga maa, kus skulptuuri kui kunstivormi teatavasti ei armastata – ei armastata tellijad, ei kunstikriitikud, ei kuraatorid ega paljud skulptoridki. Või armastavad skulptorid oma eriala liiga leigelt, sest miks muidu jäetakse endale esitamata küsimus: huvitav, mis toimub kaasaegses skulptuuris? Võib-olla on skulptuuri võõristamise põhjused ajaloos – Eestist läks kaarega mööda barokiaeg, kui skulptuuridesse kodeeriti agressiivset katoliiklikku propagandat. Siin pole ajaloos olnud suurejoonelisi tellijaidki. Huvitav, et Lätis on olukord skulptuurisõbralikum, 1990-ndate noores läti kunstis leidub võimsaid skulptuuritõlgendusi.

Võib-olla viitab näituse pealkiri osaliselt ka sellele, et OK, kui skulptuur on meile kultuuriliselt võõras kunstivaldus, siis küsigem, milliste skulpturaalsete vor-

mide eest ollakse Eestis ometi valmis maksma kümneid ja kümneid tuhandeid. Nii simuleeris Rotermanni Soolalao näitus poodi või kodu, kus olid tähtsal kohal eksponeeritud pesumasin, tugitool, televiisor, fotoaparaat jms. Nurgas eksponeeriti skulptuurina ka Ühispanga hoone maketti. Kõik need on omamoodi trofeed, kultuurilised kargud, sotsiaalse staatuse märgid. Ja samas juhtigem tähelepanu asjaolule, et pesumasinaid ega muid aparate Eestis ei toodeta, siinsed inimesed on välismaalt imporditud karkude lojaalsed tarbijad, mis ei takista neil ometi end "maailma parimaks rahvuseks" pidamast.

Jaanisoo trofeed on loodud kodumaisetest kättesaadavatest materjalidest – kasutatud autokummid, puit, plekktünnid jms. Milline suurepärane näide ökoteadlikust *recycled* kunstist.

Ükski kunstnik ei suuda välja astuda oma kaasajast, ta on kaasajas sees, ta lihtsalt ei pääse sellest. Seepärast oleksin ettevaatlik Villu Jaanisoo liiga otsese sidumise 1960-ndate Ameerika popkunsti külge (alles hiljuti nägime ju samas ruumis Andy Warholi rändnäitust). Väliselt võib Jaanisood tituleerida mõnede tööde põhjal "neopoppariks", rootsi soost USA tähe Claes Oldenburgi järgijaks, kuid kas ka sisuliselt?

Jaanisoo töödes – nii väikeskulptuuri-

des kui monumentides – puudub lihtsalt ühe totaalse stiili ja süsteemi järgimine, mis saadab Oldenburgi töid tänapäevani. Jaanisoole on totaalne stiil võib-olla igav. Teisisõnu, tema looming on eklektiline (termin pole hinnanguline) ja olukorrale vastav. Viimased sõnad on pigem kiitvad, sest kontekstimuutusele tundlikult reageeriv inimene osutub enamasti intelligentseks; pealegi on “stiili” või eluaegse “ühe kunstnikukäekirja” fetišeerimine mõttetut Bruce Naumani, Dennis Oppenheimi jt praeguste tipptegijate silmis. Totaalse stiili näiteid võib kaasajal leida pigem firmade stiiliraamatust.

Villu Jaanisoo loominguline ampluaa varieerub minimalistlikust vormikeelest (Estonia monument 1996, millesse on põhjust suhtuda skeptiliselt, kuid ilmselt mängis monumendi püstitamisel oluliselt kaasa žürii maitse) kuni ökokunstini (“Two Fucking Stones” Soomes). Tema skulptuure seob pigem huumor või mahe ironia kui “stiil”.

Kui kaardistada kaasaegse kunsti nähtusi, kus vorbitakse kodumasinaid, siis meenuvad hoopis mõningad pseudofirmad nagu Bonk Business (Soome), Technotest (Itaalia) jt. Nende loominguks on reaalsed *high tech* masinad, mis näevad

välja “nagu päris”, ainult selle vahega, et nad on täiesti kasutud ja hullutavad vaatajat oma ülikõrgete tehniliste näitajatega. Millist kunstiteaduslikku terminit tuleks selliste masinate puhul küll kasutada? Ega ometi “skulptuuri”?

Sellisel taustal jääb Jaanisoo traditsioonilise skulptuuri poolele, kes hindab omaenda käega tehtud “soojemaid” töid (ka see pole hinnanguline). Võrreldes Eesti üldsuses populaarse 19. sajandisse kuuluva arusaamaga skulptuurist kui pronksi valatud soolasambast *à la* Tauno Kangro, on Jaanisoo jälle supermoodne.

Lõpetuseks ei saa mainimata jätta Villu Jaanisoo mõtlemise kohatist lähenemist Dennis Oppenheimi omale, eriti mis puudutab suuri tugitooli. Üks Oppenheimi hiigel-tugitoolidest on ostetud koguni Vilniuse lähedale skulptuuriparki (selle “polsterdatud” põhja moodustab vihmast tekkiv veekogu). Kunstiajalooliselt meenub kuulus Matisse'i ideaal, et maal olgu “tugitool silmale”. Jaanisoo jõhkratest materjalidest valmistatud ning ilmselt ebameeldiva lõhnaga tugitoolides põrkuvad mõnu printsiip ja füüsiline ebamugavus. Aga mine tea, kunstnik ise lasi end näituse avamisel pildistada ühes neist tugitoolidest mõnusalt sisse seadnuna.

ERNST RENAN

MIS ON RAHVUS?

Tahan koos teiega analüüsida ühte näiliselt selget mõistet, mis põhjustab siiski äärmiselt ohtlikke arusaamatusi. Inimühiskonna vormid on väga mitmekesised. Suured inimkogumid Hiina, Egiptuse ja kõige vanema Babüloonia moodi; suguharu heebrealaste ja araablaste moodi; linn Ateena ja Sparta moodi; eri maade kooslused Karolingide impeeriumi laadis; ilma isamaata kogukonnad, mida hoiavad koos religioossed sidemed, nagu iisraelaste ja parside kogukond; rahvusriigid, nagu Prantsusmaa, Inglismaa ja enamik moodsaid Euroopa autonoomiaid; konföderatsioonid Šveitsi ja Ameerika moodi; sugulus nagu rassi- või pigem keelesugulus, mida täheldatakse germaanlaste eri harude vahel ja slaavlaste eri harude vahel, – kõik niisugused rühmitused on olemas või on vähemalt olemas olnud ja neid ei saa omavahel segi ajada, ilma et see tooks kaasa kõige tõsisemaid tagajärgi. Prantsuse revolutsiooni aegu arvati, et Sparta ja Rooma taolise väikese iseseisva linna institutsioon võiks olla kohaldatav meie suurtele kolme- kuni neljamiljonilistele rahvusriikidele. Tänapäeval tehakse veelgi tõsisem viga: aetakse segamini rass ja rahvus ning omistatakse etnograafilistele või õigemini lingvistilistele rühmadele samasugune suveräänsus, nagu on omane tegelikult olemasolevatele rahvastele. Püüame jõuda suurema täpsuseni neis

keerulistes küsimustes, kus vähimigi sõnade tähendusega vassimine arutluse alguses võib põhjustada arutluse lõpus kõige saatuslikumaid vigu. Meie ettevõtmine on delikaatne; see on peaaegu nagu viviseksioon; me tahame kohelda elavaid inimesi nii, nagu tavaliselt koheldakse surnuid. Me läheneme küsimusele täiesti ükskõiksest ja erapooletult.

1

Alates Rooma impeeriumi lõpust või õigemini alates Karl Suure impeeriumi lagunemisest näeme Lääne-Euroopat jagatuna rahvusteks, millest mõni on teatud ajajärgul üritanud saavutada teiste üle juhtpositsiooni, ilma et see oleks kunagi pikemaks ajaks õnnestunud. Seda, mida ei suutnud ei Karl V, Louis XIV ega Napoleon I, ei suuda tõenäoliselt tulevikuski mitte keegi. Uue Rooma impeeriumi või uue Karl Suure impeeriumi rajamine ei ole enam võimalik. Euroopa on liiga teravalt jagunenud, selleks et püüe saavutada kõikehõlmavat ülemvõimu ei sünnitaks kiiresti koalitsiooni, mis sunnib auahne rahvuse tagasi tema loomulikesse piiridesse. Teatud laadi tasakaal on pikaks ajaks kehtestatud. Prantsusmaa, Inglismaa, Saksamaa ja Venemaa on veel sajan-deid – ja hoolimata sellest, mis nendega võib juhtuda – ajaloolised üksused, põhilised vigurid malelual, mille ruutude

Ernst Renan, *Qu'est-ce qu'une Nation?* (1882)

tähtsus ja suurus pidevalt teiseneb, ilma et need kunagi täielikult seguneksid.

Niisuguses mõistes rahvused on ajaloos midagi täiesti uut. Antiikaeg neid ei tundnud: Egiptus, Hiina ega Vana-Kaldea ei olnud mingit moodi rahvusriigid. Need olid sõjaväed, mida juhtis Päikesepoeg või Taevapoeg. Ei olnud olemas Egiptuse kodanikke, nii nagu pole olemas Hiina kodanikke. Klassikalises antiikmaailmas olid vabariigid ja linnriigid, lähestikuste vabariikide konföderatsioonid, impeeriumid; seal ei olnud ühtegi rahvusriiki selles tähenduses, nagu meie seda sõna mõistame. Ateena, Sparta, Siidon ja Tüüros on väikesed imetlusväärse patriotismi kantsid; aga need on suhteliselt piiratud maaalaga linnad. Gallia, Hispaania ja Itaalia koosnesid enne Rooma impeeriumisse sulandumist hõimudest, kes tihti omavahel liitusid, aga kellel polnud keskseid institutsioone ega valitsejasugu. Assüüria impeerium, Pärsia impeerium ja Aleksandri impeerium olid sama vähe isamaad. Kunagi pole olemas olnud Assüüria patrioote; Pärsia impeerium oli lihtsalt tohutu feodaalvaldus. Ükski rahvus ei seo oma algupära Aleksandri hiiglasliku üritusega, mille tagajärjed olid ometigi nii määrava tähtsusega tsivilisatsiooni üldisele ajaloole.

Rooma impeerium oli palju lähemal sellele, et saada isamaaks. Vastutasuks sõdade lõpetamise tohutule heateole hakati Rooma ülemvõimu, mis alguses väga ränk tundus, üsna ruttu armastama. See oli suur ühendus, korra, rahu ja tsivilisatsiooni sünonüüm. Impeeriumi lõpuaastail valdas haritud hingi, valgustatud piiskoppe ja kirjanikke tõeline "rooma rahu"

tunne, vastandatuna kaosele, mis ähvardas barbarite poolelt. Aga impeerium, mis oli tosin korda suurem kui tänapäeva Prantsusmaa, ei suutnud üles ehitada riiki moodsas mõttes. Ida ja Lääne vaheline lõhe oli ületamatu. Katsed rajada 3. sajandil Gallia impeeriumi ei õnnestunud. Alles germaani invasioon tõi maailma põhimõtete, millest kujunes hiljem rahvuste olemasolu alus.

Mida siis germaani rahvad alates oma suurest invasioonist 5. sajandil kuni 10. sajandi viimaste normanni vallutusteni õigupoolest tegid? Nad ei muutnud kuigi oluliselt rassilist aluspõhja; aga nad rajasid dünastiad ja sõjalise aristokraatia vana Lääne impeeriumi olulisemates osades, mis said nime oma vallutajatelt. Seal on tulnud Prantsusmaa, Burgundia, Lombardia; hiljem Normandia. Frangi impeeriumi kiiresti saavutatud ülekaal taastas hetkeks Lääne ühtsuse; aga 9. sajandi keskpaigaks laguneb see impeerium tagasipöördumatult; Verduni leping märgib maha põhimõtteliselt kõigutamatu jaotuse ja sellest peale hakkavad Prantsusmaa, Saksamaa, Inglismaa, Itaalia ja Hispaania astuma – tihti käänulisi teid pidi ja läbi tuhandete keerdkäikude – oma täielikult rahvusliku eluvormi poole, nii nagu me seda täna õitsemas näeme.

Mis neid erinevaid riike õigupoolest iseloomustab? Neid moodustava rahvastiku kokkusulandumine. Riikides, mida me loetlesime, ei leidu midagi sarnast sellele, mida te näete Türgis, kus turgid, slaavlased, kreeklased, armeenlased, araablased, süürlased ja kurdid on tänapäeval sama selgesti eristatavad nagu vallutamise päeval. Niisugusele tulemu-

sele aitasid kaasa kaks olulist asjaolu. Kõigepealt see, et germaani rahvad võtsid üle ristiusu niipea, kui neil tekkisid veidi pidevamad kontaktid kreeka ja ladina rahvastega. Kui võitja ja võidetu on ühte usku, või õigemini, kui võitja võtab üle võidetu usu, ei saa Türgi süsteem, inimeste täielik eristatus usu põhjal, enam toimida. Teine asjaolu oli see, et vallutajad unustasid oma keele. Chlodovechi, Alarichi, Gondobaldi ja Rollo lapselapsed rääkisid juba romaani keelt. See oli omakorda ühe teise olulise eripära tulemus: nimelt selle, et frangid, burgundid, goodid, langobardid ja normannid olid võtnud endaga kaasa väga vähe oma rassist naisi. Mitme põlvkonna jooksul abielluvad ülikud ainult germaani naistega; aga nende liignaised on ladinlased, laste ammed on ladinlased; kogu hõim abiellub ladina naistega, mille tagajärjel *lingua franca* ja *lingua gothica* eluiga jäi pärast frankide ja gootide asumist romaani aladele väga lühikeseks. Inglismaal läks asi teisiti, sest anglosaksi sissetungijatel olid naised tõenäoliselt kaasas; briti rahvas põgenes ja pealegi ei olnud ladina keel Bretagne'is enam valitsev, või polnud seal koguni kunagi valitsevaks saanud. Kui 5. sajandil oleks Gallias üldiselt keldi keelt räägitud, ei oleks Chlodovech ja tema kaaslased germaani keelt romaani keele vastu välja vahetanud.

Selle oluliseks tagajärjeks oli, et vaatamata germaani sissetungijate kommete äärmisele vägivaldsusele, sai valuvormist,

millesse nad kõik surusid, tõeline rahvuste valuvorm. *Prantsusmaa* sai täiesti seaduspäraselt nimeks riigile, kuhu oli tulnud ainult tähelepandamatu vähemus franke.¹ 10. sajandil, esimestes kangelaslauludes, mis peegeldavad nii täiuslikult ajastu vaimsust, on kõik Prantsusmaa elanikud prantslased. Arusaam Prantsusmaa eri rassidest, mis tuleb nii selgesti esile Tours'i Gregoriuse² töödes, puudub Hugues Capet³ järgsete prantsuse kirjanike ja luuletajate loomingust täiesti. Üliku ja talupoja vahelist erinevust rõhutatakse nii teravalt kui vähegi võimalik; aga see ei ole mingiski mõttes etniline erinevus; see on julguse, kommete ja hariduse erinevus, mis kandub edasi pärimise teel; mõte, et kõige selle aluseks võiks olla vallutus, ei tule kellelegi pähe. Eksitav skeem, mille järgi aadelkond võlgneb oma päritolu privileegidele, mille kuningas andis suurte teenete eest rahvuse hüvanguks, nii et kõik aadlikud on aadlisesusse tõstetud, kuulutati alates 13. sajandist vääramatuks tõeks. Sama juhtus peaaegu kõigi normanni vallutuste tagajärjel. Ühe või kahe põlvkonna möödudes ei eristanud normanni sissetungijad end enam ülejäänud rahvastikust; nende mõju ei olnud sellepärast veel väiksem; nad olid andnud vallutatud maale aadelkonna, sõjalised harjumused ja patriotismi, mida seal varem ei olnud.

Unustus, ma ütleksin koguni, ajalooline eksimus on rahvuse sünni olulisemaid tegureid, ja seepärast on edukad ajaloo-

¹ Nimetus *France* (Prantsusmaa) tuleb ladina *Francia*'st – Frankide kuningriigist. *Toim.*

² Grégoire de Tours (538–594) – Tours'i piiskop, teoloog ja ajaloolane. *Tlk.*

³ Hugues Capet – Prantsusmaa kuningas aastatel 987–996. *Tlk.*

uuritud sageli rahvustundele ohtlikud. Ajaloolised uuringud toovad tõepoolest päevavalgele vägivallategusid, mis on aset leidnud kõigi poliitiliste formatsioonide algusfaasis, isegi nende formatsioonide algusfaasis, mis on hiljem kandnud kõige paremat vilja. Ühtsus sünnib alati jõhkralt; Põhja- ja Lõuna-Prantsusmaa ühinemine oli peaaegu sajandi pikkuse hävitus-töö ja terrori tulemus. Prantsusmaa kuningas, kes on, kui ma sõandan nii öelda, ilmaliku vormija ideaalesindaja; Prantsusmaa kuningas, kes rajas kõige täiusliku ma rahvusliku ühtsuse, mis iial olnud; seesama Prantsusmaa kuningas kaotas oma hea maine, kui teda asuti liiga üksikasjalikult uurima; rahvus, mille ta oli vorminud, põlgas ta ära, ja tänapäeval teavad ainult haritud inimesed, kes ta oli ja mis ta tegi.

Lääne-Euroopa ajaloo suured seaduspärad on tajutavad vastandustes. Ürituses, millega Prantsusmaa kuningas tuli osalt hirmuvalitsuse, osalt õigluse abil nii imetlusväärset toime, on paljud riigid äpardunud. Püha Istváni valitsemise all jäid ungarlased ja slaavlased sama erinevaks, nagu nad kaheksasada aastat olid olnud. Selle asemel et oma valduste erinevaid osi kokku sulatada, hoidis Habsburgide dünastia neid lahus ja vastandas sageli üksteisele. Böömimaal olid tšehhi ja saksa sugemed üksteise peal nii nagu õli ja vesi klaasis. Türgi poliitika eraldada rahvaid usu alusel tõi kaasa veel tõsisemad tagajärjed: see põhjustas Idamaa hävingu. Võtke mõni Saloniki- või Smürna-sugune linn, te näete seal viit-kuut kogukonda, kellest igatüüpi on oma mälestused ja kellel ei ole omavahel peaaegu mitte midagi

ühist. Aga rahvuse olemuseks on, et kõigil tema üksikisikutel peab olema palju ühist ja kõik peavad olema ka palju unustanud. Ükski Prantsuse kodanik ei tea, kas ta on burgund, alaan, taifal või läänegoot; kõik Prantsuse kodanikud peavad olema unustanud Pärtliöö ja 13. sajandi veresaunad Lõunas. Prantsusmaal pole kümnetki perekonda, kes võiksid esitada tõendi oma frangi päritolu kohta, ja isegi niisugune tõend oleks põhimõtteliselt puudulik tuhandete teadmata ristumiste tõttu, mis võivad segi paisata kõik genealoogide skeemid.

Moodne rahvus on niisiis ajalooline saavutus, milleni on viinud ühes suunas toimivate sündmuste jada. Kord on ühtsuse tekitanud valitsejasugu, nagu juhtus Prantsusmaal; kord on see sündinud paikondade vahetu tahte tulemusel, nagu juhtus Hollandis, Šveitsis ja Belgias; kord üldise vaimsuse tõukel, mis on aegamisi võitnud feodaalide tujud, nagu juhtus Itaalias ja Saksamaal. Alati on niisuguseid kujunemisi juhtinud sügav veendumus oma olemasolu õiguses. Põhimõtted rajavad endale niisugustel juhtudel teed kõige ootamatumate üllatuste abil. Me oleme näinud, kuidas Itaalia ühines oma kaotuste tõttu ja kuidas Türgi lagunes oma võitude tõttu. Iga kaotus soodustas sündmuste arengut Itaalias; iga võit hävitas Türgit; sest Itaalia on rahvusriik, ja Türgi – väljaspool Väike-Aasiat – ei ole. Prantsusmaale kuulub au ja kuulsus selle eest, et ta kuulutas Prantsuse revolutsiooniga rahvuse kui niisuguse olemasolu. Me ei pea halvustama, kui meid jäljendatakse. Rahvusriigi põhimõte pärineb meilt. Aga mis siis ikkagi on rahvus? Miks

Holland on rahvusriik, samal ajal kui Hannover või Parma suurihertsogkond ei ole? Kuidas saab Prantsusmaa püsida rahvusriigina, kui põhimõte, mis ta sünnitas, on kadunud? Kuidas on kolme keele, kahe religiooni ja kolme või nelja rassiga Šveits rahvusriik, aga näiteks äärmiselt homogeenne Toscana ei ole? Miks Austria on riik ja mitte rahvus? Mispoolest erineb rahvuseprintsip rassiprintsiibist? Need on küsimused, mille üle kaalutleval vaimul tasub juurelda, et jõuda seesmise kooskõlani. Maailma asjad ei arene küll niisuguste arutluste toel, aga uudishimulikud inimesed tahavad tuua nendesse küsimustesse mingit mõistuspära ja selgitada arusaamatusi, millesse takerduvad pinnapealsed vaimud.

2

Kui kuulata mõningaid poliitikateoreetikuid, on rahvus ennekoike valitsejasugu, kes esindab kunagist vallutust, vallutust, millega rahvahulgad alguses leppisid ja mille nad hiljem unustasid. Nende poliitikute järgi, kellest ma kõnelen, lõpeb paikkondade liit, mille mingi valitsejasugu oma sõdade, abielude ja lepingute abil tekitab, koos valitsejasooga, kes tema löi. On täiesti õige, et enamiku moodsatest rahvusriikidest on moodustanud feodaalset päritolu perekond, kes on sõlminud abielu territooriumiga ja kellest on saanud mingis mõttes tsentralisatsiooni tuum. Prantsusmaa piirid ei olnud 1789. aastal kuidagi loomulikud ega vajalikud. Suur maa-ala, mille Kapetingide dünastia oli lisanud Verduni lepingu vahetule ääremaal, oli selle valitsejasoo isiklik valdus. Ajal, mil need alad annekteeriti, ei teatud

midagi ei loomulikest piiridest, rahvaste õigustest ega paikkondade tahtest. Inglismaa, Iirimaa ja Šotimaa liitmise taga oli samuti valitsejasugu. Itaalia kujunes rahvusriigiks palju hiljem ainult selle tõttu, et kuni meie sajandini ei suutnud ükski selle valitsevatest dünastiatest saada liidu keskuseks. Kummalisel kombel võtsid nad kuningatiitli just vähetuntud Sardiinia saarel, mis peaaegu polegi Itaalia pind. Holland, mis rajas ennast omaenese kangelasliku otsuse tagajärjel, sõlmis ometigi intiimabielu Oranje valitsejasooga, ja päeval, mil see liit purustatakse, sattub ta tõsisesse ohtu.

Kas see seaduspära on siiski üleüldine? Ei, kahtlemata ei ole. Šveitsil ja Ühendriikidel, mis on tekkinud järjestikuste liitumiste tulemusena, puudub igasugune dünastiline alus. Ma ei hakka siin arutama küsimusi, mis on seotud Prantsusmaaga. See eeldaks tuleviku etteaimamist. Õelgem ainult niipalju, et suur Prantsuse kuningriik oli nii äärmuslikult rahvuslik, et juba tema langemise järgsel päeval suutis rahvus püsida ilma temata. Ja pealegi oli 18. sajandil kõik muutunud. Inimene oli pärast sajanditepikkust alandamist pöördunud tagasi antiikse vaimsuse, eneseastuse ja oma õiguste mõistmise juurde. Sõnad "isamaa" ja "kodanik" olid saanud tagasi oma tähenduse. Seetõttu võiski korda minna kõige hulljulgem tegu, mis ajaloos ette on võetud, tegu, mida võib võrrelda sellega, kui füsioloogias proovitaks panna oma endises identiteedis elama keha, millelt on röövitud aju ja süda.

Tuleb niisiis mõnda, et rahvusriik võib olemas olla ilma dünastilise algupära ja

et isegi rahvusriigid, mis on kujunenud dünastiatest, võivad dünastiast lahti öelda, ilma et nad lakkaksid seepärast olemast. Vanast põhimõttest, mis võtab arvesse ainult valitsejate õigusi, ei hoita enam kinni; lisaks dünastia õigusele on olemas ka rahvuse õigus. Mis alusele saab seda rahvuslikku õigust rajada? Missuguse tunnuse järgi saab seda ära tunda? Mis ilmselgest asjast on see tuletatav?

I. – Rassist, ütlevad paljud veendunult.

Kunstlikud liigendused, mis on tekkinud feodaalkorra, valitsejatevaheliste abielude ja diplomaatide koosistumiste tagajärjel, on oma aja ära elanud. Ainus kindel ja selge asi on rahvastiku rassiline kuuluvus. See ongi õiguse, seaduslikkuse alus. Näiteks on selle teooria järgi, mida ma kirjeldan, germaani sool õigus kokku koguda germaanluse laialipillatud liikmed isegi siis, kui need liikmed ei soovi liituda. Germaanluse õigus niisuguse paikkonna üle on tugevam kui selle paikkonna elanike õigus iseenda üle. Sel viisil luuakse teatud ürgõigus, mis on analoogiline jumaliku õigusega kehtestatud kuningate õigusele; rahvuste põhimõte asendatakse etnograafilise põhimõttega. See on suur eksitus, mis võidule pääsesed hävitaks Euroopa tsivilisatsiooni. Samavõrd nagu rahvuste põhimõte on õiglane ja seaduspärane, sisaldab rasside ürgõiguse põhimõte endas ohtu tegelikule arengule.

Tunnistagem, et antiikse hõimu ja linna korral oli rassiline kuuluvus esmatähtis. Antiikne hõim või linn polnud midagi muud kui perekonna laiendus. Spartas ja Ateenas olid kõik kodanikud seotud lähemate või kaugemate sugulussidemetega. Sama lugu oli Iisraeli lastega; sama kehtib

veel praegugi araabia hõimude kohta. Aga läheme Ateena, Sparta ja Iisraeli hõimu juurest Rooma impeeriumisse. Olukord on hoopis teine. See täiesti erinevate linnade ja paikkondade kogum, mis loodi alguses vägivalda toel ja püsis seejärel huvide toel, annab rassikäsitusele kõige tõsisema löögi. Kristlus oma kõikehõlmava ja absoluutse olemusega töötab väga tõhusalt samas suunas. Ta sõlmib Rooma impeeriumiga intiimse liidu ja nende kahe suurepärase ühtlustaja toimel kõrvaldatakse etnograafiline põhjus inimlike asjade valitsemisest sajanditeks.

Barbarite sissetung oli näilistele asjaoludele vaatamata veel üheks sammuks sellel teel. Selles, kuidas barbarid endale kuningriike välja löikasid, ei olnud midagi etnograafilist; seda juhtis jõud või vallutajate tuju. Allutatavate rahvaste rassiline kuuluvus oli vallutajate silmis kõige tähtsusetum asi. Karl Suur tegi omal moel veel kord seda, mida Rooma oli juba teinud: rajas ühtse impeeriumi, mis koosnes kõige erinevamatest rassidest; Verduni lepingu autorid, kes tõmbasid vääramatult oma kaks suurt joont põhjast lõunasest, ei muretsenud põrmugi selle pärast, mis rassist on inimesed, kes jäid joonest paremale või pahemale poole. Piiride nihkumine keskajal siia- või sinnapoole polnud samuti kuidagi seotud etnograafiliste taotlustega. Kui Kapetingide valitsejatekoja poliitika jõudis vähehaaval vana Gallia maade koondamiseni Prantsusmaa nime alla, siis ei tulenenud see nende riikide taotlusest liituda ühist päritolu rahvastega. Dauphiné, Bresse, Provence ja Franche-Comté ei mäletanud enam oma ühist algupära. Igasugune gallia teadvus

oli kadunud meie ajaarvamise 2. sajandist alates, ja tänapäeval oleme ainult eruditsoonile tuginedes tagasivaateliselt uuesti avastanud gallia iseloomu eripära.

Etnograafilistel kaalutlustel ei ole niisiis olnud mingit osa tänapäeva rahvusriikide moodustumisel. Prantsusmaa on keldi, ibeeria ja germaani algupära. Saksamaa on germaani, keldi ja slaavi algupära. Itaalia on maa, mille etnograafia on kõige hägusem. Gallid, etruskid, pelasgid ja kreeklased, rääkimata paljudest teistest rühmadest, ristuvad seal arusaamatus segus. Briti saared tervikuna esindavad keldi ja germaani verd, mille omavahelist suhet on eriti keeruline määratleda.

Tõsi on, et pole olemas puhtaid rasse ja et rajada poliitika etnograafilisele eritlusele tähendab ehitada see viirastustele. Kõige õilsamates riikides – Inglismaal, Prantsusmaal ja Itaalias – on veri kõige enam segatud. Kas Saksamaa on selles osas erand? Kas ta on puhas germaani riik? Missugune meelepete! Kogu Lõuna-Saksamaa oli gallia sugu. Kogu Ida-Saksamaa alates Elbest on slaavi sugu. Ja kas need osad, mida väidetakse olevat päriselt puhtad, on seda tõesti? Puudutame siin ühte neist küsimustest, mille puhul on eriti oluline teha endale asi täiesti selgeks ja vältida väärarvamusi.

Vaidlused rasside üle on lõputud, sest sõna 'rass' võtsid filoloogidest ajaloolased ja füsioloogidest antropoloogid kasutusele kahes täiesti erinevas tähenduses. Antropoloogide silmis on sõnal 'rass' sama tähendus nagu zooloogias; see märgib tegelikku põlvnemist, veresugulust. Aga keelte ja ajaloo uurimine ei vii meid samade jaotuste juurde nagu füsioloogia.

Sõnadel 'brahhükefaal' ja 'dolihokefaal' ei ole ajaloos ega filoloogias kohta. Inimrühmas, kes lõi aaria keeled ja elukorralduse, oli juba nii brahhükefaale kui dolihokefaale. Sama tuleb öelda algse rühmituse kohta, kes lõi keeled ja eluviisi, mida kutsutakse semiitlikuks. Teisisõnu, inimkonna zooloogiline kujunemine toimus tohutu palju varem kui kultuuri, tsivilisatsiooni ja keele kujunemine. Algses aaria rühmas, algses semi rühmas ja algses turaani rühmas puudus igasugune füsioloogiline ühtsus. Need rühmitused on ajaloolised nähtused, mis on tekkinud mingil kindlal ajastul, olgu siis viisteist või kakskümmend tuhat aastat tagasi, samal ajal kui inimkonna zooloogiline kujunemine kaob äraarvamatusse hämarusse. See, mida filoloogiliselt ja ajalooliselt nimetatakse germaani rassiks, on kindlasti väga selgepiiriline inimliigi perekond. Aga kas see on ka antropoloogilises tähenduses perekond? Ei, kindlasti mitte. Germaani eripära ilmus ajalukku alles mõni sajand enne Kristust. Ilmselt ei tulnud germaanlased siis lihtsalt maa seest välja. Enne seda olid nad koos slaavlastega segunenud sküütide suurde ja ähmasesse hulka ja neil ei olnud oma eripära. Inglise on küll selge inimtüüp kogu inimsoos sees. Aga inimtüüp, keda väga kohatult nimetatakse anglosaksi rassiks, ei ole ei Caesari-aegsed britid, ei Hengesti anglosaksid, ei Knudi taanlased ega William Vallutaja normannid; see on kõigi nende tulemus. Prantslane ei ole ei gall ega frank ega burgund. Ta on see, kes väljus tohust katlast, milles Prantsusmaa kuninga juhtimisel kääritati kokku kõige erinevamad inimrühmad. Jersey või Guernsey

elanik ei erine päritolult kuidagi naaberlade normanni rahvastikust. 11. sajandil ei suutnud ka kõige teravam silm eristada kanali kahe kalda vahel kõige pisevatki erinevust. Tähtsusetute asjaolude tõttu ei võtnud Philippe Auguste neid saari koos ülejäänud Normandiaga endale. Pärast seitsmesaja aasta pikkust eraldatust pole mõlemad rahvad muutunud mitte ainult teineteisele võõraks, vaid ka teineteisest täiesti erinevaks. Rass, nii nagu meie, ajaloolased, seda mõistame, on niisiis midagi, mis tekib ja kaob. Rassist uurimine on oluline teadlasele, kes tegeleb inimkonna ajalooa. Sel pole mingit poliitilist rakendust. Vaistlik teadvus, mis juhatab Euroopa kaardi paikapanemist, ei pööranud rassile mingit tähelepanu ja Euroopa esimesed rahvusriigid on põhimõtteliselt segatud verrega rahvusriigid.

Rassiline kuuluvus, mis oli alguses nii oluline, kaotab niisiis pidevalt oma tähendust. Inimkonna ajalugu erineb olemuslikult zooloogiast. Rass ei ole veel kõik, nii nagu näriliste või kaslaste korral, ja meil pole õigust käia mööda maad ringi inimeste koljusid kompimas, et neil siis kõrist kinni haarata ja öelda: "Sina oled meie verd; sa kuulud meile!" Lisaks antropoloogilistele joontele on olemas mõistus, õigus, tõde ja ilu, mis on kõigile samad. Pealegi, see etnograafiline poliitika ei ole ohutu. Täna kasutate teie seda teiste vastu; hiljem näete, kuidas see pöördub teie enda vastu. Kas on kindel, et sakslased, kes on tõstnud etnograafia lipu nii kõrgele, ei saa näha, kuidas slaavlased tulevad omakorda uurima Saksimaa ja Lausitzi külanimesid, otsima veledide või obodriidide jälgi ning nõudma aru tapa-

talgute ja hulgaliste müügitehingute kohta, mis Ottoonid nende esivanemate kallal korda saatsid? Oskus unustada tuleb kõigile kasuks.

Ma armastan väga etnograafiat; see on haruldaselt huvitav teadusala; aga kuna ma tahan, et see oleks vaba, ei taha ma, et seda poliitiliselt ära kasutataks. Nii nagu kõikides teadustes, muutuvad skeemid ka etnograafias; see on arengu eeltingimus. Ja siis järgiksid riikide piirid teaduse hüppeid. Patriotism sõltuks mõnest vähem või rohkem paradoksaalsest väitkirjast. Patriotidile öeldaks: "Te eksisite; valasite oma verd niisuguse asja eest; arvasite, et olete kelt; ei, te olete germaanlane." Hiljem, kümne aasta pärast öeldaks teile, et olete slaavlane. Et teadust mitte väänata, siis vabastagem ta kohustusest nõu anda küsimustes, millega on seotud nii paljude huvid. Võite olla kindel, et kui talle antaks ülesandeks muretseda diplomaatiale materjali, siis tabataks ta sage li ilmselgelt püüdel ilmutada vastutulelikkust. Tal on targematki teha: nõudkem talt lihtsalt tõde.

II. – Sama, mida me ütlesime rassi kohta, tuleb öelda ka keele kohta. Keel kutsuh ühinema; ta ei sunni selleks. Ühendriigid ja Inglismaa, hispaaniakeelne Ameerika ja Hispaania räägivad sama keelt ja ei ole üks rahvus. Seevastu Šveitsis, mis seisab nii hästi koos sellepärast, et ta on kokku pandud erinevate osapoolte nõusolekul, on kolm või neli keelt. Inimeses on midagi keelest kõrgemat: see on tahe. Šveitsi tahe ühineda, vaatamata idioomide erinevusele, on olulisem seik kui sarnasus, mis pahatihti saavutatakse ülekohtu teel.

Prantsusmaale teeb au, et ta pole ku-

nagi üritanud saavutada keelelist ühtsust sunniviisiliselt. Kas pole siis võimalik tunda ühtemoodi, mõelda ühtemoodi ja armastada samu asju erinevates keeltes? Me rääkisime just praegu ebaseeldivustest, mida tooks kaasa see, kui rahvusvaheline poliitika pandaks sõltuma etnograafiast. Neid ebaseeldivusi oleks sama palju, kui ta pandaks sõltuma võrdlevast keeleteadusest. Jätkem neile põnevatele uurimisladele täielik vaidlemisvabadus; ärgem segagem neid asjadesse, mis hägustaksid nende läbipaistvust. Poliitiline tähendus, mida keeltele omistatakse, tuleb sellest, et keeli vaadatakse kui rassi tunnuseid. Pole olemas midagi ekslikumat. Preisimaal, kus räägitakse ainult saksa keelt, räägiti veel paar sajandit tagasi slaavi keelt; Walesis räägitakse inglise keelt; Gallias ja Hispaanias räägitakse Alba Longast alguse saanud idioomi; Egiptuses räägitakse araabia keelt; näiteid on loendamatul hulgal. Isegi alguses ei tähendanud keeleline sarnasus kohe rassilist sarnasust. Võtkem proto-aaria või proto-semi hõim; nende seas oli orje, kes rääkisid sama keelt nagu nende isandad; aga orjad olid tollal sageli teisest rassist kui isand. Rõhutame veel kord: keelte jaotus indoeuroopa, semi ja teisteks keelteks, mille võrdlev filoloogia on nii teravmeelselt loonud, ei lange kokku antropoloogilise jaotusega. Keeled on ajalooliselt kujunenud nähtused, mis ütlevad vähe neid kõnelevate inimeste vere kohta ja mis ei tohiks mingil juhul ahistada inimeste vabadust, kui otsustamisel on küsimus, missuguse inimrühmaga ühineda eluks ja surmaks.

Samamoodi nagu rassi ületähtsustami-

sega, kaasnevad ka välistava keelekäsitlusega oma ohud ja ebaseeldivused. Kui sellega liialdada, siis suleme end kindlaks määratud kultuuri piiridesse, mida peame rahvuslikuks; me piirame end, pane me end luku ja riivi taha. Jätame vaba õhu, mida hingatakse inimkonna avaral väljal, et sulgeda end kaasmaalastest koosnevatesse konventidesse. Miski ei mõju vaimule halvemini; miski pole tsivilisatsioonile kahjulikum. Ärgem loobugem olulisest põhimõttest, mille järgi inimene on mõistuslik ja kõlbeline olend, enne kui ta tarastatakse ühte või teise keelde, enne kui ta on ühe või teise rassi liige, ühe või teise kultuuri osaline. Enne prantsuse kultuuri, saksa kultuuri või itaalia kultuuri on inimkultuur. Vaadake renessansiajastu suurmehi; nad ei olnud ei prantslased, itaallased ega sakslased. Nad olid kokku puudetes antiigiga taasavastanud inimvaimu tõelise harituse saladuse, ja nad pühendusid sellele ihu ja hingega. Kui õigesti nad tegid!

III. – Religioon ei saa samuti pakkuda piisavat alust tänapäevase rahvusriigi rajamiseks. Alguses oli religioon sotsiaalse rühma olemasoluks hädavajalik. Sotsiaalne rühm oli perekonna laiendus. Religioon, rituaalid olid perekonna rituaalid. Ateena religioon oligi Ateena, tema müütiliste rajajate, tema seaduste ja tavade kultus. See ei sisaldanud mingit dogmaatilist teoloogiat. See religioon oli sõna kõige otsesemas tähenduses riigireligioon. Keegi ei saanud olla ateenlane, kui ta keeldus selle usu kombeid täitmast. Olemuselt oli see personifitseeritud akropoli kultus. Vande andmine Aglaurose altaril tähendas kinnitada töötusega oma valmis-

olekut surra isamaa eest. See religioon oli sama mis meil liisutõmbamine või lipukultus. Keelduda selles kultuses osalemast oli sama mis meie moodsates ühiskondades sõjaväeteenistusest keeldumine. See tähendas kuulutada, et sa ei ole ateenlane. Teiselt poolt on selge, et niisugusel kultusel ei olnud mingit tähendust sellele, kes polnud ateenlane; samuti ei harrastatud mingit usupöörast, et sundida võõraid seda usku vastu võtma; ateenlaste orjad ei täitnud nende usukombeid. Sama lugu oli paaris väikeses keskaegses vabariigis. Inimene ei olnud hea veneetslane, kui ta ei vandunud püha Markuse nimel; inimene ei olnud hea amalfilane, kui ta ei pidanud püha Andreast kõrgemaks kui ühtegi teist paradiisi pühakut. Nendes väikestes ühiskondades oli see, millest hiljem sai tagakiusamine ja hirmuvalitsus, seaduspärane nähtus, millel oli sama vähe tagajärgi nagu meie ühiskonnas sellel, kui me õnitleme perekonnapead pühade puhul või anname talle üle oma õnnesoovid uueks aastaks.

See, mis kehtis Sparta ja Ateena kohta, ei kehtinud enam kuningriikides, mis tekkisid Aleksandri vallutusretkede tagajärjel, ja eriti ei kehtinud see enam Rooma impeeriumis. Antiochos Epiphaneesi tagakiusamised selleks, et tuua Idamaid Olümpose Zeusi kultuse juurde, Rooma imperaatori vaenamised selleks, et säilitada ühte väidetavat riigiusku, olid viga, kuritegu, tõeline rumalus. Tänapäeval on olukord täiesti selge. Pole enam olemas ühte moodi uskuvaid rahvahulki. Igaüks usub ja toimib, nii nagu heaks arvab, nii nagu suudab ja tahab. Enam ei ole riigiusku; võib olla prantslane või sakslane ja

samas katoliiklane, protestant, israeliit või üldse mitte mingeid usukombeid täita. Religioonist on saanud isiklik asi; see on seotud igäihe südametunnistusega. Rahvused ei jagune enam katoliiklikeks või protestantlikeks. Religioon, mis veel viiskümmend kaks aastat tagasi oli nii oluline tegur Belgia moodustumisel, on säilitanud kogu oma tähenduse ainult iga inimese südamepõhjas; aga ta on jäänud peaaegu täiesti eemale põhjustest, mis märgivad rahvaste piire.

VI. – Huvide ühisus on kindlasti võimas inimestevaheline side. Aga kas huvidest siiski piisab rahvuse kujunemiseks? Ma ei usu. Huvide ühisus viib kaubanduskokkulepeteni. Rahvusluses on olemas tundeline tahk; rahvuslus on hing ja ihu korraga: *Zollverein* ei ole isamaa.

V. – Geograafial, sellel, mida nimetatakse loomulikeks piirideks, on kindlasti oluline osa rahvuste jagunemisel. Geograafia on üks ajaloo olulisi tegureid. Jõed juhtisid rasse, mäed pidasid neid kinni. Esimesed soodustasid, teised piirasid ajaloolisi liikumisi. Kas võib siiski öelda, nagu usuvad mõned parteid, et rahvuse piirid on kaardi peal kirjas ja et sellel rahvusel on õigus võtta endale maatükke, mis on vajalikud mingite piirjoonte õgvendamiseks, et saada kätte mägi või jõgi, mis on väidetavasti kuidagi *a priori* piirav? Ma ei tea ühtegi suvalisemat ega saatuslikumat õpetust. Sellega õigustatakse igasugust vägivalda. Ja pealegi, kas mäed ja jõed ikka ongi need väidetavad loomulikud piirid? On vaieldamatu, et mäed eraldavad; aga jõed pigem ühendavad. Ja pealegi ei suuda mingid mäed Ühendriike lahutada. Missugused mäed

siis lahutavad ja missugused ei lahuta? Biarritz'ist Torneoni ei ole ühelgi jõesuudmel teistest suuremat eraldusvõimet. Kui ajalugu oleks tahtnud, oleks pigem Loire'il, Seine'il, Meuse'il, Elbel ja Oderil see loomuliku piiri tunnus, mis on põhjustanud nii palju põhiliste õiguste, st inimeste tahte rikkumisi, aga mitte Reinil. Räägitakse strateegilistest põhjustest. Miski ei ole absoluutne; on selge, et vajadusel tuleb teha palju järeleandmisi. Aga need järeleandmised ei tohi minna liiga kaugele. Muidu hakkab kogu maailm oma sõjalisi vajadusi taga ajama ja sõjal ei olekski lõppu. Ei, maa-ala ei ole rahvuse tekkimisel olulisem tegur kui rass. Maa-ala annab selleks aluse, võitlusvälja ja tööpaiga; inimene annab selleks hinge. Inimene on kõikumäärav selle püha, rahvaks nimetatava nähtuse kujunemisel. Miski materiaalne ei ole selleks piisav. Rahvus on vaimne printsiip, mis tuleneb ajaloo sügavatest keerdkäikudest, vaimne perekond, mitte pinnavormide poolt ettemääratud rühmitus.

Me nägime, millest ei piisa selleks, et niisugust vaimset printsiipi luua: ei piisa rassist, keelest, huvidest, religioosest sugulusest, geograafiast ega sõjalistest vajadustest. Mida siis veel on vaja? Selle järel, mis juba öeldud, pole mul tarvis enam pikalt teie tähelepanu kinni hoida.

3

Rahvus on hing, vaimne printsiip. Selle hinge, selle vaimse printsiibi moodustavad kaks asja, mis on tegelikult üks. Esimene puudutab minevikku, teine olevikku. Esimene on ühine rikas mälestustepärand; teine on tegelik nõusolek, tahe koos

elada, soov jätkuvalt kaitsta pärandust, mis on saadud jagamatuna. Inimene, mu härrased, ei teki juhuslikult. Rahvus on nagu indiviidki lõpptulemuseks pikaajalistele püüdlustele, ohvritele ja pühendumistele minevikus. Esivanemate kultus on kõigist kultustest kõige seaduspärasem; esivanemad on teinud meid niisuguseks, nagu me oleme. Kangelaslik minevik, suurvaimud, au ja kuulsus (ma pean silmas tõelist kuulsust) – see on sotsiaalne kapital, millele toetub rahvusluse idee. Minevikus osaks saanud ühine au ja kuulsus, ühine tahe olevikus; ühised möödunud aegade kangelasteod, soov neid veel korda saata – need on rahvaks olemise põhilised eeltingimused. Sama palju armastavad inimesed ka ohvreid, mida nad on nõus olnud kandma, ja õnnetusi, mida nad on talunud. Me armastame nii maja, mille oleme ehitanud, kui seda, mille ära anname. Spartalaste laul: “Me oleme need, kes teie olite; me saame nendeks, kes teie olete” on oma lihtsuses iga isamaalise hümni kokkuvõte.

Jagatud kuulsuse ja kahetsuse pärand minevikus, sama tegutsemisprogramm tulevikuks; koos läbi elatud kannatused, rõõmud ja lootused – need on rohkem väärt kui ühised tollimaksud ja strateegilistele kaalutlustele vastavad piirid; neid mõistetakse rassilistele ja keelelistele erinevustele vaatamata. Ma ütlesin “koos läbi elatud kannatused” – jah, ühine kannatus liidab kindlamini kui ühine rõõm. Rahvusliku mälestusena on lein olulisem kui võidurõõm, sest see paneb meile peale kohustusi, see sunnib meid ühiselt pingutama.

Rahvus on niisiis suur ühismeelsus,

mille aluseks on teadlikkus ohvritest, mis on toodud, ja nendest, mida ollakse valmis veel tooma. See eeldab minevikku; aga olevikus väljendub see kokkuvõtlikult milleski täiesti käegakatsutavas: nõusolekus, selgelt väljendatud soovis jätkata ühist elu. Rahvuse olemaolu on (andes-tage mulle see metafoor) päevast päeva toimuv rahvahääletus, nii nagu indiviidi olemasolu on pidev elujaatus. Oo, ma tean, see pole nii metafüüsiline nagu jumalik õigus, pole nii jõuline nagu niini-metatud ajalooline õigus. Nende arusaama kohaselt, mida ma teile arutluseks pakun, on rahval sama vähe õigust kui kuningal öelda mingile paikkonnale: "Sa kuulud mulle, ma võtan su endale." Meile tähendab paikkond selle elanikke; kui kellelgi on üldse õigus nõuda, et temalt niisuguses asjas arvamust küsitakse, siis elanikel. Rahvus pole kunagi tõsiselt huvitatud, et mingit riiki vastu tahtmist endaga liita või kinni hoida. Ja rahvuste tahe on lõppude lõpuks ainus seaduslik kriteerium, mille juurde tuleb alati tagasi tulla.

Me oleme poliitikast välistanud metafüüsilised ja teoloogilised abstraheringud. Mis jääb järele pärast seda? Jääb inimene, tema soovid, tema vajadused. Teie ütlete, et rahvuste lõhenemine ja lõpuks ka killustumine ongi niisuguse süsteemi tagajärg, mis jätab need vanad organismid pahatihti vägagi segaste tahete meelevalda. Selge on see, et seda laadi küsimuses ei tohi ühtegi põhimõtet viia äärmuseni. Niisugused tõed on rakendatavad ainult üheskoos ja ainult väga üldises plaanis. Inimeste soovid muutuvad; aga mis siin ilmas ei muutuks? Rahvused

ei ole midagi igavest. Neil on olnud algus, neil tuleb lõpp. Tõenäoliselt asendab neid Euroopa konföderatsioon. Aga niisugune ei ole selle sajandi seadus, milles meie elame. Praegusel hetkel on rahvusriikide olemasolu hea, isegi vajalik. Nende eksistents tagab vabaduse, mis häviks, kui maailmas oleks ainult üks seadus ja üks isand.

Oma erinevate, sageli vasturääkivate omadustega teenivad rahvusriigid tsivilisatsiooni ühist hüvangut; kõik lisavad mingi noodi inimkonna suurde kontserdisse, mis on lõppude lõpuks kõige kõrgem ideaalne tegelikkus, milleks me oleme võimelised. Eraldi võttes on neil oma nõrgad kohad. Mõtlen sageli, et kui üksikisikul oleksid puudused, mida peetakse rahvuse omadusteks, kui ta toituks kuulusejanust; kui ta oleks sama armukade, egoistlik, sõjakas; kui ta ei suudaks midagi taluda, ilma relva haaramata, siis oleks ta kõige talumatum inimene. Aga kõik need üksikud dissonantsid kaovad tervikus. Vaene inimkond, kui palju sa oled kannatanud! Missugused katsumused sind veel ees ootavad! Juhtigu sind tarkuse vaim, et kaitsta sind arvutute ohtude eest, millega sinu tee on üle külvatud!

Ma võtan oma jutu kokku, mu härrased. Inimene ei ole ei oma rassi, ei oma keele, ei oma religiooni, ei jõgede jooksu ega mäeahelike suuna ori. Suur, targa vaimu ja sooja südamega inimkogum loob südametunnistuse, mida nimetatakse rahvuseks. Niivõrd kui see südametunnistus tõestab oma jõudu ohvrite näol, mida toob kaasa üksikisiku loobumine oma hüvedest kogukonna kasuks, niivõrd on see seaduslik, tal on õigus olemas olla. Kui

tekivad kahtlused tema piiride üle, küsige nõu vaidlusaluste maade elanikelt. Neil on kindlasti õigus selles küsimuses midagi arvata. See paneb muigama poliitika transtsendentalistid, need eksimatud, kes saadavad oma elu mööda iseennast pettes ja kes oma ülevate printsiipide kõrgusest haletsevad meie maisust. “Küsi elanikelt nõu, fui, milline naiivsus! Tõeliselt prantsuspärased armetud ideed, mis püriavad asendama diplomaatiat ja sõda

lapsikult lihtsameelsete vahenditega.” – Oodake, mu härrased; las transtsendentalistide valitsusaeg saab mööda; osakem taluda tugevate põlgust. Võib-olla tullakse pärast paljusid viljatuid katsetusi tagasi meie tagasihoidlike empiiriliste lahenduste juurde. Kes tahab, et tal tulevikus õigus oleks, peab oskama teatud ajajärgudel leppida sellega, et teda peetakse vanamoodsaks.

Prantsuse keelest tõlkinud Kristiina Ross

ERNEST RENANI (1823–1892) artikkel “Mis on rahvus?” (Qu’est-ce qu’une Nation?) kuulub kahtlemata rahvuslusealase kirjasõna kullavaramusse. Õigupoolest on tegemist 11. märtsil 1882 Sorbonne’is peetud ettekande üleskirjutusega, mis on ühtlasi suurepärase näide prantsuse 19. sajandi kõnekunstist. Ettekande pidamise aegu oli Ernest Renan oma kuulsuse tipul – seda kroonis 1878 valimine Prantsuse Akadeemiasse – ning tema sõnavõtt pälvis suurt tähelepanu. Seda hindas kõrgelt ka Renan ise, nii et kui 1887 ilmub ettekande tekst tema raamatut “Kõned ja ettekanded” (Discours et conférences), kirjutab ta eessõnas: “Selle kogumiku kõige tähtsamaks palaks, millele ma tihkaksin juhtida lugeja tähelepanu, on ettekanne “Mis on rahvus?”. Ma kaalusin iga selle sõna suure hoolega: tegemist on minu usutunnistusega inimküsimumuste vallas.”

Renani varane elukäik ei ennustanud kuidagi “Mis on rahvuse?” kirjutamist. Prantsusmaa perifeerias Bretagne’is sündinud Renanist pidi saama bretooni vaimulik. Tema õpinguaastad möödusid vaimulikes seminarides koduregioonis ja alates 1838. aastast Pariisis. Noore vai-

muliku kuulus pööre usuasjadest teadusesse leidis aset 1845. aastal, suuresti loetud Hegeli mõju all. Renan kuulutas nüüd ristiusu asemel teaduseusku ning ennustas uue juhtiva teaduse – filoloogia võidukäiku. Selsamal ajal asus ta kirjutama oma esimest raamatut “Teaduse tulevik” (L’Avenir de la science), mis nägi ilmavalgust alles 1890. Visandades selles teaduse ees seisvaid ülesandeid, kirjutab ta: “19. sajandi kõige olulisem raamat peaks kandma pealkirja: “Kristluse põlvnemise kriitiline ajalugu.”. Nimelt selle suurteose kirjutamisele pühendaski Renan oma elu parimad aastad (1861–1882). Seitsmes köites ilmunud “Kristluse põlvnemise ajaloo” (Histoire des origines du christianisme) avaköide kandis pealkirja “Jeesuse elu” ning põhjustas ilmutud ohtralt kirgi (Renani biograafi Francis Mercury andmeil kirjutati raamatu ja selle autori vastu kolme kuu jooksul 321 brošüüri!). “Jeesuse elu” lühendatud populaarne väljaanne ilmus eesti keeles 1996. aastal (tlk K. Ross, *Europeia*, 1996). Kui 1882. aastal sai valmis viimane, Marcus Aureliusele pühendatud köide kavandatud raamatusarjast, alustas Renan uue suurteose

kirjutamist, milleks sai "Israeli rahva ajalugu" (Histoire du peuple d'Israël, 1887).

Kuigi Renan ei sekkunud kunagi otsest poliitikasse (ainus erand on ebaõnnestunud kandideerimine 1869. aasta valimistel), oli tal ühiskonna asjadest selge käsitus, mis toetas küll tollaseid rahvaliidumisi, kuid eelistas igal juhul ühiskondlikule anarhiale avalikku korda. Prantsuse-Saksa 1871. aasta sõja šoki mõju all – Saksamaa oli Renani vaimne kodumaa – kirjutab ta raamatu "Prantsusmaa intellektuaalne ja kõlbline reform" (La Réforme intellectuelle et morale de la France, 1871), mis esindab tema loomuse tagurlikku tahku. Ta kuu-

lutab demokraatia kadu, tagasipöördumist monarhia juurde ja soovib hävingust pääsemiseks võtta Prantsusmaal üle Preisi ühiskonnamudel. Hiljem Renan eemaldub nendest seisukohtades, pidades oma maailmavaate täpsemaks väljundiks ettekannet "Mis on rahvus?".

Oma elu lõpuperioodil nautis Renan suurt populaarsust ja avalikkuse poolehoidu, mida suurendasid veelgi 1883. aastal ilmunud "Lapsepõlve ja nooruse mälestused" (Souvenirs d'enfance et de jeunesse). Koos Victor Hugoga oli Ernest Renan üks Kolmanda Vabariigi mõjukaimaid arvamusekujundajaid, kelle lahkusmisest 2. oktoobril 1892 kujunes üldrahvalik leinapäev.

M.T.

EA JANSEN

VÄIKERAHVA TUGEVUSEST

Väikerahva elusaatus pole kiita. Ajalookogemused näivad tõestavat, et tema kultuuriline ja poliitiline eneseteostus sõltub naabersuurriikide võimetusest teda antud hetkel alla neelata – või siis suurte omavahelistest suhetest ja ristuvatest huvidest, mille tõttu jääb kuskil vabaks mänguväli väikesele. Ent kuna ajaloo arengutee suuna määrab *paljude* eri tegurite koosmäng, püsib siiski küsimus: kas väikerahva eneseteostus on tõesti üksnes õnnemäng ehk vaid soodsa geograafilise asendi tulemus, või sõltub midagi ka selle rahva enda sisemisest arengust.

Järele mõtlema õhutab kõigepealt uueaegsete rahvuste saamisluhu: kui Euroopa moderniseerumisega 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi vältel tõstis pead *rahvuslus*, mis peagi – ideelispoliitilise doktriini ja kollektiivse emotsioonina – demonstreeris oma jõudu riigipiiride ja rahvaste elu määramisel, siis polnud uus enesetunnetus ja ideoloogia sugugi vaid suurte monopol. Rahvuse idee haaras – olgu ajaliste vahedega – nii suuri kui ka väikesi, nii oma riigiga kui ka tõrjutud ja teiste võimu all elavaid rahvaid. 18. sajandi lõpupoole hakkas end rahvusena käsitama oma tsentraliseeritud riiki omav ja Euroopa kõrgkultuuri-ilmast tooniandev prantsuse rahvas, 19. sajandi lõpupoole haaras rahvuslik vaimustus vaevalt 900 000-pealist eesti rahvast, kelle poliitilised õigused piirdusid talupoegliku vallaomavalitsusega ja kelle kirjakuultuur oli alles sündimas.

Ernest Gellner on väitnud, et on võimatu öelda, miks ühest etnilisest grupist sai modernne rahvus ja teisest mitte. Kuid fakt on see, et paljud, ka üsna väikesed etnilised grupid mitte ainult ei hoidnud kiivalt oma etnilist eripära, vaid hakkasid käituma eneseteadlike rahvustena: Ida- ja Kesk-Euroopat haaras rahvuslike liikumiste laine, mis hiljem või varem seadsid lõppsihiks *oma* riigi ja pretendeerisid oma enesemääramise õiguse tunnustamisele suurte poolt. Siinkohal pole ruumi arutada, milles seisnes rahvuse kui uuenäolise inimkoosluse olemus; leppigem tähelepanekuga, et nad karjusid, järelikult olid olemas.

Aga kui tahes loomulik väikerahva eneseteadvus ja eneseteostuspüüd ka pole, ikkagi olid nad ja on siiani hädas küsimusega: kas me jääme püsima ja missugune on meie spetsiifiline roll sessinatsetes maailmas, globaalses kultuuriloomeprotsessis? Need küsimused on painanud ka Eesti avalikkust juba rohkem kui 150 aasta vältel ning ikka ja jälle on otsitud vastust sellele, milles võiks ikkagi seisneda ühe väikerahva tugevus. Nüüd on sellele veel lisandunud mure Eesti *maine* pärast – tegelikult mõeldakse vist enesereklaami, mille abil kõita suurte tähelepanu.

1

On ehk huvitav teada, et kui Baltimaale 18. sajandi lõpul ja uue algul jõudsid herderlikud ideed rahva-rahvuse individuaal-

susest kui väärtusest ja valgustajad-estofiilid hakkasid kõnelema ja kirjutama ka talupoegadest eestlaste rahvusliku tõusu võimalusest, siis eesti (või läti) rahva väiksus kuigivõrd probleemiks polnud. Herderi rahvusidee “maaletooja” Garlieb Merkel, kes oma tsükliilise arenguteooria kohaselt uskus lätlaste ja eestlaste uuestisündi, ei kõhelnud kinnitamast: kui poleks olnud ränka pärisorjust, oleksid need rahvad ehk juba säranud Euroopa muude elanike seas, neil oluksid oma Kantid, oma Herderid, oma Wielandid jne.¹ Pärast talurahva vabastamist 19. sajandi algul algas baltisaksa avalikkuses nn germaniseerimisdebat; vaieldi selle üle, kas eestlased ja lätlased võivad oma keele alusel jõuda euroopaliku kirjakuultuuriga rahvaste sekka (mida enamik baltisaksa ja ka vene intellektuaale kuni 19. sajandi lõpuni ei suutnud uskuda) või tuleb nad saksastada, selleks et nad saaksid “meie vennaks” (J. Pauckeri väljendus). Probleem polnud Baltikumi põlisrahvaste väikesearvulisuses, vaid selles, et nad olid alam talurahvaseisus ja haritute arvates alles lapseas. Ka veendunud herderlastest estofiilid, näiteks Johann Heinrich Rosenplänter, kes eestlaste keelt ja kogu omanäolist rahvakultuuri väärtustades nende rahvuslikku tulevikku võimalikuks pidasid, ei paistnud muretsevat rahva väiksuse pärast.

Tõsi küll, sajandi keskpaigast levis baltisaksa avalikkuses Hegeli mõjul ka kujutus eestlastest ja lätlastest kui “rahvakildudest” (*Bruchstücke der Nationen*), kes

vaevalt on võimelised osalema absoluutse vaimu arenguprotsessis. Kuid seegi kujutus lähtus pigem kvalitatiivsetest kui kvantitatiivsetest kriteeriumidest.

2

Kui aga 19. sajandi teisel poolel oli eesti kirjakuultuur juba sündinud fakt, avalikku ellu astusid eestlastest rahvuslased ja eestikeelsesse kirjasõnasse ilmus uus “rahvuslik diskursus”, tõusis ühe valusa probleemina päevakorda ka küsimus eestlastest kui väikerahvast. Algava rahvusliku liikumise juhte hakkas vaevama küsimus, kas eestlastel kui väikerahval on siiski üldse lootust püsima jääda ja milles seisneb tema jõud. Ärkamisaeg oli üldiselt muidugi optimistlik: kõnedes, kirjasõnas ja lauludes kutsuti rahvast “isamaa tööle” eestluse parema tuleviku nimel, ja selle tulekusse usuti. Samas tõi tärpanud rahvuslus kaasa oma rahva võrdlemise “võõrastega”, algav poliitiline võitlus baltisaklastega “Eestirahva õiguste” nimel koos petlike lootustega keskvoimule sundis teadvustama väikese rahva asendit suures tsaariimpeeriumis.

Esimese teoreetilist laadi arutlusega eestlaste kui väikerahva võimalustest ja rollist esines 1870. aastal eesti rahvusliku liikumise tegelaste kokkutulekul Helmes ja Tarvastus Jakob Hurt. Tema sõnastas siin oma kuulsaks saanud mõtte: väikerahva vägevus võib seisneda üksnes *vaimusuuruses*. Muide – niisamasuguseid mõtteid oli avaldanud Snellman soome rahva suhtes.

¹ G. M e r k e l, Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Zweite Auflage. Leipzig, 1800, lk 22.

Hurt astus oma 1870. aasta kõnes kõigepealt hoogsalt ja pateetiliselt välja eestlaste saksastumise vastu, mis sellal ikka veel jätkus, ja toonitas veel kord ärkamisaja tegelaste poolt ikka ja jälle välja öeldud mõtet, et eestlane on sama palju väärt kui sakslane, venelane, rootslane või soomlane. Edasi rääkis Hurt, ikka oma suguvendade eneseteadvuse nimel, rahvaste kahesugusest “suurusest ja vägevusest”: “mõned (rahvad) on suured hinge- de arvult ja vägevad poliitika väljal. Seda- viisi suureks küll Eesti rahvas iialgi saada ei või. Eestimaa on Veneriigi maakond ja seks saab ta ka jääma...” Teistsugune suurus ja vägevus aga, ütles Hurt, on suurus ja vägevus “vaimu asjades ja haritud elu poolest”, ja see tee on avali igale üksikule inimesele ja ka tervetele rahvastele, kes võivad olla “haputaignaks” (motiiv on pärit Matteuse evangeeliumist). Väikerahva vaimse vägevuse näiteks tõi Hurt antiikkreeklased, kes seisid vastu “Persia riigi millionitele” ja roomlaste poolt vallutatutena siiski tegelikult roomlased ära võitsid “oma harituse, mõistuse ja elukommete tõttu”.² Niisiis võiksid ka eestlased Venemaa jaoks olla ehk “haputaigen”, kultuuri juuretis. Hurda kõnede ja kirjutiste põhjal ei jää kahtlust, et eesti keele ja rahvusomapära säilitamine oli talle seejuures *conditio sine qua non*. Hurt on oma kõnedes viidanud ka kõige väiksemate rahvaste, näiteks baskide ja sorbide omapära püsimisele ning nende vastupanuvõimele; 19. sajandile omase optimis-

miga arvas ta, et sel kristlikul sajandil on rahvaste hävitamine vägivalla abil võimatu.³ Kas võiski Hurt sellal ette näha 20. sajandi etno- ja genotsiide?

Mäletame, et Hurda vaimusuuruse- idee oli eriti populaarne lähiminevikus, Eesti laulva revolutsiooni aegadel, mil seda ikka ja jälle tsiteerisid peaaegu kõik poliitikud. Algatus tuli Hurda-uuri- jalt Mart Laarilt; oma monograafias Hurdast on Laar nimetanud Hurda vaimusuuruse- teesi “eesti rahvusluse kategooriliseks imperatiiviks”.⁴ Äsja meenutas ka president Arnold Rüütel seda mõtet oma kõnes Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamise aktusel.

Sel puhul on aga huvitav meenutada ka Hurda mõtte üht hoopis varasemat taasaktualiseerumist; ka see toimus pööran- guaegadel – eestlaste rahvusliku katastroofi eelõhtul. 1939.–40. aastal asus eesti rahvusliku liikumise parim tundja Hans Kruus, kelle noorusarmastus oli tema enda sõnul olnud Hurda antipoodina tuntud Carl Robert Jakobson, taasmõtestama ja propageerima nimelt just Jakob Hurda rahvusvaateid. 1939. aastal avaldas Kruus Hurda kõned ja “avalikud kirjad” koos suurmehe rahvusvaateid analüüsiva sissejuhatusega ning seejärel kolm artiklit *Ajaloolises Ajakirjas*, EÜS-i albumis ja *Akadeemias* “väikerahvalikust (enese-)tunnetusest” ja Hurda pärandist eesti rahvusideoloogias. Pineval ajal, mil eestlaste rahvusriik oli juba selgelt ohus, tundis Kruus vajadust rääkida “väikerahva

² Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toim. H. Kruus. Tartu, 1939, lk 76.

³ Sealsamas, lk 70–77, 110–111.

⁴ M. L a a r, Raamat Jakob Hurdast. Tartu, 1995, lk 73.

ajaloolisest kutsumusest”⁵ ja tõsta esile Hurta kui eestlaste väikerahvaliku missiooni sõnastajat. Ärkamisajal tuli eesti rahvale anda “uus vaimne jõuallikas” ja selle üleande täitiski tulemuslikult Hurt, väitis Kruus; lähtudes rahvuste jumaliku õiguse, nende püsiva elujõu ja kõlbelise võrdsuse herderlikest ideedest, andis Hurt eestlaste kutsumuse üksikasjalise arenduse, seejuures Kruusi meelest “tugeva reaalseid tundega”. Just Hurt sõnastas, jätkas Kruus, põhilise erinevuse suur- ja väikerahvaste vahel – väikerahvas peab orienteeruma kõrgetasemelise kultuuri loomisele, igakülgele vaimuarendamisele ja pingsale tööle; sel teel saab temagi end arendada loomulikuks oksaks inimkonna suurel puul ja “rikastada eriväärtustega inimsoo üldist kultuuri”.⁶ Töö-motiivi toonitamine oli küll pigem Kruusi enda lisand, kuid Hurt oli ikka rõhutanud seda, et vaimusuurus ei tule eestlastele niisama kätte, vaid ees seisab veel suur töö rahva harimise vallas.

Hurdalik arusaam väikerahva missioonist jäi eesti ühiskonnale omaseks ka ärkamisajale järgnenud ajastul, arvas Kruus. Ja tõepoolest – jälgides eesti publitsistikat 19. sajandi viimastel kümnenditel, samuti uue aastasaja alguse mõneti vabamas poliitilises õhkkonnas, märkab eesti rahvusideoloogia raudvarasse arvatud vaimusuuruse-kontseptsiooni edasielamist mitmetes nüanssides.

3

Eestluse säilimise ja enda maksmapaneku probleem oli paratamatult üheks muu relapseks 19. sajandi viimaste aastakümnete eesti avalikele tegelastele ja publitsistidele, nii näiteks tollaste juhtivate ajalehtede toimetajatele Karl August Hermannile ja Ado Grenzsteinile. Nüüd hakkas tugevasti kaasa mõjuma see, et Aleksander III valitsuse ametliku poliitika lipukirjaks said slavofiilsed doktriinid; koolide venestamine Baltikumis näitas asja tõsidust. Vene natsionalistlikes ringkondades ei kaheldud, et eestlased ja lätlased sulavad pea kokku suure vene perega, nagu tollal tavatseti öelda.

Karl August Hermann, keda on peetud kerglaseks ja isegi rumalaks meheks, sõdis 1880. aastate alguse *Eesti Postimehes* ägedalt ja peaaegu jakobsonliku sõnakusega baltisaksa ajakirjandusega eestlaste võrdõiguslikkuse ja kultuurilise täisväärtuslikkuse nimel. Hurdast innustatuna oli Hermann täiesti herderlike rahvusideede ja eestlaste vaimusuuruse-mõtte mõju all; see toetas tema loomupärast optimismi. Looja on muude rahvaste seas loonud ka eesti rahva ja määranud kindlaks tema “teed ja kohused”, uskus Hermann.

Tema järgi oli eestlaste kohus eelkõige oma “vaimuelu ülendamise”, misjuures “hiilgavaks eeskujuks” võib olla sugulasrahvas Soomes. 1883. aastal kirjutas Hermann *Eesti Postimehe* juhtkirjas (*Eesti Postimees* nr 45, 09.11): vene ja saksa lehed vaidlevad praegu selle üle, mis peab

⁵ Vt selle kohta ka: T. K a r j a h ä r m, V. S i r k, Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn, 2001, lk 259–269.

⁶ H. K r u u s, Eesti rahva kutsumusest ja rahvusterviklusest. Tartu, 1940, lk 6–14.

eestlastest saama, sakslased või venelased; sellele tuleb eestlaste endi poolt anda kindel vastus.

Hermanni enda seisukoht oli: eestlased on juba astunud Euroopa haritud rahvaste perre, nad on selgelt "ise rahvas", st eripärane omaette rahvus. Euroopalik eesti rahvus oli seega Hermanni meelest juba sündinud fakt ja ta oli veendunud, et kui eestlased vaid peavad kalliks oma emakeelt, oma isamaad ja rahvast, siis jääb see rahvas ka püsima ja edeneb.

Kui 1880. aastate lõpul tsaarivõimude surve tugevnes ja tsensuuri kitsas värv veelgi ahenes, tuli ajalehtedel olla "eesti asjas" ülimalt ettevaatlik. Jäi siiski võimalus propageerida haridust ja mõtestada vaimuharimist kui eestlase põhilist eesmärki ja ülesannet.

Seda Hermann ja *Oleviku* toimetaja Grenzstein tegidki. Viimane rõhutas hariduse nõudlemise kõrval tugevasti veel varanduse kogumist kui eestlasele elutähtsat eesmärki. Nõnda siis, ühest küljest ahistas eestlasi majanduslikult ja kultuuriliselt domineeriv balti aadel, teisest küljest veelgi vägevam vene riigivõim; ja väikerahva liidritel ei jäänud muud üle, kui soovitada suguvendadele tasast õppimise ja kopikakorjamise tööd.

Tegelikult hariduse ja varanduse kogumine eestlaste seas sel ajajärgul ju edeneski, avalikus ideelises elus kippus aga vaikselt, kuid püsiva isamaalise optimismi kõrval maad võtma rahvuslik skeptitsism ja mõte "ärkamisaja paleuste" revideerimise vajadusest.

Sellise suuna esindajaks oli kas või Ado Grenzstein, kuni 1890. aastateni üsna "tavaline" romantiline isamaalane, Hur-

dast mõjustatud nagu Hermannigi. Nüüd, 1890. aastate algul, hakkas Grenzstein oma kirjutistes kriitilises ja pessimistlikus võtmes arutlema rahvusküsimuse üle maailmas; ta nentis rahvuste halastamatut võitlust ja seda, et väikestel pole suurtelt armu loota.

Aga Grenzstein leidis siiski, et ka väikerahval on lootust püsima jääda ja end teostada, ja nimelt sel juhul, kui ta suudab avastada oma erilise vaimuande või – Grenzsteini terminiga – "tubliduse" ja seda kultiveerida: sel viisil võib väikerahvas pälvida suurrahvaste tunnustuse ja teda hakatakse "vajalikuks pidama".

Eestlase kohta arvas *Oleviku* toimetaja, et ta on tubli põlluharimises ja kuulutas: "Meie loodame sellest Eesti rahvale suurt õnne, kui Eesti pojad selle rahvatubliduse oma sugurahva tuleviku pääaluseks paneksivad ja teda selleks väljaehitaksivad" (*Olevik* nr 17, 25.04.1894). Eduka põlluharijana võiks eestlane mõjutada kogu "hiiglasuurt isamaad", seega siis Vene riiki. Grenzsteini jaoks oli põllupidamine kui eestlase eriline talent seotud tööks pidamisega, et päristalu – mõisalt välja ostetud majanduslikult iseseisev talu – on "Eesti elu alus" (*Olevik* nr 3, 17.01.1894).

See polnud muidugi Grenzsteini leiutus, vaid ärkamisaja ideoloogia üks nurgakive üldse, mida omaaegses avalikkuses oli eriti mõjukalt propageerinud Carl Robert Jakobson.

Temale oli talurahvas kõige auväärsem seisus, kes inimkonnale on olnud "põhjatatu õnnistuse hallikas"; hästi on tuntud Jakobsoni sõnad: "see rahvas üksi võib oma vabause peale julge olla, kellel liha

ja leib oma enese pärast on”⁷. Seega pärineb ärkamisajast ka *majanduse*, täpsemalt väikepõllupidamise tähtsustamine eestlaste ellujäämise garantiina. Ka see idee pärandus uue sajandi algusesse, mil tema kõige agaramaks ja mõjukamaks toetajaks sai Jaan Tõnisson.

Tõnissoni nagu Jakobsoni meelest andis *maa* inimesele kõik, mis tal on, ja eestlaste püsimine ja eneseteostus “Saksa-Germaani ja Slaavi-Vene kultuuri võitlusrinna keskkohas” sõltus sidemetest maaga; eestlaste edu eelduseks oli Tõnissoni järgi võimalikult suur hulk iseseisvaid maaharijaid. See määras Tõnissoni meelest ka eesti kultuuri iseloomu ja jõu; ta kirjutas: “...meie peame omale ühe kultuurapaleuse looma, mis eesti m a a ehk talupoja rahva loomu kohane on”⁸. Talupojakultuur, mida Tõnisson silmas pidas, oli ilmselt mingi uuenäoline “rahvakultuur” ja sellisena ei pidanud ta olema eriti pretensioonikas: suuremad ülesanded teaduste, kunsti ja kirjanduse vallas võiks jätta suurte ja vägevate hooleks, kirjutati *Postimehes*.⁹ Seega kaasnes eestlaste kultuurimissiooni “täpsustamisega” ka hoopis suurem alandlikkus, kui see omane oli hurdalikule vaimse vägevuse taotlusele.

Ehkki Eesti oli sellal tõepoolest agrarimaa ja eestlased talupojarahvas, oli ta 20. sajandi algul siiski juba muutumas. Kiirelt moderniseeruv ja kihistuv eesti ühiskonnas tõusis esile uus haritlasgeneratsioon, kellele Tõnissoni ideed tundusid aegununa; maakultusele vastandati kujut-

lus tõusvast linnast kui kultuurifaktorist, sest linn absorbeerib uusi ideid ju erksamalt ja kiiremini kui maa. Hästi teada on nooreestlaste rühmituse loosung eurooplaseks saamisest, seega seoti eestluse eneseteostus ühelt poolt linnakultuuri, teisalt “euroopastumisega”. Tõsi, seegi deviis polnud uus. Hurdast lähtuvas vaimusuuruse-ihaluses näib peituvat mingi võib-olla isegi šovinistlik soov teistest “üle olla”; tegelikult ei tähendanud see ärkamisaja tegelastele siiski muud kui eesti *oma* originaalse kirjakultuuri ehk teiste sõnadega rahvuskultuuri loomist, mis on võrdväärne teiste Euroopa rahvaste kultuuriga. Esmajoones oli silma ees muidugi siinsamas, eestlastega külg külje kõrval elav baltisaksa kõrgseltskond, kes hiilgas eruditsiooni ja euroopaliku elulaadiga. Vaimusuurus oli tegelikult talupojarahva rahvuskultuurilise emantsipatsiooni loosung, sest sel ajal kui Hurt või Jakobson pidasid oma sütitavaid kõnesid eestluse äratamiseks, polnud eestlastel omakeelset keskkooli.

Ometi andsid nooreestlased 20. sajandi algul euroopastumisele, mida seni püüti saavutada ebamäärase “üleüldise vaimuharimise” teel, uue mõtestuse, ja seda nii sõnas kui ka teos, st oma tegeliku loometööga. Eesmärgiks oli osasaamisega kõrgist uuematest Euroopa mõttevooludest ja kunstistiilidest luua “tõeline” eesti elitaarkultuur. Ainult sellise suhtlusest sündinud, kuid omanäolise professionaalseerunud kõrgkultuuri abil, mis suudaks

⁷ C. R. J a k o b s o n, Teadus ja seadus põllul. St. Peterburg, 1869, lk 3.

⁸ H. K r u u s, Linn ja küla Eestis. Tartu, 1920, lk 56–58.

⁹ Sealsamas, lk 60.

rikastada ka teisi kultuure, võiksid eestlased saada võrdväärseks teiste Euroopa rahvastega.

4

20. sajandi esimesed aastakümned olid eestlastele ka tegelikult, mitte ainult nooreestlaste unistustes, vaimsest tõrjutusest pääsemise, teiste sõnadega, eesti kultuuri moderniseerumise ja professionaliseerumise ajaks, haritlaskond kasvas ja kujunes laialdane eestikeelne kommunikatsioonisüsteem. Areng kiirenes eriti pärast 1905. aasta revolutsiooni, mis vapustas vana seisuslikku korda ja surus tsaarivalitsuse kaitsepositsioonile. Sellal sai võimalikuks ka eestikeelne keskkool, ehkki vaid eraalgatusena. Hurt suri aastal 1906, kuid ka revolutsiooni veristest külgedest ehmatatuna pidi ta nägema, kuidas vaba vaimuloome ja poliitiline tegutsemistahe eestlaste seas õitsele puhkesid. Kuid eestlastest ei saanud siiski haputainast suurriigi jaoks – kui tsaarimpeerium 1917. aastal kokku varises ja tekkis soodus rahvusvaheline situatsioon, suutsid eestlased selle ära kasutada ja luua oma rahvusriigi. See oli poliitiline eneseteostus, rahvusliku liikumise põhimissooni täitumine.

Eestlaste "riigisuutlikkuse" eeltingimuseks oli muude tegurite seas kindlasti suhteliselt hea haridustase ja haritud juhtide olemasolu. Vaimsete eelduste realiseerumiseks oli aga vaja ka mingeid sotsiaalseid mehhanisme ja näib, et ennekõike andis eestlastele kui väikerahvale otustaval hetkel *tugevuse* siiski – rahvusteooreetik Karl Deutschi terminit kasutades – rahva *mobiliseeritus*, eesti ühiskonna organiseeritus, mis võimaldas inimeste te-

gevust ja käitumist suunata. Selle tõttu saavutati – küllalt teravatest sotsiaalsetest vastuoludest hoolimata – ühiskondlik konsensus rahvusliku enesemääramise – iseseisvuse nimel. On ehk liialdus rääkida eesti kodanikuühiskonnast tollel ajal, ent selle esmane kujunemisjärk oli ikkagi käes, rahva omaalgatuse traditsioon oli juba tugev.

Selle omaalgatuse tulemus ja samas arengufaktor oli juba ärkamisajast peale laienev vabatahtlike, "rohujuure tasandil" loodud ühenduste, seltside võrk. Seltsid on moderniseerumisaeg nähtus; nad "lõhkused" seisuslikku korda ja toetasid mitmeid moderniseeruvale ühiskonnale omaiseid majanduslikke ja kultuurilisi protsesse, sellega ka eestlaste emantsipatsiooni igas mõttes. Elu on näidanud, et omaalgatusel rajanevad kodanikuühendused on jäänud rahvale oluliseks eneseteostusvahendiks ka kapitalistlikus ühiskonnas ja demokraatlikes režiimides. Eestlastele olid vabad ühendused ärkamisajal ja järgmistel kümnenditel ülivajalikud, sest nad korvasid puuduvaid "ametlikke" võimalusi ühiskonnaelu korraldamisest osavõtmisel: tegelikult oli eestlastel ju vaid seisuslik-talupoeglik vallavalitsus ja pärast Vene linnaseaduse kehtestamist Baltimail 1877 said jõukamad linnaeestlased osaleda ka linnaomavalitsuses. Põhiliselt aga toetus ahistamistest hoolimata kuju võttev eesti avalikkus – kui kasutada Jürgen Habermasi mõistet – vaid omaalgatuslikele seltsidele. Selle avalikkuse kui eestlaste kultuurilise ja poliitilise emantsipatsiooni põhimise kandja ja näitaja uurimise tähtsusele juhtis omal ajal allakirjutanu tähelepanu noor ajaloolane Jaanus Arukaevu.

Baltisakslaste eeskuju järgivad eestlaste omaalgatuslikud organisatsioonid kasvasid üsna kiiresti lapsekingadest välja. Tagasihoidlike eesmärkidega kultuuriühendustest ärkamisajal jõuti eesti elanikkonda laialt haarava seltsidevõrguni 20. sajandi esimestel aastakümnetel; ühistegelikud organisatsioonid ja põllumeeste seltsid forsseerisid eesti keskkihtide majanduslikku emantsipatsiooni, haridusseltsid omakeelset kooli ja kultuurilist eneseteostust, esimesed poliitilised parteid poliitilist eneseteostust. Omaalgatuslike ühenduste võrk tervikuna, ükskõik mis laadi ühendustest ta ka koosnes, oli nii rahvusidentiteedi kindlustaja kui ka poliitiline tegur; toetades ja kultiveerides avaliku tegevuse traditsiooni, andis ta eestlastele valmiduse oma rahvusriigi loomiseks – ja muidugi ka riigi funktsioonidega hakkama saamiseks. See oli omalaadi ime, sest vaja oli suurel hulgal erinevate õiguslike, halduslike, kultuuriliste, sotsiaalsete ülesannetega toime tulevaid ametnikke ja süsteemi juhtivaid poliitikuid.

Riigiasutused võtsid nüüd üle paljud tsaariajal omaalgatuslikele ühendustele kuulunud funktsioonid; ometi algas demokraatlike vabaduste tõttu just nüüd seltside päris-õitseag; inimeste huviihendused eri valdkondades viisid mitmel pool suurte ja mõjukate liikumiste tekkeni. Kodanikuühendused abistasid ja ka kontrollisid riiki. Tagasilöögi kodanikuühiskonna

kujunemisele tõi ülemaailmne majanduskriis 1920.–30. aastate vahetusel ja autoritaarse režiimi – olgugi muude maadega võrreldes pehme – kehtestamine Eestis. Ka mõnevõrra tugevnenud riikliku kontrolli all jäi laialdane kodanikuühenduste võrk püsima ja võinuks olla aluseks kodanikuühiskonna edasisele arengule, kui nõukogude anneksioon poleks kogu süsteemi hävitanud.

Kuid eestlaste kui väikerahva tugevuseks oli ka sel perioodil see, et tegelikult jäid ühiskonnas püsima omaalgatuse traditsioonid, millele mõned riiklikult soositud organisatsioonid teatud võimalusi pakkusid, muidugi tugeva kontrolli all. Taas kasvas algsete koosluste, nii perekondade kui sõprusringide tähtsus inimeste vaadete ja hoiakute suunamisel. Seega: varjatult säilis mingi kodanikuühiskonna selgroog. Peale selle – jah, eestlastel õnnestus ehk mõnevõrra tõesti, Hurda ja Kruusi omaaegsete mõtete kohaselt, kujuneda kultuuriliseks haputaigaks suurriigis. Aga see kõik on uus ja keeruline teema nagu seegi, miks ei ole Eestis omaalgatuslikel organisatsioonidel praegu seda jõudu, mis neil olla võiks.

On aga loomulik, et murranguaegadel, kui iseseisva rahvusriigi võimalus taas koitis, pöörduti jälle ka Hurda vaimusuuruse-idee kui julgustava ja rahvusidentiteeti kinnistava loosungi juurde – teesi ärkamisaegselt naiivsest kõlast hoolimata.

IIVI MASSO

UUSKONSERVATISM JA RAHVUSLIK IDENTITEEDIKRIIS

Eesti rahvuslik identiteet – etniline, mitte poliitiline

Eestlase identiteet on erinevate rõhujate alluvuses aegade jooksul välja kujunenud negatsiooni kaudu. Eestluses on uhke ja hää ennekõike see, mida eestlane *ei ole* – saks, feodaal, kasakas. Ja mõistagi *homo soveticus*, kommunist, venelane. Poole sajandi jooksul harjusime end defineerima vastanduse kaudu nõukogude okupatsioonile. Reaktsioonina vallutajarežiimi venestamispoliitikale vastandus eestlus eelkõige venelikkusele. Ikka veel on ränгим solvang eestlasele välismaal oletus, et ta tuleb Venemaalt. Ehkki külg külje kõrval elades on märkamatult omandatud vene kultuuri mõjusid nii heas kui halvast mõttes.

Eestlaste rõhujad on alati olnud võõrast rahvusest. Seepärast on ka rahva poliitilised emotsioonid traditsiooniliselt seotud etnilise rahvusega. Tõsi, mõisa-aegses rahvusluses oli ka klassivõitluse maiku: eestlased olid töötegitajad ja talunikud, saknad omanikud ja rõhujad. Eesti tuntumaid poliitilisi protestilaule “Õrn ööbik” on ühtaegu natsionalistlik ja väga vasakpoolne. Aga nõukogude ajal kadus rahvusluse ja klassiteadlikkuse vaheline seos. Eestlus ei seostunud enam allutatute sotsiaalpoliitilise klassiga, kuna poststalinistlik N. Liit oli üpris aus meritokraatia:

soovija sai parteiredelile ronida ainuüksi truudust üles näidates, rahvuslikust taustast sõltumata. Samas arenes tänu ametlikule võrdsuspropagandale välja põlgus igasuguse võrdsustamispoliitika vastu. Rahvuse kui alamklassi moraalse üleoleku kadudes jäi ainsaks tõestuseks oma erinevusest ja paremusest, võrreldes põlatud vallutajaga, rahvuslik päritolu. Mitte ainult keel, kultuur ja ajalugu, vaid ka geneetiliselt determineeritud rahvuslik olemus. Eestlased õppisid nägema end loomu poolest ausamana, töökamana, rahulikumana ja mõistlikumana kui venelased ja teised ida või lõuna pool elavad rahvad.

Etnilise essentsialismi keskne roll eesti rahvusliku identiteedi kujundamises ja säilitamises läbi nõukogude aja ning samal ajal välja kujunenud põlgus igasuguse solidaarsusretoorika vastu on loonud soodsa pinnase parempoolse natsionalismi kujunemisele. Tänu sellele taustale on kerge olla rahvuslane ja eestluse üle uhke, samas rahvuskaaslaste vastu erilist poolehoidu tundmata. Etniline natsionalism erineb oluliselt poliitilisest kollektiivsest identiteedist, mis rajaneb teadmisel ühistest tingimustest ja ühisest territoriaalsest ja ühiskondlikust ruumist, mida teistega paratamatult jagatakse – ollakse n-ö ühes paadis. Poliitilist “rahvust” ühendavaks teguriks on solidaarsus, poliitiline ruum

on avatud etnilistele, kultuurilistele ja maailmavaatelistele erinevustele. Veresidemeist ja loomusest olulisemad on mõtted ja teod. Essentsialistlik rahvuslus aga rõhub olemisele, mitte tegemisele. Inimese väärtus sõltub tema sünnipärasest kuuluvusest, mitte sellest, kuidas ta ümbritseva maailmaga suhtleb.

Vaenlane on surnud – elagu vaenlane?

Vastandamine identiteedi alustalana ei ole iseenesest erakordne. Mis tahes poliitiline identiteet on suhteline. “Meie” eeldab alati Teise olemasolu. See käib ka suurte ideoloogiliste süsteemide kohta. Mida tugevam on vastandamise roll identiteedi loomisel, seda suurem on sõltuvus Teisest. Külma sõja must-valge polaarsus hoidis nii kommunistliku Ida kui ka liberaalse Lääne jaoks alal ennekõike kummagi poole illusoorset pilti iseendast. Kommunismi kokkuvarisemise peale oli Lääs küll kiire kuulutama välja “ajaloo lõppu” ja liberalismi lõplikku võitu, kuid kuna Lääne demokraatia hetkeseis on sattunud üha karmima kriitika alla nii iseoma teisitõtlejate kui ka vaesunud Kolmanda Maailma poolt, siis on uued vaenlased – esmalt “röövelriigid”, seejärel islami fundamentalism – lausa entusiastlikult “omaks” võetud, et säiliks identiteeti loov kontrast demokraatia ja selle vastaste vahel.

Kommunismijärgne kriis vaevab ka neid, kellel on kõige rohkem põhjust tolle süsteemi kokkuvarisemise üle rõõmu tunda, – N. Liidu poolt allutatud rahvaid. Ühise vaenlase ühendava mõju kadumi-

ne seab kahtluse alla identiteedi alused ja toob pinnale latentsed konfliktid. Vähimgi negatiivne kogemus suunab otsiva pilgu uue vaenlase järele. Ühtset uut vaenlasekuju ei ole N. Liidu asemele tekkinud. Vaenlasepilt jaguneb nüüd vastavalt ühiskondlikule positsioonile. Kehtiva korra toetajad näevad vaenlast peamiselt minevikus ja ohtu peamiselt vanade vaenlaste, venelaste või kommunismi võimalikus tagasipöördumises. Uues ühiskonnakorras pettunuile aga on väliseks vaenlaseks saanud Euroopa Liit ja üldse rikas Lääs kui uus kasuahne okupant. Lääne demoniseerimist soodustab majanduslik kitsikus ja ka Lääne demokraatia uusim arengusuund: kapitali võimu kasv nn globaalse vabakaubanduse tingimustes. Kuid libavaenlasi leitakse ka endi hulgast või mujalt laiaast maailmast.

Rahvuslikku identiteedikriisi tekitab nii ühendava vaenlase kadumine kui ka ühise arengusuuna hämardumine. Okupeeritud Eestil oli silme ees selge ühine siht – rahvuslik iseseisvus. See ootus oli kooskõlas modernistliku progressiisuga. Nüüd aga on oodatud vabadus juba mõnda aega käes. Enam ei ole ühtset eesmärki, mille poole pürgida. Ametlikule Eestile on selleks küll Euroopa Liitu pääsemine ja seega lõplik sisenemine ihaldatud Lääne kultuuriruumi. Kuid paljude usk sellesse üritusse on kadunud juba enne unistuse teostumist. Kaheldes kollektiivselt tehtud otsuste õigsuses, otsivad inimesed isiklikku lunastust mujalt.

Puudevate poliitiliste alternatiivide asemel pakuvad maailmavaateliisi lahendusi mitmed usulahud, marurahvuslus ja astroloogia. Tihti on need omavahel

ühendatud. Kristliku Liidu globaliseerumisvastases manifestis pakutakse kaitseks “hukatusliku” kosmopolitismi eest “Jumala poolt määratud” rahvusliku ja *rassilise* identiteedi tugevdamist. Rahvuslikku ja rassilist identiteeti on nii palju lihtsam kujundada kui poliitilist. Mida keerulisem on maailm, seda lohutavamad on lihtsad tõed. Kui eestlus veel esitab teatud keelelis-kultuurilisi nõudmisi, siis selleks et kuuluda “valgesse rassi”, ei ole vaja üldse midagi teha. Piisab, kui on sündides kaasa saanud madalat pigmentihulka tingivad geenid. Ei ole lihtsamat viisi leida oma paik maailmas ja olla kelletki parem.

Liberalismi petetud lubadus

Eesti rahva eesmärk – rahvuslik iseseisvumine ja astumine Euroopa liberaaldemokraatiate hulka – on täitudes siirdunud määramatust tulevikust konkreetseesse olevikku. Tulevikulootusi asendab tasapisi teadvusse hiiliv pettumus. Vabadus ja demokraatia ei olegi toonud oodatud õnne. Aeg läheb, aga euroopalikku rikkust ja hiilgust ei ole näha. Juhtide lubadused, et varsti hakkab kogunevaid rikkusi alla poole pihkuma, kaotavad ajapikku usutavust. Rasket elu ei tee kergemaks “võitjate” pidusöögi jälgimine kõrvalt. Nõukogudeaegse *nomenklatura* eliitkulutused hoiti vähemalt tavainimese silma alt eemal.

Sotsiaalsest kihistumisest on saanud avalikult tunnustatud tõsiasi. Kuid reaktsiooniks pole poliitiline organiseerumine, et õiglasema maailma eest seista. Demokraatlik traditsioon ei teki üleöö, ega isegi

kümne aastaga. Reaktsiooniks on kibestumine kõhedust tekitavas ulatuses. Ja kuna rahvust on õpitud pidama eestlase väärkuse kandjaks, siis leitakse kibestumisele väljund rahvuse kaudu. On kasvanud vaenulikkus kõige Läänest tuleva – mitte ainult kapitalismi, vaid ka demokraatia, inimõiguste ja isikuvabaduste vastu. Mõnes mõttes pole see ime, sest lääneliku demokraatia lubadus õiglustest ja vabadusest on jäänud lunastamata. Mõnigi leiab, et kui seni saavutatud ongi demokraatia, siis ei taha me demokraatiat. Ja kuna rahvus on viimane toetuspunkt, siis rahvuse säilitamiseks on parem loobuda demokraatiast – “juurteta kosmopolitismi” salakavalast relvast. Vaenlane on uus, oht on tuttav: meid tahetakse välja suretada. Sedapuhku kapitalistide ja traditsioonilist ühiskonnakorda õõnestavate aktivistide, vähemuste, seksuaalsete anomaalide ja feministide poolt.

Eestlaste kasvav skepsis või lausa vaen liberaalsete väärtuste vastu langeb kokku liberalismi enda kriisiga. Poliitiline liberalism – ideoloogia, mille aluseks on kõigi üksikisikute universaalsed võrdsed õigused, – põeb kriisi modernse maailma murangute ja postmodernse kriitika risttule all. Ka liberalism on defineerinud ja legitimeerinud end vastandamiste kaudu. See sündis vastureaktsioonina feodaalühiskonna naturaliseeritud ebavõrdsusele ja püsis tänu vastandumisele kommunistliku režiimi riiklikule repressioonipoliitikale. Selle kandvaks ideoloogiliseks jõuks oli lubadus, et õiglus saabub siis, kui liberaalsed õigused tagatakse kõigile.

Liberaalse ideoloogia peamine aps seisneb selles, et see rakendab oma poliitilisi

ideaale ainult nn poliitilises, st riiklikus sfääris. Kodanike võrdsust riigi ees kinnitavad võrdsed seaduslikud õigused. Majandus- ja privaatsfäär on poliitikast eraldatud. Kuid võim toimib ka kodus ja majanduselus. Kui peamised ebavõrdsust taastootvad mehhanismid on kuulutatud apoliitiliseks ja võrdsed õigused kehtivad ainult poliitikas, siis jääb poliitiline võrdsus formaalseks: selle asemel et tagada võrdsust, privatiseerivad õigused hoopis ebavõrdsust. Sedamööda kui ebademokraatlik majandussfäär saab tegelikkuses üha enam poliitilist võimu, kaitseb liberaalne sfäärijaotus seda endiselt demokraatliku poliitika eest. Ebavõrdsus naturaliseerub ja süveneb – see aga tähendab, et liberalism meenutab üha enam seda feodaalset korda, mille ta pidi ajaloo prügikasti saatma.

Kui kommunistlikku vastast enam ei ole, peaks liberaalne õigluse paradiis nagu iseenesest teoks saama. Nn uutesse demokraatiatesse on aga õigluse ja vabaduse paradiisi asemel saabunud räige majanduslik ebavõrdsus, imperialistlik välisvõim, vaesus. Kuidas saabki siis oodata liberaalsete väärtuste entusiastlikku teravitamist? Keda süüdistada, kui liberaaldemokraatia on Ida-Euroopasse saabunud kriisihetkel, mil tema lubadused on kaotanud usutavuse?

Olukord on mõneti võrreldav 1930. aastate Euroopaga, kus majanduskriisijärgne kaos ja ebavõrdsus röövis inimeste usu demokraatia võimalustesse. Fašism polnud reaktsiooniks mitte vabale maailmale, vaid maailmale, kus vabadus oli juba muutunud illusoorseks.

Rahvuslik alalhoiuinstinkt ja "pereväärtused"

Kus poliitika näib jõuetu, leitakse ühiskondlik identiteet rahvusest. Kus lubadus vabadusest ja õiglusest näib kattetu, tõuseb viha nii vabaduse lubajate kui eriti selle nõudjate vastu. Konservatiivne rahvuslus toetub üha jõulisemalt nostalgilistele, traditsioonilistele väärtustele. Ausse tõuseb n-ö "korralik" patriarhaalne perekond, õigemini idealiseeritud fantaasiapilt sellest. Naisi, eriti lastetuid või vallalisi naisi ja eelkõige feministe ning nais- ja meessoost homoseksuaale süüdistatakse iibe vähenemises, mis tegelikult on riikliku ühiskonnapoliitika tulemus.

Uuskonservatiivide mõttekäigud, mis liiguvad anonüümsetes avalikes vaidlustes seksismilt ja homofoobialt rassismile, kõnelevad rahvusliku identiteedikriisi raskekujulisimast ilmingust, hirmust väljasuremise ees. Mõttekäik järgib alati sama mustrit: feministe ja homosid, kes oleksid justkui ära seganud traditsioonilise pereharmoonia, mis oleks justkui kunagi eksisteerinud ja olnud justkui ideaalse ühiskonna alustala, süüdistatakse hävingu ja kaose tekitamises ja ühiskonna hukatusse saatmises. Kui mõni sokraatiline sorkija uurib, milles seisneb konkreetselt nende süü või millest lähtub väidetud vajadus nn traditsiooniliste pereväärtuste taastamise järele, on vastus ühene: pere mõte on see, et naised peavad sünnitama. Kui see torkija siis lapseteo kui omaette väärtuse kahtluse alla seab või maailma ülerahvastatusele viitab, on vastus kui šablooniga kirjutatud: kui meie ei paljune, siis tulevad "Nemad" ehk igasugu mustad

ja kollased, sest Nemad ju paljunevad nii või teisiti.

Näib koomiline, kui täiskasvanud mehed süüdistavad tõsimeeli naisi – kontrolli alt väljunud, näiteks poliitikasse “tunginud” või lihtsalt “egoistlikke” naisi, kes ei ela ainult perele, – kõikides ühiskondlikes hädades ja pettumustes. Kuid rahvusliku diskursuse kontekstis on nähtus arusaadav, ehkki mitte õigustatud. Naisi nähakse rahvuse maskotina, neil lasub vastutus selle jätkuvuse eest mis tahes tingimustes. Naised, kes ei pühendu rahvuse taastootmisele, on konservatiivsete rahvuslaste silmis rahvuse ohtlikud sisevaenlased. Sisevaenlaste õonestustöö tulemusena on rahvus aldis välisvaenlase – venelaste ja kommunistide, kosmopoliitide ja vabamüürlaste, tumedate “rasside” hävitavale pealetungile.

Kuna kirjeldatud seksistlik-rassistlik mõttekäik jookseb punase niidina läbi igast vaidlusest, mis puudutab seksuaalsust, pere- ja soorolle või rahvuse tulevikku, siis võib järeldada, et vähemalt osa eestlastest peab rahvusliku väljasuremise ohtu tõsiseks. Kui isiklik identiteet on tugevalt seotud rahvusega, muutub selle ohu tunnetamine eksistentsiaalseks hirmuks. Hirm aga on parim motivatsioon patuoinaste otsimiseks. Isepäised naised ja homod, liberaalid ja narkomaanid, juudid ja tumedanahalised on palju mugavamad vastased kui need, kellel on tõeliselt võimu: omad ja võõrad suurettevõtjad, finantshiiglased ja aktsionärid ning poliitikud, kes kaitsevad eelmainitute grupihuve kodanike demokraatliku võimu eest.

Globaliseeruv kapitalism, rahvusriik ja poliitiline identiteet

Kui heita pilk tänapäeva maailmale ja väikese rahvusriigi osale selles, siis tundub, et domineeriv rahvusluse diskursus räägib hoopis muust kui nendest probleemidest, millega rahvusriik silmitsi seisab. Rahvusriigi võimalused iseseisvalt poliitikat kujundada on globaliseeruva kapitalismi tingimustes dramaatiliselt vähenenud. Ühiskonna tervise ja arengu seisukohalt tähtsaimad küsimused seostuvad sellega, kuidas kaitsta väikese vaese riigi rahvast, et temast ei saaks odav tööjõud rahvusvahelise vabalt liikuva, vabakaubanduslepingutega üha totaalsemalt kaitsitud kapitali teenistuses. Ohus ei ole etniline identiteet, vaid demokraatia – inimeste võimetus otsustada nii üksikult kui kollektiivselt omaenda ja ühiste elutingimuste üle.

Väikერიги demokraatia kaitsmine globaalse kapitalismi oludes eeldab sisemist solidaarsust ja avatust rahvusvaheliseks koostööks poliitilisel tandrill – riiklikust tasandist rohujuuresandini. Rahvuslusest on rahvusriigi poliitilise identiteedi loomisel vähe abi, sest etniline ühtekuuluvus ei eelda koostööd. Kollektiivse ühtsuse tunne tuleb sel puhul rahvusest, keelest ja geenidest, mitte teadmisest, et jagatakse ühist sotsiaalset ruumi, mille liikmete saatused on omavahel seotud. Kui inimesi ühendab sünnipärane sarnasus, mitte jagatud ühiskondlik maailm, ei tarvitse nad ka taluda erinevust. Samasus identiteedi alusena soosib individualismi, sest loodusest antud ühtsust ei tarvitse

enam poliitiliselt luua. Teisalt võimaldab see indiviidide ristilöömist kollektiivi nimel, kui need eksivad ühtsuse kirjutamata seaduste vastu.

Irooniline on see, et rahvuslusega kaasnev uuskonservatism ja individualism teenivad tegelikult suurepäraselt selle huve, mis Eesti kui rahvusriigi enesemääramisõigust kõige enam ohustavad. Sest mõlemad soosivad hierarhilist võimu ja

ennetavad horisontaalse ja solidaarse – seega vastupanuvõimelise – kollektiivse identiteedi tekkimist. Sellest hoolimata kipub seni Eesti ja muu maailma suhetest rääkides pearõhk olema endiselt rahvusl – olgu mureks venestamise trauma minevikus või hirm kosmopoliitse tuleviku ees. Võib-olla loob eesti poliitilise identiteedi alles noor, nõukogude ajast puutumatu, internatsionaalselt meelestatud põlvkond.

KALEV KESKÜLA

EESTLASE LÖHN

“Ma tunnen okupanti lõhnast,” ütles kord meie üleminekuaegne Tallinna linnapea Hardo Aasmäe. Ta ütles seda ühes Lasnamäe poes venelannast kassiirile. Vaba ajakirjandus pidas seda kohatuks purjus naljaks ja avaldas kassiirile kaastunnet. Siiski polnud tegu sürrealistliku maiguga sõnakõlksutamisega, nagu praegu võib paista. Esiteks oli siis okupatsioonivägi veel Eestis ja meil oli vaja ta siit välja rääkida. Teiseks ei olnud see lõhn, Kirjandusmuuseumi üleskirjutuste järgi “hirmus vene hais”, mitte metafoor, vaid reaalne odöör. Väga paljud pealtnägijad (eeskätt ilmselt need, kes allatuult jäid) kinnitavad, et okupatsioonivägede saabumisel 1940. aastal kaasnenud sõduritega võõrad vänged lõhnad, mis Eestis seni tundmatud. Niisiis oli linnapea väide ajalooliselt tingitud, ning isegi kui kassiir kuidagi ei lõhnanud, peegeldas Aasmäe väide rahvuse kollektiivset mälu.

1994. aastal lahkusid aga okupatsiooniväed Eestist ning “okupandi lõhnast” kõnelemine muutus anakronistlikuks. Paraku olid eestlased möödunud 54 aasta jooksul õppinud oma ja võõra vahel lõhna järgi vahet tegema. Nina oli juba treenitud. Kui okupandi lõhna enam polnud, tuli hakata omade lõhnu eristama: kes pestud ja kes pesemata, kes ülemad ja kes alamad, kes võitjad ja kes luuserid, kes

esimesed ja kes teised, kes ärimehed ja kes intellektuaalid. Kui lõhnatundlikkus juba geenides, ei saa lõhnu olematuks teha.

Iseseisvus tõi meile palju uusi lõhnu. Kord leidsin Piritalt toidumessilt purgi rohelist oliive, millele lisatud kirjake väitis, et neid oliive oli armastanud juba Aristoteles. Toosama Aristoteles, kes nimetas kunstilise elamuse saamist ja sellega kaasnevat vaimset puhastumist katarsiseks. Põhimõtteliselt ei saa olla kvalitatiivset vahet, kas see katarsis (või ütleme ülemeeleline kogemus) saadakse antiiktragöödia jälgimise, filosoofiliste mõtiskluste või veini nautimise vahendusel. Või sünnib see lõhnast: enneolematust, erutavast, üllatavast, meenutavast, ülemeelelisest lõhnast. Seega ei saa lõhna vaadelda mitte ainult sotsiaalsest aspektist (meile võõra äratundmine), vaid selles tuleb näha ka meelenaudingute igavest ja üldinimlikku allikat. Lõhn on kõigepealt aisting ja alles seejärel märk.

Vahest on lõhn see meedium, mis eriti ilmselt on avanud vaba Eesti uusi tunnetuslikke kvaliteete. Kas saab see olla juhus, et iseseisvusaegne viljakaim ja rahvusvaheliselt pärjatuim kirjanik Jaan Kaplinski kirjutas ajakirjale *Eesti Naine* sarja lõhnadest? On naiivne pidada seda luuletaja veidruseks. Pigem on tegu kunstni-

ku heuristilise tajuga, mis võimaldas tal olisimat ära tunda.

Kas pole nii, et igal uue aja ajal on oma lõhn? Paksul värvilisel ajakirjal, autopolstril, tuledest kiiskaval öisel bensiniijaamal, rääkimata siis juba naistest, kes lõhnavad nüüd hoopis teisiti kui enne. Ja mehedki lõhnavad teisiti! Kas saab näiteks kuidagi kõrvaltada endisaegsete kalapoodide lõhna Stockmanni ja maksimarketite kalalettide lõhnaga! Esimesed lõhnasid kala järele, teised ei lõhna kuidagi.

Kõige paremini aitavad ajastut dateerida söögikohtade ja lokaalide lõhnad. Tallinnas Narva maanteel asuvad peaaegu teineteise vastas kohvik “Narva” ja “Café Kompass”. Kes otsib mälestuse hõngu, peab kindlasti “Narvas” ära käima, enne kui on hilja. Milline suurepärase stiilipuhastuse odavatest sigarettidest, seljankast, õllest, viinast, “Vanast Tallinnast”, vanaaegsest kosmeetikast ja vanaks kantud, keemilisest puhastusest rikkumata riietest. Väga hea, et meie tulevikuusklikud ettevõtjad ei ole “Narvast” veel restorani teinud, kus kellelgi poleks niikuinii raha ega aega istuda. Narva on endisaegne koht endisaegsetele inimestele, kes end uue aja templites, uue aja lõhnas mugavalt ei tunne. See alalõpmata täis kohvik on vastuvaidlematu tunnistäht tõsiasjast, et endised ajad elavad meie eurokontorite kõrval edasi, et ajaloo kuldhambad ei ole nende peale veel hakanud.

“Café Kompass” (või näiteks “Café Boulevard” – välismaakeelne sõna “café” näitab ilmselt, et tegu ei ole mõne nõukogudeaegse toitlustuskoondise pärandvaraga – ei lõhna aga kuidagi või ütleme siis, et lõhnab ventilatsiooni järele. Õhu, ste-

riilsuse, vabaduse, internatsionaalsuse, isikupäratuse ja impersonaalsuse lõhn on uue aja lõhn. Ja see lõhn, ventileerimise lõhn, on nii kallis, et iseteenindusele vaatamata maksab toit “Kompassis” hoopis rohkem kui ettekandjanaiste varal tegutsevas “Narvas”. Muidugi on seal tegu uue aja toiduga (*wok*-pannil grillitud avokaadod ja tsukiinid – kas te üldse teate, mis need on?), millel varjatud ja võõrad lõhnad.

On ka nii eksklusiivseid uue aja söögi-maju, kus õhu lõhnast väheks jääb. Nii oli restoranis “Egoist” tualetis kasutada Yves Saint-Laurent'i parfüüm “Egoist”, et kõik, kes tunnevad, et nende isiklikus auras ei ole piisavalt moodsat enesekesksust, saaksid oma isiksuse struktuuri egoistlikumaks lõhnastada. (Paraku on “Egoist” oma ajast ees ja ühiskond ei tule piisava tempoga järele. Nii hakkas hingeliste ja riiklike tagasilanguste tõttu seda lõhna sealt nii sageli kaduma, et ühel päeval ei pannudki restoraniomanik uut pudelit kempstu ja jäi jõukamaid aegu ootama.)

Oleks vist täiesti lootusetu lugeda üles kõiki uusi lõhnu pakkuvaid vürtse ja toiduaineid, mis meie igapäevase leiva kõrval käivad. Pauligi või Santa Maria purgikeste lõputu rida juhib meid aina kaugemale lõhnailma labürintides. Kas mitte pühapäevase perelõuna padadest ja kast- rulistest (Hackmann või ...?) tõusev lõhn ei tõmba veelahet “ajaga kaasas käinud” ja “ajale jalgu jäänud” rahva vahele? Ilmselt oleks täpsem öelda siis “lõhnale jalgu jäänud” ja “lõhnaga kaasas käinud” rahvas. Lõhnav ja lõhnatu rahvas. Inimene on see, mida ta sööb, kinnitab üldrah-

valik vulgaarmaterialistlik uskumus. Noh, ja eks ta selle söögi järele siis lõhnagi.

Kas mitte sellesama lõhnade vastasseisu pärast polegi eesti talurahva võitlus kodumaise piima ja liha hinna eest nii lootusetu? Eestimaa piim ja liha lõhnavad just nii nagu sada aastat tagasi, pole seal neid erutavaid aroome, mis pahvatavad välja maitse- ja säilitusainetega töödeldud välismaa kilepakendeist. Nad valavad oma piima maanteele, otse välismaa autode, uue aja rataste alla, aga need rattad sõidavad sellest üle mingit tunnet või lõhna tundmata. See on võitlus, milles vastamisi Rahva (maarahva) Tahe ja Aja Käsk. Aga võitluses võõrvallutajatega pole maarahval just õnne olnud. Ja kes jaksakski vastu seista, kui maakera pöördub läände, kui “ajalugu muudab geograafiat”, nagu ütleb Joseph Brodsky, kui “meie kellad käivad Euroopa aega”, nagu ütleb Lennart Meri.

Siinkohal võiks meenutada veel Viivi Luige õpetust sellest, et sotsialism külmutas Nõukogude Liidus kõik vanad asjad otsekui jäämäe sisse ja nii said Lääne inimesed siin oma vanaemade elu tunnistähiti katsumas käia. Selle jäämäe-kujutluspildi juurde sobib eriti hästi hiigelsuur jääkamakas, täis külmunud sea- ja loomarrümpi. Umbes nii oli see vist hästivarustatud kullakaevajate laagrites Alaskas, sellest võis lugeda eestiaegse *Rahvalehe* maksuma jutulisast. Paraku palju muud peale liha neil seal polnud ja nii oli skorbuut igapäevane külaline. Meid siin kimbutas nõukogude vaimsel pajukil eeskätt hingeline skorbuut.

Siis aga tuli vabadas, jutustab Viivi Luik, ja sulatas jäämäe üles. Võite ise kujutleda, kuidas see lihamägi nüüd hai-

sema hakkas. Ime siis, et paljud hakkasid karbonaadikamakale eelistama Soomes küpsetatud pitsa-slaissi.

Söögilõhnade muutumine on iseenesest küllalt väikese amplituudiga hüpe võrreldes selle aroomikuristikuga, mida pakuvad meile uued ajastu joogid, eeskätt veinid. Elasime kommunistliku kuristiku põhjas, Põltsamaa Kuldse ojakese ääres, kuhu vaid harva kandus Tokaj magusat oksüdeerunud aroomi, Küprose muskaadi kirebust või tooreste õunte järele lõhnavat Bulgaaria rislingit. Ja siis korraga puhusid vabaduse tuuled meile näkku Burgundia viinamägede maasika-, konjaki-, ja trühvliaroomi ning Bordeaux' tasandike mustsõstra, roheline pipra ja seenemetsa lõhnaaistinguid.

Kui uus aeg ja saatus valisid Kaplinski kirjutama avarduvast parfüümimaailmast, siis mulle määrati veinid. Saatuse enese hoolitsev käsi on valanud minu klaasi maailma kallimaid veine, Domaine de la Romanée Conti'd ja Château Petrusi. Kuidas need veinid maitsevad, kas on siis midagi hoopis uut ja erilist veinis, mille pudel maksab 5000 või 10 000 krooni, on minult palju küsitud. Kuidas niisugust veini kirjeldada? *Beyond imagination*, teispooll kujutlusvõime piiri, ütleb nendest veinidest sündiva elamuse kohta ilmakuulus veiniseletaja Oz Clarke. Tõepoolest, võimatu on sedastada 100kroonise veini ja 10 000kroonise veini keemilisi või ka maitse- ja aroomiomaduslikke erinevusi. Küsimus on tunnetuses ja kujutlusvõimes, sellest veinist sündivas ülemeeelises kogemuses. Täpselt nagu haruldase (ja enamasti ka kalli) kunstiteose puhul.

On vaid üks lõhn, mis veini lõhna võib ületada, mis on veelgi üleemeelisem, millesse võib veelgi enam uppuda ja lahustuda. See on inimese lõhn. Naise lõhn. Lõhnast vabanemise kiring, mis sunnib New Yorgi müüjataril iga päev oma ainust pesupaari pesema (nii kirjutas romaanis "Sume on öö" Scott-Fitzgerald, tänapäeval on müüjataril neid kindlasti rohkem). Absoluutselt täiusliku lõhna leiutamise kiring sunnib Patrick Süskindi romaanis "Parfüüm" lõhnaloojast mõrvarit noori tütarlapse orgasmi hetkel tapma, sest siis lõhnab nende higi nii imeliselt.

Ent keskendagem lõhnade sotsiaalsele aspektile. Kas pole just vannitubade lai levik ja inglise tööliskorterite spetsiifilise lõhna kadumine andnud ränga löögi tööliklassi solidaarsusele, pärib "töölislõhna" probleemile pühendatud essees George Orwell. Kommunist Anton Vaarandi, kes istus 1920. aastail Tallinna Si-sevanglas Lasnamäe veerul, kirjutab oma mälestustes, et kohe üle Tartu maantee asuva tselluloosikombinaadi lähedus tekitas meeldiva tunde töötavate hulkade lähedusest. Kuigi neid hulki ilmselt kongiaknast ei paistnud, mäletab igauks, kes veel mõne aasta eest sealtkandist läbi jalgutas, selle kombinaadi eritatud spetsiifilist lõhna. Just see lõhn hoidis vangistatud töölisvõitlejate vaimu virge. Tuglas istus kõrgel kaljul Toompea vanglas ja nägi merd, aga Kalamaja vabrikute lõhna ei tundnud. Tema oli esteet, temal polnud töörahva lõhnale nina.

Legendaarne estofiil Eva Lille on mulle kõnelnud lausa eepilisi lugusid sellest, kuidas ta iseseisvuse algupäevil eestlased

puhtaks pesi. See oli otsekui rahvuse initsiatsioon, otsekui piiskop Alberti ja Läti Henriku ristimisvesi, mis meid eurokõlblikuks muutis. (Tõsi, ta tunnistab, et Lenart Meri oli juba enne teda puhas.) Eva Lille tegi eestlastele selgeks, et Euroopa riigimeestega kõnelema minnes ei tohi kuidagi iseäralikult lõhnata, eurooplased võivad arvata, et see on "hirmus vene hais".

Meie tänases vabariigis jagab aga lõhn inimesed klassidesse ja aitab omasugust ära tunda. Õigemini mitte niivõrd lõhn, kuivõrd kujutus sellest. Soovitakse uskuda, et vaesed ja intellektuaalid on pesemata, ning mõned usuvad seda nii väga, et hakkavad haisujuttudega teisi hirmutama. Need eestlased, kel on õnnestunud tavapärasest inimkeha lõhnast vabaneda, maalivad eriti drastilisi pilte ühistranspordiga liikumise võimatuses, see tähendab seal levivast jõledast haisust. Telekas näidatakse reklaame, kus edu – töökoha hankimine, šefi tillist tõmbamine või juhututtava voodisse rääkimine – sõltub ainult lõhnast. Või õigemini selle puudumisest. Sa saad selle töökoha siis, kui sa ka kõige vägivaldsema tööintervjuu käigus ei erita higilõhna. Ja selles aitab sind meie võitmatu kosmeetika ja nii intelligentsed pesupulbrid, mille IQ ületab kaugelt pesunaiste oma.

Aga tõsi on ka see, et higi järele lõhnavat inimest tööle ei võeta. Uue aja töökohatades – pankades, vahenduskontorites, turismibüroodes, müügiesindustes, suhtekorraldusfirmades – tuleb lõhnata hästi. "Tõiselt" võib lõhnata vaid sigalates ja treipinkide ääres, ühesõnaga ettevõtetes, mille otstarbekus on uuel ajal küsitavaks muutunud. Töötajate lõhn annab ettevõt-

te eksistentsile ühiskondliku õigustuse.

Tänapäeval tunneb igauksi lõhnast, kes teine on, kas teine kuulub meie sekka või on "teine", nagu dekonstruktivistid ja feministid armastavad öelda. Teine Eesti! See on nii elementaarne, et seal pole enam midagi seletada.

Lõhn pole siiski mitte üksnes sotsiaalne, vaid ka geograafiline märk. Samas on need aspektid omavahel seotud. Näiteks tavatsevad tallinnased kahtlustada tartlasi pesematuse ja intellektualismis. Marju Lauristingi olevat oma üliõpilasi kiites öelnud, et tulevad siia klanitud Tallinna neiukesed, aga varsti on neil juuksed sorakil ja silmis särab vaimsure leek. (Polegi tähtis, kas ta nii ütles, oluline on, et selline legend on liikvel.)

Pidasin kuni viimase ajani lugusid Tartu vängematest lõhnadest tühjaks eelarvamuseks, mida on empiirilise uurimistööga võimatu tõestada, aga siis tegi lugupeetud kirjandusteadlane Maie Kalda selle töö ära. Lubatagu järgnevalt veidi pikemalt tsiteerida tema artiklit "Eesti kirjanduslik agul" (*Looming* 2001, nr 11, lk 1718).

"Haisud: siin on üsna suur vahe Tartu ja Tallinna vahel. Tartus on neid palju ja konkreetseid, ja seda kõige uuema ajani – mainigem vaid Maimu Bergi romaanis "Ära" voogavat haisude sümfooniat. Tallinnas fikseeritakse neid üldistavamates vormelites (näiteks Tammsaarel *agulihaisudest raske* õhk), ka võib siin konkreetne hais ilmuda psühholoogilisel tasandil, kujutlusena. "Rohtaia" õrnatundeline kangelane tunneb vahel nagu hirmu kojujõudmise ees, sest seal lööb vastu *praerasva lõhn*. Tartu õllevabrik teatab endast lõhnadega (loomulikult), Tallinna "Dvigatel" ja ka

Pärnu vabrikud toru huilgamisega.

Siin on vist midagi objektiivset, geograafilisest asupaigast tingitud: ühel pool jõelammis paiknev mademelinn Tartu, teisel pool meretuultele avatud Tallinn ja Pärnu. Kuid kas ei ole Tartu Mademelinn ka metafoorses mõttes? Edgar Kant (kellelt võetud ka *mademelinna* termin), nendib: "Üldse on linnas rikka ja vaese vahed eriliselt markeeritud." Kas ei ole elanikkonna seisuslik hierarhia Tartus väljapeetum, suletus oma seisusse ja sellele vastavasse linnageograafilisse võõndisse jäigem kui Tallinnas? Tähtvere kui *professorite linnaosa* nimbus ei kadunud Stalini ajalgi. Tallinnale on küll tihti õigusega ette heidetud mammonaorjust, aga siin näikse olevat – osalt ehk tänu just sellele – vähem vaimset kõrkust ja rohkem seisuslikku avatust."

Niisiis tõdegem, et Tallinna ja Tartu lõhnade erinevuses on "midagi objektiivset".

Vaimu seis ja ihu puhtuse seoste kohta pole ühtki uuringut lugenud, küll aga tuleb mulle meelde, et kodanlik kirjandusteadus on vasakpoolsetele mõtlejatele sageli atribueerinud räpasust. Marx olevat olnud uskumatult räpane, Hemingway traalinud nädalate viisi oma kalapaadiga ringi, et pesemisest hoiduda, Sartre'i olevat sakslased laagrisse pannud enam-vähem selle eest, et ta oli nii korratu. Tagatipuks olevat ka Stalin higi järele haisunud, aga mis vasakpoolne tema oli. See kõlab kahtlaselt sedamoodi nagu see kooliõpikust meelde jäänud ateistlik kasvatustöö, mille näitena esitati munkade pesematust, sest nood olevat eelistanud hinge puhtust ihu omale.

Nii ei söanda ma siinkohal mingeid järeldusi teha, aga kui mõni Kalamaja

poeet toimetusest läbi astub, ütlevad ilutoimetajad, et seda on lõhnast tunda. Enda kohta võin kinnitada, et kui ma olin noorem ja vaimujanusem, pesin ennast küll harvemini kui praegu. Aga vahest oli siis aeg sihuke.

Kogu uue iseseisvuse vältel pole suudetud luua meie koolides eetika-, kombulusega muud hingeharimise õpetust. Lõhnade suhtes pole siiski nii ükskõiksed oldud. Mõne aasta eest lasi üks üleilmne lõhnakontsern välja parfüümi Maailma Naised (*Women of Earth*), mille väljatöötamisel oli tehtud vägev uurimistöö, toetudes paljude maailma eri paikade naiste lõhnaelistustele. Et eesti naised maailma naiste lõhnaga harmoneerida, kirjutas viissada eesti koolilõpilas kosmeetikafirma tellimisel lõhnassee (teemadel "Väljakutsed naise elus", "Ilutoode, milleta ma ei suuda elada", "Minu igapäevane nahahooldus" jne). Õpetajad andsid lastele teemad kätte ja paremad lõhnakirjanikud said korporatsioonilt auhinnad. Nii tõstetakse noorsoo üldist lõhnateadlikkust!

Läinud aasta lõpul käisin Prantsusmaa Turismiameti kulu ja kirjadega selle riigi lõhnapealinnas Grasse'is. Seltskond eesti ajakirjanikke viidi laboratooriumisse, anti parfüümpudelid kätte ja kästi endale lõhn segada. Mõistagi vilunud lõhnameistri juhendamisel. "Oo, suurepärane," ütles Nina (nii neid lõhnameistreid kutsutakse), kui olin kümme esimest lõhnakomponenti kokku seganud. "Aga lisame nüüd ka midagi värskendavat!" Lõpuks lõhnas minu algul tagasihoidlik aroomibukett just nii värskelt ja optimistlikult kui maailmal vaja! Minu lõhna komponendid, nimi ja aadress

said kirja, ja kui mu esimene pudel peaks tühjaks saama, piisab meelist, et nad segaks mulle järgmise ja paneks tee. Mõne euro eest mõistagi. Nii kontrollib Euroopa lõhnapealinn, lõhna-Moskva, lõhna-Brüssel minu lõhna. Ja teeb sellesse vajadusel trendikaid korrektiive.

Praegu nii moodne sotsiaalne õpetus kahest Eestist põhineb suuresti meie sootsiumi arenenud lõhnatundlikkusel ning lõhnal kui klassikuuluvuse väljendajal. Samas on lõhnal üldinimlikke meelelisi kvaliteete ja puhuti lausa ülemeeleline mõju (meenutagem: *beyond imagination*). Seepärast tuleks teha eesti rahvaga sedasama, mis kogu maailma naistegagi. Tuleks luua Eestlase Lõhn. Esimesed eestlased loobuksid siis Poisonist ja Egoistist, teised Padaemandast ja Troinoist. Eestlase Lõhn aitaks iga rahvuskaslast ja riigikodanikku ära tunda. Eestlase Lõhn olekski eesti märk, lõhn märk!

Kas teile tundub see liiga kergemeelne, pealispindne või mehaaniline lahendus? Aga tunnistagem: kõik muud rahvusriigi konsolideerimise viisid on liiga kallid, raskesti teostatavad või sisult sotsialistlikud. Inimhingede inseneride aeg on möödas, teadvusega manipuleerimine on võigas. Nüüd loebki väline, loeb imago ja lõhn. Ja erinevalt õnnest, rahast, tarkade kivist või igavesest elust on lõhn ehk isegi kättesaadav substants.

Võtkem eeskujul Kaplinskist ja kogegem lõhnakatarsist, enne kui muutume (lõhnatuteks?) varjudeks Aristoteelse õpetaja Platoni koopa sein!

KATI LINDSTRÖM

POSTMODERNISTLIKUS ROMAANIS VARASTAVAD KÕIK

Kui Kiviräha "Rehepapp" 2000. aasta novembris ilmus, järgnesid kohe tormikad braavohüüded, kõikjal võis näha vaikselt kõhistavaid inimesi uut tippteost uurimas, käibele tulid juba lendtsitaadid ja kriitika otsustas üksmeelselt, et tegemist on uue klassikuga¹, ning varsti oligi kultusteos valmis. Siinse artikli eesmärk on püüda jälile jõuda, mis see ikkagi oli, mis postmodernistliku ajastu skeptilised lugejad üksmeelselt aplodeerima pani, ja paratamatult selle analüüsi kaudu Kiviräha klassikupositsiooni veelgi kindlustada.

Ehkki kriitika pole romaani nõnda käsitlenud, vaadeldakse "Rehepappi" siin kui etnofuturistlikku kirjandusse kuuluvat või vähemalt selle põhimõtetele lähedal seisvat teost. Oma arusaamas etnofuturismist lähtutakse eelkõige Kajar Pruuli artiklist "Etnosümbolism ja etnofuturism"², kusjuures tähtsaimateks joonteks peetakse etnofuturistliku kirjanduse juures

selle ambivalentsust ja iroonilisust ning loomulikult suhtumist etnilisse identiteeti.

Artiklit läbivad märksõnad "identiteet" ja "intertekstuaalsus" ei ole samuti kuigi rangelt defineeritud. Identiteedina mõistetakse eelkõige seda omaduste kogumit, mida ühe etnose liikmed arvavad keskmiselt end iseloomustavat. Intertekstuaalsuse mõiste puhul lähtutakse eeldusest, mis on ühine kõigile erinevatele intertekstuaalsusteooriatele: nimelt et ükski tekst ei eksisteeri autonoomsena ning paratamatult on teksti tähenduse loomisse kaasatud ka teised kirjandus- ja kultuuritekstid. Seejuures käsitletakse intertekstuaalsust siin pigem teksti kui retseptsooniprotsessi omadusena, st üritatakse vaadelda autori poolt loodud tekstidevahelist suhtestikku, andes loomulikult endale aru, et ideaalne lugeja on paratamatult lugeja, kes ei saa kunagi autorini tagasi jõuda.

Käesolev artikkel (nagu ka Heinapuu Oti, Katre Kikase ja Katrin Alekandi omad siinses *Vikerkaar* numbris) põhineb Tartu Ülikooli semiootika ja kulturoloogia osakonna sügis-kooli "Polüloogiline Eesti" 3. novembril 2001 toimunud vestlusringil pealkirjaga "Andrus Kiviräha "Rehepapp", intertekstid ja etnofutu", millest Katrin Alekandi ja Ott Heinapuu juhatusel võtsid osa veel Merit Kask, Katre Kikas, Kadi Kuus, Marin Laak, Eva Lepik, Laura Loolaid, Andres Lundalin, Anneli Mihkelev, Mari Niitra, Martin Oja, Martin Rünk, Marion Selgall, Anu-Marie Umning ja Raul Veede.

¹ Vt Katrin Alekandi artiklit.

² K. P r u u l, Etnosümbolism ja etnofuturism. *Vikerkaar* 1995, nr 12, lk 52–62.

“Rehepapp” ja etnofuturistlik identiteedikäsitlus

Oma eelpoolnimetatud artiklis väidab Kajar Pruul, et etnilisest identiteedist saab etnofuturistlikus kirjanduses “kõige erutavam muutuja, ammendamatu transformatsioonide ja mängu allikas”, kusjuures oluline on idee rahvuslikust ärkamisest kui eestlaste kultuurilisest saksastumisest, mille käigus kaotatakse omaene etniline algupära. Etnosümbolistlik kirjandus seevastu loob ühese jääva ja seejuures kindlasti positiivse etnilise identiteedi.

Nagu on näha “Rehepapi” retseptiooni analüüsist, arvatakse seda romaani aga loovat uut meie-kuju, pakkuvat meile eestlaste omapilti, mida ei leia meie kirjutatud ajaloost, kuid mis on sellegipoolest meile vajalik. Kui aga kõik nii üksmeelselt raamatut lugedes leiavad, et see olemegi meie, on siis “Rehepapi” näol viimaks tegemist etnosümbolistliku teosega?

Rein Raud leiab, et ehkki Eestis on – nagu mujalgi – maa- ja linnakultuur pikeemat aega kõrvuti eksisteerinud, põhineb eestlase rahvuslik enesemääratlus siiski enese määratlemisel oma kultuuri maa mudeli läbi.³ Sellisel arusaamisel põhineb meie varasem kirjandus, kuhu linnateema tuleb sõna tõsisemas mõttes sisse alles koos August Jakobsoni “Vaeste patuste aleviga”, aga ka kirjandus märksa hilisemal ajal, samuti ülimalt elujõuline müüt eesti rahva 700aastasest orjapõlvest, mis

leiab enesele sama jõulise paralleeli müüdis “Orjus kommunismi ikke all”.⁴

“Eestlane kui maarahvas” on see alus, millele ka Kivirähk ehitab oma “Rehepapi”. Eestlane on see inimene, kes elab külas, madalas tares, mille kohta oleme kõik nii palju lugenud raamatutest ja ajalooõpikutest ning mis vaatab vastu igalt teiselt Eesti-postkaardilt. Peale selle on ta veel inimene, kes allub või õigemini kuulub mõisnikule ja keda sunnitakse väevõimuga kirikus käima. Kivirähkal on see kõik olemas, kuid tüüpiliselt etnofuturistlikul – või laiemas mõttes postmodernistlikul – moel on varasemad positiivsed etnosümbolistlikud (modernistlikud) märgid pea peale pööratud. Maadligi talumajast on saanud üks ütleмата mõnus paik, kus ahju ees vedeleda, ja mõisnikust mees, kes toidab kogu küla lakkamatu viljavooga ja keda iga mõistlik talumees lüpsab, kuidas aga jaksab. Eesti rahva ajaloo traagilisimast seigast saab siin iroonia abil ja väärtuspooluste äravahetamise teel midagi, mille üle igamees võib rahuldust tunda.

Seega on “Rehepapp” teos, mis on elavas dialoogis meie väljakujunenud etnosepildiga. Ta viskab kinda ajaloolisele identiteedile, sellele, kuidas me näeme eestlasi kui rahvust toimivat keskajast Eesti Vabariigini. Ning kuna kaks orjusemüüti on teineteisega tugevasti paralleelsed, esitab selline käsitlus väljakutse ka uusärkamisaegsele rahvuslikule müüdile eestlaste kannatustest Nõukogude hirmuvalitsuse all. See seos on seda tugevam, et

³ R. R a u d, Multikulturaalse Eesti eeldused. Rmt-s: Eesti identiteet ja iseseisvus. Tallinn, 2001.

⁴ Sõna “müüt” ei kasutata siin muidugi halvustavas tähenduses, samuti ei ole siin müüt ja ajalooline reaalsus kuidagi vastandlikud.

esimese Eesti Vabariigi aegsel propaganda loodud enesepildil põhineva ja Nõukogude-aegses rahvuslikus nostalgias usinalt toitmist leidnud müüdi kohaselt on eestlased aus rahvas, kelle on varastama õpetanud Nõukogude korrumppeeriv moraal. Sellele paralleelile on Kivirähk ka ise osutanud.⁵

Kui kümme aastat tagasi, laulva revolutsiooni ajal, oli igale vähegi kaela kandvale inimesele selge, kes ja mis on eestlane, kusjuures see määratlus kandis ülimalt positiivseid märke ning kõike taunitavat vaadati kui võõrkeha, "võõra" jäänukit "meie's", siis praeguseks on selline positiivne pilt paratamatult põrmustunud ning küsimus "kes on ikkagi eestlane?" on muutunud mittevastatavaks, kuid samas põletavalt oluliseks. Selle identiteedikriisi oluliste punktide torkimises seisnebki "Rehepapi" etnofuturistlikule teosele obligatoorne päevakajalisus ning osalt sellel põhineb ilmselt ka teose populaarsus. Et teost käsitletakse päevakajalisena, näitab kas või seegi, et Võru Harrastusteatri instseneeringus oli Õuna Endel riie-tatud tuntavalt dressilikult, mis asetab sündmustiku pigem kümne kui saja aasta tagusesse aega.

Ometi ei ole "Rehepapi" näol tegemist klassikalise etnofuturistliku, rahvusidentiteeti lammutava teosega. Kui Kivisildniku üsna sarnaseid vormilisi võtteid kasutavais tekstides, aga ka näiteks Andres Ehina "Rummu Jüris" on etnosümbolistlike käibetõdede peapealekeeramine eesmärk omaette, mitte ainult vahend, siis "Rehepapp" loob selle läbi uusi positiiv-

seid suurusi. Selles seisneb näiteks ka "Ivan Orava mälestuste" ja "Rehepapi" vahe: "Rehepapp" mitte ainult ei anna meile võimalust meie enese mõtete ja kinnisarusaamade üle naerda, vaid ta annab meile ka julguse selle naeru kaudu neid arusaamu enesele tunnistada. Kui väljenduda lennukalt, siis on "Rehepapi" positiivne programm anda eestlastele võimalus oma identiteediotsingutes ületada romantismiaegsetel ideaalidel ja Eesti Vabariigi propagandatalituse teesidel põhinev hirm olla puudulik, maine ja madal, st inimlik.

Peab muidugi tunnistama, et sugugi mitte kõik lugejakihid ei pruugi Kiviräha poolt pakutava eneseiroonilise identiteediga haakuda. Üsna tõenäoliselt on see raskesti seeditav näiteks neile, kes on käinud koolis Pätsu ajal ning kel puudub lähtemüüdiga vajalik distants, mis on omane autori enese põlvkonnale.

Rehepapp kui meie-metafoor

Raamatu tegevustikku paari sõnaga ümber jutustades võib ainult imestada selle üle, millise hurraaga kriitika eestlast ja "Rehepapi" mudeltegelast samastama kipub. Vaevalt keegi nõnda kirjutanuist, saati siis Mõõdukaid Rehepapiga võrrelnud Andres Tarand, tahab väita, et jah, ma tõepoolest pidevalt varastan ja kord nädalas annan ka naabrimehele peksa. Tõsi küll, "Rehepapis" enam polegi õieti tegemist varguse, vaid oma küla sisese kaubaringlusega ning vargus kui taunitav

⁵ A. K i v i r ä h k, Vigur Rehepapp. *Sirp* 02.06.2000.

tegevus tuleb mängu alles siis, kui aita siseneb kaugema kandi mees. Kuid siiski, ennast Kiviräha loodava pildiga samastades peetakse pigem silmas mingit abstraktset "meie't".

Seejuures omistatakse Rehepapi tegelaskujule ka kõiki neid tegusid, mida tegelikus romaanitekstis sooritavad teised. Rehe Sandril on küll olemas Kratt Joosep, kes nagu teisedki kratid ilmselt kraami mujalt aitadest kokku tassib, kuid romaani jooksul ei näe lugeja Sandrit kordagi varastamas, ammuks siis kedagi peksmas või muudmoodi pahatahtlikult käitumas. Õigupoolest seisab Rehe Sandri kuju tegevusest enamik aega suisa eemal ja on pigem pealtvaataja rollis. Rehepapp on kaine mõistuse kese, kes teisi manitseb piiri pidama – just nimelt see, kes inimene enda arvates on.

Rehepapi kuju on kirjanduslikult kõige nõrgemini välja töötatud, samas kui ülejäänud tegelased on üsnagi koloriitsed. Ka romaani ruum on suhteliselt tinglik ja laialivalgub. Sellises asetuses muutubki Rehepapi kuju kõigi teiste tegelaste suhete metafooriks ja koondkujuks. Ta on keel, mida räägivad kõik tegelased. Rehepapp on kõik ja kõik on Rehepapp, seega varastame me kõik ja ikkagi mitte keegi.

Vargus ja mõnus tüssamine ei ole siiski ainuke liin romaanis, mis sunnib lugejat ütlema, et Rehepapp – see oleme meie. Tekstis on olemas veel teist laadigi tegelaskujud, kes toovad sisse eesti omapildi õhtumaise taha: nimelt kadakasaksluse ja saksastunud intellektuaalid, keda kehas-tavad vastavalt mõisateenijad Ints ja Luise ning kubjas Hans ja Liina. Ints ja Luise on tüüpilised kadakasaksad, kes on väliselt

nagu "nemad", kuid on säilitanud oma talupoeglikult pragmaatilise meelega ning on selleks isegi välja mõelnud oma maru-rahvusliku teooria. Hans ja Liina esindavad lääneliku kultuuri teist tahku: tarbides õhtumaise kultuuri intellektuaalset pärandit Lumememme kehasuses, ei ole nad siiski oma välisest keskkonnast eemaldunud. Seega on Rehepapp koondkujuna suisa skisofreeniline nähtus ja vastab sellisena ka meie ajaloolisele enesepildile.

Intsu ja Hansu lugudel on romaanis selgelt paralleelne funktsioon. Hoolimata sellest et romaani sündmustik näib kalduvat rohkem pragmaatilise meelega eestlaste poole, on Hansuga juhtunu tegelikult teose põhiliiniks. Veel enam, hetkest, mil tegevusse tuleb sisse kratt Lumemee, romaan teiseneb, ülejäänud tegelased muutuvad väga visandlikuks ning varasemast rohkem jääb ruumi positiivsetele märkidele. Näiteks Koera Kaarel ja tema sulane muutuvad omaenese karikatuurideks ja sooritavad samu, esimeses romaanipooles välja töötatud tegevusi üle ja üle, samas kui tegevuse rõhk kaldub Hansu romantilise armastuse loole ja Lumemehe juttudele.

"Rehepapp" ja intertekstid

Et etnofuturistliku teksti aluseks on etnilise identiteedi lammutamine läbi iroonia, siis on selge, et selline kirjandus peab olema kõrge intertekstuaalsusastmega. Seda intertekstuaalsust võib Andrea Bernardelli eeskujul nimetada postmodernistlikuks intertekstuaalsuseks⁶, kuna nii lugeja kui autor on kaotanud oma inter-

tekstuaalse süütuse ning iga tsitaat on kodeeritud topelt ja alati kantud ironiaist. Etnofuturistliku kirjanduse viidatav tekstide ring on seejuures pisut piiratum kui tavalise postmodernistliku teksti puhul (kuid mitte alati) ja keskendub etnilise identiteedi seisukohalt olulistele tekstidele.

“Rehepapp” on oma ülesehituselt klassikaline postmodernistlik tekst, mida iseloomustab mängulisus, eri tsitaatide kombineerimine. Kivirähk mitte ainult ei tsiteeri selle sõna otseses, vaid ka laiemas mõttes: mitte ainult ta tegelaste keel ja kõneviis ei ole teiste autorite teostest kokku tassitud – ka romaani situatsioon ei ole Kiviräha enese autorilooming, vaid valmissituatsioon, tsitaat eesti kirjandusklassikast. Muudugi võib ju vaielda, kas ka “Klaaspärlimäng” ja “Võlumägi” või kas või “Põrgupõhja uus Vanapagan” on ikka nii originaalsed tekstisituatsioonid, kui me neid arvame olevat, kuid erinevus on siiski selge: Kivirähk “varastab” selle situatsiooni teadlikult ning kasutab seda teadlikult ära eri tekstielemente parodeerides. Võib suisa öelda, et näpatud on siin isegi žanr: folkloorne pärimus, aga ka õhtumaise kirjandustraditsiooni tekstid on siin rüütatud romaani rüüsse üsna samamoodi, nagu mitmesugused tsitaadid vallutasid “Ivan Oravas” mälestustežanri.

Tekstiline taust on “Rehepapi” puhul üsnagi kirev, ulatudes folkloorsetest tekstidest⁷ läbi Ehini “Rummu Jüri” ja Vete-maa “Ristirahva” taoliste etnose piire kompavate teoste ja koolikirjanduse tar-

betekstideni. Ei maksa unustada, et romaan ilmus novembris, just nii nagu toimub selle tegevuski, ning lugeja võis lausa äratundmisega ohata: täpselt tänane ilmateade, just nii nagu Helve Kotli ütles... Postmodernistlik intertekstuaalsus eeldab väga teadlikku lugejat, kuid Kivirähk näib olevat enesele üsna täpselt aru andnud oma lugeja ettevalmistusest ning kasutab eelkõige sellist kirjandust, mida me kõik teame: lasteraamatud, kohustuslik kirjandus koolis – ühesõnaga klassika, ametlik kaanon. See tagab “Rehepapi” ka tema populaarsuse, sest kuigi peidus võib olla peenemaidki vihjeid, ei eelda teos elitaarset lugejat. Ja hambad ristis kooli ajal “Mahtra sõda” lugenule võib see, mis selle tekstiga on “Rehepapis” toimunud, olla üsna magus revanš.

Üheks taustaks, millele lugeja “Rehepapi” projitseerib, on loomulikult Kiviräha enese looming. Paralleel “Ivan Orava” suurendab veelgi “Rehepapi” funktsiooni Nõukogude mentaliteedi paroodiana ja sellest tervendajana, on ju Orava ja Rehepapi positsioongi teostes paralleelne – mõlemad kujutavad endast n-ö terve mõistuse keset. Kuid ka Kiviräha noveliloominguga leidub “Rehepapis” palju sarnaseid momente. Novellideski kasutatakse tihti äraspidiselt folkloorseid tekste ja õhtumaist kirjandust, samuti võime ka seal sageli näha konflikti euroopaliku ja maakultuuri vahel, mida “Rehepapis” kehastavad eelpool juba kirjeldatud Hansu–Lumememme ja Intsu liin. Selliste

⁶ A. B e r n a r d e l l i, Introduction. The Concept of Intertextuality Thirty Years On: 1967–1997. *Versus* 1997, nr 77/78.

⁷ Selle kohta lähemalt vt Ott Heinapuu ja Katre Kikase artiklit.

tekstide hulka kuulub näiteks näidend “Papagoide päevad”, samuti novell, kus ugrilasele saabub külla linnavurlest sugulane, kes saab šoki, nähes peremeest näk-ke lüpsmas, aga ka ajakirjanduslik reportaaž sellest, kuidas vaprad teadusemehed eesotsas professor Kotiga korraldavad ekspeditsiooni uurimaks maarahva elu.

Postmodernistlikule kirjandusele peetakse tunnuslikuks n-ö suurte narratiivide lammutamist ning selles võtmes võib ilmselt käsitleda ka Kiviräha käsitust kristlikust jumala(taeva)–kuradi(põrgu) vahekorras ja seda mitte ainult “Rehepapis”, vaid ka varasemates teostes. “Ivan Oravas” öeldakse otse, et jumal on karmi käega vanamees, endine poksija ja muidu labane tüüp, kelle juures õige inimene oma aega veeta ei taha ja põgeneb vabatahtlikult põrgusse. Karmikäeline ja ebaõiglane on jumal “Noortes ja vallatutes”.

“Rehepapi” suhe jumalasse ja kuradisse on siiski keerulisem, kuivõrd tekst ei põhine mitte ainult suure narratiivi eitamisel, vaid ka eesti folkloorsel materjalil. Jumala kuju, aga ka Jeesus esinevad romaanis vaid palja kõnekäänuna, käibeväljendites ja maagilistes vormelites. “Isa, poja ja püha vaimu nimel!” aitab hästi tontide ja kollide vastu, oblaat on parim asi jahilkäimiseks, kirikust varastatud kuld tuleb taskusse tagasi, kui sellega kõrtsis maksta, ja ehkki Jeesus Kalevipoja muistsel ajal ära tappis, on Kalevipoeg ikka vägevam, sest tema sääreluuga leiab tee rahapaja juurde. “Kõik jumalad on head. Kalevipoeg ja Jeesus ja Vanakurat. Õige mees pügab neid kõiki,” ütleb Muna Ott.

Jumal kui positiivne vaste kuradile puudub täiesti, ka vanapagan ise on siin pigem lihtsameelne tohman, kratiladu ja maagiliste trikkide allikas kui kurjuse kehastus. Mõnes mõttes on “Rehepapp” Kaval-Antsu rehabilitatsioon, vabastamine häbipostist, kuhu Eisen ja Tammsaare ta naelutanud olid.

Folkloorsete tekstide kõrval on “Rehepapp” enim võlgu ilmselgelt eesti kirjandusklassika kriitilise realismi teostele, milline seos meile juba esimesel leheküljel ette mängitakse. Kambri põrandal ägav ja oigav sulane Jaan, kes suure valu tõttu selili ei saa heita, on selles kirjelduses äravahetamiseni sarnane kõigi nende tublide eesti meestega, keda pekstakse näiteks “Mahtra sõjas” – kuni hetkeni, mil selgub, et mõisa ohver on mõisasahvrivis vargil käies seepi söönud.

Tüüpilise kriitilis-realistliku teose selge paroodia on Räägu Liina ja tema ümber koonduv tegelaste ring. Kubjas Hans on kõikide eesti kirjanduse kubjaste hale vari, täielik pöördkuju, kuivõrd klassikaline kubjas on alatu, salakaval ja õel, ikka innukas oma keppi kasutama, Hans aga on heasüdamlik noormees, kes ei saa isegi vanapagana tüssamisega hakkama ja õh-
kab hanges armastusluuletusi. Räägu Rein ja Õuna Endel meenutavad meile kõiki neid kangeid eestimeelseid mehi, kes heroiliselt mõisa trotsivad. Räägu Liina mehelepaneku lugu on paralleel Hunt-
augu Miina naimisele “Mahtra sõjas” – selle vahega, et mõisa pooldajate ja vastaste leerid on siin vahetusse läinud. Õuna Endel on korruga nii ülimalt eestimeelne ja karutugevune Völlamäe Päärn, kes siunab mõisa, kui ka äbarik Kupja-Prits, kes

oma endised saatusekaaslased reedab ja kupjaks hakkab. Kuid põhiskeem on sama: kuri isa sunnib oma isemeelset tütart abielluma mehega, kes tütrele sugugi ei meeldi, kusjuures konflikti aluseks on seotus mõisaga.

Überpööratud kriitilis-realistlikud klišeed on nii juhmiks pööranud kirikuõpetaja kui ka Saksamaalt saabunud parunivõsukese motiiv.

“Rehepapi” lugejat saadab pidev äratundmisrõõm, küll aluseks olevate kirjan-

dustekstide, küll identiteedimüütide kaudu. Võiks ehk parafraseerida Umberto Eco sõnu kultusfilmi “Casablanca” kohta: tegemist pole romaani, vaid terve kirjanduse antoloogiaga. “Rehepapp” on tuhandete teiste tekstide tsitaat ning selle lugejat haarab intertekstuaalne resonants. “Kui kõik arhetüübid korraga sisse trügivad, saab lugu homeerilise sügavuse. Kaks klišeed ajavad naerma. Sada klišeed tekitab meeleliigutuse.”⁸ Ja kultusromaan ongi valmis.

⁸ U. Eco, *Casablanca* ehk jumalate taassünd. Rmt-s: U. Eco, *Reis hüperreaalsusse*. Tallinn, 1997, lk 272–279.

HEINAPUU OTT KATRE KIKAS

RAHVAUSK VÕI NALJALUGU?

“Rehepapi” žanriloogikast rahvajutužanrite taustal

Esimesel pilgul võib olla raske eristada “Rehepapi” teksti rahvausu tõekspidamisi peegeldavatest tekstidest, “Rehepapi” reaalsust rahvausu reaalsusest. Kogu ilm on seal ju täis tonte, kratte ja libahunte. Samamoodi nagu Looritsa “Eesti rahvausundi maailmavaates”. Kalev Kesküla on romaani arvanud etnorealistlikuks¹, Melika Kindel ja Kadri Tüür pealkirjastavad oma arvustuse “Rahvausundi illustreeritud lühikursus”², Jaakko Hallas räägib eesti maagia käsiraamatust. Aga tundub, et Kivirähk on kavalam olnud ja neid kõiki ära petnud. Ise räägib naljalugu, aga nii veenvalt, et kuulajad uskuma jäävad. Eks paremad pajatajad ole seda alati teinud.

Rahvausku kujundavad ja kandvad tekstid kipuvad olema traagilised. Uskumusloo ehk muistendi žanri sisuks on inimese kokkupuude yleloomulike jõududega, kusjuures inimene on võimetu nende kollide ees, kes talle kallale kipuvad. Kuigi

“Rehepapi” maailm paistab põhinevat läbivalt muistenditeksidel, on muistendlikud vaid yleloomulikud motiivid. Tegelane, kes neisse tekstidesse on asetatud, pärineb pigem naljalugudest või muinasjuttudest ja lood ise on lahendatud pigem rahvahuumori võtmes. Näiteks yhe keske tegelase Muna Oti põrguskäigu-lugu (5. november, lk 32–34) paistab lausa olevat yhe humoristliku muinasjutu ymberkirjutus.³ Kivirähu loodud reaalsus on poetika ja jutustamisstrateegiate poolest pigem naljandlik-muinasjutuline kui usundiline.

Samamoodi kui “Rehepapis”, lödvalt ja vasaku käega, tehakse Vanapaganale ja muudele kollidele tuupi niinimetatud rumala Vanapagana lugudes. Need on samuti enamasti yhe-kaheepisoodilised, aga neid on võimalik tsykliks rääkida kymnete kaupa, niipalju kui parasjagu meelde tuleb.⁴ Kogu tsykliil on olemas oma jutustamisloogika, aga see pole eriti oluline,

¹ K. K e s k ü l a, Kangelased kratinahas. *Eesti Ekspress*, 18.10.2001.

² *Keel ja Kirjandus* 2001, nr 3, lk 205–207, vt ka M. K i n d e l, Ekskursus eesti rahvausundisse: A. Kiviräha “Rehepapp” O. Looritsa “Eesti rahvausundi maailmavaate” taustal. (Käsikiri autori valduses.)

³ Vrd muinasjutuga “Teomees põrgus katlakütjaks”: Eesti muinasjutud. Tallinn, 1967, nr 68, lk 192–196 (AaTh 475).

⁴ Selliseid tsykleid vt näiteks Karksist yleskirjutatud “Teenistuslepung” (Antsu torupill. Tallinn, 1987, lk 66–86), mida on võimalik lahti võtta 17ks Aarne-Thompsoni muinasjututyübiks (edaspidi AaTh, vt A. A a r n e, S. T h o m p s o n, *The Types of the Folktale*. Helsinki, 1961. FFC 184); Viljandist yleskirjutatud “Hans ja vanapagan” (Eesti muinasjutud, nr 130, lk

kagi ylekohut. Samalaadne on lugu loomamuinasjuttudega, kus kehtib samuti kavalate võim lollide yle ja mida räägitakse samamoodi tsyklitena. Õhtumaisele ja kirjalikule romaanizhanrile läheneb “Rehepapp” aga seetõttu, et tegevusliine on mitu, igal juhul rohkem, kui on võimalik yhte jututsyklit rääkides meeles pidada.

Paralleel rumala Vanapagana lugudega on oluline ka selle poolest, et Vanapagana-lood asuvad žanriliselt muistendi, muinasjutu ja naljandi piiri peal. Sõnasõnalt selliseid lorajutte uskuda oleks veidi imelik, aga neid lugusid on kombeks – erinevalt suurest hulgast muudest muinasjuttudest ja meelelahutuslikkudest juttudest – siduda konkreetsete kohtadega või rahvausu arusaamadega, olgu või kuradi-, hundi- ja piksehirmuga.

Muistendižanriga seob romaani peamiselt see, et ta koosneb enam-vähem lõdvalt yksteise otsa reastatud episoodidest. Syžeeliinid on moepärast kyll olemas, aga lugedes on raske puude tagant metsa näha, romaan segmenteerub ja laguneb lugemeeles liiga kergesti yksikuteks juhtumisteks, kus olukorraloogika on olulisem romaani struktuurist, olgu ta kui tahes hästi läbi mõeldud.

Kivirähu tekstis küsimust lugude usutavusest ei teki. Erinevalt muinasjutust, mis on otsast lõpuni fiktiivne, muistendeid usutakse. Aga mitte alati, täpsem

oleks öelda, et neid *võidakse* uskuda. Oulisem kui neid lugusid lausa uskuda, on neid pärast loo ärarääkimist-kuulamist arutada. “Rehepapis” aga on kõik muistendlik objektiivne reaalsus, mis ei teki mingit arutelu. Pigem on need lumemehed muinaslood, mis Rehepapi arutlema panevad. Raamatus paistavad asjad justkui ymber pööratud: muinasjutte räägitakse ja kuulatakse tavareaalsuses yksnes mõnu pärast, mitte uue info pärast, muistendit räägitakse spontaanselt uut infot edastades.

Samuti pole “Rehepapis” konkreetseid kohti ega topograafiat, mis jällegi lähendab kogu lugu muinasjutule. On kyla, on mets ja jõgi (ning teispool jõge naaberkyla), kuskil on meri ja kuskil Saaremaa,⁵ kusagil kylast väljas elab nõid (kes on kyll pigem rahvausu nõid, aga mitte muinasjutunõid). Siis on veel kirik, surnuaed ja mõis, ja ongi kõik. Me ei saa teada, mis sugused on nende kohtade omavahelised suhted maastikul (neid yhendavad teed, mis on läbimatud ja porised, kuid ei ristu omavahel), kohad ei jää teineteisest mingile poole, nad on lihtsalt punktid. Maastikku, kuhu nad paigutuvad, just nagu polekski. Seega puudub lool ka lokaalsuse mõõde – tal pole materiaalset alust, mis on muistendi põhitunnuseid ja rahvausu põhiline alustala. Siiski, yhte sorti viiteid keskkonnale on palju: pea igas peatykis

lk 423–430), samuti 17 tyypi; Soome rumala kuradi lugude antoloogias (Suomalaiset kansansadut, 3. Sadut tyhmästä paholaisesta. Helsinki, 1990) on nii pikki tsykleid ära trykitud kaks (nr 2 ja nr 11), peale selle tosinkond seitsmest või rohkemast AaTh tyybist koosnevaid tsykleid.

⁵ Melika Kindel ja Kadri Tüür on selle põhjal järeldanud, et tegevus peaks toimuma kusagil Lääne-Eestis (*Keel ja Kirjandus* 2001, nr 3, lk 206), kyllap siis Läänemaal või Pärnumaal, aga sellisel määramisel pole vist suuremat mõtet.

on vähemalt lõiguke pyhendatud sellele, et selgitada, kui võimatult halb ilm väljas on ja kui erinevat moodi vastik suudab novembriilm olla.

Aga kui "Rehepapi" teksti veel ligemalt vaadata, võib aru saada, et tegelikult on raamatus olemas vähemalt kolm erinevat diskursust, kusjuures need diskursused tulenevad folkloori žanrijaotusest.

Esimene ja kõige silmatorkavam diskursus on raamatu tavaline markeerimata reaalsus, kus elavad ja räägivad Rehe Sander, Muna Ott, nõid ja teised mõistlikumat sorti inimesed, kelle diskursus yhtib jutustaja omaga. Seda võiks nimetada **rehepapi diskursuseks**. Nagu juba märgitud, on siin peaaegu unustatud uskumistest (vanadest käibelt kadunud muistenditest) pärit imeloomad ja kollid-kratid integreeritud rahvalikkudest meelelahutuslikkudest žanritest pärit jutuloogikasse ja pajatamispoetikasse. Selle diskursuse diktaadile alluvad enamasti kollid ja lollid (sulane Jaan).

Selles reaalsuses esineb ka mõningaid imepäraseid elemente, millel rahvausuga pistmist pole: rehepabil on hundikuninga lõualuust tehtud vile, millega saab kõik metsa hundid kokku kutsuda (29. november, lk 194). Samasugune on Räägu Reinu imekotike (29. november, lk 191).⁶ Diskursuse piiridel asuvad muistendiloogikale alluvad lood, näiteks:

a) Koera Kaarlil ei õnnestu halltõbe peitupugemisega ära petta (8. november, lk 50–53); samas räägib rehepapp loo sellest, kuidas tema onu oma naine jäi metsa sellepärast, et metsas ei tohi kellegi hyydele vastata;

b) katkulood (kuidas katk yle vee pääseb, kuidas ta ära petetakse, kuidas temast võitu saadakse; 15.–16. november, lk 96–108), kuivõrd katk on ainuke, keda tõepoolest kardetakse;

c) Räägu Rein tapab kiltri (6. november, lk 38–40) ja sitahunnikuks moonundunud nõia (25. november, lk 164);

d) kubjas Hans maksab krati hinge eest enda hingega (27. november, lk 178).

Nagu näha, on kahel esimesel juhul tegu mytoloogiliste haigustega, kellest jagu saada on keerulisem kui tontidest või Vanapaganast. Rehe Sandri kratt Joosep ytleb, et tõved ei allu Vanapaganale, keda on lihtne haneks tõmmata. Kolmandal juhul ei lähe muistendipoeetika vastuollu naljandipoeetikaga⁷, osavam jääb peale.

Viimasel juhul on muistendlik ainult lõpp, algus on aga muinasjutulik. Vanapagana ohvriks on lihtsameelne inimene, kes on liiga palju imemuinasjutte kuulanud ja neid uskuma jäänud. Seetõttu on ta hakanud mõtlema teises diskursuses. Seda diskursust võiks nimetada **romantiliseks ehk lumemehe diskursuseks**, ta on konstrueeritud imemuinasjuttudest ja

⁶ Typoloogiliselt samalaadsed võluvahendid esinevad imemuinasjutus, kõige kunstipärasemas rahvajutu fiktsioonižanris; Vladimir Proppi imemuinasjutu skeemis on võluvahendi omandamine arvatud imemuinasjutu struktuuri loomulikuks osaks (14. funktsioon: "Kangelane saab oma käsutusse võluvahendi"). Vt V. P r o p p, *The morphology of the folktale*. Austin, 1998, lk 43–48.

⁷ Allakäinud usundilistel muistenditel on kalduvus ka elavas pärimuses žanrit vahetada ja saada naljalugudeks.

novellilaadsetest muinasjuttudest, ryyt-
lilugudest ja muust sellisest. Lood pärine-
vad fiktsionaalsetest žanritest (st lugudest,
mis ei tekita kysimust usutavusest). Rehe-
papi arvates on need lood tobedad: “Mui-
nasjutud pole sellised, kus inimesed oma
vaevaga kogutud vara laiali pilluvad. (...) Muinasjutud kõnelevad sellest, kuidas
rebane hunti pettis või kuidas ta eidelt
piima varastas. Muinasjutt peab olema
õpetlik, sellepärast seda lastele räägitak-
segi” (18. november, lk 120; kaks päeva
hiljem ei saa ta aru lohetapmisloo mõt-
test, lk 130–131).

Ka rahvaluuleteadlased on tähele pan-
nud, kuidas rehepaplikumad žanrid (rah-
vanaljand, loomamuinasjutt, rumala kuradi
muinasjutt) erinevad imemuinasjutust. Ime-
muinasjutu konfliktid on hea (nt ryytel,
prints, talumees) ja kurja (nt lohe, ilge
muinasjutunõid, kelletaolist keegi oma sil-
maga näinud pole) vahelised konfliktid,
jutustaja ja rahva poolehoid kuulub heale,
kes peaks halva võitma. Naljandi ja looma-
muinasjutu konfliktides jääb võitjaks aga
see tegelane, kes on kavalam. Siit ka kupja
viga: tema hakkas *heaks*, ja polnud enam
kyllyalt *kaval*, et kuradi käest pääseda. Kui
Hans kukub järsku teisest diskursusest esi-
messe tagasi, tuleb juba temast kavalam
Vanapagan ja võtab tema hinge.

Peale kirjeldatud kahe on olemas veel
kolmas, kadaklik-rahvusromantiline dis-
kursus. Mõisa toapoiss Ints, kes oma ole-
muselt on tõeline kadakasakslane, ent
räägib heldimusega eestlaste suurest kun-
ningast Lembitust (12. november, lk 76)
ja jumalast Kalevipojast (26. november,
lk 172–173). Tema tegevust võiks nime-
tada rahvusromantiliseks myydiloomeks:

ta räägib muistsest priiuseajast, mil kõik
oli ilus ja hea, ning ebaõiglusest, mis selle
ilusa aja rikkus, ja seetõttu õigustab prae-
gust sakste tagant lausvarastamist (myydi
aeg > < ajaloo aeg).

Kivirähu “Rehepapi” diskursused sei-
savad teineteisest kyllyalt eraldi: reaalsust
esitatakse ääretult pragmaatilisena (rehe-
papi diskursus) ja talle pakuvad alterna-
tiivi kaks fiktiivset diskursust. Nende kahe
alternatiivse reaalsuse suurim erinevus on
see, et üks neist (kadaklik-rahvusroman-
tiline) sulandub kyllyalt kergesti rehepapi
diskursusega, teine (lumemehe oma) aga
mitte. Seda seetõttu, et vähemalt Kalevi-
pojast teavad ka teised yht-teist rääkida,
rahvusromantiline diskursus tuleb “Rehe-
papi” tegelaste grupi piirialalt – kuid siiski
seestpoolt – ja tal on ka kohanemiseks
aega olnud. Teine, lumemehe diskursus
tuleb väljastpoolt, tekib loo käigus ning
tekitab konflikti, olles kvalitatiivselt uus.
See kahe diskursuse kokkupõrge on ehk
kõige paremini esindatud Rehe Sandri
vestluses oma kratiga (27. november, lk
182). Lõik algab läbini muistendliku kok-
kuvõttega “Rehepapi” maailmavaatest,
kus rehepapp loeb yles deemonlikud vas-
tased ja põhjendab, miks on kavalust nii-
väga tarvis: ““Meil pole, millega maksta,”
vastas rehepapp. “On vaid seesama, kok-
ku näpatu. Ja siis veel elu – mis kõlgub
niigi pidevalt ämblikuniidi otsas. Mets on
täis tonte ja hunte, tõved luuravad põõ-
sastes, katk võib iga hetk sisse astuda,
mõis kamandab oma tahtmist mööda.
Meie elu on samuti varastatud, iga päev
peame seda igasugu vigurite ja trikkide
abil uuesti näppama, et homseni hinges
püsida. Kui me hakkaksime kõige eest

püsida. Kui me hakkaksime kõige eest ausalt maksma, mis meist siis saaks? Meid polekski, ja poleks ka sind, Joosep, sest keegi teine ei viitsiks vanadele luudadele ja saunavihtadele Vanatondilt hinge sisse kaubelda.” Siis, keset lõiku aga vahetatakse diskursust, mis paneb isegi krati kummastust tundma: “Nad sõidaksid hoopis paadiga mööda tõrvikutest valgustatud jõge, mängiksid pilli ja laulaksid oma daamidele ning peaksid vahepeal lahinguid, kappaksid hobustel ning hukuksid kangelastena, ning neist tehtaks laule ja nende näod raiutaks kivisse.”

Erinevus rehepapi diskursuse ja tema alternatiivide vahel on ka selles, et ta on tunduvalt mitmekesisem kui tema alternatiivid, mis on seesmiselt yhtlasemad. Eriti lihtne ja yhtlane on kadaklik-rahvusromantiline myydidiskursus, mis sisaldab lugusid eestlaste õilsast minevikust. Lume-mehe diskursus on natuke keerukam. Ta koosneb kyll erinevatest fiktiivsetest žanritest, kuid syžee, mille ta rehepapi dis-

kursusega pörkudes tekitab, omandab muistendliku lõpu. Rehepapi diskursuses esitatakse asju tavaliselt vastupidi: kõik muistendlik lõpeb muinasjutulik-naljandlikult.

Kupja Hansu lugu on ju kyllaltki muinasjutulik (kuigi Kivirähk on sellest paraja naljanumbri keeranud): taluperest pärit noormehe armastus parunitytre vastu, armastus täis ilusaid sõnu ja suuri tundeid. Ent lõpp on traagiline ja just nimelt muistendlikult traagiline: Hans ei kaota mitte oma armastatut ega sure vastamata armastuse tõttu, vaid jääb alla Vanapaganale, kelle ees ta on võimetu.

Nagu näha, on “Rehepapp” pigem rahvahuumorit kui rahvausku esindav tekst.⁸ Paraku sellest räägitakse vähem kui nendest rahvausu eredatest joontest ja kurioosumitest, mis teksti kaunistama on valitud. On ju nali (ja Kivirähu raamatus eriti) nii loomulik, et poleks nagu mainimist väärt. Ka siin oleme rääkinud eba-proportsionaalselt palju usust ja liiga vähe naljast.

⁸ Toome siin ära nimekirja rahvanaljandiszyeedest, mille kohta midu võidakse arvama hakata, et Kivirähk on need ise välja mõelnud (sisaldab ka Melika Kindla ja Kadri Tüüri määratuid, *Keel ja Kirjandus* 2001, nr 3, lk 206). **Rahvusvahelised:** 1) “imettegevate” asjadega kauplemine, “Rehepapis” Muna Oti tyhi lubadus: “kui ta [Vanapagan] mind koju juhatab, siis annan ma talle imemütsi, mida tuul iialgi peast ära viia ei saa ning mille alt tema sarved üldse välja ei paista”, antud kavatsusega Vanapaganale kirves pähe lyya (5. november, lk 31–32; AaTh 1539 “Kavalus ja kergeusklikkus”); 2) aidamees ajab Imbit ja Ärni segadusse, et neilt merilehma yle lyya (teeskleb poodut), Imbi ja Ärni lähevad vaidlema, kas pooduid oli tee ääres kolm või neli (13. november, lk 84–86; AaTh 1525D “Vargus tähelepanu köitmise teel”); 3) rehepapp petab pastori heina sööma (22. november, lk 148–149; AaTh 1775 “Pastor tahab nälga kogeda”); eestilise levikuga: 4) episood, kus aidamees varastab paruni vilja; kui härra peale satub, ytleb, et tahab parunile vilja annetada, kuni minema kihutatakse (27. november, lk 178–180; AaTh 1564** “Rehepapp toob mõisaviljale lisa”); 5) Koera Kaarel lõikab oma sulasele leivatyki, mida peab kahe käega hoidma, sest ta on nii õhuke (19. november, lk 124; “Ühe või kahe käe leivatükk?”). Nimetatute rahvapäraseid tekste või nende konspekte saab lugeda Arvo Krikmanni ylevaatest “Naljandite tüpoloogias” (kättesaadav Arvo Krikmanni rahvahuumori materjalide lehekyljelt <http://haldjas.folklore.ee/~kriku/HUUMOR/index.htm>).

ERNEST GELLNER

RELIGIOON JA PROFAANSUS*

Täna püüan ma leida seletust mõnele meie sajandi kõige üllatavamale sündmusele, millest mõni on olnud ootamatum kui teine. Väga üllatav on olnud islami tohutu edu enese säilitamisel ja tugevdamisel. Enamik sotsiaalteadlasi on tunnistanud ilmalikustumise-teesi, mille väitel moodsates ehk tööstuslikes ühiskondades raugneb religiooni mõju inimeste mõistusele ja tunnetele ning kogu ühiskonnale. See näib pidavat enam-vähem paika, kuid ühe hämmastava erandiga, milleks on islami maailm: seal ei ole religiooni mõjuvõim ühiskonna ja inimeste üle viimase sajandi jooksul kindlasti mitte kahanenud, vaid näib kasvavat.

Teine niisama üllatav sündmus 20. sajandist on marksismi ootamatu ja täielik kokkuvarisemine. Marksismi on sageli õigusega võrreldud religiooniga, mõnikord on seda koguni nimetatud ilmalikuks religiooniks, sest tal oli palju religiooni tunnuseid – nt totaalne visioon, maapealse õigluse töötus jne. Ometigi puudus marksismil üks religiooni tähtis tunnus – mil iganes religioonid on kanda kinnitanud, on nad säilitanud oma mõju inimeste mõistuse ja tunnete üle ega ole niisama kergesti kokku varisenud. Kui nad hävivad, siis kaasneb sellega vastupa-

nu ja võitlus; mõned inimesed jäävad usule truuks. Marksismile lojaalseks jäänuid aga on üksnes üliväike (peaaegu olematu) grupp. Mõistagi võib kommunismijärgses maailmas sageli täheldada endiste kommunistide tagasitulekut. Kuid nad seisavad kõigest omaenda positsiooni säilitamise, sotsiaalabi alleshoidmise, vähem radikaalsete muutuste jne eest – põhijoontes on nad konservatiivid. Kõige huvitavam nende puhul on see, et ükski neist ei ole naasnud “marksismi lipu all”. Ühiskondades, mis olid 40–70 aastat marksistliku võimu all, ei õnnestunud bolševikel jätta sügavaid märke järeltulevate põlvete hinge ja ühiskonda, nii nagu see läks korda jesuiitidel jt vastureformatsiooni esindajatel. See on huvitav ja tähtis tõsiasi, mis väärrib mõtestamist.

Leidub ka tõsiasju, mis on pisut vähem üllatavad, kuigi neidki ei osatud õigesti ette näha: nt natsionalismi tugevus sel sajandil (mis nüüd enam üllatav ei tundu). Natsionalismi hääbumist kuulutati veendunult pikka aega ette. Süllogismil, millest järeldati natsionalismi kadumist, on kaks tunnust. Esiteks jagasid seda nii marksistid kui liberaalid ja teiseks – see oli täiesti veenev. Süllogismi eeldused on korrektsed ja järeldus tuleneb eeldustest; järelduse

Ernest Gellner, Religion and the Profane. *IWM Newsletter* 58 (juuli-oktoober 1997), lk 21–24.

ainsaks puuduseks on, et see ei vasta tegelikule maailmale. Argumentatsioon on väga lihtne: natsionalism sõltub etnilistest, kultuurilistest ja rahvuslikest erinevustest, muutes need poliitilise kuuluvuse ja lojaalsuse printsiipideks. See on vaieldamatult tõi. Teiseks, tööstusmaailma tingimused, nagu mobiilsus, kohalike kogukondade lagunemine, ebastabiilsus, kommunikatsiooni standardiseerumine jne, õõnestavad kultuurilisi, keelelisi ja etnilisi erinevusi. Seega võiks järeldada, et moodsas maailmas variseb natsionalism lõppude lõpuks kokku, sest alusmüürid, millele ta on rajatud, murenevad järk-järgult.

Paraku, nagu ma ütlesin, ei vasta järeldus tõsiasjadele. Seega peab leiduma veel mingeid lisategureid ja neile ma püüangi osutada. Seisukohta, et natsionalism variseb lõpuks kokku, pooldasid üldjoontes nii marksistid kui ka liberaalid. Kokkuvarisemise täpsetes põhjustes aga olid need leerid eri meelt. Liberaalide arvates tuleneb natsionalismi varing rahvusvahelisest tööjaotusest ja selle eelistest, marksistide meelest pidi aga selle põhjuseks olema vaesunud rahvusvahelise proletariaadi kohutav sulatuskatel, kes oma vaesumise ja võõrdumisega on lõigatud ära oma kunagistest etnilistest juurtest ning tunneb lojaalsust veel üksnes selle sulatuskatla vastu. Selles proletariaadi kultuurilises alastiolekus ilmneb just nagu inimesuse puhas olemus, mis end proletariaadis maksuma paneb.

Meie sajandi neljas tunnus on pluralistlike, liberaalsete, pooleldi ilmalike "demokraatiate" suhteline edukus, sest nad on võitnud sõjad, milles nad on osalenud. Nad võitsid nii militaarse sõja, mis lõp-

pes 1945 (ja see oli napp võit), kui ka majandusliku sõja, mis lõppes 1989. Viimane oli üks kõige selgema tulemusega konflikte inimkonna ajaloos. Võibolla vääriks märkimist ka viies tunnus: parempoolne alternatiivne käsitlus tööstusühiskonna valitsemisest (mis kõrvaldati 1945).

Islam

Vaadelgem nüüd islamit. Miks on islam nii hämmastavalt edukas? Miks ta on ilmalikustumisele vastu pannud? Esitan alustuseks mudeli selle kohta, milline oli traditsiooniline islam (süüvimata islami tekkelukku). Lihtsalt öelduna: islam, vähemalt Hindukuši ning Atlandi ja Nigeeria vahelises kuivas vöötmes, jagunes kõrgkultuuriks ja madalkultuuriks – kõrgislamiks ja madalislamiks – ning need kaks eksisteerisid ebakindlalt kõrvuti. Enamik aega olid nende suhted rahulikud, kuid sellegipoolest esines reeglipärase vahemike järel konflikte. Peamine erinevus seisneb selles, et kõrgislam ei luba vahendajaid (selles on spetsiaalne sõna vahendamispatu jaoks: *shirk*), kuna madalislami maailm kubiseb neist. Kõrgislam soosib ainujumala ja üksikuskliku vahelist otsesuhet; see ei seondu rituaalidega, sisaldab vähe maagiat ja üleloomulikke uskumusi ning on valdavalt moralistlik, pühakirja järgiv, puritaanlik, monoteistlik ja individualistlik. See on õpetlaste islam – kõrge islam, mida usklikud peavad kehtivaks, kuigi enamasti ise ei järgi. Seda ei järgita sellepärast, et see ei vasta madalamate klasside, eelkõige talu-

poegade vajadustele, kes arusaadavatel põhjustel vajavad durkheimlikumat¹ religiooni – s.o religiooni, milles sakraalsusel oleksid omad vahendajad ja kehastajad ning mis peegeldaks ühiskonna struktuuri. Enamik maal elavatest muslimitest olid *encadré'd* [raamistatud], kes kuulusid autonoomsetesse või poolautonoomsetesse kogudustesse, hõimudesse, perekondadesse, klannidesse jne. Oma kogukonnaelu korraldamisel järgisid nad durkheimlikku religiooni, kus sakraalne kehastub perioodilistes rituaalides, pühades objektides, pühades riitustes, pühameestes. Võib öelda, et individualistlik, puritaanlik, “protestantlik” kõrgklassi linnaislam (mida mingil kummalisel viisil ühendab teoloogide ja juristide kiht, kes on selle peamised kandjad, hoolimata keskse organisatsiooni või mis tahes keskse sekretariaadi ja hierarhia puudumisest) eksisteeris koos killustunud “katoliikliku” islamiga, mida iseloomustasid “katoliiklikud” tunnused, nagu hierarhia, rituaalid, religiooni meeleliste vormide kasutamine, müstilised harjutused jne. On näha, kui hästi see sobib kokku Durkheimi teooriatega, mille järgi religiooni funktsioon on kindlustada, muuta nähtavaks ja õiguspärastada kogukondlikku elukorraldust, milles muslimid elasid. Perioodiliste enesereformikatsete käigus läksid need kaks vormi omavahel vastuollu, kuid enamasti eksisteerisid nad harmooniliselt koos. Selles küsimuses pooldan ma teooriat, mille on kõige paremini sõnastanud David Hume: inimkonna usuolu võngub

protestantlikumat tüüpi ja katoliiklikumat tüüpi religioonide vahel. Aeg-ajalt tekkinud usuinnu ja enesereformimise ajajärkudel pääsesid ajutiselt valitsema puritaanid, kuid ühiskonnaelu hädavajadused tõid jälle tagasi isikustatud, hierarhilise, ritualiseeritud, pühakirjakauge religiooni, mida iseloomustas pigem lojaalsuseetika kui reeglieetika. Niisiis eksisteeris islam pidevas kõikumises edutute reformatsioonide ja vanade kultuuriharjumuste juurde naasmise vahel. Ja mõistagi on islam ja läänekristlus selles suhtes erinevad: Lääne-Euroopas asub hierarhiline, ritualiseeritud lojaalsuseetika religiooni keskses ning seda on kandnud pigem institutsioonid kui abstraktsed doktriinid, kuna individualistlik, pühakirja järgiv, puritaanlik variant on killustunud ja suhteliselt marginaalne. Islamis on see vastupidi; keskne traditsioon on individualistlik ja pühakirja järgiv ning fragmentaarsed kõrvalekaldujad on hierarhilised, ritualistlikud jne – seega on tegu just nagu teineteise peegelpiltidega.

Näib, nagu poleks miski suutnud peatada islami võnkumist nende kahe vormi vahel. Seda võnkumist täheldas juba suur islami sotsioloog ibn Haldun 1400. aasta paiku ning seda kordas Friedrich Engels kirjakohas, kus ta ilmselgelt lähtub ibn Haldunist, teda otseselt tsiteerimata. Engels ütleb – minnes nõnda vastuollu marksismi põhiteesiga –, et kõik klassid ja klassiühiskonnad on sisimas ebastabiilsed ning oma sisevastuolude tõttu lagunemisele määratud. Selles kirjakohas aga

¹ Prantsuse sotsioloog Émile Durkheim (1858–1915) väitis, et religioon on lihtsalt ühiskonnastruktuuri väljendus ning ühiskonnastruktuur on religiooni kehastus.

ilmneb ka marksismi rajajate tohutu etnosentrism, sest Engels täpsustab samas, et klasside ja klassiühiskondade ebastabiilsus kehtib “meie”, eurooplaste kohta, kuna “nemad”, idamaalased, eriti araablased ja muslimid, on suletud teatavasse tsüklilisse maailma, mis iseenesest ei lagune. Engels mõõnab, et religiooniprisma moonutab ka meie sotsiaalseid konflikte, kuid vähemalt siis, kui usukonflikt saab läbi, kerkib esile midagi uut ja me jõuame kõrgemale tasandile. Idamaalased aga jäävadki keerlema ühes ja samas ringis.

Minu teooria selle kohta, miks islami fundamentalism on nii hämmastavalt tugev, on järgmine: moodsad olud vallandasid selle ebastabiilse võnkumise pendli ja nihutasid raskuskeskme jäävalt ja kindlalt pluralistlikust, hierarhilisest, organisatoorsest, durkheimlikust islamist eemale, kõrgislami poole. Selle põhjuseks on mõistagi asjaolu, et moderniseerumisprotsess ja koloniaal- ning postkoloniaalriikide poliitiline ja majanduslik tsentraliseerimine lammutas need kogukonnad, mis olid olnud durkheimliku ehk madalkultuurilise islami baasiks. Muutes hõimu või sugukonna liikmed ja külarahva rändtööjõuks ja agulielanikeks, atomiseeris see rahvastiku ja ajendas neid otsima oma identiteeti kõrgreligioonist, kõrgkultuurist, mis pakkus kõigi muslimite jaoks ühist identiteeti ja ühendas nad välismaailma vastu. Islamimaades ei eksisteerinud varemalt rahvuslikku identiteeti. Enamik inimesi oli esmajoones ja peamiselt kohaliku kogukonna liikmed kohaliku võimu all. Moodsad islamirahvad, eriti endised koloniaalmaad, kujutavad endast lihtsalt antud territooriumil elavate inimeste ko-

gusummat. Kuid see tähendab, et just islam annab neile identiteedi ja aitab neil teistest eristuda.

See ratifitseeris nende siirdumise küla-maailmast linnamaailma ning andis neile keele, milles inimesed said väljendada oma staatusemuutust – külavõhikutest linliku hariduse taotlejateks. See andis neile ka vahendid praeguste valitsejate kritiseerimiseks – nagu näeme tänase Alžeeria kibedas ja traagilises konfliktis. See andis veel läänestumata inimestele, kes võtavad oma usku tõsiselt, keele, millega vastanduda tehnokraatlikele mamelukidele, kes valitsevad nende üle tänu Lääne tehnoloogiale. Ma arvan, et islami fundamentalismi lainet tuleks mõista just niiviisi – äsja linnastunud ja orientatsiooni kaotanud, oma kunagistest pühakutekultustest ja kohalikest struktuuridest lahutatud muslimite reaktsioonina, mille abil nad saavad end määratleda ekspluateeriva ja poolläänestunud kõrgklassi vastu.

Natsionalism

Minu meelest ei tohiks natsionalismi tekkimist Euroopas mõista tema enda terminites. Rahvusluse enesepilt ja rahvusluse reaalsus on omavahel pöördvõrdelises suhtes. Natsionalism on *Gesellschaft*'i (ühiskonna) nähtus, mis kõneleb *Gemeinschaft*'i (kogukonna) keelt.² Ta on tekkinud kõrvalsaadusena uudest olukorrast, mis palju ei erine sellest, mida ma islami puhul kirjeldasin. Agraarühiskonnas on kultuuri peamine roll kinnitada ja väljendada inimese staatust stabiilses maailmakorras – s.o äärmiselt hierarhili-

ses ühiskonnas – ning lasta inimesel seda sisimas omaks võtta. Inimeste identiteet on tihedalt seotud nende positsiooniga ühiskonnas. Kultuur võimendab ja väljendab seda, muutes selle nähtavaks ja kõrvaldades niiviisi pingeid. See aitab ka ühiskonnaliikmetel oma olukorda sisimas aktsepteerida inimsaatusse absoluutse osana. Stabiilse hierarhilise ühiskonna tõrjusid välja industrialismi kandjad ning sellega kaasnev teadus ja tehnoloogia, mobiilne anonüümne ühiskond, milles puudub aktsepteeritud hierarhia ja – see kõige tähtsam – milles töö ei ole enam füüsiline, vaid on muutunud semantiliseks (st töö on kommunikatsioon) ning seega kultuuriliselt homogeenseks. Arenenud ühiskondades pole enam jaotust kõrgkultuuriks ja madalkultuuriks, kõrgkultuur on saanud kogu ühiskonna kultuuriks.

Ma ei pea silmas “kõrgkultuuri” hinnangulises tähenduses, vaid viitan kirjalikule kultuurile, mida antakse edasi kooliharidusega, mitte aga ema süles. Selline kultuur peab olema standardiseeritud laialt territooriumil, et inimesed saaksid suhelda kontekstivabalt, sest nende töösituatsioon seisneb suhtlemises inimestega, keda nad ei tunne ega üldjuhul isegi ei näe. Seega peab teade ise kandma oma tähendust, olles kontekstist sõltumatu. Esmakordselt ajaloos tungib kooliharidus kogu ühiskonda, olemata õpetlaste, talumudistide, bürokraatide või juristide väikese spetsialiseeritud kihi privileeg. See on

ainulaadne olukord. Ja selle tagajärjel saab kõrgkultuuri valdamise tingimuseks ühiskonnas osalemine ning tagajärjekas majanduslik, poliitiline ja kultuuriline kodakondsus. Niisuguse kõrgkultuuri ülalpidamine on väga kallis lõbu, mida saavad endale lubada vaid riik või vähemalt riigi kaitse all seisvad institutsioonid. See viib omakorda riigi ja kultuuri ühenduseni, milles ongi natsionalismi olemus. Ja see surub natsionalismi moodsale inimesele peale. (Ma lükkan kategooriliselt tagasi konventsionaalse natsionalismiteooria, mille arvates natsionalism väljendab midagi inimhingele või ühiskonnale seemiselt loomuomast.) Natsionalism on seemiselt loomuomane moodsale industriaalsele elule, kuid see ei ole seemiselt loomuomane kõikides ühiskondades. Muidugi möönavad ka natsionalistid tõsiasja, et natsionalism – olgugi et nende järgi universaalne ja alati esinev – oli minevikus mingil kummalisel põhjusel suikunud ja vajas äratamist, et saada poliitiliselt efektiivseks (Kesk- ja Ida-Euroopas on arusaam ärkamisest ülimalt levinud – nt *Deutschland erwache!*). Tegelikult ei saanud rahvuslust äratada, sest teda polnudki olemas. Moodsad tingimused sünnitasid ta.

Miks aga samasugune protsess – üleminek kohalikelt kogukondadelt, mida iseloomustasid sakraalsuse hierarhilised väljendused, anonüümsetele ja semantiliselt standardiseeritud ühiskondadele –

²*Gemeinschaft/Gesellschaft* on saksa sotsioloogilt Friedrich Tönniesilt (1855–1936) pärinev vastandus, mille esimene liige tähistab tavaldel ja pärimustel põhinevat traditsioonilist kogukonda ja teine umbisikulistel ja lepingulistel suhetel põhinevat moodsat individualistlikku konkurentsühiskonda.

väljendus Euroopas natsionalismina ja islamimaailmas fundamentalismina? Mul ei ole sellele selget vastust. Muidugi on Euroopa natsionalismi esiajaloois täheldatavad sidemed protestantismiga. Näib, et need kaks olid liitlased. Bernard Shaw väljendas seda mõttekäiku ilusasti "Püha Johanna" eessõnas, märkides, et inglased põletasid Püha Johanna kui rahvuslase, kuna kirik mõistis ta hukka kui protestandi, ja ta oli mõlemat. Niisugune side protestantlike või protoprotellantlike liikumiste ja rahvusteadvuse vahel ning rõhuasetus rahvakeeltele oli eriti ilmne hussiidide liikumises Böömimaal 15. sajandil. Kuid aegamisi lahutas natsionalism end religioonist või kasutas seda ära üsna oportunistlikus vaimus. Poolakad kasutasid ära katoliiklust, sest nende vaenlased ja naabrid ei olnud katoliiklased ning seega oli katoliiklaseks olemine suurepärane viis määratleda end poolakana, ning mõistagi kujutas katoliiklus kommunistliku võimu aastatel endast imetlusväärset vasturiiki ja vastuorganisatsiooni. Kuid pikas perspektiivis on natsionalismi ja religiooni teed lahku läinud.

Islamiga on aga läinud teisiti. Mõnda aega ei olnud selge, kas peale jääb fundamentalism või araabia natsionalism ja kumb kumba ära kasutab. Kuid nüüdseks on üpriski selge, et fundamentalism on palju tugevam kui natsionalism. Samas pole mulle selge, miks universaalse individualistliku kõrgkultuuri ja seda inspireerinud usudoktriini side on islamis säilinud, kuid Euroopas lagunenu. Võibolla on see ajalooline juhus. Minu diagnoos kummagi liikumise kohta on küll sarnane, kuid mul pole head seletust, miks nad on

võtnud ühiskonnas nii radikaalselt erineva kuju.

Marksism

Kui islami tugevus on üks meie sajandi üllatusi, siis kommunismi hämmastav kokkuvarisemine – mida tegelikult ei osanud ette näha kogu sovetoloogide ja ekspertide vägi – on teisesuunaline üllatus. Mis seda seletab?

Muidugi ei tea ma vastust. Nüüdisajal leidub küll endisi kommuniste, kuid keegi ei klammerdu enam kommunistliku ideoloogia külge. Nad klammerduvad järjepidevuse ja privileegide külge, kuid keegi ei hoiata enam kinni doktriinist. Miks on see nii? Mul on selle kohta oma teooria ja ma prooviksin seda meelsasti teie peal. See, mis marksismile saatuslikuks sai, ei olnud ta ilmalikkus, vaid vastupidi – Hegeli kaudu Spinozalt pärinev panteism. Marksismi põhiliseks messianistlikuks ideaaliks – millel oli eriline veetus vene hingele – oli sakraalse ja profaanse eraldatuse kaotamine inimese elust. Idee, et sinne maailm peabki jääma rämpseks ja õnnetuks, kuna õnn leidub ainult teispoelses maailmas, pidavat peegeldama lihtsalt ühiskondlikke lõhesid. Tulevik aga seisnevat ühtses totaalse täiuse maailmas. Hegeli poolt historiseeritud Spinoza kujutluspildi võttis üle Marx. Ühe konventsionaalse teooria järgi ei saa inimene hakkama ilma religioonita. Mina väidaksin hoopis, et inimene ei saa hakkama ilma profaanseta. Marksismi suutmatus vallutada eksklusiiivsele ja monopoolsele propagandale allutatud inimeste mõistust ja tundeid

tulenes sellest, et ta üritas profaanset likvideerida. Hämmastav tõsiasi on see, et marksismiusku ei hävitanud Stalini aja meelevaldsed massimõrvad, vaid pigem suhteliselt pehme ja üldiselt vastuvõetav stagnatsiooniaeg. Tarvitseb vaid lugeda Andrei Sahharovi memuaare, mis on üks parimaid käsitlusi nõukogude maailmast. Sahharov oli äärmiselt intelligentne inimene, kes põlgas sügavalt marksismi üksikuid teese. Ometigi ütleb ta oma mälestustes, et ta aktsepteeris üldist nägemust. Käimas oli inimolu radikaalne ümberkujundamine ja kui selle eest tuli oma hinda maksta – massimõrvadega, vabaduste lämmatamisega, orjatöö kasutamise (ta teadis kõigest sellest, sest pommi kallal töötades kasutas ta ka ise orjatööd) –, siis oli see küll kahetsusväärne, aga paratamatu. Ei saa ju eeldada, et inimolu radikaalsele ümberkujundamisele ei kuluks tilkagi verd. Brežnevi stagnatsiooniperioodi armetus ja räpasus, kui seltsimehed lõpetasid üksteise mõrvamise ja hakkasid hoopis pistist andma, viis usu täieliku hävimiseni, nii et kui Gorbatšov potikaant kergitas, avastati järsku, et nende ideoloogia polnud midagi enam kui keisri uued rõivad.

Minu arusaamist mööda seisneb islami edu ja marksismi nurjumine selles, et marksism oli unitaarne, panteistlik ja taotles selle maailma totaalset täiustumist. Ta sakraliseeris reaalse maailma ja põlastas vana harjumust leida lohutust teispoolsusest. Selle hoiaku juured on sügaval Marxi enda isikus; Marx oli läbi ja lõhki kodanlane. Tema maailmavaade üldistas kodanlikku arusaama, et inimese olemuseks on töö – mitte nt agressiivsus,

mehisus või staatus. Inimene puhkeb õitsele oma töös ja töö on iseenele tasu. Kodanlased on inimesed, kes töötavad millegi enama kui ainult selle pärast, et neile makstakse. Sellepoolest vastanduvad nad aristokraadile ja töölisele – aristokraat ei tee üldse tööd ja tööline töötab selleks, et palka saada. Kodanlus on alati lootnud, et kunagi saabub maailm, milles kõrilõikajate ja sõnakõlksutajate, punaste ja mustade võim asendub nende inimeste võimuga, kes tõeliselt tööd teevad.

Seega sõnastas Marx lihtsalt selle, mida kodanlus on alati lootnud. Ajaloo tõeline saladus peitub töösuhete ümberkorraldamises. Sündmused sõltuvad üksnes inimeste vahekorrast oma tööriistade ja tootmisega. Vägivald on lihtsalt radikaalse muutuse teener. Marksism ütleb kõrilõikajatele nii: te võite küll vehkida oma mõõkadega, kuid teie ei ole muutusi produtseerinud ning seega te olete tähtsusetud. Marksism on kodanlik fantaasia sellest, et töö on inimese olemus, töösuhted määravad ajaloo ning töös peitub enese-teostus ja õnn.

Islamil on omad voorused. Ta on moodsale maailmale vastuvõetav oma unitaarse ja puritaanse maagiaeitusega. Seejuures aitab ta korraldada igapäeva elu. Ometigi pole islam kunagi väitnud, et töö oleks püha. Nõrgema fanatismi ja innukuse perioodidel võib muslim tegeleda äriga, arvamata küll, et see oleks midagi sakraalset. Ja kui majanduselu polegi kõik, mis siis sellest? Keegi pole ju öelnud, et ta seda olema peaks.

Milliseid õppetunde võib islamit, nationalismi ja marksismi vaadeldes selle

sajandi kohta saada? Praeguseks on läinud hästi pluralistlikel liberaalsetel ühiskondadel – mida ma kutsuksin uskmatute tarbijate ebapühaks liiduks. See võib kõlada halvustavalt, kuid tegelikult ma pooldan ühiskondi, mis korraldavad end tarbimise, üldise jõukuse ootuse ning lunastuse ja vouruse privatiseerimise nimel. Marksism oli oma olemuselt ilmalik vaste varasemale teoloogilisele absolutismile, totaalsele lunastusele – ta kuulutas ühiskonnakorda, mis pidi kehastama absoluutset moraali. Pluralistlikud ühiskonnad hoiuvad sellest; nad elavad teatavas mitmetähenduslikus varimaailmas, mis kompromislikult ühendab pärimuslikke uskumusi, mida tõsiselt ei võeta,

ning pragmaatilisi tarbijalikke kaalutlusi, millel on küll oma autoriteet, kuid puudub mõistagi igasugune absoluudi aura. Kas niisugune ühiskond suudab kesta, kas ta suudab üle elada küllastumise tarbijalikkusest – seda ma öelda ei oska. Tehnoloogiliste uuenduste väärtust ei maksaks alahinnata, kuid minu meelest me võime jõuda punkti, kus see ei tasu enam ennast ära. Suured maailmaosad janunevad ikka veel materiaalsete tingimuste paranemise järele ning erinevus nende vahel, kellel on ja kellel pole, on ikka veel tohutu. Ma ei usu, et see saaks jätkuda lõputult.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Antropoloog, sotsioloog ja filosoof ERNEST GELLNER (1925–1995) sündis Pariisis, noorpõlve veetis Prahast ja suurema osa elust Inglismaal. Õpetas Londoni Ülikooli Majandus- ja Poliitika-teaduse Koolis ning Cambridge'is, elu lõpuaastail Kesk-Euroopa Ülikoolis Prahast. Gellneri arvukad teosed käsitlevad väga laia teemavaldkonda alates islamist ja kirjaoskusest kuni keelefilosoofia, psüh-

hoanalüüsi ja postmodernismini. Tema arvatavasti kuulsaim käsitlus "Rahvused ja rahvuslus" on ilmunud ka eesti keeles (Akadeemia 1994, nr 10–12; 1995, nr 1–3). Siin tõlgitud tekst oli tõenäoliselt Gellneri viimane loeng, kantud ette 1995. aasta oktoobris Heidelbergis konverentsil "Religion als Kultur und Antikultur".

JEAN-PIERRE MINAUDIER

Reis Euroopa lõppu

No see hakkas nii. Ootamatu vaimustusepuhangu ajal järgnesin eesti rügemendile, mis marssis üle Clichy platsi Pariisis, ja juba olingi ma teel Tallinna poole. Et olin otsuse teinud hetkegi kaalumata, oli mul, kes ma seniajani olin kõik oma puhkused veetnud Mehhikos, kes ma polnud kunagi käinud Berliinist ida pool ning kes ma ei sallinud silmaotsaski turismiteatmike lugemist enne reisi, üpris udune ettekujutus sellest, mis mind ees ootab: kujutasin endale ette, nii üldjoontes, jahedamat sorti Ukrainat, sügavaid laasi, kus temperamentsed ja jutukad mužikud kaebliku kõla ja lilllemustriga pillide helle saatel sibulkuplitega puukirikute esisel platsil kitsi karjatavad.

Minu kõrval lennukis istunud isik võttis vaevaks mind valgustada, tehes seda pikalt ja säärase leebe innuga, mis mind üllatas; Prantsusmaal pole kombeks, et keegi sedavõrd pikalt räägiks oma rahvuslikust eripärast, või siis äärmisel juhul vihast väriseval häälel mõni natsionalismi põlgav vasakpoolne või võõramaalasi põlgav parempoolne. Veelgi enam hämmastas mind see, et selmet jutustada Eesti kuulsusriikastest valitsejatest keskajal, nende suursugustest tavadest, vahvatest tapatalgutest ja uhketest lossidest, rääkis mu naaber peaaegu üksnes keeltest. Prantsusmaal on enesestmõistetav, et enam-

vähem kõik inimesed maailmas räägivad prantsuse keelt, isegi hiinlased, see on loomulik nähtus, millel keegi ei võta vaevaks isegi mitte pikemalt peatuda – kui me peame rääkima inglise keelt, suhtume sellesse kui ajutisse hälbesse, mis kiiresti möödub ja ununeb. Eestis on asjad nähtavasti teisiti. Eestlased, seletas mulle see igati tavaline meesterahvas, ühe Tallinnas asuva välisfirma töötaja, kes väitis, et ta pole kaitsnud ühtegi keeleteadusealast väitekirja, on *soome-ugri* rahvas. (Teadsin juba varem, et see tähendab, et nad pole venelased, kuid ma ei taibanud päris täpselt, millised konkreetset tagajärjed võiksid sellel tõsiasjal olla.) Nad on sugulased soomlaste ja mitmete Põhja-Euroopa väikerahvastega, nagu liivlased, vadjalased, ingerlased ja laplased (need olid tema lootelust ainsad, kellest olin varem midagi kuulnud). Kaugemalt sugulased on nad udmurtide ja teiste Volga-äärsete rahvastega, veel kaugemalt ungarlastega, Euroopasse rännanud siberlastega, kelle lähedased sugulased elavad veel praegugi Siberis, ja ka neenetsitega (ehk samojeedidega, nagu peagi taipasin), kellest samuti olin üht-teist kuulnud.

Minu ettekujutus Eestist muutus hoobilt. Jätsin pettunult sinnapaika lootuse Tallinnas vene hingega lähemat tutvust teha; kuid peagi hakkas mu süda taas ärevalt põksuma: vägev, varsti näen põhjapõtru! Ilmselt mitte just hulgaliselt, arutlesin endamisi, sest nagu olin äsja

teada saanud, on Eesti endistest Nõukogude Liidu vabariikidest kõige kiiremini arenenud, kuid ehk õnnestub siiski maanteepervel mõnda kohata; ehk näen koguni telkides elavaid rändrahvaid, kes kannavad kauneid loomanahkseid rõivaid, millega mõned väikerahvad televaatajate südameid võidavad. Igal juhul rõhutas mu naaber pidevalt, küll veidi ebamääras- te väljenditega, ühiseid väärtusi ja maailmapilti, mis ühendavad soome-ugri "pe- rekonda" (see sõnapaar kordus tema jutus vahetpidamata) ja eristavad neid venelas- test. Mul polnud just eriti selget etteku- jutust nendest väärtustest: kunagistest juhulugemistest kerkisid mu silme ette šamaanid (kuid minu naaber märkis ärritunud ilmel, et šamaane pole Eestis enam ammu) ja pühad puud, mille juurtele valati esimesed tilgad enne joomist.

Juba jälle olin pettunud. Mis mind aga tõsiselt hämmastas oli see, et kui olin len- nujaamast väljunud ning läbinud sotsia- listliku tegelikkuse sünge varemetevälja (oli aasta 1996), jõudsin... Saksamaale. See mulje Eesti suurest sarnasusest Sak- samaaga (eriti Põhja-Saksamaaga, mida tundsin hästi keelelaagrite ajast SDVs 1970. aastatel) rabas mind esimesest päe- vast alates ja ma pole sellest muljest tänini päriselt vabanenud; minu arvates on Eesti isegi saksalikum, pean silmas, rohkem sarnane selle Saksamaaga, mida olin vai- musilmas kujutlenud saksa keele tundides või lugedes saksa autoreid, kui sõjast ja modernsusest puretud ja amerikaniseeru- nud tänapäeva Saksamaa. Selle põhjuseks pole mitte üksnes Tallinna vanalinn, mis on üks kauneimaid, pommitamistest ker- gelt pääsenud ja kenasti taastatud hansa-

linnu, kus pealegi oli tollal väga vähe turiste – see on küll paraku tänaseks üks- jagu muutunud. Isegi mitte mõisad ega saksakeelsed kirjad surnuaiaristidel. Vaid hauad ise, rohuga kaetud ja pingikesega hauaplatsi kõrval puude varjus nagu Sak- samaal (Prantsusmaal troonib haul sünge marmorplaat ja taimestikku pole üldse; surnuaiad on ebasõbralikud paigad, kus kellelgi ei tule pähegi kauemat aega vii- bida). See ilmneb viisis, kuidas inimeste poole pöörduakse, liigutuste vaoshoitu- ses (tervitades ja hüvasti jättes on prants- lasel välismaal viibides alati keeruline tagasi hoida harjumust kätt suruda või põsele suudelda, mis võib teda panna kaunistest naeruväärsesse olukorda, kui eestlane aru ei saa, mida temast tahetak- se). See ilmneb vestluse ja käitumise väl- japeetud tõsiduses. Muusika- ja lauluar- mastuses, rahvariites, eriti meeste oma- des, mida eestlased kannavad laulupidude ajal. Eesti keeles, millesse on pikitud saksa sõnu ja germaani keeltele sarnaseid struk- tuure (näiteks ühendverbid, mis on iga inglise või saksa keelt õppiva prantsuse koolilapse õudusunenägu) ja mille sõnade järjekord on sageli sama mis saksa keeles ning mis kõlab ühe prantslase kõrvus vägagi eksootiliselt. See ilmneb veel pal- judes teistes asjades, mida võib tajuda igal hetkel, sagedasti vähemalt...

See on terve maailm, terve tsivilisat- sioon – mõned teised inimesed on leidnud lisaks Saksamaale sarnasusi ka Rootsi- ga, kuid mina ise pole Skandinaavias käinud – igal juhul on see laias laastus maailm, mida vastandina "meie" maailmale, Va- hemere-maailmale, peetakse Prantsus- maal "germaanilikuks"; nähtavasti ei loo-

nud germaanlased seda maailma mitte ükski. Loomulikult märkab Eestis ka asju, milles pole midagi saksalikku, näiteks puumajad Kalamajas. Kuid neid asju pole palju, enamasti toovad need siis jällegi meelde Skandinaavia või Venemaa; see-eest on väga vähe osiseid, mis meenutavad Ungarit või Siberi väikerahvaid. (Mis puutub Soomesse, mis peaks justkui olema kõige lähedasem, kõige “vennalikum”, siis pole ma veel ühtegi eestlast kuulnud selle maa kohta head rääkimas.) Muidugi on olemas regivärss ja setu koorilaul, kuid ei saa öelda, et neid vahetpidamata raadiost kuulda oleks: ainus tõeliselt populaarne mitte-anglosaksi muusika Eestis on valss – ja eranditult kõik prantslased, kellele olen andnud kuulata “Saaremaa valssi”, on öelnud, et see meenutab neile Saksamaad... Kui aga välismaalane pöördub mütoloogia poole, Vanemuise, Linda, Endla ja Juta poole, siis kuuleb ta alati vastuseks, et need on väljamõeldised, või vähemasti 19. sajandi rahvusliku ärkamisaja tegelaste ümberütled.

Ometi tõstavad väga vähesed eestlased esile oma maailma sarnasust germaani maailmaga, enamik, nagu ka minu kaasõitja lennukist, väärtustab esmajärjekorras keelelist sugulust. Asi pole selles, et nad vihastaksid või eitaksid seoseid Saksamaaga, kui sellest juttu teha. Neid on täiesti võimalik saada nii kaugele, et nad sellest maast isegi head räägivad; vastupidine on lugu vene okupatsioonide pärandiga. See lihtsalt näib neile kuidagi kõrvaline, justkui ajaloo hiline ladestus, mis ei puuduta aga põhilist, soome-ugri olemust, mis on Eesti algupära ja põhiole-

mus. Sellest tulenevad välismaalase jaoks kummalised nihestused, näiteks, kui ta siseneb Tartus Eesti Rahvamuuseumi, kus seinal ilutseb hiigelsuur ja õpetlik soome-ugri keelepuu, samas kui enamik väljapandud esemeist meenutab nõrritavalt, vähemalt mitte-asjatundjale, esemeid, mida kohtab Lääne-Euroopa muuseumides või koguni prantsuse talumajade pööningutel ja kuurialustes – samas puudub selle kohta vähimigi selgitus. Neist nihetest ei räägita kunagi, olgugi et eestlased oskavad olla erakordselt iroonilised ja kriitilised omaenda müütide suhtes – iseloomujoon, mis sedakorda pole sugugi saksapärase.

See ebakõla, mida ma tajun sõnade ja terve hulga tegelikkuses esinevate tõsiasi vahel, või täpsemalt öeldes, see välismaalasele ootuspäraste rahvust määratlevate tegurite tähtsustamise äraspidisus, ei kaldu Eestis kunagi ebatervesse skisofreeniasse nagu näiteks Iisraelis, ega ka vimma või agressiivsusesse nagu mitmetes Balkani- ja Kesk-Euroopa maades. Muuseas on soome-ugri rahvaste väidetaval sugulusel mitmeid väga positiivseid tagajärgi: näiteks imetlen ma siiralt seda, et Venemaa soomeugrilased tulevad Tartusse õppima, hoidudes seega liialt domineerivast dialoogist vene kultuuriga, mõistagi rikastab nende kogemus ka Eestit – milisel maal võiks veel lugeda Kuzebai Gerdi ja Ašaltši Oki suurepäraseid luuletusi, mis on kättesaadavad kõikides Tallinna raamatupoodides?

Kuid veider mulje püsib: mulje, et Eesti sügavalt euroopalikku olemust Eestis endas alahinnatakse (“Olgem eestlased, kuid *saagem* ka eurooplasteks!”), et kõi-

ke, mis eestlased on läbi elanud, kõike, mis nad on teinud sellest ajast alates, kui nad on astunud ajaloo näitelavale, et tähtsat panust, mis nad on andnud Euroopa tsivilisatsioonile, tajutakse Eestis pealesunnitult võõrdumise tagajärjena ja kaugene misena oma rahvuslikest juurtest – või koguni baltisakslaste pärandina, keda käsitletakse võõrastena (kas seitse sajandit hiljem, 20. sajandi alguses, olid nad seda ikka veel? kas polnud neist juba saanud või vähemasti saamas teatud liiki eestlased, nagu valged ja indiaanlased moodustavad Mehhikos kahte liiki mehhiklased¹), ning sugulusel teiste soomeugrilastega, mida nii väga tähtsustatakse, on tegelikkuses vähe katet. See on seda paradoksaalsem, et juba pärast lühikest vestlust on haritud eestlane nõus tunnistama, et “soome-ugri juuri” hakati rõhutama alles 19. sajandil, osaliselt pealegi baltisakslastest “estofiilide” poolt ja saksa romantismi eeskujul, ja et enne 19. sajandit ei käsitletud Eesti- ja Liivimaa *Undeutsche*’d end soomeugrilastena; ka Henriku “Liivimaa kroonikast” ei jää muljet, et Lembitu oleks võidelnud soome-ugri ideaalide nimel.

Niisiis, kas keel ikka kannab läbi sajandite ja põlvkondade püsivaid väärtusi ja

maailmapilti, isegi kui me sellest ise enam teadlikud pole, isegi kui Eesti on niivõrd palju muutunud, nagu ta seda alates 13. sajandist on, ja need kanduvad muutumatuna üle paljudele venelastele, lätlastele ja sakslastele, kes aegade jooksul eestistuvad? Kas tõesti teeb keel meist selle, kes me oleme? Kas keel on rahvusele alusepanijaks, selle määratlejaks?

Vastus, mille nendele küsimustele, olgu siis kaudselt või otsesõnu või teinekord lihtsalt automaatselt, annavad eestlased ise, näib põhinevat pigem usul kui mõistusel.

Igasugune usk on austusväärne ja siinse kirjatöö eesmärgiks on kõigest esile tuua tõsiasi, et nagu enamik lääneeurooplasi, usun ka mina midagi muud – mis on kindlasti niisama vähe mõistuspärane – ja et nii ühelt kui ka teiselt poolt vaadates tuleb seda märkimisväärset erinevust arvesse võtta, kui soovitakse vältida arusaamatusi.

Mida tähendab üldse väljend, et rahvad on “keele kaudu sugulased”? Kas see on olulisem kui geograafiline või kaubanduslik lähedus, lähedus laulude, kirjanduse ja reiside kaudu? Ja kas mitte rohkem kui keel ei loo rahvast sisemiselt, või vähemalt teatud osas, pigem ajalugu ja po-

¹ See küsimus eeldab mõistagi, et eestlane pole määratletud keele kaudu, mida ta räägib, vaid maa kaudu, kus ta elab, ja ühiskonna kaudu, kuhu ta kuulub – ajaloos on vähe näiteid ükskeelsetest riikidest ja ühiskondadest. Tänapäeval käsitab iga Mehhiko indiaanlane end üksnes mehhiko rahva liikmena, iga Mehhiko valge inimene peab ennast üksnes mehhiklaseks. Erinevus on muidugi mõista selles, et kolonisatsioonist võrsunud eliit nimetas end “sakslasteks” ja pärismaalasi nimetusega *Undeutsche*; kuid tegelikult oli olukord pikka aega samasugune ka Mehhikos, kuni iseseisvumiseni (1820. aastal) ja veel mitu aastakümnet pärast seda pidasid valged end “hispaanlasteks” ja ei rääkinud sama keelt kui ülejäänud Mehhiko elanikud. Olukord lahenes alles hiljuti, 19. sajandil, kui eesti, saksa ja mehhiko rahvas end ümber määratles: see erinevus pole aga sugugi loomupärane ega olemuslik, raskusteta võib endale ette kujutada Eestit, mille arengukäik oleks olnud sarnasem Mehhiko omaga.

liitika, tahe koos elada, nagu seda näitab Ernest Renan oma artiklis, mis ilmub siinsamas ajakirjanumbris?

Sellised küsimused tekivad ühel prantslasel (prantslasel, kellel on ehk kalduvus näha Saksamaad kõiges, mis on erinev tema kodumaast, seda enam kui tegemist on heledapäiste inimestega). Meie, prantslaste arusaam asjadest on pigem niisugune, et just tuhandeaastane riik pani aluse meie keelele, et poliitiline lähedus pani aluse keelelisele sugulusele: Prantsusmaal elavad bretoonid ja poolakad, pikardlased ja araablased, baskid ja pariislased, hiinlased ja korsiklased jt, kes ühel päeval otsustasid (või keda sunniti otsustama), et nad hakkavad rääkima kuningate keelt, seejärel vabariigi keelt, millest seejärel saigi Prantsusmaa ja prantslaste keel. Keeleline sugulus teiste ladina rahvastega pole meie jaoks esmatähtis või vähemalt on see palju vähem tähtis kui kirjan duslikud ja poliitilised mõjutused, mis on tulnud Hispaaniast ja Itaaliast; nende kahe maa kombeid ja väärtusi peeti kaua suisa eksootilisteks; selle kõrval on olemas teine ja niisama oluline lähedus – sealhulgas Inglismaa ja Ameerika Ühendriikidega, isegi Saksamaaga, seda hoolimata hiljutistest konfliktidest –, kultuuri ja ajaloo kaudu, mida oleme jaganud heas ja halv as: meie kõige vanem ülikkond on saksa päritolu ja meie maa on ju saanud oma nimegi ühe saksa hõimu järgi – kuid neid osiseid ei tajuta sugugi võõrkehadena.

On teisigi maailmavaatelisi erinevusi, mille alus on objektiivsem, mis aga ikkagi pole välismaalasele kergemad mõista. Näiteks on väga üllatav see suur tähelepanu, mida eesti ajakirjanduses pööratakse

se tšetšeenide martüüriumile – “väikerahva” võitlusele venelastega –, ja poolehoid, mis väljendub täie enesestmõistetavusega (tegemist on ju moslemirahvaga; Prantsusmaal käsitletakse islamit tavapäraselt kõige kurja juurena). Et eestlased, nagu ekspresident Lennart Meri seda korduvalt on rõhutanud, määratlevad end “väikerahvana”, toonitavad oma kogemuse eripära ja nõuavad, et ülejäänud maailm seda arvesse võtaks – see kõik on objektiivselt mõistetav, kui vaadata rahvaloendusi ja inimkaotusi 20. sajandi tragöödiates, kuid prantslasel on ikkagi väga raske mõista, et eestlased mõtlevad sellest vahetpidamata, et see on võti mõistmaks päris suurt osa Eesti poliitikast (nagu ka suhtumist Eesti venekeelsesesse kogukonda). Sest ei prantslased ega prantsuse keel pole kunagi olnud ega ole praegugi hävimisohus, välismaalased, kes meie juurde elama asuvad, õpivad enesestmõistetavalt meie keelt, ajakirjanikud leiavad suurema vaevata igast maailmanurgast inimesi, isegi riigipäid, kes räägivad prantsuse keelt või vähemalt väidavad (laitmatus inglise keeles), et neil on suur soov õppida ära Molière'i keel...

Kui te kohtate ühel heal päeval Võrumaa metsade sügavuses mõnd eksinud ja kurnatud prantslast, kes on kaotanud viimsegi lootuse leida kusagil Eestimaal kasakaid või põhjapõdrakasvatatajaid, siis olge temaga kannatlikud, vabastage ta tasa ja targu tema illusioonidest, ilma et annaksite talle mõista, et te ei usu tema ajaloolis-poliitilisse rahvusekäsitusse. Andke talle lugeda Tuglast, kes on üks universaalsemaid ja samas eestilikumaid kirjanikke. Andke talle kuulata ja tõlkige

talle Viidingu laulutekste ja Kaplinski luuletusi. Viige ta sauna, sellesse rooma *balneum*'i imelisse põhjamaisesse tuletis-

se. Ja laske ta seejärel lendu nagu liblika: ta avastab lõpuks täiesti omapäi Eestimaa ja pettuma ei pea ta päris kindlasti.

Prantsuskeelsest käsikirjast tõlkinud Triinu Tamm

JEAN-PIERRE MINAUDIER (sünd. 1961) on prantsuse ajaloolane, kes on viimasel viiel aastal korduvalt Eestit külastanud ja endale Võrumaale elamise soetanud. Ta on õppinud ajalugu Ecole Normale Supérieure'is ja eesti keelt Pariisi Idakeelte Instituudis. Praegu töötab

ajalooõpetajana La Bruyère'i lütseumis Versailles's. Avaldanud raamatu "Kolumbia ajalugu vallutusest tänapäevani" (1992) ning tõlkinud eesti keelest prantsuse keelde mitmeid ajaloo- ja ilukirjandustekste.

M.T.

ELAV AJALUGU

JAAN ISOTAMM

Ära keelatud saatesõna

Siin avaldatava saatesõna mustandi kirjutasin möödunud aasta augustis, kui näis, et läbi suurte raskuste koostatud ning toimetatud käsikiri varalahkunud Erik Udamile pühendatud mälestusteosest on lõpuks valmis ja võib trükki minna. Nüüdseks on koguteos "Mees, keda ei murtud: Raamat Erik Udamist" Ilmamaa kirjastuse kaunis kuues ilmunud ja lugejale kättesaadav. Ent raamatus pole sõna-kestki sellest, kuidas tema tegemine käis, ja paraku pole ka mitmete inimeste mälestusi siduvat ees- või järelsõna. Nõnda on ta jäänud majaks ilma vundamendi või katusega – sõltuvalt sellest, kust vaadata.

Ma ei hakka siin kirjeldama kõiki neid tülisid ja pahandusi, mis selle raamatu tegemisega kaasnesid, sest tagantjärele tunduvad nad lihtsalt tülgastavana. Piisab, kui öelda, et vabadusvõitleja Erik Udamist kirjutamise asemel tahtsid mõned osalised kasutada seda kogumikku ära endale tasuta poliitilise reklaami tegemiseks või ühe kitsa grupi glorifitseerimiseks. Lugeja leiab need ebakõlad raamatust raskusteta üles. Kolm korda olin valmis toimetamisest loobuma, ent iga kord selgus, et keegi muu poleks võimeline seda tööd lõpetama.

Lõpuks sai raamat mingil moel valmis ja ma kirjutasin sellele toimetaja saatesõna. Ei saa eitada, et lõppematu kraakle-

mine igasugusest kultuurist ja kirjasõnast kaugel olevate autoritega pani mind seal tarvitama väljendusi, millest muidu oleksin hoidunud. Ent samas olin ma sinna kirja pandud seisukohti suuliselt esitanud juba kakskümmend ja kümme aastat tagasi. Saatsin esialgse visandi lugeda ühele kaaskoostajatest, kellest seni kõige rohkem abi oli olnud (tiitellehe pöördelt ei tasu selle isiku nime otsida, sest ta loobus lõpuks igasugusest osalusest raamatus). Arvasin, et vastastikuse dialoogi käigus omandab tekst lõpliku ja teistelegi vastu võetava kuju, ja alguses läkski nii. Ent siis kaotas mainitud isik äkki enesevalitsuse, saatis teksti mulle ohtrate solvavate märkustega varustatult tagasi ning, mis veel halvem, asus seda omavoliliselt paljundama ja raamatu autoritele laiali saatma. Kohe hakkas talle sekundeerima teinegi kaaskoostaja, nii et ma hakkasin järjestiku saama sõimukirju koguteose autoritelt koos ähvardustega oma kaastöö tagasi võtta. Et minu jaoks oli algusest peale olnud raamatu ilmumine olulisem igasugusest isiklikust edevusest või eneseupitamisest, siis loomulikult vastasin, et tegemist oli mustandiga, mis jääb raamatust välja.

Aga vist endalegi arusaamatult said need kaks meest hakkama Eesti Vabariigi kehtiva Autoriõiguse seaduse jämeda rikkumisega, mida tuntakse piraatluse nime all ja mis on kriminaalkorras karistatav. Kuigi mõlemad on poliitilises peri-

feerias osa võtnud praeguse režiimi seaduste tegemisest, ei pidanud nad ilmselt neid-samu seadusi enda jaoks siduvaks ja käitusid sama moodi nagu kakskümmend aastat tagasi dissidentlikke "Lisandusi" kokku pannes.

Seega, kuna minule kuuluvad teksti on ilma minu loata paljundatud, levitatud ja edasi levitatud, millega kaasneb minule tekitatud materiaalne ning moraalne kahju, ei saa ma reageerida teisiti kui selle teksti avaldamisega. Muidu oleks ta jäanud minu arbiivi ega olekski saanud kedagi ärritada. Õppetund, mis mulle endale osaks sai, on see, et igasugust nende omast erinevat mõtlemist sallivad kõige vähem need, kes ise end teisitimõtlejateks tituleerisid. Ideede ja nende nimel tegutsejate vahel on alati määratu vahe ning viimaste vaimuvaesus ja hingeahtrus jätavad lõpuks oma märgi ka puhastele ideedele, mida Eestiski võib külluses täheldada.

*Tormi ees murduvad tammepuud:
Kindlad on mehed aatele truud.*

Gustav Suits

Nende luuletaja sõnadega võiks meie lahkunud sõbra Erik Udami raamat alata ja ka lõppeda, sest Erik kuulus sellesse varsti väljasurevasse põlvkonda, millel olid veel olemas ideaalid. Hilisematel vastupanuvõitluse tulijatel oli küll viha ja vaprust, kuid mingeid aateid polnud nende juures märgata. Või kui need siiski olemas olid, siis nii sügavale hingepõhja peidetuna, et kõrvalisel jäid nad hoomamata.

Sest millegi muu kui idealismiga ei saa seletada fenomeni, et ridamisi astusid

noored mehed, peaaegu poisikesed vastu kuritegelikule jõule, mis oma kõikvõimsuse ja halastamatusena oli halvanud kogu maailma, meie väikesest ja sihikindla selektiivse genotsiidiga hõrendatud rahvast rääkimata. Omal ajal Mordva vangilaagrites käis pidev vaidlus tulevase tegevuse üle ning kaasvõitlejad jagunesid meie tollase mõistukõne kohaselt "lõvilüpsjateks" ja "lillekasvatajateks". Ehkki Erikut tollal meie hulgas polnud, sai temast kõige järjekindlam kiskja nisade kallale kippuja. Ja seda kuni surmani.

Järgnevatel lehekülgedel meenutavad Erikut tema omaksed, sõbrad ja võitluskaaslased piisava mitmekesisusega, nii et toimetajal poleks vaja seda kordama hakata. Kuid toimetaja on eelispositsioonil selles suhtes, et tema teab, mida keegi kirjutab, autorid aga üksteise poolt kirjutandut ei tea. Niisiis jääb minu ülesandeks üritada täita mõnda lünka, mis kas hajameelsuse või endastmõistetavuse tõttu on paberile panemata jäänud.

Ja esimeseks sääraseks küsimuseks on: kes me siis õigupoolest olime? Vastuhakk meie kodumaa vallutajale ja meie rahva hävitajale tundus poisipõlves nii loomulikuna, et selle üle päid murdma ei hakatud. Ei mõeldud ka võimust, sest meie jaoks oli reaalsuseks seaduslik Eesti Vabariik, mille valitsus küll asus välismaal, ja ennast pidasime pigem selle vabariigi sõdureiks. Tegelikult kujutasime endast kommunistliku vägivallavõimuga rahulolematu rahva reaktsiooni samuti, nagu tänapäeval on mõistusevastase globaliseerimise vastu suunatud reaktsiooniks *skinhead*'ideks sõimatud noorukid. Ja tuleviku nn objektivistliku ajaloolase ar-

vates olime ilmselt regressiivseks nähtuseks, mis tahtis ajalugu tagasi pöörata.

Ei pidanud me ennast ka kangelasteks ega sobi selle sõna kasutamine meie kohta tänapäevalgi, sest praeguse aja kangelased on kas hangeldajad või veiderdajad, sekka mõni kriminaalkurjategija. Liiatigi kuulub kangelase arhetüübi juurde võidu saavutamine, ent me kõik kokku võime end pidada ükskõik kelleks, aga mitte võitjateks. Mõnes mõttes saab võitjaks pidada ainult Erik Udamit, sest temal jäi kõik see, mis veel ees oli, nägemata ja kogemata. Kangelast, kes kaotab vastasjõule, nimetatakse ka märtriiks. Kogu Eesti dissidentlus oli ettevalmistumine martüüriumiks, ent surmaga lõppes see tee ainult Jüri Kukel ning temalgi pigem õnnetu juhuse läbi.

Kahtlemata oli selle meie-grupi, mille piirjooni ma siin visandada püüan, tekkimisel kõige olulisemaks faktoriks kommunistlik koonduslaager. Seal sai igaühele selgeks, et ta pole üksi, ja – mis on veel tähtsam –, et meie pole üksi. Ja arvatavasti seal muutus meie võitlus Eesti iseseisvuse eest võitluseks kommunistliku režüümi vastu. Eesti rahvuslus jäi meist enamiku maailmavaateks ka edaspidi, ent veendumuseks sai teadmine, et Eesti ei vabane enne, kui langeb Kremli võim. Nii ka läks, kuid me ei osanud ette arvata kommunistide metamorfoosi, kes vaid oma kopitanud ideoloogiast lahtiütlemise hinnaga säilitasid kõik muu – varandused, positsiooni, sidemed ning loomulikult ka võimu.

Nii nagu eesti rahvuslus ei kujuta endast mingit ühtset ja dogmatiseeritud ideoloogiat, polnud selleks ka antisove-

tism. Meie hulgas segunesid peamised iseseisvusaegsed poliitilised suunad, millele lisandus tubli portsjon Saksa natsionaalsotsialismist laenatud, ent ilma selle rassistliku osiseta. Omandades laagritest teadmise, et kogu N. Liidus pole ühtegi rahvast, kes poleks kommunistide poolt orjastatud, ei suutnud me ka edaspidi omaks võtta 1960.–1970. aastatel eestlaste hulgas ainsa ühendava tundena lohkavat russofoobiat, mille äärmuslikud postulaadid näisid otse laenatuna dr. Goebbelsi propagandast. Ainult sõna “juut” oli asendatud sõnaga “venelane”. Suurepärane kilp seltsimeestele kommunistidele ja Venemaal, kus venelasi vihata ei saanud, kasutasid nad sihtmärgina neidsamu juute. Tuleb märkida, et edaspidi oskasid Lubjanka ja Vana väljaku manipulaatorid juhtida ka antisovetismi endale meelepärasesse ja ohutusse sängi, mida tuntakse dissidentluse nime all.

Kui selleks, mis meid laagritesse viis, oli absoluutne vabatahtlikkus, siis pärast laagrit ühendas seda gruppi ikkagi ühine paariastaatus ehk teisisõnu olime sovetiühiskonna neegrid, nagu Viktoras Petkus armastas öelda. Kord Mordvas porises üks roheline uustulnuk meie üksmeele ja vennaarmastuse propaganda peale: “Okastraat hoiab meid siin koos.” Ja sama nähtamatu okastraat ümbritses meid ka suures tsoonis, mida eriti kinnitab meie-tunde murenemine pärast okastraadi kadumist. Aastakümneid vindunud vanad vaenud, kadedused ja rivaliteedid on muutunud aktuaalseks, mida oli tunda ka selle raamatu tegemise juures.

Tegelikult tekkis esimene lõhe seni end ühtseks tervikuks pidanud vennaskonda

1970. aastate teisel poolel, kui mõned meist, nende hulgas Erik Udam, pidasid vajalikuks lülituda N. Liidus juba kümme-
kond aastat kestnud avalikku vastupanu-
liikumisse ehk dissidentlusse. Sidemed
Moskva, Leedu ja Läti vastavate ringkon-
dadega olid muidugi varem olemas, nen-
de juured ulatusid samuti vangilaagreis-
se. Praegu võib öelda, et enne avaliku ja
mittevägivaldse vastupanu idee tekkimist
oli meie kõigi ühiseks eesmärgiks kom-
munistide ning nende võimu füüsiline
hävitamine, see, mida olid teinud metsa-
vennad ja milleks valmistusid relvade
kogumisega ka pörandaalused noorterüh-
mad. Kas selle võimaluse annab sõda või
üleštõus, polnud selge, kuid selge oli, et
selleks tuleb valmis olla. Ning selle sihi
nimel toimuski too märkamatu tegevus,
mida kommunistide karistuskodeks ni-
metab “nõukogudevastaseks propagan-
daks ja agitatsiooniks”. Omakirjastus
tekkis juba enne dissidentlust ja jõudis ka
Eestisse meie laagrisidemete kaudu. Teis-
teks selgitus- ja õhustustegevuse kompo-
nentideks olid eestiaegne ning pagulaskir-
jandus. Lisaks neile ja ehk kõige olulisem
oli isiklik eeskuju ja veenmine. Meist
kümme ja rohkem aastat noorematele,
kes olid koos sovetivõimuga üles kasva-
nud, tuli ju aabitsatõdedest pihta hakata.
Aga kõik see oli võimalik ainult nendel,
kes ise kirjasõnast lugu pidasid ja kellel oli
kontakte põhiliste sihtgruppide – noore-
ma haritlaskonna ja üliõpilasnoorsoo –
hulgas. Tööliste või ametnike püsivates ja
partei ning nuhkide kontrolli all olevates
nn töökollektiivides polnud see võimalik.
Selline olukord tekitas kannatamatutes
meist rahulolematust ning ehk alaväär-

sustki, millest väljarabelemiseks oligi
päästerõngaks dissidentluse ehk avaliku
vastupanu idee.

Suuremas osas meist tekitas dissidentlik
ideoloogia, millega kirjanduse vahendusel
ju hästi kursis oldi, hämmeldust. See
polnud enam võitlus Eesti iseseisvuse eest
(rahvusküsimusest püüti nende põhido-
kumentides üldse kõrvale hiilida), see
polnud ka võitlus kommunistliku režiimi
kukutamise ja hävitamise nimel, vaid
hoopis sellesama režiimi põlistamiseks
tehtava iluravi propageerimine. Selle
üheks esmaseks tekkepõhjuseks oli olnud
nõukogude vangipõlvest pääseda tahtvate
juutide väljarännuliikumine ehk puhtaku-
juline majanduspaguluse. Aegapidi liitus
juutidega reformimeelseid kommuniste
ning rahulolematuid vene haritlasi ja tek-
kiski nn inimõiguste kaitse liikumine.
Asjast haaras kinni tollane USA president
Jimmy Carter ja Helsingis toimunud nn
Euroopa julgeoleku- ja koostööõupida-
misel lülitati 1. augustil 1975 inimõiguste
kaitsmine lõppakti teksti. Moskva esinda-
jatele oli see tühine järeleandmine Euroo-
pa piiride põlistamise saavutamise kõrval,
mida pole tänase päevani muudetud.
Põhiliseks inimõiguseks jäi sealjuures ik-
kagi õigus N. Liidust lahkuda. Millal sel-
lesse lülitus Andropovi KGB, on praegugi
raske kindlalt öelda. Ent kui lähtuda va-
nast küsimusest “kellele oli see kasulik?”,
siis arvatavasti üsna algusest peale. Sest
tšekistidele oli avalik vastupanu otse taeva
kingitus. Vastased, kelle otsimiseks ja
vahel koguni väljamõtlemiseks nad enne
olid pidanud vaeva nägema, tulid ja and-
sid end ise kätte. Lääne ajakirjanduse
vahendusel sai liikumise mõtmeid pai-

sutada, sellega omakorda Poliitbürood hirmutada ja KGB koosseisud hakkasid kiiresti kasvama, uuesti rajati kõikjal just dissidentlusega võitlemiseks 5. osakonnad ning mänguväli avarus igas suunas.

Nõukogude impeeriumi äärealadel hakkas samuti tekkima Helsingi gruppe ja sellest ei saanud kõrvale jääda ka Eesti. Kihutustöö Eesti Helsingi grupi loomiseks tuli kahelt poolt – Moskvast ja Vilniusest, ent sellest ei saanud ikkagi asja. Eelmainitud rahulolematud vanade poliitvangide hulgast leidsid endale küll mõningaid kaasatulijaid, kuid konsultatsioonid vähegi nimekate opositsioonimeelsete haritlastega ei andnud tulemusi. Nagu üsna varsti selgus, ei toiminud muukeelsetel aladel Vene dissidentide põhiline ahvatlus – Hollandi saatkonna vahendusel saadud Iisraeli viisa ja pilet otse kuldse Lääne meepottide juurde. Küll aga saavutati Eestis aastakümneid otsitud sidemed Läänega. Ent kuna Läänes dirigeerisid ja finantseerisid N. Liidu inimõiguslaste liikumist samuti luureorganisatsioonid, siis pidasid need esmatähtsaks oma eesmärgi, mis Eesti vastupanu- ja vabastusideedega sugugi kokku ei langenud. Alguses oli sealne toetus ainult moraalne, hiljem, pärast Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskuse asutamist Stockholmis, mingil määral ka materiaalne. Kuid ameeriklased on poemeeste rahvas, kes tahab palju saada ning vähe anda. Lisaks andis see vähene abi KGB-le võimaluse süüdistada selle saajaid Lääne luure palgal olemises.

Dissidentluse põhituumik Moskvast eesotsas Andrei Sahharoviga jälgis samuti tähelepanelikult ääremaade liikumisi.

Samuti nagu Venemaalgi, tembeldati iga-sugune kõrvalekaldumine ortodokssete inimõiguslaste N. Liidule lojaalsest ideoloogiast ekstremismiks, provokatsioonideks jne. Oma elukorralduse tõttu oli mul võimalik kõige järjekindlamalt kuulata ööd läbi Lääne raadiosaateid ja sealt tulev sõnum Eesti osas oli täiesti üldistatav. Kui mõned meie hulgast võisidki saada rahuldust oma nimede jõudmisest eetrisse, siis Eesti kuulajale ei öelnud need nimed endiselt mitte midagi. Raadiojaamad omakorda pidasid kinni jäigast hierarhiast. Algusest peale hakati eristama nn staare. Eestis vastas sealsetele nõuetele kõige rohkem Mart Niklus ja temast peamiselt räägiti. Kui nad koos Enn Tartoga uuesti vangistuses viibisid, oli nende mainimise sagedus umbes vahekorras 1:10 Mardi kasuks. Teised staarid olid Jüri Kukk ja meie täielikuks üllatuseks endine hävituspataljoni-lane Johannes Hint. Ütlemata jäänu sisu oli umbes järgmine: astuge kommunistlikku parteisse, tehke karjääri, teenige kasvõi KGB-d ja pöörake siis äkki dissidendiks, andke allkiri mõnele avalikule dokumendile ning oodake Iisraeli viisat. Peamine panus tehti reformi- või teisiti öeldes karjäärihulmiste parteilastele. Pole vist vajagi lisada, et Erik Udami nimi kostis Münchenist ja Washingtonist vaid paaril korral. Naeruväärsena tundusid püüded tõsta vangistuses viibijate sotsiaalset staatust nende tituleerimisega teadlasteks, kirjanikeks jne.

Lõhe, mida enne mainisin, sai eriti tuntavaks siis, kui paarikümneliikmeline dissidentide rühm oli enam-vähem konsolideerunud ja hakkas end, nii imelik kui

see ka pole, esmajärjekorras vastandama mitte kommunistliku vägivallaaparaadiga, vaid nende endiste kaasvõitlejatega, kes dissidentide taktikat heaks ei kiitnud. Nähtus, mis on tuttav igasuguse sektantluse, ka poliitilise, ajaloost. Ühed on pühad ja väljavalitud, teised põrgusse määratud patukotid või, nagu ütles seltsimees Lenin: sotsiaaldemokraadid on hullemad vaenlased igasugustest parempoolsetest, sest nemad on reeturid. Meie, ülejäänud, püüdsime vanast harjumusest pöranda alt väljatulnuid igati abistada ja toetada, välja arvatud nende eeskujule järgnemine. Aga sellestki ei tulnud midagi välja. Sest esimeste reaalsete isikute allkirju kandvate protestikirjade jõudmisele Läände järgnes aastatepikkune kassi-hiire mäng tšekistidega, mis kurnas nii allkirjutajate endi kui ka nende lähedaste närve (mõni pole sellest toibunud tänaseni), ja päevast päeva kestev ootus, millal kellelegi järele tullakse. Halvasti mõjus ka see, et kogu tegevuse efekt oli nullilähedane. Püüti küll tuvastada "inimõiguste rikkumise juhtumeid", aga need pöördusid pigem tuvas-tajate enda vastu, sest sovetieestlased oli harjunud oma õigusi (või huve) kaitsma tutvuste, altkäemaksude ja salakaebuste abiga, dissidentide sekkumine ähvardas kaasa tuua ebameeldivaid tagajärgi. Käimapandud pörandaalne väljaanne "Lisandused..." levis imeväikeses tiraažis peamiselt asjaosaliste enda hulgas. Rootsis ei suudetud organiseerida selle massilist paljundamist ja Eestisse tagasi toimetamist. Võib-olla ka ei tahtud, sest sisu poolest oli ta üpris kesine. Protestikirjad küll jõudsid adressaatideni ja neid tutvustati ka Lääne meedias ning loeti ette Ees-

tisse määratud raadiosaadetes, aga sinna- paika see jäigi. Ühtegi meile nüüd nii tuttavaks saanud kollase meedia jaoks "müüvat" sündmust Eestis ei toimunud. Keegi ennast ära ei põletanud ja kui Moskvas iga läbiotsimise või vahi alla võtmise peale kihutas kohale kogu välis-ajakirjanike armee, et üksteisest ette jõudes seda oma lehtedele, raadio- ja telejaamadele edastada, tekitades nii valekujutlust sealse dissidentluse mõõtmetest, siis ääremaade uudised jõudsid sinna hilinedes ja oma värskuse kaotanuna. Ent mis põhiline, kaasatulijaid leidis minimaalselt. Eestlastele pole vene või juudi rahvast erinevalt eneseohverdus kunagi eriti omane olnud. Jah, kui on vaja tõesti oma rahva või kodumaa eest välja astuda, siis teevad seda ka eestlased, ent mingite Moskva juutide või reformikommunistide ideede nimel ja huvides ei tahtud seda sugugi teha. Nõnda hakkas dissidentlus Eestis sarnanema üha enam esimese ristikogudusega, üksteist kaua aega tundvate inimeste ja nende perekonnaliikmete ühendusega. Peagi hakkasid toimuma ka arreteerimised koos järgnevate kohtulavastustega, ilmselt selleks, et "mäng" ei kaotaks oma teravust. Ent need terroriaktid tulid sadistliku aeglusega, ilma mingi nähtava põhjusega, et järgmistel vanglakandidaatidel oleks ikka aega oma rasvas praadida. KGB-d ja tema võimalusi tundes oleks olnud võimalik üheainsa ööpäevaga kogu Eesti dissidentlus likvideerida, aga just seda Pagari tänava mehed teha ei tahtnud. Kui need kõik kinni panna, siis kust võtta uusi! Ja üldse ei hakka keegi kuldmune munevat hane pannile panema.

Kogu selle kadalipu tegi täiel mõõdul läbi ka Erik Udam, välja arvatud järjekorras kolmas vangistus. Kas jätkus temal oaidu protsess peatada või oli aktiiv juba liiga kokku kuivanud, kuid kuni 1987. a augustini Eestis enam mingit dissidentliku tegevust polnud. Ent 1988. a alguses tuli Erik minu juurde ERSP asutamise ettepanekuga ja tahtis saada järjekorras seitsmendat allkirja. Kas oli tal meeles kümme aastat varem toimunud nõupidamine ühel tundmatul heinamaal, kus ma ütlesin lõplikult lahti ükskõik millisest avalikust vastupanust (see oli pärast ebaõnnestunud katset asutada Eesti, Läti ja Leedu Rahvusliikumiste Ülemkomitee, kui ma veel juures olin), ent lisasin, et tulen kaasa, kui asi seda väärrib. Või oli põhjuseks külm arvestus, et endistest Mordva poliitvangidest olin ma ainuke, kellel oli õnnestunud tundmatuse hallusest välja rabelda, ning vaja polnud mitte mind, vaid minu nime. Idee vastu polnud mul seekord midagi, Hirvepark oli toimunud, MRP-AEG asutatud, stalinismiohvrite mälestusmärgi rajamise ettepanekule olin korjanud paarsada allkirja, vaidlus toimus ettepaneku tegijate isikute üle. Tuletasin meelde talle kunagi tehtud ettepanekut luua Helsingi libagrupp ja ütlesin, et minu arvates mõtles KGB tollal kaks käiku ette. Nad olid ilmselt kindlad selles, et Erik avalikustab selle ettepaneku ja teeb küll endale nime, kuid samaaegselt seab kahtluse alla kõik olemasolevad ja juurdetulevad Helsingi grupid. Ütlesin, et minu arust võtab KGB nüüd oma kontrolli alla kõik uued liikumised ja mõned neist loob ta ise. Soovitasin see paber kõrvale jätta ja natukese aja pärast teha

uus, kuhu kirjutaksid alla meile tuntud ning läbiproovitud inimesed, mina nende hulgas. Aga minu imestuseks ei pidanud ta võimalikuks seda aktsiooni peatada ega ka ise taanduda. Mis oli selle põhjuseks, ei tea ma siamaani. Ning teine kord seisime vastamisi aasta hiljem, kui koos Enn Tarto ja Jüri Pertmanniga üritasime luua usaldusväärsetest endistest poliitvangidest mittepoliitilist organisatsiooni. ERSP oli siis juba loodud ning kaasa kutsutud parteilased tegid kõik, et meie kavatsusest asja ei saaks, kartes ilmselt konkurentsi. Mõõnan, et ma ise võisin ka olla sinisilmne ja arvata, et see tõesti jääb mittepoliitiliseks laagrivendade ühenduseks. Mäletan väga hästi, kuidas vanad kamraadid üksteist kissis silmi piidlesid, et kes saab etteotsa...

Eelnev lõik pole kirja pandud kavatsusega Erikule midagi üle haua ette heita. Mulle oli ja jääb ta üheks kõige kindlaks ning ustavamaks kaasvõitlejaks ja see, et ta minu arvates mõnikord eksis, ei vähenda karvavõrragi tema osa Eesti eest peetud võitluses. Ja tunnistan, et kogu dissidentlust käsitlev osa on antud meelega tumedamates värvides, et anda võimalust edaspidi selle nähtuse objektiivsemaks kirjeldamiseks. Seni on ju olnud ainult kaks äärmuslikku kontseptsiooni, üks KGB ja tema käsilaste poolt ning teine dissidentluse enda seest. Esimene ei tule enam üldse arvesse, teine aga suurendab inimlikult arusaadavatel põhjustel dissidentluse rolli, tehes sellest episoodist hiilgava apoteoosi kogu Eesti vastupanuliikumisele.

Liigutav, aga ka naljakas on siinsest raamatust lugeda, kuidas poliitikuteks

saanud endised kaaslased üritavad Erikut paika panna, oletades, et ta veel elaks. Igaüks teeb seda oma mätta otsast ja sellelt redelipulgalt, millele neil on õnnestunud tõusta. Ja kellelgi ei tule pähe arvata, et kui Erik tõesti oli selline, nagu teda mäletame, siis poleks tema sirgjoonelisus ja põhimõttekindlus viinud teda ministritoolile ega parlamenti, vaid hoopis sinna, kuhu teistele hoiatuseks pisteti meie üliliberaaldemokraatliku vabariigi ainukene poliitvang – Hirvepargi organiseerija Tiit Madisson. Sest ka ERSP-le ei toonud tema mädavõitu algus auväärset järke. Eesti dissidentluse rajanud neljast endisest Mordva mehest olid kaks küll parteiasu-

tajate hulgas, kuid juhikohale pääsemiseks polnud neil mingeid šansse. Ja kaks veel vangistuses viibijat lükati kõrvale juba enne nende vabanemist, ikka hirmust kõvakäelise juhi ees. Liidrikriis saatis ERSP-d kogu tema lühikese eksistentsi vältel ja viis lõpuks lõhkimineku ning poliitiliselt areenilt kadumiseni. Ja kogu endisest dissidentlikust seltskonnast on poliitikasse pidama jäänud kõige paksunahalisemad, kes isikliku heaolu nimel on valmis kõikvõimalikeks kompromissideks. Inetu on küll nii öelda, aga mul on hea meel, et Erikul jäi see kõik läbi tegemata. Ja just sellepärast saime temast ka raamatu teha.

AKEN

ROBERT DARNTON Euro-meeleseisund

Euro tulek tõstatab fundamentaalseid küsimusi: kas uus raha teeb Euroopa ühtsemaks? Mis hoiab Euroopat koos? Kuidas kuulub Euroopa ühiskonnana kokku?

Kõigepealt tulevad meelde vallutajad: Caesar, Karl Suur, Napoleon, Hitler. Kuid nende impeeriumid lagunesid ja geograafia teises üha. Mõnikord on Euroopa lõppenud Saksamaa laantes ja teinekord Uuralites. Sel pole olnud loomulikke piire, isegi mitte läänes, kus inglased siiamani ütlevad, et nad lähevad Euroopasse, kui autoga Prantsusmaale sõidavad.

Euroopa on tegelikult meeleseisund. See algas kui müüt Europe, Tüürose kuninga Agenori tütre röövimisega ja kujunes elulaadiks, mis põhineb ühisesse tsivilisatsiooni kuulumise tundel. Niisugune *mentalité collective* arenes läbi tsiviliseerumisprotsessi enese, läbi Rooma õiguse, ristiusu ja valgustusaja ilmaliku kultuuri ühiskogemuse.

See ühiskultuur pudenes laiali 19. sajandil, mil Euroopa murenes rahvusriikideks, kuid ta põhimõtted on vastu pidanud. Need leidsid väljenduse filosoofide töödes igal pool, Kantist Königsbergis kuni Filangierini Napolis, ning kuulutati avalikult välja 1789. aasta "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis": "Ini-

mesed on sündinud vabana ja jäävad vabaks ja õigustelt võrdseks... Neil on õigus vabadusele, omandile, julgeolekule ning õigus vastu hakata rõhumisele." Need kinnitati üle "Inimõiguste ülddeklaratsiooniga", mille võttis 1948. aastal vastu ÜRO. Nad püsivad ikka veel 20. sajandi lõpul uuesti tõusnud Euroopa alusmüürina.

Henry Kissingeri tuntud teravmeelsus "Kui ma helistan Euroopasse, mis numbri ma siis valin?" paneb märgist mööda, sest Euroopa vastab sümbolite kogumile ja väärtuste süsteemile. Euro on üks neist, kuid selle väärtus hakkab korrapäraselt kõikuma, samal ajal kui Valgustuse väärtused on juurtega sügavas minevikus.

Millises minevikus? Kelle minevikus? Viimasel kahel sajandil on Euroopa end tükkideks rebinud, lagunedes praegugi servadelt – Irimaal, Venemaal, Balkanil. Lagunemisele on kaasa aidanud mitmed tegurid, sealhulgas tööstusrevolutsioonid ja klassivõitlus. Kuid kõige hävitavam jõud, ainuke, mis on suutnud masse mobiliseerida ja üksteise vastu paisata, oli natsionalism. 1792. aastal alguse saanud veerand sajandit sõjapidamist tegi lõpu Euroopale kui eluviisile ja mõttelaadile, mida oli jaganud kogu haritud eliit. See pärast peavad eurooplased oma ühise minevikuga kontakti saavutamiseks tege- ma tubli hüppe üle 19. ja 20. sajandi ta-

Robert Darnton, Euro State of Mind. *The New York Review of Books* 28.02.2002.

gasi ning mõtisklema euroopaliku elumõõtmega üle valgustusajastul.

Mitte et 18. sajandit tasuks taastada. Enamik eurooplasi elas tollal suures viletsuses. Ida pool Elbet oli suur osa neist pärisorjad; lääne pool elas enamik vaimes pärisorjuses, oskamata lugeda või saavutada mõistuspärasust täisealisust (*Mündigkeit*), mida Kant samastas valgustatusega. Valgustus ise oli keerukas vool, tulvil vastuolusid ja vastuliikumisi. Ta ei saavutanud kunagi enamuse toetust isegi eliidi seas, ning teda ei saa samastada kogu 18. sajandi vaimueluga. Kuid ta kuulutas väärtusi, mis on tänapäeva Euroopa Liidu tuumaks, ning edendades üleeuroopalist eluviisi, mida omal ajal nimetati kosmopolitismiks, pakub valgustus alternatiivi natsionalismile.

Tänapäeva inimese minatunne tuleneb nõnda suurel määral samastumisest rahvusega, et vaevalt me suudame kosmopolitismi eluviisina ettegi kujutada. 18. sajand õpetab meile seda kogemust. Võtke näiteks Savoia prints Eugène. Austria poolal võidelnud Itaalia prantslasena ühendas ta oma signatuuris kolm keelt: Eugenio von Savoie. Preisi Friedrich II ütles, et räägib härrasmeestega prantsuse ja hobustega saksa keelt, George I rääkis oma inglise alamatega saksa keelt. Niisugustele monarhidele, aga ka väejuhtidele ja diplomaatidele tähendas rahvus vähe. Sõda kuulus võimutasakaalu mängu juurde, püramiste ja sõjakäikude eesmärk oli pigem strateegiliste positsioonide hõivamine kui rahvuste vallutamine.

See oli dünastiate nimel mängitav kuninglik mäng: siit Hispaania (1701–1714), Poola (1733–1738) ja Austria

(1740–1748) pärilussõjad. Sõjavägedel polnud ühtset mundrit ega lippu. Lihtsõdurite hulgas oli suhteliselt palju võõrmaalasi ja ohvitserid samastasid end pigem vastasväe ohvitseridega kui oma lihtsõduritega. Kui nad vangi langesid, siis vahetati nad tihti teise poole sama auastmega vangide vastu välja, ja nad naasid koju suve lõpul, mil sõdimine seiskus ja algas ooperihooaeg.

Muidugi olid lihtsõdurite kannatused sageli suured: pärast Malplaquet' lahingut (1709), mis oli veriseim võitlus enne Borodinod 1812. aastal (75 000 surnut ja raskelt haavatut), lebas veerandsajal ruutkilomeetril surnuna või haavatuna 34 000 meest. Kuid nad ei võidelnud mingi ürituse eest või vaenlase täieliku hävitamise nimel ning tsiviilisikud ergutasid mõnikord vastaspoolt. Voltaire õnnitles Friedrich II Rossbachi all (1757) prantslaste üle saavutatud võidu puhul ja Sterne märkis "Tundelises teekonnas" (1768): "Lahkusin Londonist [et Pariisi minna] nii ülepeakaela, et mul kordagi pähe ei tulnud, et me Prantsusmaaga sõjajalal seisime." Esimesi rahvuslikke tundeühendusi võib täheldada Inglismaal ja Prantsusmaal Seitsmeaastase sõja (1756–1763) ajal, kuid Samuel Johnson väljendas üldist seisukohta, kui ta oma "Sõnaraamatus" (1747–1755) defineeris patriotismi "lurjuse viimse pelgupaigana".

Aastast 1648, mil sõlmitud Vestfaali rahu tähistas religiooni domineeriva tähtsuse kadu rahvusvahelistes suhetes, kuni aastani 1792, mil revolutsiooniliste sõdade puhkemine andis märku rahvastevaheliste sõdade algusest, kestis sõjaajaloos ideoloogiline vahepaus. Sellel üsna rahu-

likul perioodil pidasid kõige tsiviliseeritud inimesed end eurooplasteks ega muretsenud riigipiiride ja passide pärast. Nad võtsid ette *grand tour*'e, mis viisid Londonist Pariisi ja Rooma või läbi Amssterdami Viini või põhjapoolsetesse sihtpunktidesse. Teekonnal peatusid nad *château*'des (lossides) ja linnavõõrastemajades, kus neile osutasid külalislahkust teised "saksad", kes rääkisid samasugust (prantsuse) keelt ja käitusid sama koodeksi järgi – mis ei tähendanud ainult vestluskunsti, vaid ka kehakeele valdamist: kuidas hobuse seljas istuda, läbi aia kõndida, ruumi siseneda, laua taha istuda (lausa vägitükk, kui kannad mõõka), tõsta veiniklaasi (hoides pokaali jalast pöidla ja kahe, mitte kolme sõrmega) ja teed juua (mõnedes eriti peentes ringkondades alustassilt, mitte tassist).

*

Kosmopolitism kuulus sellesse seltskondlikusse koodeksisse. See eraldas "saksu" kasimata massidest, kelle vaimne silmapiir ei ulatanud kaugemale sellest, mida võis näha nende kiriku tornist: siit siis väljendid *l'esprit de clocher ja campanilismo*¹ piiratud vaimuga inimeste tähistamiseks. Kosmopoliidi vaade maailmale hõlmas kogu Euroopat, vahel ka kogu inimkonda. Seda terminit võidi kasutada ka halvustavalt, nagu osutab Académie Française'i sõnaraamat: "KOSMOPOLIIT. Inimene, kes ei tunnista isamaad. Kosmopoliit ei ole hea kodanik." Isegi "Encyclopédie" märkis, et "Mõnikord

kasutatakse seda mõistet naljatamisi, tähistamaks inimest, kes pole seotud ühegi kindla elupaigaga või kes pole kusagil võõramaalane." Seiklejad, nagu Casanova, Cagliostro ja Mesmer, andsid sõnale halva maigu, võttes ette omaenda *grand tour*'e, manipuleerides inimestega ja elatudes oma ohvrite kergeusklikkusest.

Olles nooruses selliste seiklejatega mööda Euroopat ringi hulkunud, mõistis Rousseau kosmopoliidid "Ühiskondlikus lepingus" hukka kui inimesed, kes "teesklevad armastust kogu maailma vastu, et neil oleks õigus mitte kedagi armastada". Vastandudes Rousseaule nii selles kui paljudes teisteski asjades, kehastas Voltaire kosmopolitismi positiivset poolust. Tema valdus Ferneys Prantsusmaa ja Genfi piiril oli *grand tour*'ide tähtsamaid peatusi. Ühel käel Locke'i, teisel Newtoni büst, võõrustas ta külalisi kontinendi igast nurgast – ja vähemalt kolmesada Inglismaalt. Neid söömaaja või *bon mot*' järele näljaseid ilmalikke palverändureid oli nõnda palju, et Voltaire nimetas end "Euroopa trahteripidajaks". Teised nimetasid teda "Euroopa kroonimata kuningaks", sest tema käsutada oli uut sorti võim – võime valitseda avalikku arvamust Euroopa mõõtkavas.

Voltaire'i kuningriik oli tegelikult vabariik – Kirjasõna Vabariik. See ulatus kõikjale ja oli avatud igaühele või vähemalt igaühele, kes oli seotud kirjandusega. Pierre Bayle'i *Nouvelles de la République des lettres*'iga (1684–1687) hakkas see vabariik omandama värvingut, mis eristas

¹*l'esprit de clocher* – pr k-s kihelkondlik, sõna-sõnalt 'kellatorni' vaim; *campanilismo* tähendab sama it k-s. *Toim.*

teda oma eelkäijast, 16. sajandi *Gelehrtenrepublik*'ist (õpetatuse vabariigist). Bayle'i eestvõttel propageeris see mõistuse kriitilist tarvitamist. Voltaire'i initsiatiivil rakendati seda risticõjas *l'infâme* vastu – st sallimatuse ja ebaõigluse vastu üleüldse ja roomakatoliku kiriku kuritarvituste vastu eriti. Mitte et kõik oleksid Voltaire'i-meelsed olnud. Nii pietistid Saksamaal, keiser Josephi pooldajad Austrias, jansenistid Itaalias kui ka Locke'iaanid Inglismaal toetasid kõik valgustuse eri variante. Kuid valgustus jäi igal pool lahutamatu seotuks kosmopoliitilise Kirjasõna Vabariigiga.

Sel vabariigil olid omad institutsioonid: kohvikud, vabamüürlaste loožid, salongid ja akadeemiad; neid oli tosinate kaupa, nad ulatusid Sankt-Peterburgini välja ja neid sidus kirjavahetuste võrk. Kirjamehed, kes paiknesid võrgustiku sõlm-punktides, nagu Samuel Formey, Berliini Akadeemia sekretär, levitasid sõnumeid väga laialdaselt ja märkimisväärse kiirusega. (Kirjad liikusid 18. sajandil mõnikord kiiremini kui tänapäeval.) Voltaire ise kamandas üht kõigi aegade võimsamat võrgustikku, tõmmates selle kaudu nõõre kõikjal Euroopas. Portsude kaupa tabavaid vaimukusi pani naerma kõik Pariisi salongid ja Saksamaa õukonnad. Julmustööde – Calas', La Barre'i, Lally-Tollendali ja Montbailli justiitmõrvade hoolikalt planeeritud häbimärgistamine muutis naeru hukkamõistuks. Ja otsesed pöördumised selle ilma vägevate Friedrich Suure ja Katariina Suure poole (ainuüksi viimasega vahetas ta 187 kirja) viisid mõnikord ka otseste tulemusteni.

* Nüüsgune valgustus töötas ülalt alla, kuid madalamal astmel ei oleks sellest asja saanud, kui ta poleks kuidagi seostunud haritud eurooplaste üldise kultuuriga – kultuuriga laiemas mõttes, maailmas elamise viisiga. Nagu Norbert Elias, mõistis ka Voltaire sellist kultuuri tsiviliseerumisprotsessina, mis hõlmab kogu Euroopat. "Eurooplased on nagu kunagi kreeklased. Nad peavad üksteisega sõdu, kuid oma riidude ajal säilitavad nad nii palju sündsust ja viisakust, et kui prantslane, inglase ja sakslane kokku saavad, siis tundub, nagu oleksid nad sündinud ühes ja samas linnas."

Valgustuse kõige kütkestavam joon laia avalikkuse silmis oli viisakus. Hume, Lessing, Beccaria, peaaegu kõik filosoofid peale Rousseau samastasid viisakuse võiduga ebausust ja barbaarsuse üle. Voltaire'lastele – kuid mitte enam järgmise põlvkonna esindajatele nagu noor Chateaubriand – polnud kristlus mitte üksnes mõistusevastane, vaid ka vulgaarne. See pärines muistsete heebrealaste tahumata maailmast. Ükski härrasmees ei saanud seda nende meelest tõsiselt võtta. See oli maitsealage.

"Maitse" oli võtmesõna niihästi valgustajate kirjavahetuses kui teoreetilistes traktaatides ning sellele rõhumine täiendas mõistusele rõhumist. See kahekordne strateegia muutis valgustuse 18. sajandi Euroopas arvestatavaks jõuks, sest sellal hakkas džentelmen aristokraati kui ühiskondlikku ideaaltüüpi välja tõrjuma. Härrasmehelikus käitumiskoodeksis oli ruumi mõlemale ja mõlemad tagasid nõudluse tärkavale luksuskaupe äri. Londoni, Stockholmi ja Budapesti daamid tutvusid viimaste moodidega nukkude kaudu, mi-

da Saint Honoré tänava õmblustöökojad igal kuul välja saatsid. Maitsmismeel sai kõikjal hea koolituse tänu traktaatidele uuest kunstist, gastronoomiast, ja uutele toitumisele, nagu pralineed (Praslini hertsogi laualt) ja majonees (mille leiutas Richelieu hertsogi ülemkõrk Mahoni kindluse piiramise ajal). Uut sorti mööbel – kummutid, sekretärid –, uued soengud, portselan, iga liiki ehiskunst liitsid Euroopa segunevad eliidid ühisesse ainelisse kultuuri.

Jõukam rahvas maksis oma toreduste eest eri müntidega, kuid nad arveldasid sageli vääringuis, mis ulatusid tagasi Karolingide aegadesse. Inglismaal, Prantsusmaal ja Itaalias võrdusid nael, *livre*, või *libra* kahekümne šillingi, *sou* või soldoga, mis omakorda olid väärt kaksteist penni, *denier*'d või *denari*'t, ja kõiki neid lühendati: *L.-s.-d.* Kaupmehed ajasid asju vekslitega – need olid oma olemuselt võlatähed, mis funktsioneerisid paberrahana ja mida kasutati arvetes tasumiseks suurte kauguste tagant.

Näiteks kirjutas keegi Moskva raamatukaupmees F. Courtenier järgmise vekslivolitades oma Pariisi pankurit maksma ühelt Šveitsi kirjastajalt saadud raamatute eest.

Moskva, 1. juuni 1792

Kaup: L. 2539 tournois

Kaheteistkümne kuu jooksul tänasest päevast maksan ma selle oma sooloveksli vastu Sociéte Typographique de Neuchâtel'i nõudmisele vastavalt saadud kauba eest kaks tuhat viissada kolmkümmend üheksa livre tournois'd metallrahas praeguse kursi järgi.

F. Courtenier

*

Euroopa eliidid jagasid ka ühist keelt. Esimest korda vahetas prantsuse keel diplomaatia *lingua franca*'na ladina keele välja Rastatti rahu (1714) ajal. 1774. aastal kasutasid prantsuse keelt isegi venelased ja türklased, kui nad lepingutingimustes kokku leppisid. Prantslastest koduõpetajad levitasid seda kõikjal rikaste hulgas Sankt-Peterburgist Napolini, samal ajal kui vaeseid, isegi Prantsusmaal, lahutasid endiselt arvutud, vastastikku arusaamatud murded. Kui Gibbon oli Lausanne'is üliõpilane, pidas ta loomulikult hakata ajalugu kirjutama prantsuse keeles, “sest ma mõtlen prantsuse keeles”. Sama kaalutlus ajendas Puškinit kirjutama oma esimest luuletust prantsuse keeles, mida ta nimetas “Euroopa keeleks”. Friedrich II, kes lihvis oma prantsuse keelt Voltaire'i käe all, nõudis 1743. aastal, et Berliini Teaduste Akadeemia avaldaks oma toimetised prantsuse keeles, mis on “*la langue universelle*” (universaalne keel). 1782. aastaks, kui Akadeemia korraldas kuulsat esseevõistlust prantsuse keele universaalsusest, oli Euroopa prantsustatud.

Keeleline kosmopolitism tähendas, et kirjastamine ja raamatumüük olid üle-euroopaline äri. Trükikojad tootsid ja müüsid hulgaliselt prantsuskeelseid raamatuid Londonis, Amsterdams, Hamburgis, Dresdenis, Genfis ja mujal väljaspool Prantsusmaad. Ka parimad prantsuskeelsed ajalehed *La Gazette d'Amsterdam*, *La Gazette de Leyde*, *Le Courier de l'Europe* ilmusid teispool Prantsuse kuningriigi piire. Kui nende lugemisest tekkis see, mida Benedict Anderson nimetab “kujuteldavaks kogukonnaks”, siis oli see esmalt

euroopalik ja muutus alles hiljem natsionalistlikuks. Voltaire'i lugejad tundsid ilmselt koos Voltaire'iga: "Ma kuulun Euroopasse."

Sellesse ühisteadvusse andsid panuse kõik meediumid, isegi suuline kõne. 17. sajandi Pariisi salongid olid peensusteni lihvinud vestluskunsti. See oli seltskondliku vestluse eeskujuks kõikjal elegantsetes ringkondades, nagu seletab itaalia-prantsuse kirjamees Louis Caraccioli oma teoses "Paris le modèle des nations étrangères, ou l'Europe française". Seal hüüatab keegi prantsuse markii: "Itaallased, inglased, sakslased, hispaanlased, poolakad, venelased, rootslased, portugallased... te kõik olete mu vennad."

Vendlus oli üleeuroopaline nähtus, enne kui Revolutsioon seostas selle prantsuse rahvuskultuuriga. Muidugi ei ulatunud see eliidist allapoole: ainult härrasmehed arvasid, et neid ühendab ühine elulaad, ning nendegi osavõtt Euroopa tsivilisatsioonist ei välistanud kuulumist mingisse kohalikku kogukonda, mille kultuuril oli omaenda väljenduslaad. Inimese identiteet oli 18. sajandil segmentaalne: samavõrra kui Euroopasse kuulus härrasmees mingisse perekonda, mingisse organiseeritud isikute kogumisse, mingisse linna või piirkonda ja riiki. See, milline segment oli ta teadvuses esiplaanil, varieerus isikuti. Härrade Lääs ei võrdu Lääne tsivilisatsiooniga.

Ometi muutusid need eliidid avatuma ja levisid üle kogu Lääne. Uusrikkad käisid härrasrahvaga läbi poodides, kus hakkas võtma maad uus tarbijakultuur. Isegi käsitöölised ostsid mõnikord endale uuri ja kandsid mõõka. Isegi teenijatüd-

rukutel oli mitu kleiti, mis olid tihti valmistatud erksavärvilisest kalingurist – erinevalt 17. sajandi majateenijate rasketest mustadest ja pruunidest villastest rõivastest. Lihtrahvas tarbis uusi luksuskaupu, mida toodi sisse välismaalt: kohvi, teed, šokolaadi, suhkrut ja tubakat. Kesk-klass kulutas osa oma vasttekkinud rikkusest ja jõudeajast kohvikutes – asutustes, mis olid avatud igaühele, kes maksta suutis.

*

Tekkinud Konstantinoopolis 1560. aastal, levisid kohvikud 17. sajandi keskpaigast alates kõikidesse Euroopa linnadesse. Kõigepealt ilmusid nad 1660. aastal Londonisse. 1663. aastaks oli Londonis 82 kohvikut, 1734. aastaks aga juba 551. Vaba vestluse ja kunstiasjatundjate tõttu said nad tuntuks kui "keelepeksuülikoolid". Nad olid ka poliitiliste intriigide keskused, sest peale jookide pakuti seal ka pamflette ja ajalehti. Esimene Londoni päevaleht hakkas ilmuma 1702. aastal – tükk aega pärast esimest Saksa päevalehte (Leipzig, 1660), aga ammu enne esimest Prantsuse päevalehte (Pariis, 1777). Trükisõna, jutt ja kohv üheskoos tekitasid kõikjal Euroopas võimsa jõu: avaliku arvamuse, ja kõigis suurtes linnades muutus avalik arvamus radikaalseks.

Avalik arvamus võttis mitmeid vorme ja lähtus paljudest allikatest, kuid see koondus ühe kõikjal vastukaja leidva idee – õnneidee ümber. Eurooplased hakkasid uskuma, et nad peaksid maapealset elu nautima, selle asemel et seda lihtsalt välja kannatada lootuses surmajärgsele kohale paradiisis. Majanduskasv muutis tarbe-

kaubad keskklassile taskukohaseks. Isegi talupoegade elujärg paranes: 17. sajandi “väikesele jääajale” järgnes soojem kliima; uued põlluviljad – naerid, kartulid, peedid – aitasid leevendada kroonilist näljahäda; ja arvatavasti pikenes keskmine eluiga 1700. ja 1800. aasta vahel umbes kümme aastat. Muidugi ei kasvanud ideed maa seest välja nagu naerid, kuid paranenud tingimused ja päikselisem arvamustekliima muutsid valgustuse mõeldavaks ka laiema avalikkuse seas.

Õnneideed eliidi seas olid alguse saanud 16. ja 17. sajandi *esprit fort*² ja libertiinide julgetest mõtteeksperimentidest. Giordano Bruno, René Descartes'i ja Baruch Spinoza töödes käsitati looduslikku maailma mõistuspärase korrana ning pigem võimaliku õnneallika kui hädaoruna. Libertinism tähendas niihästi vaba mõtlemist kui ka vaba armastust. Sajandi suurim armastaja kehastas mõlemaid printsiipe ja kehkes nendega laval Molière'i “Don Juanis”. Tõsi küll, Molière karistas oma kangelast põrgutulega, kuid see karistus ei mõjunud enam nii veenvalt Mozarti versioonis – *opera buffa*'s. Ja Goldoni töötluses suri Don Juan juba looduslikel põhjustel: mitte enam jumala viha, vaid pikselöögi läbi.

1776. aastal lakkas õnn olemast aristokraatia eesõigus. See sai inimõiguseks, mida kuulutas maailmale Ameerika Ühendriikide iseseisvusdeklaratsioon: “elu, vabadus ja õnnetaotlus”. Õnn seati omandist ettepoole. Ühe termini asendamise teiseга rajas teed võrdse juurdepääsu õigusele kõigile elu headele külge-

dele. 1793. aasta Prantsuse konstitutsioon kinnitas üle 1789. aasta “võrdsuse, vabaduse, julgeoleku, omandi” õigused, kuid allutas nad esimeses paragrahvis väljakuulutatud põhimõttele: “Ühiskonna eesmärk on üldine õnn.” Üldisest heaolust sotsialismini ei olnud enam pikk maa ning see läbiti 1793. ja 1848. aasta vahel.

*

1848. aasta tundub euroajastu veerult vaadates muidugi võimatult kaugena. Kas valgustusajastul on üldse midagi pistmist 2002. aasta Euroopa probleemidega? Otseselt mitte, kuid 18. sajandit võib võtta kui meeldetuletust, et rahvus pole alati olnud eksistentsi põhiüksus ja et valgustuse põhimõtted elavad tänaselgi päeval edasi. Millele siis veel tugineda, kui tahetakse protesteerida sallimatuse ja piinamise, diskrimineerimise ja tsensuuri ning igat liiki kuritarvituste ja ebaõigluse vastu? Ometi näib sellele argumendile leiduvat kaks vastuväidet.

Esiteks, valgustuse elitaarsus võib õõnestada pühendumist selle väärtustele. Kui Kirjasõna Vabariik ei olnud demokraatlik, miks ülistada siis selle kosmopolitismi kui demokraatliku Euroopa innustajat? Vastus: 18. sajandi prantsustatud, aristokraatlik Euroopa ei ole eeskujuks tänasele Euroopa Liidule. See ainult näitab, et eurooplased on kunagi juba tundnud, et neid seob ühine elulaad. Ja kas poleks võimalik laiendada seda ühisest tsivilisatsioonist osasaamise tunnet kõikidele ühiskonnakihtidele? Kas inglise keel ei võiks olla tänapäeva *lingua franca*, nagu

² julgete vaimude (pr. k).

seda oli prantsuse keel kaks sajandit tagasi? See ei pruugi teisi keeli maa pealt minema pühkida. Kahe äärmuse, kosmopolitismi ja *campanilismo* vahel on küllalt ruumi erisuguste kultuuride õitsengule. Elitism andis Voltaire'ile ühe taktika võitluseks *l'infâme*'i vastu, kuid toona leidis teisigi taktikaid, millest mõni oli demokraatlik, mõni revolutsiooniline, nagu prantslased 1789. aastal tõestasid.

Teiseks võib valgustust süüdistada eurotsentrismis või, mis veelgi hullem – kultuurilise hegemoonia kehtestamises universalismi sildi all. Vastus: valgustus langes tõepoolest kokku suurte maadeavastuste teise ajajärguga ja valgustatud maadeuurijad, nagu Cook, laiendasid Euroopa impeeriume. Kuid filosoofid, nagu Raynal, protesteerisid koloniseeritud rahvaste rõhumise ja eriti orjanduse vastu. Ja koloniseeritud pöörasid euroopalikud põhimõtted tihti oma isandate vastu ja leidsid samalaadseid printsiipe omaenda traditsioonidest. Inimõiguste mittetunnustamine “aasialike väärtuse” nimel on teeninud Aasia diktaatorite eesmärke ja demokraatia kaitsjad Aasias on ammutanud valgustuse pärandist, ilma et pidanuks taganema omaenda väärtustest.

Lõuna-Korea president Kim Dae Jung tunnistas seda, kui ta 2000. aastal võttis vastu Nobeli rahupreemia:

“Austus inimväärkuse vastu ja “demose” mõistet tähtsustavad vaimsed traditsioonid olid Aasia mõttesüsteemides välja kujunenud juba ammu enne seda,

kui need tekkisid Läänes. “Rahvas on taevas, rahva tahe on taeva tahe, austa rahvast, nagu sa austaksid taevast.” Juba kolm tuhat aastat tagasi oli see Hiina ja Korea poliitilises mõtlemises keskne õpetus. Viis sajandit hiljem hakkas Indias budism jutlustama inimese väärkuse ja õiguste ülimat tähtsust.

Aasias leidis ka valitsevaid ideoloogiaid ja institutsioone, mis rahva esikohale asetasi. Konfutsiuse õpilane Mencius ütles: “Kuningas on taeva poeg. Taevas saatis ta rahvast õiglase valitsemisega teenima. Kui ta seda ei tee ja hakkab rahvast rõhuma, siis on rahval taeva poolt antud õiguste ülevalt võim.”

Ja seda kaks tuhat aastat enne, kui John Locke esitas teooria ühiskondlikust lepingust ja kodanikusuveräänsusest.”

Põhimõtete ajalooliste juurte mõistmine ei tähenda nende kehtivuse eitamist. Nende kultuurilisele mõõtmele tähelepanu juhtimine ei tähenda nende olematuks relatiiveerimist. Vastupidi – tõsiasi, et Euroopa oli kultuurilise entiteedina olemas juba ammu enne seda, kui temast sai rahatsoon, võiks eurooplasi julgustada. Oma ajalosse tähelepanuga suhtudes leiavad nad, mille põhjalt inimõigusi kaitsta – mitte selles mõttes, et ajalugu õpetab, vaid pigem selles mõttes, et ta näitab, kuidas tsiviliseerumisprotsessiga käib kaasas võitlus barbaarsuse vastu. See võitlus jätkub ja eurooplastel on ikka veel põhjust hüüda: *Écrasons l'infâme!*

Inglise keelest tõlkinud Ann Must

ROBERT DARNTON (sünd 1939) – ameerika ajaloolane, tänapäeval üks tuntumaid 18. sajandi Prantsusmaa ajaloo spetsialiste. Tema peamiseks huvialaks on olnud valgustusajastu raamatulugu, mille kohta ta on avaldanud mitmeid põhjapanevaid uurimusi, neist olulisemad: *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopedia, 1775–1800* (1979), *The Literary Underground of the Old Regime* (1983), *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History* (1984), *The Forbidden Best-Sellers of*

Pre-Revolutionary France (1995). R. Darnton on õppinud Harvardi ja Oxfordi ülikoolides, praegu Euroopa ajaloo professor Pincetoni ülikoolis.

Käesolev artikkel ilmus esmalt ajakirjas *Der Spiegel* (veebruar 2002). Vikerraames on Darntoni sulest varem ilmunud "Tööliste mäss. Suur kassitapmine Saint-Séverini tänavas" (1996, nr 1/2, lk 104–120), "George Washingtoni valehambad" (1999, nr 11/12, lk 102–118) ning referaat tema artiklist 18. sajandi pornograafilise kirjasõna kohta (1995, nr 4, lk 91–92).

M.T.

VAATENURK

JÜRGEN ROOSTE

Eesti kirjanduslugu: miks, kellele, mida ja kuidas?

EPP ANNUS, LUULE EPNER, ANTS JÄRV, SIRJE OLESK, ELE SÜVALEP, MART VELSKER. EESTI KIRJANDUSLUGU. Koolibri, Tallinn, 2001. 704 lk. 520 kr.

Kirjanduslugu on vaetud ühest ja teisest küljest, kriitikud on jaganud puid ja maid, mis puudu ja mis üle. Laustümitamist esines küll vähem kui EKBLi uue väljalaske puhul, ent ikkagi... Ka mina võiksin alustada sellest, et iga ajalugu on ideoloogiline sõel ning seegi kord sai sõel valitud autoreile ja ajastule sobiv, varjatud kui vahepeal, sedavõrd neutraalsest ning kirjanduslisest vaimust kantud, et hetkiti jäädki uskuma, nagu taotleksid autorid siin, vaatamata eklektilise käsitluse manifesteerimisele, siiski objektiivsust. Uus voolulooline kirjanduslugu võinuks olla ka kapitaalselt teistsugune, terav pilk tabab muidki jõujooni, arenguteid. Ka üksikautorite osas võinuks tasakaalu nihetada... Kasvõi Juhan Smuul saaks ju olla voolamise plaanis näiteks olulisem ja kesksam kui Tammsaare. Smuul on siduv tegur modernismi ning realismi, sügava esteetika ning ideologiseeritud kirjanduse vahel, umbes nagu Brecht (too saab uues Loos ka ära märgitud). See on lihtsalt

näide, et lähtuvalt keskpunktist saab vaatevälja jääv maailm olla erinev. Smuuli tsentrisse paigutades mõistame enam ka Barbaruse ja Hiire suurust ning vastavalt kahaneksid arbujaliku esteetika väärtused (voolulooliseski plaanis). Aga tühja, tahtsin lihtsalt öelda, et tegelikult oleks vaja just nimelt enam objektiivsust (mis ei tähenda muidugimõista Smuuli kuulutamist suurimaks kirjanikuks maa peal, vaid sarnaste variantide läbikaalumist) – ja ärge tulge mulle rääkima, et tänapäeval pole see kirjanduse uurimisel võimalik. Vajadus enama järele ei vähenda ent sugugi käesoleva (juba ilmunud) teose väärtust iseseisva käsitlusena.

Miks uus Lugu? See on lihtne: kuigi 90ndail ilmus hulgi olulisi kirjandusõpikuid keskkoolile (nt Pärt Liaselt, Karl Murult), esseeraamatuid tänapäeva kirjandusteadlaste oluliste töödega (nt Toomas Liivilt, Hasso Krullilt), lisaks konverentside ning kirjanduslabrakate koguteo- seid, mis korvasid osaliselt vajaduse muutunud hinnanguid üles märkida, puudus siiski uuel ajajärgul valminud suurema haardega teos. Sõgla kirjandusloo varasemad köited olid lootusetult vananenud, neist olulisema iva tabamiseks pidi vastu võtma lehekülgede viisi pahna, sageli äärmiselt kuivas ning ametlikus, tüütus stiilis. Samas ei saa muidugi loota, et Sõgla toimetet riulitäiele vastanduv ühekõiteline ajalugu suudaks olla sama põhjalik (seda enam et autoreil oma Sõgel puudub). Mis

näitab, et ilmselt oligi lühem ja täpsem uurimus vajalik; ma ei tea miks, aga eriti kumab asja tagant Harald Peebu kokkuvõtlikku vaimu. Oluline seega: vajasime kaasaegset lähenemist ning suuremat üldistusvõimet. Lilled ja kommikarp Tartu meeskonnale, sest üldises plaanis sai eesmärk täidetud, kui hästi või halvasti, on vaatepunkti küsimus.

Kellele on uus Lugu määratud? Üliõpilastele? Võib-olla tõesti. Kirjandusuurijatele? Kindlasti. Kuigi väga-väga vajanuksime ka lühikest populistlikku ajalugu, millel oleks ehk vähem teaduslikke ambitsioone, aga enam ligitõmbavust lugevatele inimestele laiemas mõttes. Too funktsioon praegusel Lool puudub. Seega siis peamiselt erialainimeste tükk, mille juures pole muidugi imestada, et autoritele päris palju näppude pihta anti – jõudsid nad ju teistest varem turule oma nägemusega, tehes sellest justkui kaanoni, sest paks kõvade kaantega köide äratav ikka veel aukartust, see pole mingi postmodernne vihikuke, vaid tõsine RAA-MAT, Lugu. Sarnane efekt tekkis hetkeks Raivo Kuuse koostatud “Eesti luule antoloogiaga”, mida tegelikult varjutas veel hullem ideoloogiapitser; mäletatavasti jäid raamatust teksti- ning esteetikakeskse lähenemise tähe all välja pea kõik vähegi roosakamad kujud. Kuuse karutüki (toda ju haarasid kirjandushuvilised alguses samuti uue tõe pähe, nagu “Sõnarise” kummutusena – nõnda kui uuel kirjandusloolt oodatakse tegelikult eelkõige Sõgla Loo kummutamist) antoloogilist väärtust kahandas muidugi nullbibliograafia, sest kui tõsiselt saab võtta koguteost, mis ei too ära tekstide päritolu ning alg-

allikaid. Selles osas on praegune Lugu korrektsem ning väärib koolmeistri ja kirjandushuvilise riulis oma kohta, seda enam et usutavasti lähiaastail siiski keegi sarnase tükiaga hakkama ei saa. Kirjanduse puhul võib alternatiivse (Loost erineva) lähenemisega teoreetikutele lohutuseks olla tõik, et traditsiooniliselt on pluralism ses vallas moes ning aktsepteeritud. Võrreldes näiteks EKGga, mis sisaldab asjaliku ning objektiivse keelekäsitluse kõrval ka foneetilist-fonoloogilist lausjaburust ning vähemaid ja suuremaid ebatäpsusi muus vallas, ei ole kirjanduslool sedavõrd suurt rolli. Ta on tõepoolest kergemini asendatav artiklite või esseede kogumikuga. Kokkuvõtvalt: uus kirjanduslugu on positiivne abivahend üliõpilastele eksami ajal laua alt piiluda, gümnasistidele referaatidesse lõigukeksi maha kirjutada ning teoreetikutele närida ja viriseda – kõige selgemini juhib ta aga tähelepanu senise uurimuse puudustele.

Mida Lukku panna? Eelmise lõigu lõpust jätkates – uus lugu ei paku sisu poolest tegelikult eriti palju uut, ta lihtsalt pole enam vulgaarsotsioloogiline. Peamiselt on üle loetud vanemaid teoreetikuid ning üldistusi, tundub aga, et teoseid endid (vähemasti põhjalikult ja palju) mitte; näpuotsaga leiab teada-tuntust erinevaid arvamusi, samas ei suuda kuidagi uskuda, et senised kirjandusloolased alati naela-pead tabasid. Kui näiteid tahate, siis Visnapuu “Amorest” käsitletakse peaaegu kõikjal siinamaani ühtmoodi, samas sisaldab see raamat hoolikal lugemisel muudki.

Kirjandusloos rahvaluulest kuni 1970ndateni jäädakse põhiosas siis “kivis-

tunud” Loo juurde – autoreid lisaks eriti ei tooda, pigem kaob mõni seni olulise-na tundunud kuju peaaegu sootuks. Positiivselt hakkab silma 60–70ndaid kokkuvõttev materjal, põhjalik ja selge, senised käsitlused vedelesid laiali ajakirjades ning esseekogudes. Üldiselt on autorite ja teoste valik ootuspärane, seega suhteliselt igav. Siiamaani puudus täiesti viimase kümnendi, isegi viimase kahe kümnendi käsitlus; vaatamata mõne kriitiku veendumusele, et pörsaid on liiga palju, ning laskmata end mõjutada sellest, et ka mina (kui üks paras pörsas) Oskar Kruusi suureks kurvastuseks kirjandusloo lehekülgedel resideerin, ütleks, et raamatu trump on (vähemasti ideeliselt) just viimane osa. Kuigi selle väärtust kahandab õige pisut Kajar Pruuli järelsõna raamatus “Varjatud ilus haigus”, aga isand Pruulgi mängis ju vaid üht sõela ning uus kirjanduslugu teab luuletajatest nimetada veel mõnda. Muidugi on tegu ka raamatu kõige ohtlikuma osaga, seda enam et varasem näitab autorite kartust liiga palju ise välja või juurde mõelda. Kindlasti pühendatakse liialt ruumi mõnele kiiresti kaduvalle trendile ning lipsatakse üle millestki, mille mõju nüüpea ei kustu (see juhtub juba praegu, nüüd!). Veel võib küsitavaks pidada noid kümnerealisi lühikäsitlusi noorte prosaistide-luuletajate kohta, mida muidugi õigustab autorite heasoovlikkus ning püüd võimalikult palju haarata, ent kohati hakkavad tillemad tutvustused meenutama nõukogulikke lühiretensioone luulekogude ning proosaraamatute lõpul: *noor autor paistab silma terava elutunnetuse ning värske keelekasutusega, teda iseloomustavad kujunditüpsus ja kohaolu hetkes*

(see siin on küll minu stiilimatke ning päris nii tühje asju Loos ei esine, aga oht on olemas). Isand Väljataga tekitab taolisi löike miksid oma esikkokku ühetoreda ning siira absurdiluuletuse.

Seega siis vajanuks uus kirjanduslugu sisuliselt tunduvalt rohkem ümberhindamist, Toomas Liiv ütleks “ülelugemist”. Näiteks ei ole meil mingit põhjust pidada üht 1930ndate autorit enesestmõistetavalt teisest olulisemaks üksnes seetõttu, et esimesest sai olude sunnil dissident ning seega ehk pisut kultustatud kuju, teisest aga (vähemasti esialgu) uue režiimiga kaasajooksik, kuigi järgijad võisid neil olla lausa ühised ning müüginäitajad (seega üldkultuuriline mõju?) omas ajas lausa vastupidised nüüdele krestomatiseeritusele. Nõnda tehes ei erine me oluliselt okupatsioonivõimudest, kes inimesi selle järgi hindasid, milline oli nende staatus EW-r-is, seda enam et kirjanduse ja kunsti hindamisel ei tohiks inimese iseloom ning poliitilised hinnangud rolli mängida – või me peaksime Kaur Kenderi tema meedias tehtud avalduste eest tõrjuma ühe menukaima trendikirjaniku positsioonilt kirjandusloo luuseriks; ta esineb viimasel ajal peaaegu et veel demagoogilisemalt ning küünilisemalt kui Sõgel kunagi; Kender on uue, majandusliku invasiooni ja okupatsiooni tegelik kaasajooksik.

Üks põhimõtteline kategoriseerimisviiga. Et te teaksite: laste- ja noortekirjandus ei ole tegelikult mingi “eriline, väiksem kirjandus”; Eno Raua “Naksitrallide” filosoofia mõjutab mitme põlvkonna eestlaste minapilti ning enesemääratlust usutavasti rohkem kui “Tõde ja õigus”, Oskar Luts on autorina (vähemasti stiili osas)

mõjukam kui Tuglas (see annab tunda eriti viimaste kümnendite proosas ning luuleski), Aino Perviku ja Ellen Niidu tekstegi ei tasu unustada. Soomlased ei saa kirjandusloost välja jätta M. A. Numminenit või Hannu Mäkelat, rootslased Astrid Lindgreni, inglased varsti J. K. Rowlingut, miks? Sest see oleks jabur. Välja jätta Oskar Luts, aga ülikooli maailmakirjanduse stammkursuses rääkida samal viisil laste- või noortekirjanduseks “redutseerund” vendadest Grimmidest ja Andersenist? Ehk peaks kogunisti Wilde'i muinasjutte suure esteedi eksituseks pidama ning Mehis Heinsaarelt paari aasta pärast Betti Alveri auhinna ning LR honorari noortele ja lastele liigselt mõistetavate asjade kirjutamise eest tagasi küsima? Hirmutuseks teile, armsad kirjanduslõulased: kuuenda klassi juntsudele meeldis Toomas Liivi “Luigele, kes tappis tanki” jõledamal kombel, nad tulid mult pärast luulekogu “Kurbus vikerkaarest” nõutama ning leidsid säält veel endale mõistetavaid tekste... enne, kui märkate, on Tammsaaregi kahanenud kooliõpikutesse; teile jäävad muidugi alati Friedebert Tuglas, Uku Masing ja Berk Vaher. Mida ma tahtsin öelda – laste- ja noortekirjandus on tegelikult ka kirjandus, selle mõju “päris kirjandusele” on sageli palju suurem, kui oletada oskame. Ilma Oskar Lutsuta, ilma Eno Rauata, jah, ka ilma Silvia Rannamaata pole eesti kirjanduslugu kahjuks võimalik, vähemasti mitte tõsiseltvõetav.

Kuidas ehk millises keeles? Stiil on Loos häa. Rahuldav. Jääb neutraalseks, ei voha üle äärte, ei lähe tänapäevase kirjandusteaduse vaimus luuleks kätte. Üks asja-

lik raamat, kohati liiga asjalik. Kõiksuguste eksperimentaallugudele leidub avastamisrõõmu küllaga, loodetavasti võtab mõni samasugune rõõmsameelne ja positiivne autorite seltskond lähiaastail ka midagi alternatiivsemat ette... Feministid igatahes liigutavad, sotsioloogilise lähenemisega vennad vist ka.

Üldiselt: parem on, et see raamat tehti, kui see, et teda üldse poleks. Esiteks täitis Lugu tühimiku, tuli vastu praktilise kasutaja vajadustele, andes kompaktselt ning tugevasti üldistatult välja hea bibliograafiaga lugemistüki. Mu abikaasa ütles, et eesti kirjanduse eksamikis oli siit väga hea mõnda asja üle vaadata. Teiseks tõi see julgalt lagedale senise kirjandusuurimuse möödalgemised ning eksitused, mis võimaldavad looval vaimul õigest kohast otsast alata. Hindeks paneks kokku korraliku 3+, seega üle keskmise teos. Suurimad vead on lastekirjanduse puudumine ning vähene teisitimõtlemine. Tubli tükk sellegipoolest.

MARDI VALGEMÄE

Undi geopoliitika püha geometria

MATI UNT. GRAAL! Eepos von Krabli teatrile 74 stseenis. Loomingu Raamatukogu 2001, nr 20. 103 lk. Hind 24 kr.

Usk ja teater eostusid ürgaja viljakusriituse maagias. Seepärast on täiesti loomulik, et iidseis usundis juurduv kristlik Püha Graali otsing on nüüd Maarjamaalgi lavalaudadele jõudnud. Mullu vormis Pee-

ter Jalakas Mati Undi näidendi “Graal!” mitmemõõtmeliseks teatrisündmuseks, millega käidi ka Saksamaal. Siinne Undi lavateose trükiversiooni vaatlus osutub paratamatult näidendi täit potentsiaali piiravaks toiminguks, sama kitsendavaks kui sümfoonilise muusikapala partituuri “lugemine”. Noodid ja teatritekst elustuvad ju ainult interpretide vahendusel. Heal juhul avastab aga lugeja tekstis esinevaid nüansse, mis võivad teatris istudes kahe silma vahele jääda.

Ent alustagem asjadest, mis on ilmsed. “Graali” alapealkirjas esinev žanrimääratlus ja kinematograafiliselt küirelt vahelduvate etteastete rohkus viitavad Bertolt Brechti (kellest Unt mõne aasta eest romaani kirjutas) eepilisele teatrile ning sellega kaasuvale võõritusefektile. Näidendi alguses, proloogile järgnevas stseenis, mille jooksul näeb ekraanil Kaali järve ja UFOt, mängib keskaegsetest legendidest pärit kuningas Arthur klaverit. Järgmises etteastes purustab valge rassi lootuseks tituleeritud Arthur lavalise illusiooni väitega, et “etendus [on] alles noor” (lk 9). Paaril korral ilmub filmilinale Lennart Meri. Publiku hulgast tuleb lavale Skeptik, kes ütleb enese olevat saksa näitekirjaniku Tankred Dorsti. Tumedaks *animus*’eks kutsutud rüütel Mordred moonduks (peale muude metamorfooside) Hitlerstalinalaseks, ning ekraanil vilksatavad kaadrid filmidest “Soomuslaev Potjomkin” ja “Kured lendavad”. Nagu Brecht seda väsimatult propageeris (aga harvemini oma näidendeis rakendas), viivad Undi ootamatud üldist aja- ja kultuurilugu hõlmavad põikid lugeja/pealtvaataja traditsioonilisest karakterikujundusest ja intriigiaren-

dusest ühiskonnakriitilisse miljöösse.

Unt ei ole aga sugugi eepilise epi-goon. “Graali” sisestruktuuriline ülesehitus osutub palju peenekoelisemaks ja nüüdisaegsemaks kui Brechti dramaturgia. Püha Graali otsingu kõikvõimalike interpretatsioonidega ja permutatsioonidega tegelev lavateos, mis kubiseb intertekstuaalsusest ja igasugustest arhetüüpidest ning vihjetest, toob eesti näitekirjandusse uude vormikäsituse. Selle avastamiseks võtkem luubi alla paar olulist tekstilõiku. Stseenis 57, olles andnud pidalitõbisele Morganale oma südameverd, sureb neitsi Dindrane. Järgmises etteastes rasestub toosama Dindrane, *alias* Maarja Magdalena, *alias* “Kalevala” Marjatta rüütel Galahadist, *alias* Jeesus Kristusest, *alias* Ükssarvest. Dindrane verelaskmine haakub omakorda 5. stseeniga, kus rüütel Gawain kõneleb DNAs, mille jumal lõi selleks, “et stabiliseerida tähtede teket, ravida inglite vereleket”, ning hõiskab seejärel (meenutades Hugo Raudsepa “Sinimandria” värssse): “Me veres leidub igati perfektset fraktaalsust! Oo morfilise resonantsi magusat ja tundmatut fataalsust!” (lk 14). Gawaini poolt hiljem välja pakutud fraktaalsuse “püha geomeetria” (69) näibki olevat mõjutanud “Graali” vormi.

Samuti kui uue ENE 3. köide, tõlgib Unt ameeriklase Benoit Mandelbroti loodud ja aastal 1975. aastal Pariisis trükki toimetet teoses “Les objets fractals” esmakordselt päevavalgust näinud termini *fractal* “fraktaaliks”. Isiklikult eelistan läänemeresoome sugemetega eestipärasat sõna “murdum” (vt *Mana* 61–62, 1992, lk 61). Olgu oskussõnavaraga kuidas tahes, mee-

nutab Undi näidendi näiliselt lõputu tegevuslik ja eriti tekstiline siksakilisus rootsi matemaatiku Helge von Kochi kõverat ehk nn Kochi lumehelvest, mis, nagu kõrgelt ja kaugelt nähtud mere rannajoon, näib olevat sileda kontuuriga, ent mikrostruktuurilt osutub sakiliseks. Undi "Graali" vormi võime seepärast võtta (metafooriliselt) Kochi lumehelbe taolise geomeetriselise kujundina. Selle peadpööratavalt paljunevad ja väliselt erinevad üksikosad jäävad põhiliselt samaks, umbes nii nagu näidendi alguse ja lõpu manihheistlikud kalakaksikud "Lucifer ja tema vend: Jeesus!" (8, 100).

Undi Püha Graali otsingu siksakid roneerivad pea igas mõeldavas variatsioonis. Stseenis 14 loetletakse rohkem kui viiskümmend tänapäevale enam-vähem vastavat võimalust. Ülejäänud tegevus pakub – peale traditsioonilise püha õhtusöömaajaga seotud (feminiinse) karika ning ristil rippuva Kristuse torkamiseks kasutat (maskuliinse) oda – nii tuntud kui tundmatuid otsinguvärsioone. Mordredile on Graal pioneerimatk, Morganale "kolm alasti inimest [, kes] ennast värskes pärnaõiemeelega üleni kokku määrivad" (36), Merlinile algaine, Borsile raha, Lancelotile armastus, Galahadile apoteoos, Percevalile ego, Gawainile lennuki mustas kastis peituv elekter ehk siis see, mida üldse polegi. Ka Arthur arvab, et Graali pole võimalik leida. Sophiale ehk "Tarkusele" tähendab Graal aga Euroopat, sest "kui ei..., saab sust Idamaa" (99). Kuna ka geopoliitiliselt häälestet Lancelot väidab, et "Euroopa Liit ongi Graal!" (55), võime oletada, et näidend on kirjutatud Euroopasse viimiseks, mis osaliselt juba

juhtunud on, või et Unt ja Jalakas pooldavad – ja propageerivad? – Euroopa Liiduga ühinemist.

Olles maksnud lõivu Brechti varjule, on Unt teinud laialt levinud keerukast rahvusvahelisest müüdist omapärase sisestruktuuriga, ent meile kaudselt koduse gustavsuitsuliku oma saare otsingu, mis on täis äsja sündinud 21. sajandi "morfilise resonantsi magusat ja tundmatut fataalsust".

JANEK KRAAVI

Täna on kerge ots: taevasse ja tagasi

JÜRI EHLVEST. TAEVATREPP. Krauklis, Tartu, 2001. 152 lk. Hind 79 kr.

Jüri Ehvest on lõunaeeesti kirjanik.

Võrreldes põhjaeeesti kirjanduses peituvaga sisaldab Lõuna mõtlemine kõike kas natuke või palju rohkem. Siin on rohkem väljamõtlemist ja fiktsionaalset mängu ning vähem lihtsakoelist asjade seisujälgendamist; filosoofiakonspektid vedeleavad kirjanike käeulatuses kõrvuti muinasjuttudega, sest sõna hinnatakse siin rohkem kui tegu. Verbaalne võim väljendub selles kirjanduses ühel puhul sõnaliiasuse kaudu, teisel puhul uute maailmade või friiklike ja pidetute tegelaskujude loomise kaudu, kolmandal puhul äärmusliku ja mitut värvi huumori ja naeru kaudu. Fantaasiat nii loo, lause kui ka sõna tasandil on siin alati hinnatud. Kuidagi targem tundub see kirjandus ka või? On vaimumurdvat keerulisust ja Põhja ini-

meste poolt hukkamõistetavaid teoloogilis-abstractseid arutlusi maailma esimes- te või viimaste asjade-mõtete ümber, aga kuskil selles tekstilaamas väljendub ka põllumehe ümbrustarvestav, praktiline, nappi kahte lihtlausesse koonduv tarkus ja mõtlemine. See kirjandus on mõistatu- sekirjandus. Terved kaantevahed situat- sioone ja olukordi on otsingud – roman- tilised, küünilised teinekord. Küsimused ei saa siin jääda küsimata ja võimalike vastusteta, olgu või loo, narratiivi lõrri- mineku hinnaga. See aga polegi oluline, sest lool on selles kirjanduses alati ka teine lugu. “Mis sa arvad, et mõni lugu maail- mas üksinda on? Kui sa mulle nüisuguse loo räägid, millel teist lugu ei olegi ole- mas, siis mina sulle ütlen, sellest ajast peale mina oma suud lahti ei tee” (M. Kõiv, H. Runnel, “Küüni täitmine”). Loo jutustamine on tihtipeale omaette lugu, millega omakorda käib kaasas kimp müü- te ja teooriaid, maailmasuhtumisi ja kuu- lujutte. Selge see – lugu ise on küsimus, mõistatus, apooria.

Lõuna-Eesti ühes oma kirjandusega on lähemal taevale. Sestap on siit kergem ja ainuvõimalik esitada just selliseid küsimu- si: kuidas sinna taevasse pääseda, mida sealtd leida ja kuidas seal püsida ja hakka- ma saada? Ehlvest asetab oma tegelased olukordadesse, kus teisiti lihtsalt enam ei saa – peab taeva poole vaatama, ülespoole pürgima. Mõtte ja teoga kõrgema ja abst- raktsema poole pürgimine on Ehlvesti novellikogu “Taevatrepp” igas astmes peituv ja mõjuv sund.

Trepp on ühendus madalama ja kõrge- ma vahel, sisemise ja väljaspoolse vahel, maise ja taevase vahel. Trepp on reaalne

konstruktsioon, kuid sobib ideaalselt ka erinevate vaimsete pürgimuste sümboliks. Taevatreppi mööda turnimine on vaim- ne sport, mis väljendub tahtes jõuda ise- endas mingite vastusteni. Mõistus, usk, õiglusmeel on kanaliteks, mille kaudu küsimusi esitatakse.

Taevatrepp on tahe. Tahte kaudu ühen- datakse vajadus ja eesmärk. Selline sise- mine sundus on soov jõuda lähemale min- gite lausete filosoofilisele tõeväärtusele (nt lk 105: “Kui muidu ma näen valguse abil, siis mille abil ma näen, et ma näen?”); või õigluse idee manifesteerimine autori enese pöördumises politsei poole Vello Sohkan- di surma asjus. Tahe asju selgitada saab tihtipeale tagasilööke, põrkub alati vastu nähtamatuid barjääre. Trepp on takistatud liikumine, raskused, ristteed, käänud ja kurvid teel eesmärgi poole.

Kõigepealt sümboliseerivad sellist pür- gimist kõik füüsilise aktiivsusega seotud tegevused. Selle raamatu valdavaks loo- sõlmituseks on puu otsa ronimine. Maad ja taevast ühendav mütoloogiline maailmapuu on üks trepi modifikatsioo- ne, mille tipus avanevad saladused, hajub teadmatust ja esilduvad uued silmapiirid. Vaid seal, üleval olles, saab võimalikuks, et pornoajakirja kaudu avaneb “ilusate kehade” saladus (“Kevad”). Loos “Ma pi- din teda nägema” sümboliseerib puu üht- aegu nii tõde kui ka füüsilisest piinast pääsemist. Sellel teel on ohte, küsimusi, kannatusi. Raamatu jooksul varieerub taevatrepp mitmeid kannatusi sisaldava- teks radadeks: sõiduteeks, raudteeks, suu- sajäljeks, aga ilmselt ka paguluseks, kuhu Ehlvest oma tegelasi ikka meelsasti viib. “Sõidame mäele,” kraaksatakse takso-

juhile raamatu avaloos ja avatakse sellega Ehlvesti erandtegelaste vertikaalne maailmakäsitlus.

Tema tegelaste liikumine on alati raskendatud ja takistatud ning tavalise edasiliikumisega võrreldes silmatorkav. "Üks mees sumpab soos." Sellise lausega algab Mika Myllylä taevatrepilt allasadamist rekonstrueeriv novell. Siin ehitatakse kõik üles liikumisele, edasijõudmisele, endaületamisele. Tõus ja langus viitavad selles väga võimsas loos tavapäraselt rahvakeelsetele pinnavormidele, aga ka vaimus ja veres olemasolevale jõule ja selle traagilisele kadumisele, hapnikupuudusele. Ehk ka selline edasi- või ülesjõudmise kirjeldus: "Nüüd polnud muud kui jäljepaari enda ees hoolega jälgida, kui kaks suusajälge kasvasid raudteeks, kus tema justkui tervet hiigelpikka, tuhandeid tonne kaaluvat rongi pidi edasi vedama... Kui siis see rauast tee ta ees korraga väljakannatamatu koorma all ära sulas – see oli teine märk" (lk 92). Aga tee tõusis mehe ees ikkagi püsti. Ja siis on vaja kavalust, siis on vaja minna ümbernurga. Inimese ülespooleliikumise raskuse võtab kokku kõrgelt puu otsast alla sadanud Kolla: "Ja taevasse jõuab ta ka lõpuks ei teisiti kui komberdades" (lk 84).

Klassikalisi filosoofilisi ja teoloogilisi mõtlemissüsteeme on aegade jooksul esitatud ikka puukujulistena, vertikaalseina. Madalamates sfäärides meeleline ja näiv maailm, kõrgemale liikudes mõtlemise, logose kaudu tunnetatav ideedeilm. Nende suurte müütide taustal on siinses kirjutises katsetatud ka Ehlvesti seekordse novellikogu lugemist. Mitmeid nn kõrgemaid ideesid püütakse selles raamatus

lugude ja neis lugudes sisalduvate mõttekäikudega ümbritseda ja kujundlikult ning reljeefselt novellivormis esitada. Armastusest, selle kehalisest ja vaimsest loomusest on Ehlvest kirjutanud muidugi ka varem. Kõne all oleva kogumiku nimiloos, muinasjutupoetikat järgides kirjutatud "Taevatrepis", viib õnne ja armastuseni nimelt sillerdav ja silmipimestav, tundub, et üksnes vaimusilmas kujutletav astmestik: "Ta mäletas treppi, akent, tüdrukut ja õnne" (lk 146).

Aga otsesõnaline ja mõneti publitsistlikki sekkumine ühiskondlikesse ja sotsiaalsetesse probleemidesse näib olevat seotud tahtega sekkuda ühise inimlikuma maailma kehtestamise protsessi. Ajalehtede arvamuskülgede autor Ehlvest ja jutukirjanik Ehlvest on "Taevatrepis" moodustanud küllaltki võimsa tandemi (nt "Vello Sohkandi surm"). Õiglusmeel, sealt edasi seaduse vaim, kehastub lõpuks inimkonna suures ajaloolises pürgimuses – riigis. Ehlvest tegeleb sellega talle omasel nurgelisel moel ja metafooriderikkas stiilis, kriitiliselt ja irooniliselt ("Eutanaasia kohver").

Kirjutatud on: *Eesmärk seisneb aga selles, et õiget teed minna või lasta teisel end juhtida "erootiliste" asjade juurde: alates neist üksikuist kauneist esemeist alati minna kõrgemale, tõustes nagu astmeid mööda ühelt kaunilt kehalt kahe juurde, kahelt üldse kõigi kaunite kehade juurde, kaunitelt kehadelt aga kauni eluviisi juurde, lõppeks – teadmistelt selle teadmise juurde, mis pole mitte mingi muu teadmiseks, vaid tolle kõrgema kauni teadmine – kõike seda selleks, et lõppeks tunnetada, mis on ilu (Platon, "Pidusöök").*

PRIIT KRUUS

Ma loodan, et saan sellest üle

JAN KAUS. MAAILM JA MÕNI. *Õigem Valem*, Tallinn, 2001. 143 lk. Hind 75 kr.

Eesti praeguse aja parim satiirik on kirjutanud pärast vormikeskset “Üle ja ümber” teise raamatu, mis esimese puudulikke külgi parandab. Kriitikute poolt “käekirja proovideks” tunnustatud juttude ilu- ja hetketaju kannatas mainitud vormikeskuse all. Jutukogu andis aimu autori julgusepuudusest, pingsast mõõtmisest ja konstrueerimisest. “Maailma ja mõnega” pöördub Kaus aga isiklikumasse lähtepunkti, ta pole enam kollektiivsete hinnangute manifesteerija, ta tekstimiss on fluidaalsem, voolates vabamalt. Romaan sobib Kausile paremini. Ahistav tuglaslik matemaatiline täpsus on kadunud.

Eelmises raamatus sisalduvatest juttudest võeti heakskiiduga vastu “Johani ümbersünd” ja poliitlik Andrus Kuusbergi lugu. “Sotsiaalkriitilised”, öeldi. Need on tabavad ja lõbusad jutud, kuid miinuseks on see, et nad nõuavad lugemist vahetult pärast ilmumist. Kaua me ikka mäletame, et Reet Linnal oli saade “Kuulus ja kummaline” (Kausil: Tuivi Loov ja “Õudselt naljakas”)?

“Maailm ja mõni” on juba hoomatavam ükskõik millal lugedes, kuigi kõikvõimalik pseudolikkus on Kausil säilinud. Pseudonüümidest – Alma Armla, Ardi Irda, Helle Hella – pseudodokumentaalsuseni välja. (Muidugi, kõik on võimalik – nägin üks kord telekas Elna Erapardi nimelist naisterahvast.) Kurva huumoriga

parodeeritakse näiteks Stalini aega, mil inimesed marsivad tänavatel ja laulavad: “Õnnelik on see, kes on elus, ta süüa saab, ta juua saab! Me riigis õitseb majandus ja poliitikas on suund maa-ill-maa-lee!” (lk 25).

Siiski võtab minus kui lugejas arusaamatus kergesti maad. Miks mängida säärate pisidetailidega nagu nimed ja nime-tused (ajaleht *Tõe Keerub*, Originaalsuspartei)? Karikeerimine? Värvilisi detaile see juurde ei produtseeri, kuna karikeeritud tegelastest ja nähtustest lihtsalt libisetakse üle, nagu nii muuseum. Sõnamängust lisandub üks pisiosa suurde kompoti, mida Kaus autorina lustides keerutab. Kui tegemist ongi pilaga, siis kelle pihta ja miks? Miks just selles raamatus, mida kannab ühe inimese lugu?

Õnneks ei saa naljalt väanata ema südant, hirmu isa ees ja poja armastust, mis raamatus tugevasti esiplaanil. See ongi “Maailma ja mõne” pluss. Lihtsad tunded olid ka “Üle ja ümber” juttudes, neid tõeliselt avada oskab Kaus aga nüansse pikemalt lahti kirjutades.

Peategelaseks on noor poiss Taavi (kes raamatu lõpus enam nii noor ei ole). “Maailm ja mõni” on kuulu järgi autobiograafiline ja ega see ei pane imestama, sest nii nagu Kausile on saanud külge kleepida sotsiaalkriitiku nimetust, nii võib väita Taavi kohta, et poiss on loomult vaatleja ning kuulaja – see nähtub dialoogidest. Esiplaanile trügivad ikka sõbrad ja eelkõige vanemad.

Lavastuslik-karikeerivaid võtteid valdaval satiirikul, kes ajaloolistele ja avalikusele tuntud tegelastele suuremaid kõrvu ja lühemaid jalgu külge poogib, on

tegelikult hea süda sees. Karikeerimine justkui eeldaks tegelaskuju loomisel muutumatu tulemuse saavutamist – nt lollina näidatud tegelane jääbki lolliks, lõpuni. Roppe anekdoote rääkiva ja pojaga suheldes avameelitseva ema üle ei domineeri aga see n-õ valmisvoolitud kuju täielikult. Ema silitab poja pead, kui isa sõim on viimase masendusse viinud. Noor Taavi mõtleb õhtul enne magamajäämist, et ema hingeõhk ongi Une-Mati liiv (lk 22).

Fluidaalsusest pikemalt. Nüüd tahaks võrrelda Kenderiga (ta alati hea käepärasest võtta). Kender asus pärast “Iseseisvuspäeva” lühilausealise stiili viljelemist oma kolmandas raamatus “Ebanormaalne” konstrueerima pikemaid lauseid. Kaus teeb samuti, kuigi mitte nii taotluslikult, tegemise enda pärast.

Elu on perses. Või õigemini: elu on perse. Perse, mis pidevalt situb junne. Inimesi (“Üle ja ümber”, lk 135).

Lausetasandilt edasi, üldpilti vaadates jäi Kaus sisu poolest lakooniliseks, alustades provotseerivalt, kuid lõpetades liiga vara. Üldpildi kohta tsitaati tuua ei saa, küll aga lauseehituse kohta teises raamatus, “Maailmas ja mõnes”. Areng (olles Kausist kümme aastat noorem, kinnitan – siin puudub isalik toon) on olemas:

Tulevase ema otsustas kätte maksta ja kasvatas oma poega halastamatuks ja kavalaks inimeste ja maade vallutajaks, õpetades talle naiste võrgutamise saladusi oma keha peal, sundides teda lugema filosoofide kõnesid ja traktaate, uurima vanade väepealike sõjastrateegiaid ja lahingute plaane, meelde jätma kõik majanduse ja bürokraatia keerdkäigud ja, mis peamine – tulevane keiser ei tohtinud

usaldata mitte kedagi, isegi mitte oma lemmikkoera ja lemmikmadu (“Maailm ja mõni”, lk 57).

Vaatame, kuidas Kenderil välja tuleb. Selgub, et tegemise enda pärast pingutatud tekstitehniline saavutus on lihtsamast lihtsam: koma kasutamine punkti asemel. Ei teki mitte sidus ja voolav lause, vaid üle poole lehekülje ulatuv jada, kus lisaks sidususele puudub ka elementaarne alistav suhe:

Sa mäletasid teda, ta keha, ta pilku, ta käsi, ta suud, sa mäletasid soolaseid kallistusi Andamani meres, sa mäletasid soolaseid kallistusi Vahemeres, sa mäletasid soolaseid kallistusi Balti meres, sa mäletasid lugematuid kallistusi erinevates basseinides...jne (“Ebanormaalne”, lk 103).

Kenderi tulemus on ebaloomulik ja tüütu kuivalt kõlksuva monotoonsuse tõttu. Hästi lihtsalt öeldes: mulle meeldib igal juhul Kaus, kes lükkab teksti (praegu räägin lausetasandist) voolama siis, kui on midagi, mis voolaks. Usun, et Kaus on õppiv kirjutaja, kes analüüsib oma vigu, mitte ei vae, milliste parameetrite järgi enda suurust ja annet mõöta ja eksponeerida. Ausalt, jääb mulje heast taktikast: kui kritiseerijad näpuga näitavad ja vigu välja toovad, siis elimineerin need, mitte ei torise “piidrite karjast, kes midagi ei jaga”. Vat nii kõva mees olen! Ja küllap Kaus tulevikus ka sellest kunagi üle saab, et poliitikud on nõmedad, ajakirjanikud lollid ja prominendid naljakad.

MIHKEL SAMARÜÜTEL
Märkmeid Leo Kunnase raamatust

LEO KUNNAS. *SÕDURJUMALA TEENER. Tuum, Tallinn, 2001. 334 lk. Hind 169 kr.*

“On ju, et tahte abil võib inimene kõike saavutada? Ükskõik mida! Kui ta ainult väga tahab,” otsis Pavka oma mõtetele kinnitust.

“Loomulikult,” ütlesin ma. “Mida iganes!”

Järjekordne väljalase Tuuma hitivabrikust.

Naljaga pooleks võiks öelda, et seda debüütraamatu autorit olen proosakirjutajatest kõige rohkem kuulanud – nimelt pidas Leo Kunnas Tartu Ülikoolis 2000. aasta sügissemestril “Riigikaitse aluste” loengut. Väga korralik loeng oli, selgelt esitatud ning jagati palju materjali. Ning neiud esiridades kuulasid üpris heldinult. Hea küll, see pole tähtis.

Lühidalt öeldes on see raamat kergesti loetav – lõdvalt päeva või kahega võib läbi lugeda. Omamoodi põnevgi. Kuid ausalt öeldes ei ole see raamat minu maitse – aga mis siis sellest (“Puhtsüdamlik ülestunnistus kergendab süüd, aga lisab aastaid” – lk 40). Ega siis raamatut niisama materdama hakka. Edasi püüangi võimalikult segaselt sellest selgest raamatust rääkida.

Kuigi romaani “Sõdurjumala teener” on nimetatud “meestekaks”, pendeldab tegelikult kogu raamat pidevalt poisteka ja noorteka vahel. Romaani kahe osa pu-

hul – “Lapsepõlve lõpp” ja “Päev, mil ei alanud sõda” – oleks nagu tegemist rahvusaatelise (täiskasvanud) Toomas Linnupoja askeldamistega. Huvitaval kombel toimub siis tegevus Eestis (jutustus “Kustumatu valguse maailm” pole Eesti kohana nii tajutav). Justkui õhinaga loetav poistekas – ainult et küllaltki tõsiste teemadega (või siis see moodustabki kokku meesteka?).

On üks Peeter Tergensi nimeline poiss, kes 1980. aastatel elab üle rahvusliku ärkamise ja 1990. aastateks lei(ut)ab endale jumala – sõdurite jumala (nt lk 278–280), kelle abiga Eestile ja selle iseseisvumisele toeks olla. Raamatu jooksul on võimalik heita pilk vanglasse, Venemaa lohututesse kolgastesse ja muidugi ka tolleaegsesse Eestisse. Seda uut jumalat nagu ei oskakski kommenteerida – usuliselt külmale inimesele tundub see olevat eelkõige teatav väärtuste kogum, mis elu ja selle keerdkäikudega inimesele kogunenud (“Milleks on jumal vajalik – ainult selleks, et anda inimesele sisemine tasakaal, kinnitada tema tahet ja hoida moraal kõrgel” – 279; “Ma usun jumalasse, kelle olen loonud selleks, et võiksin temasse uskuda ja selle läbi elada ja surra tasakaalus iseendaga” – 280). Tee sellise jumalani on raamatus jalustrabavalt julm ja kannatusterohke (“Nüüd, aastate pärast mõistan, et olin hakanud pealesunnituid tegude tõttu iseenda silmis oma nägu kaotama ning olin lähedal piirile, kus isikus hakkab lagunema” – 166; “Põgenesin nende rollide eest, mida ma ei tahtnud mängida, põgenesin reetmise ja halva kohtlemise eest, põgenesin iseenda eest, õigemini tolle eest, kelleks ma ei tahtnud

muutada!” – 275–276). Mõneti üllataval kombel on see jumal mõjutatud samuraidede *bushido*’st (nt 231–233) ja ka *zen*-filosoofiast (156).

Nagu juba eelnevalt öeldud, on raamat sisu poolest vägagi loetav. Jutt jookseb ning põnevust ja tundeid jätkub. Peeter on sõjaväelaslikult praktiline poiss, ka ta kõnepruuk ja mõttemaailm on vastav: “Sünnipäeva polnud raske korraldada, eriti kõige selle valguses, mida olin harjunud organiseerima. Olin hankinud piisavalt toiduaineid ning värvanud mõned klassiõed toitu valmistama ja lauda katma. (...) Külalised töid kingituseks mõned raamatud ja väikseid asju, mis keskkooliõpilasele taskukohased. Raamatud olid mul kõik juba olemas, ja asjad, mis nad töid, absoluutselt ebavajalikud. Kuid sellegipoolest olin rõõmus. (...) Tantsisin vaheldumisi kõigi tüdrukutega, rääkisin koolist ning niisama tühjast-tähjast” (132) – seda “tühjast-tähjast rääkimist võib Peetri puhul lausa kangelasteoks pidada, isegi oma armastatud tütarlapselga suheldes on nii “olulist” kui ka “ebaolulist” (190). Nagu sellelt ühelt leheküljelt kokkukuhjatud lausetest näha, võinuks ka vähe inimlikumalt kirjutada. Kuid las siis Kunnas kirjutab niimoodi.

Teksti iseloomustab lihtlauselisis, hüüümärkide küllus ja aeg-ajalt küllaltki vaba sõnastusega dialoogid (mitmeid “persekeeramisi” ja “suhuandmisi” torkab silma – aga eks see kuulu teema juurde). Ausalt öeldes on see hüüümärkide möll natuke häiriv – vahel tekib tunne, nagu toimuks kõik ülevas ekstaasis. Noh – võiks ehk natuke rahulikumalt, muidu võib veel vastik kommertsi maik külge tulla.

Võiks muidugi juurelda, kui palju on raamatus reaalsest elust maha kirjutatud. Selleks annaksid hea võimaluse tavaliselt peatükke lõpetavad kaldkirjas lõigud – kes tegelastest, kellest äsja kirjutati, sai millalgi pärast romaani lõppu kõrgeks ohvitseriks või langes Tšetšeenias või lasti siinse allmaailma arveteõienduste käigus maha. Aga noh, kirjanduses pole reaalsete sündmuste järele nuhkimine just kõige tarvilikum.

Kui eespool sai selle raamatu kohta pateetiliselt väljendatud umbes nii, et “tore on, aga muidu ei loeks”, siis tegelikult võib ka väikese mõõnduse teha – nimelt jutustuse “Kustumatu valguse maailm” puhul. Võibolla mingis mõttes naiivsel – sellest ka siinse arvustuse pidev pudrutamine poistekast ja noortekast – tekstil on tegelikult vägev emotsionaalne laeng. Tegevus toimub noorte eeluurimisisolaatoris ja lõpeb sellega, kuidas peategelasele hüüdnimega Metsavend rahvusvahelist solidaarsust õpetatakse (76–89). Siin tõuseb ehk kõige teravamalt esile see kogu raamatu puhul oluline “tahte ja endaksjäämise” teema. Nagu hiljem teada saame, algab see erusõjaväelase hüüdnimega Kapten õpetussõnadest: “Tegelikult on elus ainult üks asi tähtis, üks ja mitte miski muu! Ära mitte kunagi loovuta oma tahet, mitte kellelegi ega mitte millelegi! Kui oled seda teinud, on väga raske, meeletult raske seda tagasi saada! Ilma tahteta on inimene aga... eikeegi!” (147) ja: “Tahe on see, kui teed viis kätekõverdust rohkem, kuigi enam ei jaks. (...) Tahe on see, kui teed asju, mida ei taha teha, aga pead tegema või on vaja teha” (111). Tegelane nimega Poliitik tõlgendab seda

edasi: “Tead, on olemas kaks maailma. Üks väline, see, mis on meie ümber, ja teine, mis on meie sees. On vaja avastada see teine maailm, ja see maailm kuulub ainult sulle, siin ei saa keegi teine kamandama tulla. Siis saad teada, kui võimas tahe võib olla inimesel ja millist rõõmu võib tunda eneseületamisest” (47). Suurt rõõmu see jutustuse lõpu lõpmatu venelastepeksmine Metsavennale ei toonud, aga ta jäi endaks edasi.

Raamatus järgneb jutustusele romaan. Võiks arvata, et jätkub Metsavenna lugu, kuid lehekülgede edenedes selgub, et olme nüüd sukeldunud jutustuses hetkeks vilksatanud (43–47), kuid seda suuremat mõju avaldanud Poliitiku elukäiku (aka Peeter Tergens). Selline hetkeline segadus/petmine oli vähemalt minu jaoks raamatu kõige õnnestunud nüke (kui vähe on vaja, et teha inimest õnnelikumaks). Huvitav, kuidas romaanivõistluse žürii seda romaani ilma jutustuseta luges? Võibolla oleksid üheskoos isegi esikoha kätte saanud.

Hea küll, sisu ei hakka ümber jutustama, seda võiks huvi korral ikka ise raamatust lugeda.

Kõlab naiivselt, aga on tore, et keegi väljaspool neid kapseldunud kirjandusringkondi ka lugemisväärtset kirjandust toodab. Ilusam oleks muidugi öelda “loob” – aga “loomiseks” soovitaksin puhtsüdamlikult härra Kunnasel loobuda *ilukirjanduslikest konventsioonidest*, kirjutada nii, nagu Leo Kunnas oma “teises maailmas” teha tahaks. “Rääkisime omavahel võru murde idapoolsemat dialekti, millesse oli segatud venekeelseid sõjaväetermineid ja slängi, keelt, millest

vaevalt keegi peale meie oleks aru saanud” (94) – ehk oleks ikka, tuleb vaid proovida, end vabaks lasta ja kuhugi edasi minna. Ja vot selle Kunnase “teise maailmaga” oleks hoopis põnevam kokku puutuda.

Tuult tiibadesse, härra Kunnas. Aastani 2009?

PS. Ei tea miks, kuid millegipärast tekkis selle raamatu puhul mingi sõnuseletamatu paralleel Mait Rauna raamatuga “Wake up” – mingi kadunud põlvkond või?

FAGIRA D. MORTI **Kurblik küüneviha**

KADRI KÕUSAAR. EGO. Tuum, Tallinn, 2001. 231 lk. Hind 158 kr.

Seda, et lapsajakirjanikuna kuulsaks saanud Kadri Kõusaar tahab teha raamatut, teadsime me juba ammu. Mul ei ole iialgi midagi selle vastu, kui inimesed tahavad kirjutada, kui mõni noor inimene, eriti veel beibeklassi esindaja, luuletab või novellide kallal rammu proovib. Romaan on juba musklitpingutavam ettevõtmine. Lubas, et kirjutab, tegi valmis, okei. Aga kui selle teose lugemist mulle liiga agressiivselt pähe määratakse, siis läheb asi kurjaks. Mind ei sega ükski halb naisteromaan, ma ei kiunu, kui avaldatakse rämpsulmekaid ja kriminulle, seni kui need naistekate ja kriminullide avaldajad ei hakka igal pool pasundama, kui lahedad raamatud need ikka tegelikult on ja kui ägedad on nende paskraamatute auto-

rid, sellepärast et nad said asjaga maha... Ma olen lugenud mõnikord tragikoomilist ajakirja *Saladused*, päris lahe. Ja seda *Kroonikat* ma lugesin, kus paljas Kõusaar peal oli, sest sõbrad hakkasid sellest artiklist meili teel paremaid tsitaate edasi saatma. Väga lahe, mõtlesin. Et läheks või raamatupresekale, kuhu mind lahkesti kutsutud oli. Et äkki saab nalja vähemalt. Sest Kõusaar rääkis *Kroonikas*, et ta on viimasel ajal magamata, sest lihvis kodus esitluskõnet.

Mind peteti haledasti! Kõusaar oli küll siiralt sõbralik, aga jättis plassi mulje. Raamatust keegi katkendeid ka ette ei lugenud. Berk Vaher kiitis värsket kirjaneitsit hullupööra ja Piret Viires soovis ebaoriginiaalselt tuult tiibadesse. Vaene Berk Vaher, ei oska mina arvata, millega Kõusaar ta ära on teinud. Jürgen Rooste julges kirjanduse listis hiljuti Vaheri käest küsida: “Mis on see, mis tõmbab sind ilusate kuulsate ja poppide poole ja veel neid nõnda heldekäeliselt geniaalsuste pähe soovitama?” Ja Berk vastas: “Mis tõmbab? Huvi proovida midagi muud, kohtuda uute inimestega, töötada uute tekstidega, vastanduda väljakujunenud arusaamadele sellest, mida minusugune inimene peaks tegema.” Ja lisas, et tema arvates ei tohiks Kõusaarasse suhtuda kui estraadiartisti. Sellele järgnes nädalapikkune vaidlus teemal, kas Kõusaar imeb või ei ime. Alguses põrutati, et imeb, pärastpoole öeldi, et noh ei taha liiga ka teha väga palju, et äkki teine raamat tuleb parem.

Tulen tagasi kaitseingli juurde, ehk siis see “huvi proovida midagi muud...”. Ma ei usu, et ma viitsiksin huvi pärast midagi

muud proovida, mille kohta on juba ette teada, et sellest eriti head nahka ei tule. Kõusaar on just selline, kelle esimese raamatu võib jätta julgelt lugemata. Ma ei hakka Kõusaare edasisi raamatuid juba ette solvama, ma usun, et tal potentsi on küll. Annan talle au näiteks selle pärast, et tema raamatus on ilmselgelt tunda, et ta ei ole olnud liiga põikpäine. Näib, et ta on toimetajate sõna kõvasti kuulunud ja oma teksti ümber tegemisega palju vaeva näinud. Sellepärast võingi öelda, et raamat on parem, kui ma arvasin. Enne lugemist arvasin ma sellest raamatust väga halvasti. Ma ei julgenud loota, et see raamat on nii halb, et on tegelikult juba hea, sest nüisugust asja on raske valmis teha. Aga nüüd ma võin julgelt öelda, see ei ole väga halb raamat, see on lihtsalt piinlik teos. Plassivõitu kenitlemine.

Paljukiidetud sõnaliitmised ja nii-öelda keeleuendused ei ole ju ka mingi uudis neile, kes on NYC-s ringi jalutanud. Kogu see *mitlesin* ja muu säärane kaadervärk on ameeriklaste jaoks igapäevane ajuharjutus. Selles suhtes ei ole Kõusaar isiklikult millegi originaalsega hakkama saanud, küll aga on ta oma raamatusse suutnud toppida massiliselt närvesöövalt nilbeid sõnu, *mitlesin* (mõtlesin + ütlesin) on vaid edetabeli tipus. Kahjuks on see Kõusaare reisilt kaasatoodud keeleviirus juba naiskodanike seas levima hakanud, alles äsja avastasime ehmatusena, et üks mu nais-teajakirjas töötav tuttav on vist vahepeal “Ego” läbi lugenud, sest temagi on hakanud legokeelt meisterdama. Niisiis – nais-teajakirja peal katsetatud – beibedele mõjub! Ma siiski loodan, et see mõju õige pea möödub, ma loodan ka, et Kõusaar

oma järgmises teoses niisuguseid sõnavärdjaid enam ei moodusta. Et kuidas oleks, kui ta nüüd plaaniks teha uue väljendi selle kohta, et seksisin ja armastasin korraga: *arksisin?* Või et tahtsin ja tegin: *tagin?* Läheb juba liiga õdvaseks, et sellel pikemalt peatuma jääda. Okei, kooli ajal oli ju lahe “Mäeküla piimamehest” “Külamäe mehepiim” väänata, aga nali jäägu naljaks.

Enne veel kui sisu kratsima hakkam, tahan öelda, et see, mida Vaher raamatukaanel nimetab keeletundmiseks ja huvitavaks stiilik, pole midagi muud kui ajukeppimine. Vabandust väljenduse pärast, aga tekst on selline, et ma räägin-räägin-räägin-räägin-ja-vahet-pole-mida-täpselt-sest-ma-ei-pane-ise-ka-eriti-tähele-misasmul-parasjagu-suust-välja-tuleb. Jah, mõnikord võib niisugune kirjutamisviis jätta ka hea mulje, kui seda osavalt vallata ja kui tegemist ei ole tühja jutuvadaga. Kõusaar kahjuks veel ei kontrolli oma teksti. Jääb mulje, et ta on “Egos” letti ladunud kõik mõtted, mis tal endal vähegi peas on, ja need, mis ta teistelt pihta on pannud, et osa nimbust ka tema peale paistaks. Esmajoones teebki Kõusaare teksti tülga-tavaks see kramplik hirm, et teda järsku tõsiselt ei võeta. Agooniline andekspalumine, mis kordub leheküljelt leheküljele, tapab. Võib öelda, et raamatu läbivaks teemaks on see, kuidas autor maadleb romaani kirjutamisega ja see tal kuidagi välja ei taha tulla. Kõusaar vabandab miljon korda, et ta seda romaani üldse kirjutab. No tõesti! Situ, kui tahad, aga ära seda kogu aeg nina alla hõõru! Ja siis veel see õnnetu pealkirjamajandus. Pole siin mingit Gravet ega Sostenutot, pole siin

mingit Moderatot ega Adagiot, siin on lihtne: esimene peatükk, teine peatükk, kolmas peatükk...

“Ego” on kättemaksuromaan. See tähendab, et romaani ajendas kirjutama rappajooksnud armusuhe, kus Kõusaar arksis, aga tema rikas ja kuulus partner “pani”. Kui Kõusaar oleks ka lihtsalt “pannud”, poleks romaani sündinud, sest poleks ajendit, milleks on siinkohal õnnetu armastus. Teema on iseenesest intrigeeriv. Kui Kõusaarel ei oleks hiljem tekkinud maniakaalset soovi “ära panna”, oleks sellest teemast päris pandava romaani saanud. Kõusaart takistab see, et ta püüab toimunut kainelt analüüsida, teha seda mingite teiste inimeste mõtete kaudu, teha seda loetud raamatute kaudu, ta valgub laiali ega saa ise ka aru, mis toimub. Ta tahab oma lugu jutustada distant-silt, ta tahab seda teha arusaadavaks, kuid paraku takerdub ta kahtlastesse mõttelabürintidesse, mis lämmatavad ilusa romaaniainese. Alaealise tüdruku ja vanamehe armusuhe, “pool”-autobiograafiline raamat, kirjutatud tüdruku silme läbi – kõlab pikantselt. Paraku on aga nii, et kui vanamees võtab vaevaks kirjutada, kuidas ta naiste asemel plikasid piidleb, tuleb välja hurmav “Lolita”; kui aga plika kirjutab, kuidas vanamees teda ära kasutas, siis niru “Ego”. Jõud on ebavõrdsed. Kõusaar küll püüab teemat haarata siit- ja sealtpoolt, kõnnib nagu kass ümber palava pudru, püüab küüsi taha ajada, välja kukub küüneviha. Mul on kahju, et Kõusaarega nii läks. Mul on kahju, et ta oma kirjanikukarjääri just selle teemaga alustada otsustas. Ajastus on totaalselt vale. Mida sa värskestpetetud naisealgelt ikka

Asja oleks päästnud lakoonilisem stiil, mitte säärane iiveldamaajav üleüllus. (Just see, mis Vaherile imponeeris.)

Ma saan aru, et Kõusaar on läbematu, kuid kahjuks tegi ta endale selle teosega karuteene. Ta paistab olevat nutikas tüdruk ja näib, et oskab oma vigadest õppida, sellepärast olen täiesti valmis uskuma, et ta oskab kirjutada küll. Seda, et Kõusaar on nutikas, näidaku järgmine lõik: “Nägin unes Oscar Wilde’i ja ütlesin talle: “See kõik on sinu süü! Sina kirjutasid, et aia päikeselise poole rõõmualleele kõndimine hakkab lõpuks igaüht piirama, sest ka aia teisel poolel on varuks omad saladused. Ja mina mõtlesin: oh, kui ilusti kirjutatud, jumala õigus, see just ongi õigus ise, jah, ma pean minema ka teisele poolele aeda, siis ma suudan Oscarit kohe eriti mõista, aga nüüd ma ei saa enam aia päikesepoolde tagasi!” Wilde muidugi ei vastanud midagi, võib-olla sellepärast, et ta sai aru, et ma olin teda liiga vähe lugenud, aga võib-olla sellepärast, et mu raamatus ja ümber ja sees oli liiga palju tegelasi ja ta ei tahtnud ennast nii paljudele avada.” Nonii, siin ta siis on, see mulisev stiil, samas pisike sümpaatsepoolne mõistujutukene, ja seesama vabandamine raamatu pärast, mida ma juba mainisin. Kõusaar saab ju aru küll, et midagi on nihi, aga ei taha endale tunnistada, et tema romaan on veel nii kipakas, et vajaks kõvasti kõpitsemist.

“Ego” on kurblik teos. Kurblik on selle raamatu idee, kurblik on see, et niisugune teos üldse ilmus. Teoses helgib küll ka mõningaid häid kohti, kuid paraku ei ole üldmulje nii hea, et nende üksikute heade kohtade pärast raamatu kätte võtma peaks. Elu on karm ja ebaõiglane, palju väga

häid romaane on sündinud just ülekohtust. Kõusaare viga on liigne tundlemine ja asjade romantiseerimine seal, kus seda vaja pole. Teda kasutati jõhkralt ära, selge see, et sellest jõhkruusest ei anna kirjutada vesist roosamannat. Kui juba lähed kätte maksma, viruta kirvega, mitte ära viibuta valsitaktis rusikaid. Jõuetu viha on mannetuim ja kurblikem. Siinkohal minu sügav kaastunne.

Siiski on lootust, et Kõusaarest saab asja. Juba praegu on ta palju parem kui Kati Murutar, kuigi viimatimainitust on väga lihtne parem olla. No Márquezt ma temast sirgumas ei näe (Kõusaar ise on öelnud, et just see mees on tema eeskujuks), kuid uus Aita Kivi võib meile Kõusaare näol küll vastu vaadata. Ja seegi on tubli saavutus.

P.S. Nüüd võiks see naine, kellele Jüri Homenja ühe kokteili välja tegi, ja kes hindas Homenja seksioskusi kümnepallisüsteemis hindega kaheksa, ka raamatu kirjutada!

JANIKA KRONBERG

Maskuliinne kultuurikroonika

MART KIVASTIK. *PRESIDENDI LAPSED*. Tartu: Autori kirjastus, 2001. 221 lk. Hind 197 kr.

Võiksin ehk alustada ühe kirjandusvälise looga ajast, mil me Mart Kivastikuga käisime. Me käisime aastatel 1985–89 ja läksime siis rahumeeli lahku. Kumbki oma teed. Käimise ajast, vist aastast 1989,

ongi meeles teiste hulgas üks episood. Kursus, kus me neil aastail käisime ja mille koos ka lõpetasime, oli viimane, kus toimus nõndanimetatud suunamine. See toimus, kui mu mälu ei peta, Tartu Ülikooli nõukogu saalis, kus vaikushetkedel on kuulda kristall-lühtrite kilisemist. Tollel viimasel suunamisel, mida me kogu selle tõenäoliselt rahvuslikust hädavajadusest hoolimata – koolidesse oli ju vaja õpetajaid, uut maa soola – nimetasime orjaturuks, jäi mulle meelde üks Mart Kivastiku žest. Ta läks suunamiskomisjoni esimehe professor Harald Peebu juurde, seletas midagi ja tegi siis käega hoogsa eitava liigutuse. Mulle tundus, et professor Peebule Kivastik meeldis või lihtsalt imponeeris talle mehe jõuline žest. Tulemuseks oli, et Kivastikku ei suunatudki. Tal jätkus julgust ja isepäisust oma tee ise valida. Esialgu Tallinnfilmi toimetajaks, aga võimalik, et pikemas perspektiivis pidas ta silmas ka kirjanikuametit.

Mõne aasta jooksul Kivastikust kirjanik saigi. Minust jälle sai kirjandusloolane, kriitik vms, igatahes keegi selline, kelle kohta “Presidendi laste” postapokalüptilises proloogis kokkuvõtvalt öeldakse “kuradi kriitikud” ja siis “viimse naiseni surnuks” kuulutatakse. Enda kui kirjandusloolase-kriitiku kohta olen ma varemgi kasutanud sõna “parasiit”, sest kellest või millest need “kuradi kriitikud” siis kirjutaksid, kui kirjanikke või kirjandust ei oleks. Meie tekstid sünnivad ja ammutavad elujõudu ju kirjandusest. Selline parasiteerimine sunnib aga mõnikord mõne sõna otseses mõttes kaaluka kirjanikuga distantsi hoidma, et ülekohtuselt karmi arvustuse pärast mitte pasunasse saada. Ei

tea endal seda pattu küll olevat, kuid distants – ja seejuures sõbralik! – näib mul Kivastikuga püsivat. Võib-olla tuleneb see iseloomust ja erilise semutsemisvajaduse puudumisest. Nii ei kutsu ma Kivastikku kunagi Kivaks, tema omakorda hääldab mu eesnime alati selle esimest vältet rõhutades.

See oli puhtisiklik sissejuhatus. Vahe-tame nüüd tooni ja püüame kõnelda tõepoolest distantseeritult asjast endast, raamatust, mis Kultuurkapitali kulude ja autori kirjadega tuli välja presidendivahe-tuse aastal.

Raamat on draamapärase komposit-siooniga ja sisultki mõnevõrra dramaati-line. Näitekirjanduses edu saavutanud Kivastiku puhul on selline vahe žanr enesestmõistetav. Kogumiku kahest vaa-tusest leiame 17 pilti, mille peategelased on eesti kultuurielus tuntud isikud. Õigupoolest nende nimekaimud, sest mul on kange tahtmine neid lugusid pigem ilukirjanduse valda, näiteks novellideks liigitada. Kui veel täpsem olla, siis följetonistlikeks novellideks. Kirjandusloost kergitab see määratlus meelde ka Siuru-aja Augustite Alle ja Gailiti följetonid.

Kivastiku lugude keskmes on valdavalt boheemlikud kirjanikud, kunstnikud, arhitektid, muusikud ja teatritegelased. Ent nende seas on ka selline hommiku-poolse eluviisiga distsiplineeritud ja töö-kas postmodernist nagu Mati Unt. Kivastiku loos käib Unt Illegaardis, selles Tartu boheemluse üsas, kus tunnevad end hästi Varblane ja Müller ja paljud teised Kivastiku tegelased. Kuid ühe sealse “veidi joodiku” joviaalsest äratundmisest – näe, Unt tuli! – ta ehmuib ja teeb järelduse, et

“pööbel määratseb”. Ka sellest seigast võiks tuletada teatava dramaatilisuse, näiteks leida konflikti Illegaardi kui Eesti kunstiilma alateadvuse ja Tallinna kui võimukeskse ning vastavalt kultiveeritud, rangematesse normidesse suletud ratsionaalse elukorralduse vahel. Seda korraldust kehastavad kogumiku viimases, nimipalas presidendilossi mustakuuelised ametnikud ja valvurid ning oma maalipakkidega ontlikult vastuvõttu ootavad kodumaa 39 kunstnikku. Ühiskonna ratsionaalset korrastatust sümboliseerivad ka “Geeniuse elus” vihjatud ametiasutused, kus sallitakse vaid lipsustatud ja karskeid *yuppie*’sid. Nende keskkond on kaugel Kivastiku ja presidendi laste kodusest miljööst, kust geeniumaste elu enesepöletuslikud inspiratsioonisähvatused ulatuvad heitma tõrvikuvalgust ka lihtrahva argistesse toimetamistesse.

Kunstiilma tartulikku alateadvust võiks ju ka ajatuna võtta. Mülleri, Varblase ja Kurvitsa saab siingi näiteks tuua. Üks elab jätkuvasti *blues*’i-, teine biitnikeajastus ja arvutit ei kasuta neist keegi. Ajatu tausta loovad ka Kivastiku enda justkui igikes-tev lapsemeelsus, hüperboolid ja muinasjutuomased romantilised klišeed, reminisentsid lapsepõlve õnnetundest, mis tema juttudest alati läbi kumavad. “Vahe mõök helkis küünlatules”, “Kui Kurvits Varssavisse saabub, kihutab Walesa talle neljahobusetõllas vastu, kuldsed rakmed säramas”, “kasvab nagu mänd Peipsi tuules, juured Brasiiliasse välja”, kui mõnd juhuslikult leitud tsiteerida.

Hüperboolid ja muu muinas- või seiklusjutulisus on võtted, mis teevad Kivastiku juttudest kirjanduse ega luba neid

pelgalt dokumentaalkroonikana võtta. Kes viimast soovivad või “Presidendi lastest” tegelaste eraelu pikantseid ja usutavaid kajastusi otsivad, peaksid küll piirduma *Kroonika*, *Seltskonna* ja muu ajakirjanduse lugemisega. Kivastiku jutud on pigem mentaal- kui dokumentaalkroonika. See ongi öeldud hoiatuseks neile, kes “Presidendi lastest” tõsimeeli arvavad teada saavat, millised nende sõbrad-sugulased või muidu kultuuriinimesed on. Lihtsameelsetel tuleks raamatu lugemine sootuks keelata, kas või selleks, et raamat paremini müüks.

“Presidendi laste” Tartu-esitlusel võrdlesin Kivastiku ja tema prototüüpide suhet samasuguse parasiitlusega, nagu eespool mainisin kriitikute puhul. Kuid autori ja tema “objektide” suhe näikse siin olevat vastupidine ja rafineeritum. Ehk sobiks hoopis “objekti”, prototüüpi kõrvutada parasiidiga? Võtame näiteks kägುವamp-lase, kelle sugukonda kuulub umbes 60 000 liiki, neist Eestis elab umbes 1000. Ärme teeme nii väikeste satikate puhul vahet emastel ja isastel. Kägುವamplastel on pikad munetid, millega nad munevad oma munad peremehe sisse. Et kvaliteetsed geenid edasi kanduksid, peab peremeesorganism olema rammus ja terve. Kivastiku “objektid” ongi valinud endale hea peremehe ja munenud oma olemasolu idee Kivastikusse nii, et see on jõudnud lõpuks raamatukaante vahele. Geeniumaste, kunstnikud ja kunst elavad seal edasi. Peremeesorganism on aga seejuures ilmutanud eeldatud jõudu ja ka vastupanuvõimet.

Nimelt liigub jutt, et ka Matti Milius olevat tahtnud “Presidendi lapseks” saa-

da, aga Kivastik ei olevat võtnud. Eks seegi näita Kivastiku isepäisust nagu toonane žest suunamiskomisjonis. Välja need, kes ise oma edevuse ja massiga minu mänguplatsile trügivad! Looja olgu kuningas! Kirjanik on ise president. Seda enam, et raamatukaante vahele jäädvustatud aegruumis peab paika ka vastupidine väide: president ongi kirjanik. Ja tema tege- lased on tema lapsed.

Kui viimasele väitele Kivastikult tõendusmaterjali laenata, siis oleks see järgmine: “Autor on inimene, kes suudab luua oma maailma, kartmata jääda naerualuseks, väljavilistatuks, luuseriks. Niisiis koosneb autor julgusest olla tema ise ja võimest oma ülesanne veatult või peaaegu veatult lahendada. Ülejäänud on juba Jumala ja kriitika teha” (lk 164).

Peale muu loen siit siiski välja lohutava võimaluse, et kriitikute pikaltsaatmisest hoolimata ei saa ka Mart Kivastik nendeta hakkama.

LEO LUKS

Ülestähendusi põranda alt

KALLE ISTVAN ELLER. *BÄRSÄRK. Ilma-
maa, Tartu, 2001. 84 lk. Hind 51 kr.*

ALEKSANDER MÜLLER. *VILUS ON
JAHE. Umara, Tallinn, 2001. 101 lk.
Hind 59 kr.*

Vähe sellest, et meil pole eesti keeles sobivaid sõnu moodsa kultuuri pooluste *mainstream* ja *underground* lausumiseks, eesti kirjandusmaastikul on nimetatud eristust kriteeriumide puuduse tõttu suisa

võimatu rakendada. Kuigi intuitsioon ütleb, et erinevus on olemas, ebatavaline kirjandus on alati mingis mõttes *põrandaalune*.

Muidugi on tänapäeva kontekstis mõtetu rääkida eristusest *klassika-avangard*. Hoopis viljakam on kommertsedu teljel tehtav eristus: *moodne loomingu (mainstream)* orienteerub müügiedule, *põrandaalune (underground)* ei tee selle heaks midagi, pigem isegi väldib kommertsedu (kuigi vahel ebaõnnestunult). Kuid kuna toodud eristuse puhul kuuluks peaaegu kogu eesti kirjandus põranda alla, on see meie tingimustes kasutu. Siiski ei ole meie kultuuriruumist *moodsa kirjaniku* mõiste (nagu ka klassiku oma) sootuks kadunud. Avalike suhete ajastul võiks *moodsat kirjanikku* määratleda nii: inimene, kes enda kirjanikuks-olemist pidevalt afišeerib, esineb-targutab-avaldab. Iga keskmiselt andekas inimene võib piisava järjekindluse korral saada moodsaks kirjanikuks; kui ta on osav müügimees, siis ehk oma teostega mõne kopikagi teenida.

Põrandaalune kirjanik seevastu ei tegele pideva eneseupitamisega (või kui proovib, siis ei kuku see tal välja), ta lihtsalt kirjutab. Mülleri Sass ja Kalle Istvan Eller on *põrandaalused*.

Ärgu omistatagu minu kohmakale mõistele *põrandaalune* siinkohal poliitilist alatooni. Kuigi mõlema kõnealuse autori ümber on dissidendi oreool, ei muuda avaldamiskeeld totalitaarses ühiskonnas veel iga autorit põrandaaluseks – vastasel korral paneksime Mülleri Sassi ühte patta iga metsavenna mälestustega. See, mida ma silmas pean, on dostojevskilik *põrandaaluse* tunne, ilma milleta ei saa

kirjutada väga head kirjandust, vähemasti mitte luulet. See üdini ebaargine alge, mis *põrandaaluses* loojas peidus, vajutab sageli pitseri looja eraelulegi – kes meist kujutaks ette asjalikuks muutunud Mülleri Sassi?

1. Aleksander Müller – Emajõe ööbik

“Vilus on jahe” on luulekogu nagu *bluesi*-kontsert. See on taotluslik, isegi tsüklid on muusikalise harmooniana pealkirjastatud. Kas kirjapandud tekst saab endas kanda laulu loomust? Või aguli hõngu? Nendele küsimustele peab erapooletult vastama see, kes pole kuulnud Sassi laulmas ega käinud Supilinnas kolamas. Minu erapooliku arvamuse kohaselt esitab luulekogu mõlemaid nähtusi nii hästi, kui tardunud kirjasaõna vähegi võimaldab.

Mülleri luulekogu on nukker kulgemine, ei põrgulõõma ega pakast. Lihtsalt vilu. On see dekadents? Siiski mitte: ei kuulutata allakäiku. Asjatu oleks otsida sisulist ühisnimetajat, on vaid kulgemise keerdkäigud: *Küll on kena / juhhei niisama / hingest alla lasta* (“Kena on”, lk 85); *roomab olevik / pilgus hetk / tolleski pole / vist tilkagi mett* (17).

Siiski võib sujuvas voolamises täheldada mõningaid terviklikke sisukatkeid. Eriti teravalt hakkas silma Mülleri leebe agulipatriotism, mis imelikul kombel ei ole ei naeruväärne ega labane, nagu patriotism enamasti kipub olema: *Tule tagasi, tule tagasi / tule tagasi plika, tule Supilinna tagasi* (“Supilinna metsakohin”, 80); *Oo, oo supilinna naine / anna, anna, anna*

mulle supilinna ulm (“Supilinna naine”, 82).

Ning juba manifestimaiguline reetmissüüdistus: *Supilinna vahetasin televiiseri vasta / nüüd on pää täis kõiksugu paska / maksas mootorrattahiired / põrnas leviavad x-kiired / Supilinna vahetasin televiiseri vasta* (“Televiiser”, 81).

Muidugi ei saa läbi naisteta. Sassi “õrn ja rõve” mäng nendega toob miskipärast meelde Villoni. Armastus ei saa olla ainult vilu, tal peab olema kulminatsioon: *KALLIM MA OLEN KINKIMAKS SULLE VÕIMELINE / VARASTAMA LILLI HAUDADELTA / KA SINU HAUALT* (“Lohh Nussi tuletis”, 67).

Teine leige laik vilus põhitoonis on Sassi rõõmus hüvastijätt Jumalaga. Kui teilgi on tunne, et Supilinn on Jumala poolt mahajäetud paik, siis nüüd vähemalt teate, keda selles süüdistada: *Jumal lämbus lumes keset jaanuari piire / Ilmutuste ilmumatus tingis tiiglis sulatust* (“Jaanuarine Antikristus”, 89); *Oma Jumala, mu arm, võid pista enda / kahe kõige armsama kurru vabele* (“Palve, 90).

Mõnevõrra üllatav oli rohkete keelemängude leidumine kogus, aga Sassil vaikusest puudu ei tule: *muuseumis on suured muusad / muuseas muuseas* (64); *tuhkur on nagu suhkur / reegel on nagu keegel / kesklinnas vastu muhku / eriti saab reedel* (65).

Müller ei piirdu olemasolevate sõnadega, vaid jõuab ka keeleuuenduse radadele (*püts, mädalapäev, hümnik, karikukukur, bääsuke, gurg*). Need uudissõnad tuletasid miskipärast meelde Villu Tamme viimast luulekogu “Sorlimeki Plät”, mis omakorda viis mõtted Mülleri ja Villu

“jumalatunnetuse” sarnasustele (vrd “Antikristus ja kuldsed taldrikud”). Siiski ei tähenda see, nagu tahaksin Mülleri kaas- aegse punkluulega ühte patta panna, Sassi luule vilu hoovus ei haaku kuidagi palava sotsiaalkriitikaga.

2. Kalle Istvan Eller - maarahva laulik

Kui Mülleri Sassi võib pidada mingil määral avaliku elu tegelaseks, siis Eller on täiesti *põrandaalune*. “Bärsärki” järelsõnast selgub, et ta avaldas ennast 70ndatel omakirjastuslikult, hea, et tema luule nüüd ka laiema avalikkuse ette jõudis. Kuigi Eller on murrete ja muistse vaimuse eest võitlev sõdalane, ei ole tema võitlus erinevalt mitme teise murdelauliku omast muutunud moeasjaks.

Elleri luule on ekstaatiline tagasipöördumine metsikusse, seetõttu on moodsast kultuurist ja haridusest rikutud inimesel seda väga raske lugeda. Meenutab natuke Uku Masingut. Kindlasti tasuks “Bärsärki” kõrvale lugeda Elleri manifesti “Maarahvast”. Seal võitleb Eller kadakasaksluse vastu, millest kogu meie vaimsus läbi imbunud on, luuletustes põgeneb aga kogu moodsa tsivilisatsiooni eest: *REBI MAHA SEE KATE! / Rebi maha oma viimane kate / – jää paljana see kes sa oled! / Sest seda sa suudad... (45).*

Tagasimineku ürgsesse loodusesse vabastab inimese metsikud kired kammitsast, teeb tasta peaaegu looma. Elleri jõuline luule tahab tõestada, et selline pööre on tõesti võimalik: *naised, neid ja plikad / võnguvad ikka veel öös/ üle peade neil*

kohab / vaikselt alasti kisa / see on metsade soig, soigude soig (47).

Kuna Eller on maausku, siis võib tema luulet ilma liialdamata pidada religioosseks. “Bärsärk” esitab maausku paremini kui mis tahes programm või teaduslik artikkel. Kas saab selline luule viia neid, kes kuulda tahavad, taas maaga kokku? Tehke proovi, võtke “Bärsärk” suvel metsa kaasa. Talvise tsivilisatsiooni rüpes lugedes tekib pigem kujutlus millestki salapärasest ja möödunud, tekivad assotsiatsioonid “Vanema Eddaga” ning isegi Tolkieniga. Sest nagu pealkiri ütleb (Bärsärk – sõdalane), ei ole see luulekogu mingi möödunud aegade taganutmine. Võitlejahingega Eller peab ulmsi maha mitu suurt lahingut, mis maarahval ilmsi pidamata jäänud (vt lk 34, 35, 71): *Nyyd minnakse tuhandete vastu, / sajad sõdalased maarahva seast. / Maame legendikke verreme kastub, / kirkad hingeme vabanevad lõast (34).*

Tekib tunne, et need luuletused ei olegi niisama lugemiseks, vaid kuuluvad müütide kombel pühaduse salaõpetusse. Iga tahes võimsa maausuliste näitemängu saaks nende põhjal küll kokku, juhul muidugi kui tsivilisatsioonihülgaajatel on tahtmist end avalikult eksponeerida.

Lisaks paljudele murdes luuletustele sisaldab kogu ka keeleteoreetilise artikli “Eesti Landsmäli eest” (16), kus esitatakse hüpoteesi lõunaeesti ühiskeele tekkimise kohta. Ei oska vähese murdetundmise tõttu kahjuks öelda, kas Eller oma tähelepanekut ka ühiskeelsete luuletustega illustreerib.

Siiski ei ole “Bärsärk” läbinisti arhailine, vaid sisaldab näiteks ka märke lävi-

misest teiste omaaegsete põrandaalustega. Luuletuses "Soig I" (51) on tunda alliksaarelikku sõnademängu, "à la Prevert" (52) esindab groteski à la Johnny B.

Võib öelda, et "Bärsärk" on väga võimas kogu, mis aitab ehk paremini moodsast kultuurist tekkinud mürgituse korral põranda alla pugeda kui Mülleri vilus kulgemine. Ometi on luulekogu Elleri enese jaoks Trooja hobune, mis toob tema loomingu muuhulgas just tagasi sellesse kadakluse-kultuuriruumi, mille eest luule ise põgeneb. Küllap on Ellerial esteetidest lõrtsijate vastu luuletustesse mõned loitsud punutud.

Mõlemat luulekogu tasub lugeda, ehk ammutatud kogemuse ajendil isegi Supilinna või metsa minna. Kui te ei ole üdini moodne inimene, siis võtavad *põrandaalused vaimud* teid oma kaitse alla: te ei saa agulis peksa ega eksi metsas ära.

Tuleks ka jätkuvalt mõtiskleda põrandaaluse kirjanduse loomuse üle, ajamata seda segi keelatud kirjandusega. Põrandaaluseid loojaid leidub alati, tõsi küll: üldise vabaduse ja heaolu tingimustes miskipärast väga vähe. Just seetõttu on okupatsiooniaja pärand hindamatu väärtusega. Mul pole midagi vabaduse ega heaolu vastu, kuid sellegipoolest tahaksin kõige selle sopa ja originaalitseamise seas, mis moodustab kultuurielu imala massi, kohata sagedamini mõnd *põrandaalust* kirjanikku.

JUHAN KREEM

Tippkutid üle kogu maakera

KAIDO KAMA. ÜMBERILMA REISIKIRÄ. *Fontes, Tallinn, 2001. 224 lk. Hind 118 kr.; EESTI LIPP ÜMBER PALLI. Koostaja Tiit Pruuli. Varrak, Tallinn, 2001. 264 lk. Hind 197 kr.*

*kahetsusta, kulla vennad
käigust ei või kasvaneda!
(...)*

*Eks me leidnud eksiteelta
tõelikke tunnistähti,
et ei suurel ilmal otsa.*

Ma suhtun reisikirjadesse üldiselt umbusuga. Keskaja ühe populaarsema reisiraamatu, "Jean de Mandeville'i reisid", kirjutas mees, kes kunagi kodumaalt ei lahkunud. Ja kes usuks Marco Polot? Või mida kõike kirjutasid Ameerika kohta kokku Leifur Eiríksson ja Kolumbus? Isegi Singer Vinger laulis veel hiljaaegu: "ma ei usu reisimeest ta piltide eest."

Eestlased on ikka reisikirju armastanud. Algselt toitis seda kirjandust meie kultuuri agraarne taust, mille tõttu isegi Saaremaalt mandrile käimist peeti maailmareisiks. Reisimiskirge hoidis elus kindlasti ka Teise maailmasõja järgne aeg oma liikumispiirangutega. Kes vähegi kuskil käis, sai pikka aega pärast seda kodumaal lektoriume pidada. Sellelt pinnalt tõusis ka omaaegse, Kreutzwaldilt laenatud pealkirjaga raamatusarja "Maailm ja mõnda" erakordne menu. Vabaduse tulles on kusagil ära käimine muutunud

märksa igapäevasemaks ning ehk just siit tuleks otsida meie oma reisikirjanduse praegust taset. Seda vastutusrikast žanri on uue ajal julgenud ette võtta üksnes need, kellel ka muidu kirjutamine hästi välja tuleb (Mutt ja Hirv tulevad kohe meelde). Ettevaatlikult on üles võetud mõnede maailmas hästi müünud reisikirjade tõlkimine.

Õeldakse, et iga inimese elust annab kirjutada vähemalt ühe raamatu. Ühe reisi kohta, nagu paistab, annab kirjutada mitu. Lugesin kaks värskelt ilmunut järjest läbi ja leidsin ainult ühe käe sõrmede jagu korduvaid episoodide. (Võrdlus Lennuki internetilogiraamatuga annab umbes sama tulemuse.) Uskumatu, aga tõsi! Kapten Saarsoo vihjas raamatute esitlusel, et muidu ametlikuks kroonikakirjutajaks kujunenud Pruuli oli nagu Timbu-Limbu õukonna ajaloolane, kes magas päeval ja kirjutas öösel, seega magas palju ka maha. Kogumiku "Eesti lipp ümber palli" koostaja tunnistab sissejuhatuses isegi, et hea hulk lõbusaid lugusid on raamatu "positiivse-heroiilise" hoiaku pärast välja jäetud. Kahju! Ühesõnaga: sellest reisist saaks kindlasti veel mõned raamatud.

Esimesed kaks on aga nüüdseks ilmunud, asugem siis nende juurde. Madrus Kaido Kama "Ümberilma reisikirä" on klassikaline reisilugu, mis jookseb reisi ajast ja ruumist üsna kindlalt kinni pidades. Algselt ajalehe järjejutuna ilmunu on kenasti liitunud üheks tervikuks. Ja põhjajaestlastele: ärge uskuge jutte keelebarjäärist. Võro kiil on intelligentsele inimesele täiesti loetav ka siis, kui eelteadmised piirduvad ainult eesti kirjakeelega. Kogumik, mille taga seisab peamiselt teine

madrus, Tiit Pruuli, on märksa heterogeensem. See meenutab rohkem projekti kohta tekkinud kiirkõitjat, kuhu lisaks jutustavale reisikirjale on vahele sattunud ka lehti purjetamise puutuvatest teemavaldkondadest, toetajate tutvustusi ja promobuklette, ebaühtlaselt allkirjastatud pildimaterjali ning sihtkohtade ajaloost ja kultuurist peetud referaate. Selles mõttes tuleb muidugi tunnistada, et Kama raamatut on hea lugeda järjest. Pruuli raamatut on jälle hea siit-sealt lehitseda ja jupikaupa tudeerida, pilte vaadata ja lõpuks, kui kunagi vaja peaks minema, ka teatmeteosena kasutada. Säärast jahisõiduloo tempimist kultuurilooliste ekskurssidega on eesti merekirjanduses ennegi ette tulnud, võetagu või näiteks ette Leonid Parašini "Väinamere logiraamat".

Jahisõitjad on kummaline rahvas. Kauris suur osa nende jutust keerleb ümber mere ja nende oma laeva. Sir Francis Chichester, kes üksinda ümber maailma sõitis, külastas ainult üht sadamat/maad, ometi kirjutas ta taevast, lainetest ja oma laevast paksu raamatu. Lennuki madruste raamatutes ei ole aga laev ise ega meri sugugi nii domineerivad. Õhinaga pajatatakse ka maadest, kus käidi. Kama on isegi rohkem kuivamaarott ja maa-pealmatkaja. Ülesõitude kohta esineb tal koguni napp tõdemusi, et midagi ei juhtunud ja ongi hea. Kuigi ka Pruuli raamatu põhimahu annavad maad ja rahvad, on selles ometi häid ja muhedaid meresõidupeatükke, mis kindlasti nii mõnegi noore mere juurde meelitavad.

Muhedus on üldse iga merejutu lahutamatu osa ning seda registrit on järginud nii Kama kui ka Pruuli. Pruuli jutustatud

merelugude seas on eriline koht naturalistlikel merehaiguse kirjeldustel ja näidusraadiovestlustel. Siiski on ta omale ette seatud formaadi tõttu, nagu eelpool viidatud, end kahetsusväärset piiranud ning lisanud koormavaid teatmikutekste. Kama on saanud end selles mõttes vist vabamalt tunda. Eriti hästi tuleb see ilmsiks kohas, kus mõlemad mehed kirjeldavad asjaajamist Brasiilia piirivalvuritega. Aga kokkuvõttes, igav ei hakka. Pruuli poolt peatükkidele valitud motod on samuti väga head: ei oleks iial uskunud, et “Karu-poeg Puhh” on säärane merendusklassika!

Mis aga Lennuki kroonikuid selgelt omavahel eristab, on autoripositsioon. Kama filosoofilised kõrvalkäigud on sügavad oma lihtsuses. Oma osa mängib siin ehk ka meedium, võro kiil, mis laseb asjadel kuidagi maalähedaste ja selgetena paista. Kama esitab ikka neidsamu küsimusi keelest, traditsioonidest ja loodusest ning märkab maailmas nukrusega kohti, kus ei räägita enam emakeelt, kus looduslik tasakaal on rikutud ja kommerts rahval hinge seest ära söönud. Pruuli on enast aga üritanud varjata kogumiku koostaja müstifitseeritud kuju taha. Eriti kaugetest maadest jutustamise puhul torkab silma, et tal justkui ei tohikski olla oma arvamust. Õnnestunud värvilaikudena on Pruuli sisse pannud päevikukatkeid ja võõraid armastuskirju. Kompilaator Pruuli tuleb eriti hästi ilmsiks näiteks kalapäügipeatükis. Esmalt luuakse seal muidugi žurnalistlik objektiivsuseilluusioon, ehk antakse asi nii, nagu ta oli. Siis on kasutatud juba kalamehe enda juttu (madrus Simm) ja lõpuks lisatakse kapteni heietatud mälestusi kohtumisest tõelise mere-

koletisega. Mis meremehejutt see muidu on, kus pole ühtegi koerakoonlast või meremõrtsukat!

Lennuk on kodus tagasi. Paljude meeli ärevil hoidnud kaasaelamise (omastele kindlasti ka ootamise) aeg otsas. Mis on nüüd teisiti, küsivad mõlemad mehed oma raamatute lõpus. Pruuli räägib kohtumistest ja uutest sõpradest ilmamerel ning võimalusest, et kellelegi Eesti asi ka meelde jäi. Siia tuleb kindlasti lisada Lennukist saadav eeskuju ja inspiratsioon, pärast reisi elavnenud huvi purjetamise vastu ja saabumisaegne heameel: meie mehed tegid ära. See on siiski üsna tagasihoidlik kokkuvõte. Mina tõstaksin esile hoopis paari teise Lennuki-mehe sulest lipsanud uusi rakursse isamaa asjadele. Kui võrrelda ennast rahvastega nukras troopikas, siis on viimased tuhatkond aastat meil ikka üpris sündmustevaesed ja muidugi on meil olnud ka pisut õnne. Esmalt tõi selles võtmes teksti välja Indrek Tarand Regio “Maanteede atlase” sissejuhatuses/juhtkirjas. Kaido Kama samu radu pidi jooksvat reisikirja viimast peatükki aga loeksin selle reisi üheks helgemaks bilansiks. Loetagu neid. Selle asemel et siin pikemalt refereerima asuda, tsiteerin Lennuki-projekti välja mõtelnud Kalevipoega, kes oma maailmaretkelt koju naasnuna samas lõpetas, kus käesoleva kirjutise kangelased:

*omalla maalla õitseb õnni
kodus kasvab kasu parem
kodus tundvad omad koerad
tuleb tuttav teretama
sugulane soovimaie.*

ANTI SELART

Keskaja Euroopa piirimaad: raamat Eesti ajaloost

ROBERT BARTLETT. EUROOPA SÜND:
*Vallutused, koloniseerimine ja kultuuriva-
hetus 950–1350. Ingl. k tlk Tõnu
Tammets. Kunst, Tallinn, 2001. 615 lk.
Hind 210 kr.*

Lugesed mingeid üldteoseid Euroopa aja-
loost, võib juhtuda, et Kirde-Euroopa
vastava ajajärgu sündmustega üle keskmi-
se kursis huviline naudib käsitlust – ja on
sellega nõus – hetkeni, mil autor pillab
mõne rea või koguni lõigu näiteks Li-
vima kohta. Sigineb kahtluseus, et mi-
dagi ei pea siinkohal justkui päris paika,
aga lugeja tõrjub varmalt mõtte, et kas
äkki näiteks ungarlasel ei teki sama tunne
raamatu mõlemat Ungari kohta käivat
lauset silmitsedes, iirlasel Iirimaa-lõigu
puhul ja nii edasi. Robert Bartlett, Saint
Andrewsi ülikooli professor Šotimaalt, on
kirjutanud raamatu ladina Euroopa raja-
maadest keskaja südames ja suurema osa
tema järeldustega võib julgelt olla nõus ka
siinses lokaalses kontekstis. Varsti ligi
kümme aastat tagasi (1993) esmakordselt
ilmunud teos ei ole küll ainuke selletaol-
ine – “Euroopa” või mõne sellele iselo-
muliku institutsiooni ehk nähtuse kujune-
mist keskajal on mõnikord päris sarnase
pealkirja all viimasel ajal püütud kirjelda-
da mitmetes rohkem või vähem õnnestu-
nud raamatutes.

Mitte ainult uurimuskirjanduse põhjal,
vaid ka algallikatele toetudes käsitleb
autor piirkondi, kus 10.–14. sajandini

puutusid kokku Euroopa ühiskultuur, mille
südamaaks oli kunagise Karl Suure riigi ala
(autori sõnul “frangi Euroopa”), ja ääreala-
de ühiskonnad. Käsitletud ei ole mitte
konflikte Öhtumaa ja sellest väljapoole
jäänud maailma vahel, vaid ladina Euroo-
pale iseloomuliku võidulepääsemist peri-
feerias. Palju tähelepanu pöörab Robert
Bartlett Ida-Euroopale Liivimaast kuni
Ungari ja Kreekani, kus keskajal mängis
olulist rolli Saksamaalt pärinevate inimeste
sisseränne, nn *Ostsiedlung*, aga samuti piir-
konnale, millega tegelemine on olnud tema
põhiliseks huvialaks – keldi ja anglonor-
manni maailmade kokkupuutealadele Šoti-
maal, Walesis ja eriti Iirimaa. Selle kõrval
pärib hulk näitematerjali ka Pürenee
poolsaarelt, Lõuna-Itaaliast ja Lähis-Idast.
On selge, et nii laia vaatevälja puhul ei ole
teemasid käsitletud ühesuguse põhjalikku-
sega ja osa kasutatud algallikatest jääb pel-
galt illustriatiivseks.

Autor uurib, kuidas levisid perifeeriasse
katoliku kiriku institutsioonid ja Prantsuse
alalt pärinevad valitsejadünastiad ning
omandasid uusi valdusi prantsuse või
saksa aadlisuguvõsad. Neid nimetab Ro-
bert Bartlett “koloniaalseks aristokraa-
tiaks” – olgugi et näiteks Kirde-Euroopas
oli paljudel juhtudel tegu ministeriaa-
lidega, keda võibolla pole päris kohane
lugeda aristokraatia hulka. Need inimesed
võtsid oma uutesse asupaikadesse kaasa
oma keele ja ühiskondliku ning kirikliku
korralduse mudelid, allutades neile vanad
toimimisviisid, kui neil oli piisav ülekaal.
Enamasti oli nende sõjatehnika ja sõdi-
misviis tõhusam, mis lubas saavutada edu
ka arvulises vähemuses olles. Muidugi,
kokkupõrge ei pidanud alati olema sõja-

line. Robert Bartlett toob esile erinevaid mooduseid, kuidas frangi Euroopa kultuur võidule pääses. Liivimaal toimus see sõjas primitiivsema korraldusega paganliku ühiskonna vastu; Elbe jõest ida pool koondasid äsjased paganlikud slaavi võrstdid alates 12. sajandist enese ümber Saksa aadlit, võtsid üle läänepoolsete riikide institutsioonid ja kujunesid hiljemalt paarisaja aasta jooksul Saksa territoriaalvõrstdideks. Kristlikul Šotimaal kutsusid kuningad samal ajal samuti maale võõraid, tollal edukamat sõjatehnikat valdavaid rüütleid ning 14. sajandil asus kunagise normanni tulnuka järeltulija Šoti troonile. Iirimaal võitles Inglise vallutuse vastu juba sajandeid tagasi ristitud, kuid teistsuguse ühiskonnakorraldusega rahvas ja Pürenee poolsaar vallutati kristlaste poolt tagasi araabia kõrgkultuuri esindavate mauride käest. Talupoegi Saksa- ja Friisimaalt kutsusid oma valdustesse nii saksa kui slaavi päritolu valitsejad, andes uusasukai- le privileege, mis pidid neid meelitama võõrsile, et harida üles seni asustamata maa ja muuta see valitsejale tulutoovaks.¹ Niisamuti olid ka linnad perifeersetel aladel sageli koloniaalse iseloomuga – kas üldse või siis oma õiguslike vormide poolest ja sisserännanud linnarahvastiku tõttu. Keskaegne “kolonialism” ei tähendanud aga mitte emamaast sõltuvate piirkondade tekkimist, vaid emamaad kopeerivate ühiskondade loomist seal, kus varem kehtisid teistsugused normid. “11.–

13. sajandi ajalugu on paljudes aspektides liikumine eripalgelisuselt ühtsuse poole” (lk 446–447).

Sellelt pinnalt asub autor uurima “rahvussuhteid” Euroopa piirialadel. Kuigi sajandite jooksul paljud lääneslaavlaste germaniseerusid ja anglosaksid ning normannid moodustasid ühise rahva, on nende suhete ajalugu konfliktide ajalugu. Varem või hiljem on nii Hispaanias, vändide alal, Iiri- kui ka Liivimaal alanud põlisema rahva õiguslik ja sotsiaalne allasurumine. Robert Bartlett näeb seda protsessi kajastavates allikates tõendit rassismi tekke kohta keskajal, kui tekkis “rahvuse uus bioloogiline kontseptsioon” ja “sündis agressiivne kaitseisloomuga rassism” (lk 348–349). Vähemalt Ida-Euroopa kontekstis näivad need viimased järeldused siiski olevat mõnevõrra ühekülgsed. Autor tõdeb, et perifeerias oli etniliste suhete tähtsus suurem kui Euroopa südalaladel ja et “nende suhete osapooled ei olnud võrdsed – need olid domineerimise ja alluvussuhted, võimu ja vastupanu suhted” (lk 449). Just see, et keel muutus sotsiaalse staatuse sümboliks ja märgiks, viis paljudes piirkondades sotsiaalsete vastuolude kirjeldamisele terminites, mida kaasajal on kerge mõista ühekülgselt puht-rahvuslike vastuolude avaldumisena. Hiliskeskaja kasvavas reglementatsioonis ja kihtidevaheliste barjääride tugevnemisel seati ju näiteks käsitööliste tsunftidesse pääsemisel üles siiski seisus- ja mitte rah-

¹ Lk 169 on toodud sisserändajate vähese osakaalu põhjuseks Liivimaal (ja Süürias) merereisi kõrge hind. Liivimaa ajaloos on seda asjaolu alates Hans Mortensenist (1944) seletatud eelkõige Euroopa sisekolonisatsiooni üldise pidurdumisega 14. sajandi demograafilistes kriisides.

vusteadlikud tõkkes (vrd lk 346–347). Samuti sai *quasi*-etnilistes terminites väljenduda poliitiline vastasseis, ja vereside-med ei sidunud mitte ainult *natio*'t, vaid ka suguvõsa: kuningaõue juures mõjuka koha saavutanud võõras ei toonud kaasa mitte oma rahvuskaaslast, vaid oma sugulasi ja *familia*, tõrjudes sellega kõrvale kohalikku ja sellepärast võõrastevaenuliku aadlit. Kergekäeliselt on Robert Bartlett ehk puudutanud teisigi Ida-Euroopa ajaloo küsimusi, näiteks kõneldes kreeka ja rooma kiriku allikaliselt tõestamata sõjalisest kokkupõrkest 13. sajandi keskel Peipsi järve piirkonnas (lk 369) – siin ja mujalgi on küllap põhjuseks autori jutustamisrõõm, mis loob mõnuga loetava teksti, kuid jätab esitatud argumentatsiooni kohati emotsionaalseks või koguni pealiskaudseks.

Raamatu tõlge on samuti ladus. Paljudel sõnadel on eesti ja inglise keeles siiski piisavalt erinevad tähendusvarjundid ja nii tekkis lugedes päris mitmes kohas igatsus vaadata originaalist järele, kas ümberpanija on ikka tabanud algupärandi mõtet. Tõlkesse on lipsanud ka üksikuid eksitavaid vigu. Pole kohane tõlkida *mansus* ehk *Hufe*, siinses kontekstis juba maastikul mõõdetud pinnamõõduühik, “adramaaks” (lk 208 jm) – viimane (*uncus*, *Haken*) oli kas talu, mille põlde hariti ühe adra ehk rakendiga, hiljem aga külvihulga järgi pinda arvestav mõõtühik. *Mansus* on eesti keeli “tõstand”. Balti meri on eestipäraselt muidugi Läänemeri, visigootid aga läänegootid. Tunnustust väärrib püüe esitada slaavi alade kohanimed ka nende slaavikeelsel kujul, kuigi diakriitilised märgid pole trükilaos alati oma õigele

kohale sattunud. Siiski pole Ida-Euroopa erikeelsete toponüümide hulgast alati leitud eesti teksti sobivaid variante ühtse printsiibi järgi. Tõsi, igasuguse ühtsusprintsiibi lõpunirakendamine ajalooliste kohanimedele kirjutamisel viib varem või hiljem ummikusse. Ometi on hämmastav, et isegi Tallinn on eesti tõlkes millegipärast jäänud saksakeelseks *Reval*'iks. Samuti tundub täiesti tarbetu inglise uudislaenu *Outremer* (ristisõdijate riigid Lähis-Idas, prantsuse algtäendus “meretagune”) kasutuselevõtt. Põhjendamatu on eesti keeles kodunenud “hansakontorite” ümbernimetamine “kaubavahetuspunktideks” (lk 422). Tähelepanematuses tingitud eksitav näpuviga on lk 249, kus küllap peaks esimeses reas seisma “linna- staatuses, kuid tõeliste linnafunktsioonideta asulaid leidis palju enam kui vastupidi”. Lõpuks, millegipärast kardavad isegi enesest lugupidavad Eesti kirjastused joonealuseid viiteid, kõige lugejasõbralikumat viitamissüsteemi. Selle raamatu puhul on valitud üks eriti kohmakas ja tarbija jaoks ebamugav moodus.

“Euroopa sünd” on tegelikult raamat Eesti ajaloost. Selle lugemine aitab muuhulgas mõista Vana-Liivimaal – tänapäeva Eesti ja Läti alal – 12.–14. sajandi jooksul toimunud muutusi ja õpetab, et siinmail toimunule leidis Euroopas mitmesuguseid lähemaid ja kaugemaid paralleele. Autor rakendab Liivimaa näited oma skeemi teenistusse ja need sobivad sinna hästi. See peaks meenutama, et Kirde-Euroopa keskaja ajalugu ei tule uurida asjana iseeneses, vaid Euroopa ajaloo kontekstis, mis ei paku sündmustele mitte ainult rohkem või vähem värvikat taus-

ta, vaid ka seletusmustreid ja õpetab allikatest leidma rohkem, kui see vaid kohalikust perspektiivist oleks võimalik. Eesti – enne möödunud sajandit küll geograafilise, kuid mitte kunagi poliitilise terviküksuse – ajalugu on osa Euroopa ja maailma ajaloost. See on tõdemus, mida on tihti deklareeritud ja veel sagedamini tegelikus ajaloo uurimise töös unustatud. Olgu siin näiteks Robert Bartletti raamatust nopitud teadmine, et 12.–13. sajandil hakkasid juba ammu kristlikud Inglismaa talupojad anglosaksi nimede asemel kandma normanni nimesid, oma uute isandate nimesid. Mida ütleb selles valguses Helldur Palli juba aastakümnetetagune tõdemus, et Eesti talupojad hakkasid üldiselt kristlikke eesnimesid kasutama 15. sajandi jooksul, Lõuna-Eestis mõnevõrra hiljem? On see märk pühakukultuse levimisest või alamsaksa linna- ja ülemkihtide kultuuri mõju, sotsiaalselt prestiižikamate nimede kasutuselevõtt? Kindlasti on Eesti lugejale vaja veel kord toonitada, et Euroopa ekspansiooni kandvateks jõududeks ei olnud mitte paavst ja keiser, vaid selle kandjaks olid “frangi rüütlite, ladina preestrite, kaupmeeste, linnakodanike ja nii-öelda hääleõigusetute talupoegade ettevõtlikud ühendused” (lk 441). Jääb üle vaid lisada, et neid ühendusi hoidsid suuresti koos sugulus- ja sõltuvussidemed.

“Euroopa sünni” lugemine on vajalik ja lausa kasulik igale ajaloolasele ja ajaloo-huvilisele. Eestis ilmub viimasel ajal päris palju tõlgitud ajalookirjandust, kuid vaid vähesed kirjutused sõnandavad avaldada häid raamatuid: selliseid, mis pole valitud juhuslikult, ei kubise esoteerilistest seletustest ega ole kantud sensatsioo-

nijanust. On rõõm, et “Euroopa sünni” näol võib panna riigilisse teose, mida saab soovitada ka muul põhjusel kui ainult selle pärast, et see on eesti keeles lihtsalt olemas.

MARJU LEPAJÕE **Dumézili jumalik laip**

GEORGES DUMÉZIL. INDOEUROOP-
LASTE MÜÜDID JA JUMALAD. Koosta-
nud ja kommenteerinud Hervé Coutau-
Bégarie. Prantsuse k tlk Mari Amon ja
Lembe Kokk. Varrak, Tallinn, 2001. (Aja-
lugu. Sotsiaalteadused). 304 lk. Hind 147
kr.

*Kavatsus on üks ja sama –
võtta naine
(G. Dumézil, lk 222).*

Georges Dumézil (1898–1986), võrdle-
vale mütoloogiuurimisele alusepanija,
hakkas oma elutööst kokkuvõtteid tege-
ma kahtlemata õigeaegselt, 68aastaselt, et
“anda lahkamisele võimalikult puhas
laip” (lk 38). 1979. aastaks oli ta avalda-
nud juba kaksteist kokkuvõtet, mis kju-
nesid palju mahukamateks kui varasemad
raamatud. Ent elu jätkus ja ta andis väl-
ja veel kolm köidet visandeid.

Eesti keelde jõudnud raamat on oma-
korda kokkuvõte, mille on koostanud
Hervé Coutau-Bégarie, kes on teinud
valiku eri aegadel ilmunud tekstidest ja
kirjutanud neile sissejuhatused, ilmse

eesmärgiga pakkuda Dumézili uurimistööst võimalikult adekvaatne pilt inimlikult haarataval lehekülgedehulgal (st ca 300 lk). Kui mahukas on Dumézili trüki-pärand tervikuna, võib üksnes aimata üha uutest ja uutest pealkirjadest, mida tekstidesse pillatakse, sellest, et tema bibliograafiat nimetatakse "tohutuks" (7), ja kirjutamisstiilistki, milles punkt ei tähenda lõppu, vaid uue lause algust.

Esimesel pilgul tundub, et Dumézil on hullumeelne. Juba tema eesmärk on seda: "taastada indoeuroopa mütoloogia, mille kohta pole ühtegi vahetat tunnistust [siin ja edaspidi minu sõrendused – M. L.] ja mida on võimalik taastada üksnes tema Indiast Iirimaani ja Skandinaaviast hetidi impeeriumini laiali pillatud võrsete võrdlemise abil" (31). "Kasutada kogu saada olevat ainet – milliste eridistsipliinide vahel ta ka ajutiselt ei jaguneks –, tege-mata sealt omavolilisi väljalõikeid" (206). Kahtlemata tähendab see nõuet kõigil juhtudel lähtuda ka algtekstidest – mis keeles nad ka ei oleks –, selle asemel et tugineda käsiraamatutele või tõlgetele (186), see tähendab vallata kõiki keeli, milles on kas kirja pandud või meieni jõudnud kõigi indoiraani, itali ja germaani rahvaste mütoloogiline pärimus. Tuleb suuta mõista Mitanni kuninga allakirjutatud lepingut hetidi aladelt, Bütsantsi tekste, kõmri muistendeid, "Iliast", vene böliinasid, "Mahābhāratat", rooma kirjandust, "Eddat", Avestat, os-seetide Nart-eepest, "Filoloogiasangar", nagu Dumézili nimetab Jaan Puhvel (293), on isegi väga pehmelt öeldud.

Hullumeelsena mõjub ka eri mütoloogiliste motiivide, nimede, kõikvõimalike

muude detailide justkui joobnud raju, mis lugejat tabab. Neid seostatakse kiirelt, sisse juhatamata, kuigivõrd põhjendamata. Jah, Dumézil ütleb küll, et ta on üle saanud joobumusest, mida temas noorus-es tekitas James George Frazeri "Kuld-
ne oks", aga see joobumus siin on palju fataalsem. Igas lõigus on juba sõna *kolm*: "kolmetoimeline struktuur", "kolmetine ideoloogia", "kolmikjaotus", "kolme toime ideoloogia", "kolmetoimeline ühis-kond", "kõik, mis on kolmetine, pole veel kolmetoimeline". Lihtsalt imesta, kui palju globaalset mässamist on vaja, et jõuda lihtsate tõdedeni! Ja siis Dumézil veel ütleb, et "kõige olulisem on konk-reetsus" (206)! Sel moel esitatud konk-reetsus mõjub lihtsalt kartulikoorma konk-reetsusena. Eesti Teadusfondi finant-seeringust võiks Dumézil ainult unistada.

Ent mingil hetkel omandavad Dumézili artlused hoopis teise ilme. Kas uuritav aines kinnitab või ei kinnita, et indoeuroopa alusmõtetemall, ideoloogia on kolmetoimeline, nii sotsiaalselt kui kos-miliselt, nii teoloogias, mütoloogias kui eeposes – see polegi enam nii oluline. Et eitada või jaatada, peaks valdama kogu ainet sama põhjalikult ja suutma tõusta samale abstraktsioonitasemele. Konkreet-suse mõiste on igal tasandil erinev. Soomeugrilasena saab indoeurooplastele nende kolmetoimelisuses ainult kaasa tunda.

Hoopis olulisemaks muutuvad Dumé-zili küsimised ja otsingud ise, üha samad, kuigi teises sõnastuses, küsimised, millel lihtsalt pole lõppu, sest mütoloogia on oma olemuselt ammendamatu. Kohutav ja kaasahaarav abstraktsioonitug, alas-

ti mõttekirg, mille käes teadlane, kes seda kannab, on abitu laevuke. Dumézili raamat on hoopiski tunnetustungi paratamatuste biograafia, raamat teadlase suuruselt ja haletsusväarsusest ning meetodi otsingust, mida leida vaevalt on võimalik (Dumézil ise sõna *meetod* ei armastanud – 205). Tema otsingud manifesteerivad erakordselt jõuliselt probleeme, mille ees ühel või teisel ajal seisab iga humanitaarteadlane. Hervé Coutau-Bégarie mõttehidad sissejuhatused uurimustele annavad veidi puhkust ja tekitavad omakorda raamatusisese dialoogi. Meeleolude, mõttesuundumuste, iroonia okeaaniline dünaamika, mis lugejapõrnu loobib kuhu juhtub, on võrreldav ainult Peter Brooki filmiga “Mahabharata” (mis kestis küll vist kõigest viis tundi). Paremat inspiratsiooni teadustööks on raske leida.

Eesti lugejale on raamat katsumus, sest emakeelset toetavat kirjandust on vähe. On olemas suurepärane “Antüigileksikon”, aga idamaade mütoloogia kohta samaväärset pole. Varrakult äsja ilmunud Rachel Stormi “Idamaade mütoloogia entsüklopeedia” on niivõrd värviliste piltidega ja pedagoogilis-psühheedeeliliste sissejuhatustega, et kasutama ei ahvatle, ehkki raamatut on ette valmistanud Eesti parimad orientalistid.

Õnneks on Dumézili teos toimetatud skrupulooselt parima võimaliku toimetaja, Jaan Puhveli poolt. Tõlget võib pidada väga heaks. Trükivead puudutasid vist ainult kreeka diakriitilisi märke (75, 79, 82, 88, 93, 209). Silma torkas, et *komparativist* on mugandatud prantsuspäraseks *komparatistiks*, aga seda kuni lk-ni 189, siis tuleb kasutusele *komparativist*,

kellest alates lk 272 saab jälle *komparatist*. Analoogiat järgides võiksime hakata rääkima ka Aristote’ist. Eesti lugeja jaoks oleks võinud raamatu lõppu koostada veel mütoloogiliste allikate loendi grupeerituna indoiraani, itali ja germaani rühmadesse, et tekiks parem ülevaade, millised üldse on need tekstikorpused, mille põhjal otsuseid saab teha. Seal oleks saanud lahti kirjutada ka allikate lühendid, mis praegu on arusaadavad ainult erialainimestele (nt *Taitt. Samh.* – 87; *ZCP* – 89; *Servius, ad Aen.* – 120 jpt).

Jaan Puhveli saatesõna on omakorda huvitav inimlik dokument, mis lähtub isiklikest kokkupuudetest ja mõtestab napilt, ent sügavalt Dumézili vaimset tegu. Ometi jääb tundmus, nagu peaks Jaan Puhvel vajalikuks Dumézili kolmetoimelisuse-teooriat kuidagi vabandada (tundmus võib petta).

Isegi kui nn teadus Dumézili teooriat üksikutes lõigetes ei kinnita, on raamatul suur praktiline, isegi käsiraamatu väärtus soomeugrilastele, kes on sunnitud praegu ühtelugu indoeurooplastega suhtlema, kui ebameeldiv see ka pole. Pidevad arusaamatused, pidev segadus meie endi poliitikute silmis võiks olla olemata, sest Dumézil näitab, et indoeurooplastega suhtlemine võiks olla väga kerge. Teos põhjendab (tõesti väga konkreetselt) indoeurooplaste ideoloogiat, nende sünnipärast kalduvust bürokraatialle, spetsialiseerumisele, põhjendab indoeurooplaste sotsiaalse elu norme ja näitab, mis on nende jaoks üldse poliitika mõte. Dumézil ütleb selgelt, et “terviklik ühiskond on kolmetoimeline” (129). Kui Eesti tahab oma parteimaastikku niimoodi korralda-

da, et see oleks indoeurooplastele mõistetavam, siis tuleks loobuda ebamääras-
test ruumilistest mõistetest parteide eris-
tamisel, nagu *keskel*, *paremal* või *taga*, ja
tuleks rajada lihtsalt kolm parteid vasta-
valt toimetele: Jupiteri partei (korra,
pühaduse ja õiguse partei, kuhu kuuluks
haritlaskond), Marsi partei (kaitsejõud) ja
Flora või Venuse partei (mis esindaks
iharust, rikkust, heldust ja toiduküllust
ning hõlmaks seega ärimehi ja maarah-
vast). Kui aga tahta “identifitseerida end
Põhjalaga”, võime parteid lihtsalt ümber
nimetada vastavalt Odini, Thori ja Freyri

parteideks. Isegi võimalikud parteivärvid
on Dumézilil antud (valge, punane ja
roheline – 126). Kolm toimet on võrd-
se tähtsusega, ja kui nad on tasakaalus,
on ka ühiskond tasakaalus ja õitsev.

Tuleb tunnistada, et ehkki iga teine
poliitik ja nõunik Eestis peab vajalikuks
nimetada Platonit poliitikahariduse alu-
sena, on Platoni aeg Eestis möödas, st see
ei alanudki. Meie pimedas parasvöötmes
ei paku Platoni mõistuslik päike kunagi
taolist fermenti poliitilisele ideoloogiale
kui Georges Dumézili arhetüüpsed
indoeuroopa jumalad.

KALEIDOSKOOP

KATRIN ALEKAND

*Ja kui ma veel surnud ei ole... ehk
Mis Rehepapist edasi sai.
Andrus Kiviräha raamatu "Rehe-
papp" retseptsioonist.**

Raamatu esitlus toimus 2. novembril aastal 2000 ja näib, nagu oleks sellega pudelist valla päästetud üks džinn. 2001. aasta maikuuks on teos jõudnud saja Eesti elu enim mõjutanud raamatu nimekirja, platseerudes seal auväärsele 80. kohale, Fjodor Dostojevski "Kuritöö ja karistuse" ja Lenini teoste vahetusse lähedusse.

Kibekähku hakkavad mediafiguurid ja nn arvamuslimidrid rääkima uuest kultusteosest, Rehepappi pakutakse kultuskujuks, eesti Nokiaks, eestlase koondkujuks ja rolliliseks väljundiks Euroopasse. Ühed hõiskavad, et leitud on uus identiteet, teised näevad teoses unustatud minapilti, mis kolikambrist välja taritud ja klantsima löödud.

Maikuuks on Rehepapp jõudnud juba poliitikasse: "Kui laenata kirjanduslikku kujundit Andrus Kivirähalt ja seda hiljuti *Sirbis* edasi arendanud Undilt, siis täidavad Mõõdukad Rehepapi rolli. Rehepapp on kenasti keskel, ta on hää, mis kutsub korrale nii Kaval-Antse kui Vanapaganaid.

Rehepapp on, kes õpetab, kui hukatuslik on liigne saamahimu, õpetab targu talitama. Mis Rehepapist Mõõduka ning Mõõdukatest Rehepapi teeb, on terve suhe, kui soovite, loodusega. Rehepapp teab, et võtta ei saa rohkem, kui on anda, mis on ju säästva arengu idee. Asjaolu, et Rehepapp on folklooris keskne, tohiks viidata, et Mõõdukate arusaamal säästvast arengust on sügav juur" (Andres Tarandi kõnest Rahvusraamatukogus 19.05.2001). Suvel mängitakse teose põhjal valminud lavastust Võru Harrastusteatri esituses, veel mõnedki isetegevuslikud näitetrupid olevat "Rehepaviga" jõudu katsunud, oktoobrikuus tuleb Draamateatris oma tõlgendusega välja Hendrik Toompere jun ja auväärne Hans H. Luik saab varsti juba aasta otsa rääkida sellest, mis on rehepapiks olemise hüved ja kuidas seda nutikalt ära kasutada. Ühesõnaga: "Andrus Kiviräha raamat "Rehepapp" on hea näide eestlaste tehtud tõhusast asjast, millest omakorda saab jälle hulga tõhusaid asju (näiteks lavastusi) teha" (Gerda Korde-mets, *Sirp* 19.10.2001).

Auhinnatud ja pärjatud teos on loonud Eesti kultuuriruumis omamoodi pretse-dendi, sest Kivirähast kirjutav ja romaanile kaasaelav apoteoosikoor on sedavõrd

* Autor peab vajalikuks märkida, et tsiteeritud ja viidatud arvustuste jm vastukajade valik on üsna juhuslikku laadi. Mingisuguseid isiklikke eelistusi või eelarvamusi see valik ei kajasta, paljud arvustustes avaldatud arvamustest on põimitud ka siinse teksti sisse. Intertekstuaalsele tekstile intertekstuaalne retseptsioon.

ükshäälne ja -meelne, et varasemast ei meenu küll ühtegi teist teost, mis oleks lugejaskonna poolt nii häätahtliku õhina-ga ja kaasakiitmise-ga vastu võetud ning ka kriitikutele sedavõrd meeltemööda, et arvustusi lugedes hakkab kas suisa igav või on need kirjatükid oma sisult suuresti ettearvatavad. Pole vist ükski eesti kirjanik üllitanud varem ka teost, mida sedavõrd usinalt kohe lavastatama hakataks, ja mitte ainult amatööorteatri tasemel. "Rehepapp" on tõesti andnud tööd ning vast annab ka tulevikus paljudele väärt aem-timeestele: "Ajaloostele, kes peavad pärisorjust käsitlevad teadustööd nüüd ümber kirjutama. Folkloristidele, kes peavad Kiviräha teoses leiduvad rahvatarkused konspekterima ja süstematiseerima. Kirjandusteadlastele, kes võivad imetle-da, kuidas see raamat "tehtud" on. Tru-baduur Jaanus Adamsonile, kes saab – kui Jumal tahab – kirjutada veel ühe uurimuse "kurtuaassetest motiividest" eesti kirjan-duses. Pornokomisjonile, kes võib menet-leda Õuna Endli surematut lauset, kui ta Liinal kosjas käis: "Siga, vana munn, ei taha tänavu sugugi korralikult juurde võtta..." (Mart Juur, *Eesti Ekspress* 09.11.2000).

Viimasel ajal üllitatud ja laiemalt arvustatud eesti kirjanduse foonil on tegu ehk tõesti haruldast tõugu nähtusega – kirju-tatakse eestlastest ja nende hinge- ehk meelelaadist ja kõik loevad. Ja ei kirjutata mitte kohalikest *city*-neurootikutest või kilulinna kodukootud *yuppie*'dest, vaid nendest niinimetatud päris eestlastest, maarahvast, kellest pärinevad kõik linna kolinud John-Herbertid ja Diane-Jessicad, kuid kellest arvatakse, et päriselus on nad

juba ammu välja surnud või linna kolinud, ning kes kirjanduses on siiani olnud sama esindatud kui kaotsis käpikud. "...vaat on need mehed, Õnnepalu, Ken-der ja Sauter, need on, et üks kirjutab Liverpool'ist, üks kirjutab homoseksua-lismist seal Hollandis ja Prantsusmaal ja kolmas kirjutab New Yorgist. Eestimaa-le on vaja... no "Rehepapp" kirjutab Eesti asjast. Seal New Yorgis oled nagu kärbes" (Vaino Vahing, Tartus Tampere majas toimunud vestlusõhtul, *Sirp* 12.10.2001).

"Rehepapis" tegutsevad ju maakad, ahned matsid, mõõdutundetud lollpead, varganäod; tegevuskohakski on küla, sedavõrd kauge kolgas, et linnainimene ei oska sest õudusunenägugi näha. Nii võo-ras on. Temaatika taustal, millest viimasel ajal enamasti kirjutatakse, näib isegi pisut kummastav, millise ahne rõõmuga loetak-se novembrikuu lopasest ja lügasest Ees-timaast, kolkakülast ning paduvarastami-sest. Ropendamise menukusega on asi üsna selge, sest vulgarismid on moes ja genitaalsõnavara leiab juba pea igalt poolt. (Muide, ülalpool toodud Õuna Endli lause seast, kes juurde võtta ei taha, on tõenäoliselt kõige rohkem tsiteeritud lause "Rehepapist" üldse. Seda ütlust on mõni kriitik omistanud isegi rehepapp Sandrile, nagu paljusid teistegi tegelaste omadusi ja tegemisi.) Kriitikast ilmnevas pildis jääbki valdavalt prevaleerima tege-laste ahnitsemise ja rõõmsameelse varas-tamise kui kõikidele tegelastele ainuomase rõhutamine ning üksmeelselt noogutatak-se ridadele tunnustavalt kaasa: jaa, näed, SEE on tõesti õige eestlane, see päris. Üks täitsa aus raamat eestlaste minevikust.

Mida kriitikud siis teosest arvavad?

Pärast mõningast ümberjutustamist, meeldinud lausete tsiteerimist, lemmikkohtadele või -tegelastele viitamist osutatakse sellele, et Kivirähk on leidnud eestlase hinge ja pärisolemuse, paljastanud tema tõelise palge ja toonud selle ilmarahvale kaeda ja seda õiges võtmes, just nii nagu elu oli/on. Rehepapi näol on leitud Eesti autentne supermees. "Muidugi on "Rehepapp" jälle väga eestilik romaan. (...) tegevuspaigaks XIX sajandi Eesti praktilise meelelaadiga küla, kus valitsemas pime aplus ja saamahimu" (Vaapo Vaher, *Maaleht* 14.12.2000).

Kiidetakse folkloorimaterjali head töötlemist ning nutikat esitusviisi ning sellele väga isevärki näo andmist. "Kivirähk ei sori, vaid võtab aluseks eheda rahvausundi, midagi lisamata, midagi üle parda heitmata. Ei mingit kunstlaulu, vaid tõeline eepos. Loe ja imesta, kõik nagu tõde!" (Ott Raun, *Sirp* 09.02.2001). Lugejamenu arvestades on sellise nihetatud tõlgenduse järele vajadus olemas. Kaua võibki haledalt kiunuda 700aastase orjapõlve raskuse ja rõhumismüüdi üle ning sel moel taasluua rahvuslikku alaväärsuskompleksi? Miks mitte naerda selle üle, mis kunagi ammu oli, ja ehk suudame siis naerda sellegi üle, mis oli hiljuti ja valitseb praegu. "Just naer likvideerib eepilise ja üldse igasuguse hierarhilise – väärtuseliselt kaugeneva – distant-si.(...) Naerul on suurepärase võime tuua objekt lähedale, naer toob objekti vahetu kokkupuute piirkonda, kus teda võib familiaarselt igast küljest kombata, pöörata, vaadata eest ja tagant, alt ja pealt, lüüa katki väliskest, kaeda sisemusse, kahelda, osadeks lahutada, liigendada, alasti võtta,

paljastada, katsuda, vabalt uurida. Naer kõrvaldab hirmu ja pieteeditunde nähtuse ja maailma ees ...(...) Naer on kõige olulisem tegur kartmatuse loomiseks, milleta ei ole võimalik maailma realistlikult hõlvata" (Mihhail Bahtin, Valitud tööd. Tallinn, 1987, lk 30). Laske meil naerda meie endi üle, et me ei sureks oma mineviku kätte ning et olevik ei näiks nii väljapääsmatu.

Taraanina lõhub "Rehepapp" müüdi rõhutatud matsidest ja mõjub oma groteskse huumoriga tõesti kollektiivse psühhoteraapiana. Selleks et ajalugu ja selle kordumist karta, on inimsugu liiga rumal, enese orjarahvana käsitamisse ning rahvast alandatu-minapildi loomisse ei peaks aga juba ammu aukartusega suhtuma. Naergem enda üle, irvitagem ja laskem lõhkuda iganenud müüte, võib-olla suudab ainult see meile tagada jätkusuutlikkuse rahvusena. Müüt on ju nagu kimäär – iga mahalöödud pea asemel kasvab üheksa uut. Ajalugu võib olla ka koomiline ja identiteediotsing rollimäng. "Koomiline elustrateegia ei hiilga alati ilmtin-gimata printsipiaalsusega, kuna sellest tähtsam on teatava üksmeele ja optimaalse oleku saavutamine. Reeglüks on, et tegutseda tuleb vastavalt tekkivale vajadusele. Koomilise põhistrateegiaks on kavalus. Üks puhtakujulisemaid koomilise elustrateegia järgijaid teoses on Muna Ott; tema talitamisviis osutub edukaks ilmselt ka peale teose lõpus aset leidvaid pöördelisi sündmusi. (...) "Rehepapi" maailmas juhindub enamus tegelastest üsnagi ilmselt mängu eetika põhimõtetest. Ka kirjanik ise on sellele kaasa aidanud, vältides üheainsa tegelase esiletõstmist ja

eristamist peategelasena” (Kadri Tüüri ettekandest Jakob von Uexküllli keskuse nõupäeval “Eesti kultuur ja loodus” 23.04.2001).

Autori enda kommentaar: “Peangi täna just selliseid mehi nagu Eisenit ja Looritsat ja teisi, kes on vanavara kogunud. Et kui hästi palju muinasjutte lugeda, siis nagu koorubki välja eestlase portree. Ja üks tema koondnimetus ongi selline Kaval-Ants, kes üritab varastada, nagu saab, ei austa ühtegi võimu, ühtegi jumalat ja mõtleb ainult, kuidas ise märkamatuks jääda ja edasi kesta” (ETV kultuuri- saates OP!, 02.11.2000).

Ja mida arvatakse autorist? “Andrus Kivirähk on noor mees, hiljuti sai alles 30 täis, ent on kujunenud eesti praeguse kirjanduse kahtlemata üheks huvitavamaks ja paljutootavamaks figuuriks. (...) Kivirähk on meie noorema põlve kirjutajaist üldse kõige enam kinni Eestis ja selle ajaloos. Ehkki pimerahvuslased heidavad talle ette meie mineviku räiget deheroiserimist, käitub kirjanik rohkem puhastava metsasanitarina (...)” (Vaapo Vaher, *Maaleht* 14.12.2000).

Kivirähka kõrvutatakse korduvalt selliste klassikutega nagu Tammsaare, Luts, Gogol, Vilde, Gailit. Kui nende mantlipärijat ja sama masti kirjanikku: “Mis veel Kivirähku puutub, siis hakkab ta üha enam meenutama Oskar Lutsu reinkarnatsiooni. Mõlemad on viljelenud samu žanre (eepika, draamaatika, lastekirjandus, följeton). Mõlemad on tegelenud ktoonilistest sfääride, tõlpade ja jeekimitega. Mõlemaid teatakse peamiselt leheplärade tõttu kui rahvalikke naljaviskajaid, ja see kipub varjutama nende natuuri lüürilis-

melanhoolsemat poolt. Mida mõlemal juhul on aidanud avada nende loomingu teatritõlgendused” (Sven Karja, *Postimees* 18.07.2001).

Autor ise: “Mis parata, üks ma pean olema siis nagu Luts, kes on Eestis oluline ja keda välismaal ei loeta. See on ju väga auväärne koht tegelikult.”

Aga mida räägivad kirjastusteinimesed, kes piiri taga messidel ja suhteid ajamas käivad? Räägivad, et tõlkida tasuks just Kivirähka ja paljudesse keeltesse, sest lugejaid oleks ning hetkel ei ole eesti kirjanduses miski nii eestipärane.

Otsides võrgust olemasolevaid arvustusi, sattus ühtäkki ekraanile kirjutis, mis mu sügavasse hämmastusse viis: Andrus Kiviräha artikkel “Vigur rehepapp”, avaldet *Sirbis* 2. juunil aastal 2000. See teeb umbes viis kuud enne “Rehepapi”-raamatu ilmumist. Lugesdes tekkis koletu *déjà vu*-tunne: ma olen seda kõike juba lugenud, ja korduvalt.

Ühelt poolt oleks selle artikli puhul just nagu tegu “Rehepapi”-raamatu ülima kontsentraadiga: suur osa asjadest, millest teoses juttu, tuuakse siin lühidalt ära. Teisalt ütleb seesinane kirjatükk suuresti sedasama, millest kirjutavad arvustajad. Nende tekste vaadates-lugesdes jääb mulje, nagu oleks kõigepealt kirjutatud “Rehepapi” retseptioon ja siis ilmutatud raamat. Selle artikliga tehaksegi Rehepapp identiteediliseks metafooriks ning seletatakse lahti sarnaselt kriitikute poolt nähtuga. Ma ei tea arvata, kui palju arvustajad seda artiklit olid lugenud või teadnud. Rehepapi- buum algas ikkagi pärast raamatu ilmumist, artikkel oli nagu hüüdjä hää! kõrbes, mis aga hiljem vastu kajama hakkas.

Mis raamat see selline siis on? Kuidagi kripeldama jääb "Rehepapp" hinge. Kas on tõesti tegu nii üheplaanilise ja ühemõttelise tekstiga, mis naerab lihtsalt näkku, tõlgenda siis, kuidas tahad? Või on hoopis

tegu sedavõrd kavala tekstiga, mis paneb inimesed oma pilli järgi tantsima ja lehtede vahelt puhub rehepapi lõualuust tehtud pill, mis omasuguseid ligi meelitab? No mis asi see ometi on...?

Kirjastuse
PERIOODIKA
väljaandeid müüakse:

TALLINNAS

AS Lehepunkt (R-kioskid)
AS Rinder kiosk Suur-Karja tn 18
Kauplus Rahva Raamat Pärnu mnt 10
Kauplus Kupar Harju tn 1
Kauplus Lugemisvara Tõnismägi 2
Kauplus Akadeemiline Raamat Narva mnt 27
Kauplus Ateena Roosikrantsi tn 6
Eesti Akadeemilise Raamatukogu müügipunkt Rävala pst 10
Kirjastus Perioodika müügiosakond Voorimehe tn 9
(Müügil ka varem ilmunud nr-id)

TARTUS

Ülikooli Raamatupood Ülikooli tn 11
Postimehe Raamatuäri Raekoja plats 16
OÜ Greif kauplus Vallikraavi tn 4

Honorari makstakse AS Perioodika kassas
tel 644 0381

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059

Marika Mikli 646 4054

Kajar Pruul

Marek Tamm 646 4054

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054

Kunstilire toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Toimetuse käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praakeksplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 627 7592

Toimetuse aadress:

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Fax: 644-24 84.

E-mail:

vikerkaar@vikerkaar.ee

Väljaandja:

kirjastus "Perioodika",

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Trükk:

"Akadeemia Trükk", Türi 6a,

Tallinn, tel. 651 2444

"Vikerkaar" nr. 2-3/2002

NB!
Meie uus elektronposti
aadress on
vikerkaar@vikerkaar.ee

Vikerkaar

2-3/2002

ISSN 0234-8160

9 770234 816029

78245